

HISTORICKÝ ČASOPIS

HISTORICKÉHO ÚSTAVU SAV

ISSN 0018-2575

ROČNÍK 58 * 2010 * ČÍSLO 2

SAP
SLOVAK ACADEMIC PRESS

SLOVAK ACADEMIC PRESS, spol. s r. o., Bratislava

HISTORICKÝ ČASOPIS

HISTORICKÉHO ÚSTAVU SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

813 64 BRATISLAVA, KLEMENSOVA 19

e-mail: histcaso@savba.sk

<http://www.historickycasopis.sk>

Hlavný redaktor: Dušan Kováč

Redakčná rada: Jozef Baďurík, Valerián Bystrický, Miloslav Čaplovič, Viliam Čičaj, Vojtech Dangl, Ivan Kamenec, Eva Kowalská, Jozef Leikert, Ján Lukačka, Slavomír Michálek, Jan Pešek, Pavol Petruf, Ján Steinhübel a Dušan Škvarna.

Redakčný kruh: Blanka Brezováková, Katarína Hradská, Tünde Lengyelová.

Medzinárodná redakčná rada:

Peter Bugge (Aarhus), Stanislaw Bylina (Warszawa), Moritz Csáky (Wien/Graz), Robert J. Evans (Oxford), Frank Hadler (Leipzig), Horst Haselsteiner (Wien), Catherine Horrel (Paris), George J. Kovtun (Washington), Francesco Leoncini (Venezia), Jiří Malíř (Brno), Antoine Marès (Paris), Jaroslav Pánek (Praha), Jan Rychlík (Praha), Mark Stolarik (Ottawa), Arnold Suppan (Wien), László Szarka (Budapest), Ela Zadorožňuk (Moskva).

Výkonná a jazyková redaktorka: Miroslava Fabriciusová

Vychádza štyrikrát ročne. Rozširuje, objednávky a predplatné vrátane zo zahraničia prijíma SAP – Slovak Academic Press, spol. s r. o., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava. Objednávky do zahraničia prijíma a vybavuje SLOVART G. T. G. Ltd., Krupinská 4, P. O. Box 152, SK – 852 99. Bratislava. Internetový objednávkový formulár nájdete na adrese: <http://www.historickycasopis.sk>. Nevyžiadané rukopisy nevraciamy. Evidenčné číslo: EV 3084/09

Distributed by SAP – Slovak Academic Press, Ltd., Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava, Slovakia. Distribution are held by KUBON and SAGNER, P. O. B. 34 01 08, W – 8000 München, Germany.

© Historický ústav SAV, 2010

OBSAH

Metodológia

Černík, Václav – Vicensík, Jozef: K niektorým metodologickým otázkam historického poznania	193

Štúdie

Zábojník, Jozef: Problematika včasného stredoveku na Slovensku	213
Osyková, Linda: Volebná kampaň ľudovej strany pred parlamentnými voľbami v 20. rokoch 20. storočia	233
Chudják, František: Slovenská banka v rokoch 1930 – 1938. Čas tvrdých skúšok a sklamaní	263

Rozhľady

Holec, Roman: Trianonské rituály alebo úvahy nad niektorými javmi v maďarskej historiografii	291

Materiály

Pelikán, Jan: Poznámky k sociálnej situácii v Kosovu v 60. a 70. letech 20. storočia	313

Diskusia

Hrnko, Anton: Ad: Dušan Kováč, Problém písania mien historických osobností z obdobia uhorských dejín	343

Recenzie

Rychlík, Jan a kol.: Mezi Vídní a Cařihradem. 1. Utváření balkánských národů (Valerián Bystrický)	347
Kowalská, Eva – Kantek, Karol: Uhorská rapsódia alebo tragický príbeh osvietenca Jozefa Hajnóczyho (Dušan Škvarna)	349
Kováč, Dušan a kol.: Prvá svetová vojna 1914 – 1918 (Milan Zemko)	352
Segeš, Dušan: Dvojkříž v siločiarach Bieleho orla (Dagmar Čierna-Lantayová)	355
Monografie Historického ústavu SAV k 40. výročiu udalostí roka 1968 v Československu a na Slovensku (Ľudovít Hallon)	358

Glosy	362

Kronika	376

Obhájené práce	388

C O N T E N T S

M e t h o d o l o g y

Č e r n í k, V á c l a v – V í c e n í k, J o z e f: On some methodological questions of historical knowledge	193

A r t i c l e s

Z á b o j n í k, J o z e f: The problem of the Early Middle Ages in Slovakia	213
O s y k o v á, L i n d a: People's Party campaigns for parliamentary elections in the 1920s	233
C h u d j á k, F r a n t i š e k: The Slovak Bank in the period 1930-1938. A time of harsh tests and disappointments	263

H o r i z o n s

H o l e c, R o m a n: Trianon rituals or considerations of some features of Hungarian historiography	291

M a t e r i a l s

P e l i k á n, J a n: Comments on the social situation in Kosovo in the 1960s and 1970s	313

D i s c u s s i o n

H r n k o, A n t o n: Comment: Dušan Kováč: The problem of writing the names of historical personalities from time of the Kingdom of Hungary	343

R E V I E W – A N N O T A T I O N S – B I B L I O G R A P H Y – C H R O N I C L E

I N H A L T

M e t h o d o l o g i e

Č e r n í k, V á c l a v – V í c e n í k, J o z e f: Zu einigen methodologischen Fragen der historischen Erkenntnis	193

S t u d i e n

Z á b o j n í k, J o z e f: Problematik des Frühmittelalters in der Slowakei.....	213
O s y k o v á, L i n d a: Die Wahlkampagne der Volkspartei vor den Parlamentswahlen in den 20. Jahren des 20. Jahrhunderts	233
C h u d j á k, F r a n t i š e k: Slowakische Bank (Slovenská banka) in den Jahren 1930 – 1938. Zeiten harter Proben und Enttäuschungen	263

R u n d s c h a u

H o l e c, R o m a n: Trianon-Rituale oder Abhandlungen über einige Erscheinungen in der ungarischen Geschichtsschreibung	291

M a t e r i a l i e n

P e l i k á n, J a n: Notizen zur sozialen Situation in Kosovo in den 60. und 70. Jahren des 20. Jhs.	313

D i s k u s s i o n

H r n k o, A n t o n: Ad: Dušan Kováč, Probleme bei der Namensschreibung von historischen Persönlichkeiten aus der Geschichte des Königreichs Ungarns	343

K R I T I K – G L O S S E N – B I B L I O G R A P H I E – C H R O N I K

TEÓRIA A METODOLÓGIA

K NIEKTORÝM METODOLOGICKÝM OTÁZKAM HISTORICKÉHO POZNANIA¹

VÁCLAV ČERNÍK – JOZEF VICENÍK

ČERNÍK, Václav – VICENÍK, Jozef. On some methodological questions of historical knowledge. *Historický časopis*, 2010, 58, 2, pp. 193-212, Bratislava.

The essay is an analysis of selected methodological problems of historical knowledge. In the introduction, the authors consider existing disputes in the methodology of the historical sciences: naturalism and antinaturalism, nomothetism and ideographism, synchronism and diachronism. The authors seek a key to solution of these contradictions in overcoming the antihistorical conception of human nature or the essence of man, the structure of society and social science laws. They concentrate their attention on the analysis of the historical retrospective and historical genesis. They show that the unification of these two approaches enables a theoretical basis for historiography and establishment of the problem of integration of the nomological explanation and humanist interpretation. In another part of the work, they consider the nature of historical narrative. They distinguish the shaping of a story in art and in historiography, and they analyse the problem of the truth and meaning of historical narrative and its criteria.

Historical retrospective. Historical genesis. Historical narrative.

Našou úlohou v danej stati bude rozbor historickej metódy, čiže metódy výstavby historických vied. Zaujímá nás, čím sa metóda výstavby historických vied odlišuje od metódy výstavby tzv. teoretických či štrukturálnych sociálnych vied, ako je ekonómia alebo sociológia. Pozrieme sa najprv na existujúce spory v metodológii historických vied. Potom preskúmame otázku vzťahu historickej retrospektívy a historickej genézy. Následne poukážeme na význam historickej narácie v tvorbe historikov, na rozdiel medzi utváraním príbehu v umení a v historických vedách a napokon rozoberieme problematiku pravdy a významu v historickej narácii.

Existujúce spory v metodológii historických vied

Vývin historickej spisby a jej metodológie smeroval od tradičného historického bádania, ktoré ešte nebolo ucelenou vedou alebo rezignovalo na to byť vedou, k teoreticky fundovanej histórii, ktorá sa chápe ako jedna z autonómnych vedných disciplín. Pou-

1 Táto stať je podstatným rozvinutím článku ČERNÍK, Václav – VICENÍK, Jozef. Historical Narration. Controversy between Constructivism and Scientific Realism. In *Human Affairs*, 2009, Vol. 19, N. 2, s. 182-193. Ďakujeme anonymným recenzentom za cenné pripomienky. Usilovali sme sa ich zapracovať do nášho textu pri jeho konečnej redakcii. Táto stať je úzkym výsekom zo široko koncipovanej monografie o metodológii spoločenských (sociálnych a humanitných) vied, ktorú pripravujeme do tlače.

kazuje sa na to, že v dejinách historickej spisby sa vystriedali odlišné ideály či modely historického bádania, ktoré sa presadzovali v rôznych školách či paradigmatách historickej metodológie od najstarších čias: 1. **Historik nožnic a lepidla**. Tento termín použil Robin George Collingwood na označenie počiatočného štádia historického výskumu, ktoré sa vyznačovalo absenciou hlbšej konceptualizácie predmetu a zameriavalo sa hlavne na vyhľadávanie informácií zo zdrojov a ich začleňovanie do naratívneho textu. Ide o model charakteristický pre grécko-rímsku históriu, ktorá vychádzala zo zakladateľov histórie Herodota a Tukydidu, napríklad pre Polybia, Lívia a Tacita, a pretrvával vo svojich reliktoch až do novoveku. 2. **Historik ako zberateľ faktov**; ideál charakteristický pre pozitivistickú históriu, ktorý vyrastal zo snahy prekonať metódu „nožnic a lepidla“ z pozícií naturalizmu napodobňovaním metodológie prírodných vied. 3. **Historik na stope pravdy**; model charakteristický pre filozofiu histórie R. Collingwooda, podľa ktorého sa ideálna práca historika podobá práci detektíva. 4. **História ako čistá hra intelektu**; model charakteristický pre konštrukcionizmus typu Jana Goldsteina, Haydena Whita, Petra Munza a Franka R. Ankersmita, podľa ktorého história nie je vedeckým bádáním, ale rozpravou o minulosti podľa určitých pravidiel. 5. **História ako štúdium problémov**; model práce historika, charakteristický pre francúzske školy *Annales*, podľa ktorého predmetom historického bádania nie je výlučne to, čo sa udialo v priestore a čase, ale problémy ľudského bytia za tých či oných okolností. 6. **História ako spoločenská veda**; model historickej vedy, ktorý sa rozvinul v tzv. novej americkej histórii na prelome päťdesiatych a šesťdesiatych rokov minulého storočia a vyznačoval sa najmä rozpracúvaním ekonomickej a sociologickej histórie. 7. **Teoretická a vysvetľujúca história**; paradigma blízka poznanskej škole v metodológii vied, podľa ktorej špecifikum histórie nie je len v adaptácii iných spoločenskovedných teórií, ale v budovaní vlastnej historickej teórie.² Možno súhlasiť s Janom Pomorským, že tento prechod od tradičnej histórie k teoretickej a vysvetľujúcej histórii, ktorý sa odohral najmä v druhej polovici minulého storočia, má povahu vedeckej revolúcie. Jedným z príznakov tejto vedeckej revolúcie je úsilie o hlbšie pochopenie autonómnosti historickej metódy.

Jednou zo základných podmienok na pochopenie špecifických zvláštností historickej metódy je **prekonanie klasického substancializmu**, podľa ktorého sa prirodzenosť človeka alebo štruktúra spoločnosti považovali za akýsi raz navždy daný substrát podliehajúci nemenným, od boha alebo prírody daným zákonom. Stanovisko klasického substancializmu malo, ako ukázal už Collingwood, antihistorický charakter a bolo nezlučiteľné s povahou historického bádania.³ Jedným z nepriaznivých dôsledkov tohto stanoviska boli antinómie naturalizmu a antinaturalizmu, nomotetizmu a idiografizmu, synchronizmu a diachronizmu. Základným predpokladom prekonania týchto antinómií je pochopenie, že ľudská prirodzenosť (podstata človeka), štruktúra spoločnosti, ako aj spoločenské zákony majú **historický**, historicky podmienený charakter.⁴ Z pohľadu teoretickej a vysvetľujúcej histórie možno podať racionálne riešenie tejto problematiky.

2 COLLINGWOOD, Robin George. *The Idea of History*. Oxford : Oxford University Press, 1986, s. 1-204; POMORSKI, Jan. *Historik i metodologia*. Lublin : Wydawnictwo Marii Curie-Sklodowskiej, 1991, s. 53-77, 116-117; ČERNÍK – VICENÍK, ref. 1, s. 183-185.

3 COLLINGWOOD, ref. 2, s. 82.

4 ČERNÍK, Václav – VICENÍK, Jozef (eds.). *Zákon, explanácia a interpretácia v spoločenských vedách*. Bratislava : Iris, 2005, s. 71-114.

Antinómia naturalizmu a antinaturalizmu. Kľúčovou otázkou v spore naturalizmu a antinaturalizmu bola otázka, či história pracuje metódou nomologickej explanácie alebo interpretácie. Podľa jedných autorov história vo svojom bádani uplatňuje kauzálnu nomologickú explanáciu, aj keď iba v neúplnej, náznakovej podobe (Carl G. Hempel). Podľa druhých história nepoužíva metódu vysvetlenia na báze zákona, ale metódu chápania či hermeneutickej interpretácie (Johann Gustav Droysen, Wilhelm Dilthey). Podľa ďalších autorov história uplatňuje jedno i druhé. Problém je jednak v tom, že explanačná koncepcia Poppera-Hempela, založená na pokrývajúcom zákone, ktorý sa chápe ako nadčasová, bezpodmienková univerzalita, mala antihistorický charakter a nehodila sa na analýzu historického procesu. Problém však je aj v tom, že hermeneutická interpretácia je prílišným zúžením humanitnej interpretácie. V histórii sa význam chápe širšie ako v hermeneutike, a to nielen ako význam znaku či symbolu, čiže ako semiotický význam, ale aj ako spoločenský (ekonomický, sociálny, politický a kultúrny) význam ľudského konania, historickej udalosti, historického procesu, historickej epochy.

Kľúčom na prekonanie dualizmu naturalizmu a antinaturalizmu je správne pochopenie zvláštností ľudského historického procesu. Predmetom historickej teórie je **zložitý proces štruktúrálnych zmien, ktorý sa vyznačuje vzájomnou podmienenosťou ľudských sociálnych systémov a ľudského konania**. Jeho špecifickou zvláštnosťou je jednak proces vznikania, reprodukcie a transformácie ľudských sociálnych systémov, historických foriem ľudskej spoločnosti, jednak proces individuálnej, skupinovej a súhrnnej ľudskej činnosti. Tieto dve atributívne stránky historického procesu ľudských dejín sú vzájomne prepojené. Proces vzniku, reprodukcie a transformácie ľudských sociálnych systémov je výsledkom súhrnnej ľudskej činnosti a individuálna, skupinová a súhrnná ľudská činnosť je podmienená štruktúrou a genézou ľudských sociálnych systémov.

Z povahy takto pochopeného historického procesu sa odvodzuje aj **nevyhnutnosť integratívnej metódy historického vysvetlenia**, ktorá spočíva vo vzájomnej podmienenosti a nadväznosti dvoch kľúčových metodologických stratégií vedeckého výskumu: nomologického vysvetlenia a humanitnej interpretácie. **Nomologické vysvetlenie** v sociálnych a humanitných vedách má obdobnú logickú štruktúru ako nomologické vysvetlenie v prírodných vedách. Rozdiel je v tom, že hlavnou premisou spoločenskovedného vysvetlenia nie je prírodovedecký, ale spoločenskovedný zákon, ktorý má výrazný historický charakter. **Humanitná interpretácia** má obdobnú logickú štruktúru ako vedecké vysvetlenie na báze zákona; odlišuje sa od neho tým, že hlavnou premisou vedeckého vysvetlenia tu nie je vedecký zákon, ale idealizujúci predpoklad o racionalite konajúceho aktéra. Nomologickú explanáciu historik potrebuje pri vysvetlení procesov vznikania, reprodukcie a zmeny ľudských sociálnych systémov a humanitnú interpretáciu pri rekonštrukcii cieľov individuálneho (prípadne aj skupinového) ľudského konania.⁵ Možno povedať, že čím viac sa historické poznanie približuje ekonomickej rovine spoločnosti, tým väčšiu váhu v ňom nadobúda nomologické vysvetlenie, a čím viac sa približuje sociálnej, politickej, kultúrnej a ideologickej rovine, tým väčšiu váhu v ňom nadobúda humanitná interpretácia.

5 Podrobný výklad týchto metód pozri ČERNÍK – VICENÍK, ref. 4, s. 115-141, 143-179.

Antinómia idiografizmu a nomotetizmu. Spor idiografizmu a nomotetizmu sa krúti okolo dvoch kľúčových pojmov: pojmu unikátnej udalosti a pojmu zákona. Aviezer Tucker vymedzuje pojem unikátnej udalosti prostredníctvom vlastnosti explanačnej poddeterminovanosti (nedourčenosti): unikátna udalosť je podľa neho udalosť, ktorá generuje potenciálne nekonečnú množinu irelevantných explanácií. Ako príklad unikátnej udalosti Tucker uvádza Big Bang, Francúzsku revolúciu, ekonomickú krízu z roku 1929 a i. Rozlišuje pritom absolútne a relatívne unikátnu udalosť. Ak by historické vedy pracovali len s absolútne unikátnymi udalosťami, mohli by uplatňovať len „*nevedecké alternatívne metodológie*“.⁶ Lenže historické vedy pracujú spravidla s relatívne unikátnymi udalosťami. Slabá poddeterminovanosť je v nich aktuálne zaujímavejšia ako silná, pretože vyjadruje skutočnú prax vedy.⁷

Antinómia nomotetizmu a idiografizmu vyrastala na pozadí klasickej teórie zákona, ktorá bola zaťažená dichotómiou zákona a podmienok. Od zákona sa vyžadovalo, aby platil vždy a všade, v každom bode priestoru a času, nezávisle od podmienok (Rudolf Carnap, Karl Raimond Popper, Carl G. Hempel). Zákon sa chápal ako niečo nezávislé od podmienok a podmienky ako niečo nezávislé od zákona. Idea zákona sa tak umelo odrhovála od idey udalosti. Podľa **ontologického idiografizmu** má sám predmet historického bádania idiografický charakter; neexistujú podľa neho žiadne zákony ľudských dejín, resp. ľudských sociálnych systémov. Historici podľa neho neinterpretujú svet prostredníctvom teórií, ale usilujú sa ho pochopiť bezprostredne. Na rozdiel od sociálnych vied sa neorientujú na odhaľovanie zákonov, ale na individuum a partikularitu.⁸ **Epistemologický idiografizmus** nepopiera, že existujú zákony ľudských sociálnych systémov, ale tvrdí, že história neformuluje svoje vlastné vedecké zákony. Podľa Roya Bhaskara a Andrewa Colliera napríklad existujú zákony, ktoré „*reflektujú generatívne mechanizmy ovládajúce reprodukciu a transformáciu ľudských spoločností*“.⁹ Sú to formy reprodukcie a transformácie základných podmienok existencie ľudských sociálnych systémov, ako aj formy súhrnnej ľudskej činnosti, v ktorej sa tieto podmienky reprodukujú a pretvárajú. To, že historici sa zaoberajú výhradne formulovaním takých historických výrokov, ktoré nemajú striktné všeobecný charakter, resp. neplatia pre celý vývoj ľudskej spoločnosti, je otázkou iného charakteru.¹⁰

Na prekonanie dualizmu nomotetizmu a idiografizmu treba vybudovať novú, neklasickú teóriu zákona. Ukazuje sa, že zákon v skutočnosti nie je nezávislý od všetkých podmienok, ale iba od modifikačných a počiatkových podmienok, od ktorých závisia zvláštne a jednotlivé formy jeho prejavu. Tento moment *de facto* vyjadruje Maxwellova podmienka nomickosti, ktorá hovorí o invariantnosti zákona, o jeho nezávislosti od

6 TUCKER, Aviezer. Unique Events : The Underdetermination of Explanation. In *Erkenntnis*, 1998, Vol. 48, s. 65-68, 70-73, 76.

7 KLEINHAUS, M. G., – BUSHES, Ch. J. J., – de REGT, H. W. Terra Incognita : Explanation and Reduction in Earth Science. In *International Studies in the Philosophy of Science*, 2005, Vol. 19, N. 3, s. 304-305.

8 STANFORD, Michael. *An Introduction to the Philosophy of History*. Oxford : Blackwell Publishers, 1988, s. 26-28, 37.

9 COLLIER, Andrew. *Scientific Realism and Socialist Thought*. Harvester, Brighton 1989, s. 166.

10 MALEWSKI, Andrzej – TOPOLSKI, Jerzy. *Studia z metodologii historii*. Warszawa 1960, s. 222-223.

(druhotných) okolností času a priestoru. Inherentné zákony ľudských spoločenských systémov sú však závislé od svojich hraničných, zákonu imanentných podmienok. Existujú vždy a všade tam a len tam, kde existujú ich imanentné podmienky. Tento moment vystihuje Marxova podmienka nomickosti. Táto nová, neklasická teória, resp. hypotéza o existencii zákona umožňuje spojiť ideu zákona s ideou udalostí; predmetom jej skúmania sa stáva aj sama historickosť zákona, proces zmeny inherentných zákonov ľudských spoločností.¹¹

Antinómia synchronizmu a diachronizmu vyrastá z odtrhovania štruktúry a genézy, synchronie a diachronie. V dôsledku toho v nej dochádza aj k antinomizácii štruktúry a histórie, štruktúrálnej a historických vied. Štruktúra sa chápe ako autonómny, neanalyzovateľný, synkretický celok, ktorý nemá žiadnu históriu, a história sa považuje za povrchovú diachroniu, ktorá neobsahuje žiadne štruktúrne (systémové, podstatné) zmeny; jedno sa stavia ako niečo esenciálne, identické, statické, invariantné, uniformné, stabilné, fixné, perfektné, homogénne, proti druhému ako akcidentálnemu, rozdielnemu, variabilnému, neuniformnému, nestabilnému, nefixnému, imperfektnému, heterogénnemu. V rámci takého dualizmu, prirodzene, prevládal názor, že dejinný vývin nemôže mať svoju vlastnú teóriu, resp. že „*teória histórie je contradictio in adjunctis*“; teória sa v dôsledku toho odsúvala do oblasti synchronie.

Na prekonanie dualizmu synchronizmu a diachronizmu je potrebné vybudovať novú „imanentnú teóriu histórie“, v ktorej by bolo možné zjednotiť štruktúru a genézu, synchroniu a diachroniu. Predmetom imanentnej teórie histórie je objektívny historický proces, ktorý nemá povahu čirej chronológie atomických udalostí, ale charakter historicko-genetického procesu štruktúrálnej zmien.¹² Ukazuje sa, že jedným z ústredných pojmov spoločenských vied, a to nielen ekonómie či sociológie, ale aj histórie, je aj **pojmem genetickej štruktúry**, čiže historicky vzniknutého systému podstatných vzťahov. V genetickej štruktúre je zafixovaná história jej vzniku a v histórii dochádza k zmene genetických štruktúr. Význam tejto kategórie je v tom, že umožňuje prekonať tradičné odtrhovanie teoretických a historických vied. Rozdiel týchto vedných oblastí nie je v tom, že jedny majú a druhé nemajú svoju vlastnú teóriu, ale v tom, že (okrem iného) odlišným spôsobom pristupujú k rekonštrukcii genetických štruktúr. Existujú totiž **dva základné typy štruktúrno-genetických postupov**. Prvý spočíva v analýze a syntéze vyvinutých genetických štruktúr; zjednocuje v sebe predbežnú redukciu vyvinutej štruktúry na jej zárodočný vzťah a postupné vyvíjanie celostnej štruktúry z jej zárodočného vzťahu. Druhý spočíva v opise a vysvetlení historického procesu, v ktorom jeden systém

11 Naše chápanie zákona (rôznych typov zákonov) neimplikuje, že sú spojené s postulovaním a uznávaním univerzálneho zákona vývoja celých ľudských dejín. V tomto zmysle neinterpretujeme ani hypotézu o existencii imanentných zákonov ľudských spoločností, ktoré boli rekonštruované na základe metodologických analýz ekonomických zákonov. V oblasti historických vied a ďalších spoločenských vied (okrem ekonómie) neboli formulované, teda ani testované. Vychádzame z toho, že existencia týchto typov zákonov by umožnila riešiť problematiku spoločenských zákonov a ich funkcií v spoločenskovedných teóriách.

12 HANSEN, E. W. *The Synchronic Fallacy. Historical Investigations with a Theory of History*. Odense University Press, 2001, s. 105, 109, 123, 148, 285, 299-302, 310, 351, 448.

predchádza druhému a v ktorom dochádza k premene genetických štruktúr; zjednocuje v sebe historickú retrospektívu a historickú genézu.¹³

Historická retrospektíva a historická genéza

Naše intuície spojené s chápaním historickej metódy naznačuje nasledujúci text: „*Na rozprávaní príbehu je fascinujúce to, že sa začína od konca. Práve záver totiž vzbudzuje našu zvedavosť a núti nás stavať si otázky, ktoré potom vedú naspäť až k počiatku, od ktorého sa konečný výsledok odvíjal... Aby sa vysvetlil rozpad niečoho, čo skôr tvorilo jediný celok, rozpráva sa príbeh a každý prvok nasledujúceho rozprávania bude potom obsahovať nejaký návod týkajúci sa toho, aký bude záver. To, čo ľudí v prvom rade núti stavať si otázky, je pocit uzavretosti alebo podmienenosti radom predchádzajúcich udalostí, a tieto otázky sa im napokon stávajú sprievodcami na ceste k zisteniu významných skutočností.*“¹⁴

V danom texte sa naznačuje, že to, čo nazývame historická metóda, zahŕňa postup proti smeru historického času (budeme hovoriť o historickej retrospektíve) a postup v smere plynutia historického času (budeme hovoriť o historickej genéze). V historickej genéze každý prvok (udalosť), ktorý nasleduje po počiatku, podmieňuje nasledujúcu udalosť (udalosť) a celý rad (reťazec) po sebe nasledujúcich udalostí podmieňuje konečný prvok (udalosť) daného reťazca udalostí (budeme hovoriť, že posledný prvok (udalosť) daného reťazca je geneticky vysvetľovaný, resp. že sme vysvetlili jeho pôvod).

Historická retrospektíva je anatomickým kľúčom k dejinám; obsahuje prvok retrodikcie; postupujeme pri nej proti smeru dejinného procesu. V predpokladoch retrospektívy (podobne ako pri vysvetľovaní) vystupujú poznané nomologické tvrdenia (všeobecné, pravdepodobnostné alebo pravdepodobnostne štatistické zákony) a výroky o počiatočných podmienkach vypovedajúcich o činiteľoch systému S_n , o ktorom máme informáciu (poznatky) v čase t_n , t. j. v čase formulovania retrospektívy. Cieľom retrospektívy je odvodiť z daných predpokladov výroky o stave systému S_{n-1} , ktorý v čase predchádzal systému S_n . Významy termínov „retrospektíva“ a „retrodikcia“ sa niekedy považujú za synonymné. Retrodikcia sa môže týkať relatívne krátkych období v minulosti, ale aj časovo veľkých období, prekračujúcich historické epochy. V tomto kontexte by bolo vhodné rozlíšiť význam týchto termínov. Pod retrospektívou by sme mohli rozumieť sériu po sebe nasledujúcich retrodikcií charakterizujúcich stav systému v rôznych časoch $t_{n-1}, t_{n-2}, \dots, t_0$. Najjednoduchší prípad retrospektívy by sa skladal len z jednej retrodikcie charakterizujúcej stav systému v istej časovej fáze. Retrospektíva by bolo v tomto prípade totožná s retrodikciou.¹⁵

-
- 13 Rozbor prvého z uvedených štruktúrno-genetických postupov a jeho aplikácie v politickej ekonómii je v práci ČERNÍK, Václav. *Problém zákona v marxistickej metodológii vied*. Bratislava : Nakladateľstvo Pravda, 1977, s. 164-215.
- 14 APPLEBYOVÁ, Joyce – HUNTOVÁ, Lynn – JACOBOVÁ, Margaret. *Jak říkat pravdu o dějinách*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2002, s. 215.
- 15 K problematike vzťahu vysvetlenia (postdikcie), retrodikcie a predikcie pozri HEMPEL, Carl G. Deduktívne nomologické a štatistické vysvetlení. In *Teorie modelů a modelování*. Praha : Nakladatelství Svoboda, s. 95-172.

Vedecká analýza historických foriem spoločnosti sa spočiatku uberá „cestou, ktorá je v protiklade so skutočným vývojom. Začína sa post festum a vychádza z hotových výsledkov procesu vývoja“.¹⁶ Anatomia vyvinutejšieho systému sa môže stať kľúčom k anatómii menej vyvinutého systému. Anatomia kapitalizmu sa napríklad môže stať kľúčom k anatómii predkapitalistických foriem spoločnosti. Ak abstrahujeme od zákona nadhodnoty a zredukujeme genetickú štruktúru kapitalistickej ekonomiky len na zákon hodnoty, ukáže nám naša analýza systém jednoduchej tovarovej výroby, ktorý sa vyvíjal vnútri predkapitalistických foriem spoločnosti. Ak vyjadríme nadhodnotu abstraktne, len ako výsledok nadpráce, ukáže nám iné, predchádzajúce formy prisvojovania si výsledkov cudzej práce. Ak navyše zredukujeme hodnotu tovaru len na úžitkovú hodnotu, vrátíme sa myšlienkovovo od kapitalistického hospodárstva, založeného na námezdnjej práci, k naturálnemu hospodárstvu. Od kapitalistického systému, ktorého ekonomickým cieľom je zhodnocovanie hodnoty, prejdeme k predkapitalistickým systémom, ktorých ekonomickým cieľom je výroba úžitkových hodnôt. V takých systémoch už nebude mať prebytok formu nadhodnoty, ale formu naturálneho privlastnenia. Namiesto vzťahu osobnej nezávislosti založeného na vecnej závislosti (na ekonomickom prinútení), dostaneme vzťahy osobnej závislosti založené na mimoekonomickom prinútení, čiže vzťahy nadvlády a poroby, vzniknuté prirodzene (patriarchálna forma) alebo zafixované politicky (antická a feudálna forma).¹⁷

Analýza ľudských dejín postupuje podľa obdobného „anatomického kľúča“ ako analýza dejín nášho vesmíru. Aj pre fyzikov je anatomia súčasného vesmíru, toho vesmíru, v ktorom žijeme, „kľúčom“ k poznaniu jeho minulosti, k matematickému modelovaniu jeho počiatočného štádia. To im umožňuje vyčleniť z množiny všetkých možných histórií vesmíru malý počet histórií, v ktorých sa vyskytujú galaxie a hviezdy, resp. podmnožinu tých histórií, v ktorých sa vyvíja inteligentný život. Fyzici niekedy anatomický kľúč k dejinám nášho vesmíru stotožňujú s tzv. antropickým princípom, resp. s predpokladom, že počiatok nášho vesmíru musel mať také vlastnosti a vzťahy, ktorých rozvinutie viedlo k vzniku inteligentných bytostí.¹⁸ Anatomický kľúč k dejinám sa uplatňuje nielen pri fyzikálnej rekonštrukcii evolúcie nášho vesmíru, ale aj pri rekonštrukcii stôp života vo vesmíre.¹⁹ Uplatňuje sa nielen pri rekonštrukcii dejín ľudskej spoločnosti, ale aj pri rekonštrukcii dejín ľudského myslenia. Je zosobnený napríklad v princípe korešpondencie vedeckých teórií, podľa ktorého redukcia teórie T_2 na jej zárodočný vzťah T_1^* , môže poukázať na teóriu T_1 , ktorá jej predchádzala, poukázať na to, čo v nej bolo podstatné, pravdivé a významné, stanoviť hranice jej aplikovateľnosti.

Historická retrospektíva je dôležitým krokom v metóde historického bádania. Môžeme ju uskutočniť bez toho, že by sme poznali skutočný priebeh dejín. Môžeme ju uplatniť aj vtedy, keď skutočná história zanikla, alebo tam, kde ešte nie je známa alebo

16 MARX, Karol. *Kapitál*, 1. zv. Bratislava : Nakladateľstvo Pravda, 1985, s. 78.

17 MARX, Karol. *Základy kritiky politickej ekonómie. Rukopisy „Grundrisse“*. I. zv. Bratislava : Nakladateľstvo Pravda, 1974, s. 39, 110, 409, 448.

18 HAWKING, Stephen W. *Vesmír v orechovej škrupinke*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovart, 2002, s. 85-87.

19 LESCH, Harald – MÜLLER, Jörn. *Velký třesk, druhé dějství. Po stopách života ve vesmíru*. Praha : Knižní klub, 2005, s. 325-326.

dostatočne preskúmaná. A v tom je jej prednosť. Zo skutočných dejín sa však pritom odhaľuje len to, čo sa zachovalo ako *stopa* v poslednom systéme. Posledná forma spoločnosti pritom napríklad pozerá na všetky predchádzajúce historické formy spoločnosti len ako na svoje predstupne. Dejiny sa tak postihujú jednostranne, iba ako predhistória vyvinutejšieho systému. Lenže tá je iba zlomkom skutočnej histórie, ktorá mu predchádzala. Anatómia kapitalistického spôsobu výroby síce dáva kľúč k anatómii predkapitalistických výrobných spôsobov, ale nemôže nahradiť ich vlastný historický výskum. „Antropický princíp“ umožňuje konštatovať iba to, že pozorované hodnoty a počiatočné podmienky panujúce v našom vesmíre splňajú práve tie podmienky, ktoré sú nevyhnutné pre vývoj inteligentného života. Neposkytuje však odpoveď na otázku, či náš vesmír vznikol náhodne, alebo je výsledkom nejakej nadprirodzenej moci, alebo či je výsledkom radu fyzikálnych podmienok evolúcie a výberu, ktorá je analogická biologickej evolúcii.²⁰ História vesmíru „v imaginárnom čase“ treba jasne odlišovať od jeho histórie „v reálnom čase“.²¹ Od historickej retrospektívy treba prejsť k historickej genéze, od „konceptuálnej evidencie“ k „dokumentárnej evidencii“; inak hrozí nebezpečie, že náš historický príbeh zostane iba abstraktnou fikciou.²²

Historická genéza má charakter postdikcie (vysvetlenia); poznanie sa v danom prípade vyvíja od jednej, v čase predchádzajúcej udalosti k druhej, od historicky menej vyvinutého systému k vyvinutejšiemu, od typického k atypickému. C. G. Hempel sa pokúsil zrekonštruovať historicko-genetické vysvetlenie podľa vzoru genetického vysvetľovania vystupujúceho v prírodných vedách. Chápal ho ako vývojovú sekvenciu, ktorej posledným členom je vysvetľovaný jav. Vysvetlenie spočíva v opise po sebe nasledujúcich štádií danej vývojovej sekvencie. Jej štádiá obsahujú dva druhy informácií. Prvý z nich obsahuje množinu výrokov S_2, S_3, \dots, S_{n-1} , ktoré poskytujú informácie o prvom, druhom až n-tom štádiu. Druhý druh informácií podáva množina výrokov D_2, D_3, \dots, D_{n-1} , ktoré sú dodané do jednotlivých štádií bez vysvetlenia, pretože sú dôležité (relevantné) pre vysvetlenie nasledujúceho štádia vo vývojovej sekvencii. Jednotlivé štádiá sú zoradené v časovej následnosti a medzi nimi sa predpokladajú isté nomické spojenia, ktoré môžu byť striktné všeobecnými alebo pravdepodobnostnými zákonmi. Druhé štádium vývojovej sekvencie je nomicky spojené s prvým štádiom, ktoré poskytuje jeho vysvetlenie. Druhé štádium obsahuje informáciu $S_2 + D_2$ a poskytuje vysvetlenie pre tretie štádium. Posledné štádium sekvencieho radu S_n sa vysvetľuje tým, že deduktívne alebo pravdepodobnostne vyplýva zo štádia S_{n-1} . Historik podľa Hempela podá genetické vysvetlenie, keď zrekonštruuje jednotlivé štádiá vývojovej sekvencie, ktoré umožňujú vysvetliť jav (udalosť) opísaný vo výroku S_n . Hempel si bol pritom vedomý, že genetické vysvetlenie v historických vedách je často neúplné, entymematické, že v ňom nebývajú explicitne uvedené všetky predpoklady potrebné na deduktívne alebo pravdepodobnostné vysvetlenie. Sám neodmietal možnosť existencie historických zákonov. V historických vedách

20 LESCH – MÜLLER, ref. 19, s. 327-328.

21 HAWKING, ref. 18, s. 90.

22 DANTO, Arthur C. *Analytical Philosophy of History*. Cambridge : At the University Press, 1968, s. 123.

podľa neho možno využiť nielen zákony iných vedných disciplín, ale čiastočne aj historické zákony.²³

Podľa Ernesta Nagela historik uplatňuje vo svojej práci vysvetlenie pravdepodobnostného a genetického charakteru. *Pravdepodobnostnú explanáciu* charakterizuje nasledujúcou úvahou: Povedzme, že A_t je špecifická činnosť, ktorú vykoná individuum x v prípade t , aby dosiahol výsledok O . Historik sa neusiluje vysvetliť uskutočnenie činnosti A_t v celej jej konkrétosti; vysvetľuje iba to, že x vykoná nejaký *typ* činnosti A , ktorého špecifickými formami sú A_1, A_2, \dots, A_n . Inak povedané: jeho explanácia vykazuje, že uskutočnenie činnosti A_t osobou x v prípade t je pravdepodobné. Pravdepodobnostná štruktúra jeho vysvetlenia individuálnej činnosti je dôsledkom esenciálne štatistickej povahy spoločenských vzťahov. Podmienky, ktoré historik zohľadňuje, majú charakter relatívne nevyhnutných (*contingently necessary*) podmienok (na rozdiel od podmienok absolútne nevyhnutných). *Genetickú explanáciu* parciálnej udalosti Nagel potom charakterizuje ako sekvenciu pravdepodobnostných explanácií. Udalosť alebo stav udalosti C_p , ktorá nastala v čase t , sa vysvetľuje ako dôsledok série udalostí, ktorej počiatkom bola nejaká udalosť či stav udalosti C_o . Vysvetlenie sa pritom rozvíja prostredníctvom referencie o sérii udalostí $C_o, C_p, \dots, C_r, \dots, C_k, C_k', C_k'', \dots, C_i$. Niektoré z týchto udalostí môžu byť simultánne, no väčšina z nich vstupuje do existencie v rôznom čase. Každá z nich sa pritom zaraďuje do uvedenej série len vtedy, keď je nevyhnutnou podmienkou na nastúpenie nasledujúcej udalosti danej série.²⁴

Systematickú analýzu rôznych typov genetického vysvetlenia uskutočnil Jerzy Kmita. Genetické vysvetlenie sa podľa neho vyznačuje tým, že: 1. počiatkové podmienky vystupujúce v explananse potvrdzujú nastúpenie jednej či viacerých sérií časovo usporiadaných udalostí či procesov, pričom proces alebo udalosť A , ktorá v rámci danej série bezprostredne predchádza udalosť či proces B , je nevyhnutnou podmienkou B (bez A by nenastalo B), a 2. v explananse okrem týchto počiatkových podmienok vystupujú buď zákony časovej následnosti a kauzálne zákony, alebo zákony časovej následnosti, kauzálne a funkcionálne zákony. V prvom prípade ide o jednoduché a v druhom o funkcionálne genetické vysvetlenie. Ako príklad funkcionálne genetického vysvetlenia Kmita uvádza proces premeny naturálnej renty na peňažnú. Idea nahradenia naturálnej renty peňažnou sa objavovala sporadicky, individuálne už v starovekom Ríme. V celospoločenskom rozsahu sa však presadila až vtedy, keď sa rozvinul obchod, mestský priemysel, tovarová výroba a v dôsledku toho aj obeh peňazí.

Kmita podobne ako Hempel a Nagel vidí problém nomologického genetického vysvetlenia v tom, že v praxi humanitných vied sa zákony spravidla neuvádzajú a dokonca ani dôkladne neformulujú, že explicitne neodhalené zložky vysvetľovania sa v týchto vedách buď mlčky predpokladajú, alebo sa považujú za (pre špecialistu) dobre známe a očividné. Ich nomologické genetické vysvetlenie máva preto entymematický charakter. Na rozdiel od Hempela a Nagela však neuvažuje o možnosti pravdepodobnostného

23 HEMPEL, Carl G. *Aspects of Scientific Explanation*. New York : Free Press, 1965, s. 447-453; HEMPEL, Carl G. Funkcia všeobecných zákonov v histórii. In *Logický pozitivizmus. Malá antológia filozofie 20. storočia, zv. III*. Bratislava : Iris, 2006, s. 424.

24 NAGEL, Ernest. *The Structure of Science. Problems in the Logic of Scientific Explanation*. New York and Burlingame : Routledge and Kegan Paul, London 1971, s. 558, 560, 567-568.

(nededuktívneho) typu vysvetľovania. V tomto smere zastáva dôsledné dedukcionistické stanovisko. Na rozdiel od nich však zvažuje okrem nomologického genetického vysvetlenia aj genetické vysvetlenie založené na humanitnej interpretácii. V genetickom vysvetlení historických vied podľa neho dochádza ku kombinácii nomologického vysvetlenia a humanitnej interpretácie.²⁵

Inú predstavu o genetickej metóde ako Hempel, Nagel či Kmita majú prívrženci narativizmu. William H. Dray označil za narativistov tých filozofov histórie, ktorí považujú naráciu za kľúčovú úlohu historického bádania.²⁶ Zaradil medzi nich Mortona Whita, W. B. Gallieho a Arthura C. Dantoa. Podľa Gallieho má vysvetlenie v historických vedách (podobne ako v genetike alebo geológii) charakter genetickej explanácie. Tá podľa neho spočíva v stanovení istého druhu kontinuity medzi jednou alebo viacerými časovo predchádzajúcimi nevyhnutnými podmienkami a následným výsledkom. Genetická explanácia podľa neho (na rozdiel od Hempela) neobsahuje všeobecný zákon, resp. nechápe sa ako dedukcia zo zákona. Opis predchádzajúcej udalosti sa neuvažuje v konjunkcii s univerzálnym zákonom, spolu s ktorým by utváral nevyhnutnú a dostatočnú podmienku výslednej udalosti. Preto tiež podľa Gallieho genetická explanácia historika nepretenduje na silu predikcie.²⁷

Danto vyčíta Hempelovej koncepcii deduktívnej nomologickej explanácie to, že: 1. sice narába s určitým druhom udalostí, ale nie je dostatočná na vysvetlenie unikátnych historických udalostí; 2. považuje historické vysvetlenie len za „explanáčnú skicu“; 3. nedá sa dobre uplatniť tam, kde ide o pravdepodobnostné zákonitosti; 4. celkom obchádza pragmatickú dimenziu explanácie a 5. zaoberá sa len anatómiou explanansu, ale neskúma anatómiu explananda. Ukazuje, že existujú nielen také explananda, ktoré logicky predpokladajú všeobecné zákony, ale aj také, ktoré to nepredpokladajú. Rozlišuje deduktívno-nomologické vysvetlenie, ktorého štruktúra musí obsahovať aspoň jeden zákon, a naratívne vysvetlenie, čiže vysvetlenie prostredníctvom príbehu, ktoré sa môže, ale nemusí opierať o všeobecný zákon. Kľúčovou formou historického bádania je podľa neho naratívna explanácia: „*História rozpráva príbehy.*“²⁸

Špecifikum nášho výkladu historickej genézy je v zdôraznení skutočnosti, že sa už **opiera o výsledky historickej retrospektívy**. Význam historickej retrospektívy je v tom, že: 1. napomáha odhaliť stav spoločenských systémov a podmienky ich zmeny; 2. umožňuje lepšie pochopiť význam historických udalostí a historických osobností; 3. napomáha konštrukciu historického príbehu; 4. napomáha konceptualizáciu historického bádania. Je napríklad podstatný rozdiel medzi výrokom „I. Newton sa narodil 4. 1. 1643“, výrokom „I. Newton, autor *Matematických základov prírodnej filozofie*, sa narodil 4. 1. 1643“ a výrokom „I. Newton, zakladateľ klasickej mechaniky, sa narodil 4. 1. 1643“. V druhom a treťom z uvedených výrokov sú obsiahnuté nové informácie; z tohto hľadiska majú

25 KMITA, Jerzy. *Wykłady z logiki i metodologii nauk*. Warszawa: PWN, 1975, s. 166, 185, 180-191, 194-195; KMITA, Jerzy. *Z metodologicznych problemow interpretacji humanistycznej*. Warszawa: PWN, 1971, s. 173-174.

26 DRAY, William H. On the Nature and Role of Narrative in Historiography. In *History and Theory*, 1971, Vol. 10, N. 2, s. 153-171.

27 GALLIE, W. B. Explanation in History and Genetics. In *Mind*, 1955, Vol. LXIV, N. 260, s. 160-170.

28 DANTO, ref. 22, s. 111, 201-232.

pre historika väčšiu informatívnu hodnotu. „*Život Caesara sa začína tým, že sa narodil Caesar, a nie dieťa zvrátené a kričiace. Mali by sme vyjsť z posledného dychu človeka, aby sme pochopili, akú podobu má jeho život a aký význam patrí všetkému, čo prežil*“ (Karel Čapek v románe *Obyčajný život*).

Historická genéza, ktorá sa opiera o výsledky historickej retrospektívy, môže nadobúdať teoreticky fundovaný charakter: 1. V jej opise a vysvetlení môže dôjsť k **vzájomnému prepojeniu nomologickej explanácie**, ktorá požaduje v predpokladoch vysvetľovania (explananse) prítomnosť vedeckého (striktno všeobecného alebo pravdepodobnostného) zákona a **humanitnej interpretácie**, ktorá vyžaduje v explananse prítomnosť idealizujúcej zásady racionality konajúceho subjektu, prítomnosť množiny poznatkov konajúcej osoby, umožňujúcej odlíšiť možné činnosti od ich výsledkov, ako aj opis systému hodnôt (noriem) konajúcej osoby, ktorý umožňuje usporiadať možné výsledky jej činnosti na základe vzťahu preferencie. 2. Historicko-genetický opis a vysvetlenie následnosti jednotlivých historických udalostí sa v nej môže rozvinúť na **opis a vysvetlenie procesu transformácie genetických štruktúr**, na opis a vysvetlenie revolučných premien historických foriem ľudskej spoločnosti (prvotnej, ázijskej, otrokárskej, feudálnej, kapitalistickej) s ich odlišnými inherentnými zákonmi.

Veced, ktorý skúma nejakú historickú udalosť, napríklad štátny prevrat Ľudovíta Bonaparta 2. decembra 1851, je vo zvláštnej poznávacej situácii. Rieši osobitný vedecský problém. Pozná výsledok nejakého historického procesu a usiluje sa odhaliť vývin, ktorý mu predchádzal. Na to potrebuje preskúmať komplex podmienok, ktorý viedol k danému výsledku. Cieľom jeho bádania je nájsť odpoveď na otázku: Prečo k danej udalosti došlo? Ako k nej vôbec mohlo dôjsť? Ako je možné, že „traja rytieri“ (Fuold, Barock a Foucher, členovia Bonapartovho protiparlamentného kabinetu) mohli „*zaskočiť 36-miliónový národ a odviesť ho bez odporu do zajatia*.“²⁹ Jeho úlohou je vysvetliť danú udalosť ako relatívne nevyhnutný výsledok predchádzajúceho vývinu, ako jednu z fáz premeny feudalizmu na kapitalizmus. Realizovať takú úlohu znamená myšlienково (obrazne) zrekonštruovať základné podmienky, ktoré determinovali podstatu danej historickej udalosti, a aspoň niektoré druhotné podmienky, isté okolnosti času a priestoru, ktoré podmienili špecifickú, neopakovateľnú formu danej udalosti. Na to, aby podal jej rozumné vysvetlenie, pravda, nepotrebuje vždy odhaliť celý predchádzajúci vývin, ale len tie jeho zložky, ktoré sú relevantné na jej pochopenie.

Teoreticky fundovaná rekonštrukcia historickej udalosti môže prebiehať vo **viacerých rovinách**. Jedna z nich sa napríklad orientuje na rozbor motivácie činnosti zúčastnených aktérov, na rekonštrukciu ich pocitov, predstáv, presvedčení, zámerov, ilúzií, spôsobov myslenia a životných názorov. Druhá sa zameriava na rekonštrukciu cieľov, prostriedkov a činnosti politických osobností, strán a inštitúcií zúčastnených na historickej udalosti. Na danej úrovni možno kriticky preskúmať otázku zhody alebo nesúlady medzi motiváciou indivíduí a ich spoločnými sociálno-politickými potrebami a záujmami. Tretia rovina vysvetlenia predpokladá porovnanie politických cieľov a prostriedkov indivíduí a sociálnych skupín s ich sociálno-ekonomickými potrebami a záujmami vnútri

29 MARX, Karol. Osemnásť brumaire Ľudovíta Bonaparta. In Marx, Karol – Engels, Friedrich. *Vybrané spisy*, 2. zv. Bratislava : Nakladateľstvo Pravda, 1997, s. 243-333.

celostných spoločenských systémov. Na danej úrovni možno rozlíšiť, aké ciele a ideály tieto individuá a sociálne skupiny majú a aké by mali mať vzhľadom na ich skutočné sociálno-ekonomické postavenie, rozlíšiť ich frázy a ilúzie od ich reálnej životnej situácie. Preto sa niekedy rozlišuje rovina mikro-, mezo-, a makrohistórie (H. S. Klein, Immanuel Wallerstein, Theda Skocpol, Ch. Tilly, B. Moor a i.).³⁰ Hovorí sa, že čas je alfou a omegou historického bádania. Z metodologického hľadiska je dôležité najmä rozlíšenie tzv. krátkeho času, v ktorom sa bádanie historika zameriava hlavne na analýzu jednotlivých historických udalostí a osobností, a tzv. dlhého času, v ktorom sa jeho pozornosť sústreďuje na analýzu vnútornej dynamiky ľudských sociálnych systémov, historických foriem spoločnosti, na analýzu ich vnútornej štruktúry a genézy, na rozbor súhrnnej ľudskej činnosti, v ktorej dochádza k ich transformácii.³¹

Na každej z uvedených rovín sa používajú im zodpovedajúce metódy historického bádania. Tak v rovine mikrohistórie sa používajú metódy kauzálnej analýzy, humanitnej interpretácie a iné. V rovine mezohistórie sa k nim pridávajú metódy modelovania, komparácie, analýzy sociálnych pravidiel a noriem, skupinových a triednych zápasov o podiel na utváraní a zmene sociálnych inštitúcií. V rovine makrohistórie sa tieto metódy dopĺňajú metódami nomologickej explanácie, vysvetlenia na báze striktné všeobecných a pravdepodobnostných zákonov, prípadne aj empirických generalizácií. Pre komplexné historické bádanie sú charakteristické vzájomné prechody od mikrohistórie (od parciálnych dejín) k makrohistórii (k svetovým dejinám), ako aj opačné postupy od makrohistórie k mikrohistórii. Prvý z uvedených postupov uľahčuje proces vyčleňovania typického v parciálnych dejinách, pretože v obraze svetových dejín prebieha história v čistejšej, miestnymi a časovými podmienkami najmenej ovplyvnenej podobe; pre druhý, opačný postup je zasa charakteristické smerovanie od typického k menej typickému a atypickému. V týchto vzájomných prechodoch dochádza k procesu syntetizácie mnohotvárných metód historického bádania: kauzálnej analýzy, humanitnej interpretácie a nomologickej explanácie, typologickej a historickej komparácie, konštrukcie ideálnych (mikrohistorických a makrohistorických) modelov a typov objektov a ich historickej konkretizácie.

Povaha historickej narácie

Opis a vysvetlenie historických udalostí vo svojej konečnej fáze môžu vyúsťovať do **historickej rozpravy, narácie**. Podľa niektorých autorov práve narácia utvára autonómnu formu historického poznania. Problém je v tom, že nie všetky narácie majú charakter historickej narácie a že veľa historických textov nemá podobu narácie. Rozlišuje sa napríklad umelecká a historická narácia. Existujú fiktívne narácie, ktoré nemajú charakter historických narácií, a existujú histórie, ktoré nemajú štruktúru narácie, hoci diachronicky usporadúvajú historické udalosti. Napríklad anály spájajú historické udalosti, ale nemajú charakter príbehov (chýba im začiatok a koniec, centrálny subjekt, historické pozadie a i.); kroniky, ktoré bývajú spravidla zbierkou análov, už síce vyčleňujú

30 KLEIN, H. S. The Old Social History and the New Social Sciences. In *Journal of Social History*, 2006, Vol. 39, N. 3, s. 935-944.

31 BRAUDEL, Ferdinand. História a spoločenské vedy: dlhé trvanie. In *Kapitoly zo súčasnej filozofie dejín*. Eds. Rastislav Koziak, Juraj Šuch, Eugen Zelenák. Bratislava : Chronos, 2009, s. 240-269.

kauzálna väzby medzi následnými udalosťami, ale taktiež ešte nemajú charakter príbehu (chýba im záver a pod.).

Sám pojem narácie nie je identický vo všetkých historických modeloch či paradig-mách. O teóriu historickej narácie sa vedú závažné spory. Podľa J. Pomorského sa tieto spory krútia najmä okolo nasledujúcich otázok: 1. Čo je predmetom teórie historickej narácie? Je ním historická spisba alebo abstraktné, apriórne lingvistické štruktúry utvárajúce osobitnú „poetiku“ historickej narácie? 2. Aký je spôsob existencie historickej narácie? Je to činnosť či výsledok tejto činnosti (text, diskurz), ktorý vypovedá niečo o minulosti, alebo je to len číra forma diskurzu, spôsob hovorenia či písania o minulosti? 3. Z čoho sa utvára historická narácia? Je to len sled výrokov alebo celostnejší útvar prerastajúci na obraz minulosti? 4. Ako sa historická narácia vzťahuje na svojho referenta?³²

Michael Stanford v danej súvislosti naznačuje, že treba odlíšiť *dve základné roviny historickej spisby*. Jej základným účelom je *povedať, čo sa stalo*. Možno konštatovať, že každý historik hovorí, čo sa stalo, a v tomto zmysle používa naráciu v jej elementárnej podobe. Druhou, vyššou rovinou historickej spisby je *utváranie príbehu*. Historický príbeh má spravidla zložitú štruktúru: má určitý počiatok a záver, odohráva sa okolo určitého centrálného subjektu, obsahuje vysvetlenie toho, ako a prečo jedna udalosť nasleduje za druhou, odkazuje na ekonomický, sociálny, politický a kultúrny systém, vnútri ktorého sa príbeh odohráva, má určitý dej, zápletku, poukazuje na historický význam udalosti, procesu, epochy, rešpektuje rozdiel medzi pravdou a významom a usiluje sa o ich vzájomné previazanie. Možno povedať, že každý historik síce hovorí to, čo sa stalo, ale iba niektorí z nich vytvárajú príbeh.³³

Podľa A. C. Dantoa je historická narácia nielen *opisom, ale aj vysvetlením* historických udalostí; niet historickej narácie bez explanácie. Historická narácia je navyše nielen opisom a vysvetlením udalostí, ale opisom a vysvetlením ich *zmeny*, prechodu od jednej udalosti k druhej. Má časový, temporálny charakter. Realizuje sa vo forme príbehu, ktorý má začiatok, stred a koniec. Spočíva v zaplnení streda medzi začiatkom a koncom. Je vysvetlením toho, ako prebieha zmena od počiatku do konca, a predpokladá kontinuálnu identitu subjektu zmeny. Jednotlivé historické udalosti sa pritom začleňujú do celostného príbehu a chápu sa ako súčasť jednotného celku. Danto pritom rozlišuje atomárnu a molekulárnu naratívnu explanáciu. V prípade atomárnej narácie ide o opis a vysvetlenie jednoduchej zmeny *F* na *G*, ktorá sa sprostredkuje udalosťou *U*. V prípade molekulárnej narácie ide o opis a vysvetlenie zložitej premeny *F* cez *G* cez *H* ... na *I*, ktorá sa sprostredkuje celou sériou takýchto zmien. Ide o vysvetlenie zmien veľkého dosahu. Atomárna narácia sa podľa Dantoa môže opierať o „pokrivajúci“ zákon; molekulárna narácia by sa mohla opierať len o „historický zákon“, lenže na otázku, či taký zákon existuje, Danto odpovedá „*možno áno, možno nie*“.³⁴

Jerzy Topolski vymedzuje historickú naráciu, čiže naratívny obraz minulosti, ako naratívny celok, ktorého konštruovanie prechádza dvoma základnými etapami: výcho-

32 POMORSKI, ref. 2, s. 128-138.

33 STANFORD, ref. 8, s. 213-222, 225

34 DANTO, ref. 22, s. 107, 111, 232, 235, 238, 251-252, 254-255

diskom utvárania narácie je vyčlenenie informácií o jednotlivých historických faktoch prostredníctvom kritickej analýzy prameňov, ich dobývanie z mnohotvárných prvotných interpretácií. Tieto informácie Topolski nazýva „základné“ (bázové) informácie. Druhým, podstatným krokom v procese tvorby historickej narácie je konštrukcia formálne (logicky, gramaticky) a obsahovo previazanej, kontinuálnej informácie o faktoch. Hlavnými činiteľmi, ktoré historikovi umožňujú vnútorne pospájať základné „bodové“ informácie do celostných narácií, sú podľa Topolského obrazotvornosť (s ktorou sa viažu estetika a emócie) a interpretácia. Historická interpretácia ako metóda konštruovania historickej narácie sa odlišuje od (prvotnej) interpretácie historických prameňov. Spochívá v selekcii informácií, ktoré historik vyčlenil z masy informačných prameňov, v ich hierarchizácii, vo vysvetľovaní historických faktov, ktoré zahŕňa jednak racionálne vysvetlenie (humanitnú interpretáciu) ľudského konania, jednak deduktívne nomologické vysvetlenie (individuálnych, skupinových a globálnych) výsledkov ľudského konania, a napokon v začlenení daného, historikom opisovaného a vysvetľovaného fragmentu minulosti do širších naratívnych celkov.

Topolski podčiarkuje, že pri konštruovaní naratívneho obrazu minulosti je historik povinný rešpektovať základné pravidlá logiky a gramatiky. Dostatočná znalosť týchto pravidiel je podľa neho nevyhnutná pre správne *formálne* usporiadanie narácie. Sama osebe však ešte negarantuje *obsahovú väzbu* historických faktov. Na to historik potrebuje také relevantné intelektuálne nástroje, ako je generalizácia, teória a metafora. Pri zovšeobecňovaní historických faktov používa metódu abstrakcie, idealizácie a konkretizácie, metódu neúplnej a úplnej indukcie; pri analýze vnútorných väzieb medzi historickými faktmi využíva sieť teoretických pojmov, napríklad pojem národa, štátu, revolúcie, kultúry, civilizácie. Používa aj rôzne metodologické modely, ktoré majú charakter idealizovanej teórie, resp. systému idealizovaných výrokov a ich konkretizácií. Ako príklad uvádza použitie modelovej metódy Frédéricom Maurom pri výstavbe modelu „obchodného kapitalizmu“, resp. „čistého obchodného kapitalizmu“ v 16. – 19. storočí. Ukazuje zároveň, že úlohu spojiva môže pri tvorbe historickej narácie plniť aj *metafora*, napríklad „Poľsko 16. storočia bolo obilnicou Európy“ alebo „Strednú Európu na konci 13. storočia zachvátila po objavoch bohatých žíl rudy v Kutnej Hore strieborná horúčka“. Konštrukcia celostného naratívneho obrazu minulosti, inak povedané, vyžaduje aj patričné literárne spracovanie.³⁵

Opis a interpretácia historických údajov a faktov mali pôvodne charakter *ľudového rozprávania* (mýty, legendy, rozprávky) a odovzdávali sa z pokolenia na pokolenie ústnou a neskôr aj písomnou tradíciou (Homér, mýty starého Grécka, Indie, Číny, Egypta). Ľudové rozprávanie sa stalo východiskom umeleckej (literárnej, výtvarnej, hudobnej), ako aj vedeckej tvorby. Istá obdoba historického a umeleckého myslenia viedla niektorých autorov k ich bezprostrednému stotožneniu. Benedetto Croce napríklad zaraďuje dejiny do všeobecnej koncepcie umenia; rozdiel vidí iba v tom, že dejiny sa pohybujú v rámci logického ducha, zatiaľ čo umenie v oblasti obrazotvornosti.³⁶ B. Russell konšta-

35 TOPOLSKI, Jerzy. *Wprowadzenie do historii*. Poznań : Wydawnictwo Poznańskie, 1998, s. 58-89, 98; TOPOLSKI, Jerzy. *Marksizm i historia*. Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1977, s. 136-145.

36 CROCE, Benedetto. *History as the Story of Liberty*. Teoria e storia della storiografia, setsa ed. Bari 1948, s. 66-67.

tuje, že v dejinách sú umelecké kvality väčšie ako kvality vedeckosti.³⁷ John A. Passmore chápe dejiny ako niečo prostredné medzi literatúrou a vedou.³⁸ Podľa A. V. Gulygu je historické zovšeobecnenie svojráznou syntézou teoretického a umeleckého osvojovania si sveta; historik podľa neho používa popri pojmovom myslení aj myslenie obrazné.³⁹ A podľa Haydena Whita treba status histórie analyzovať v kategóriách opozície medzi vedou a literatúrou; história je podľa neho istým druhom umenia, zlučuje v sebe umenie a vedu.⁴⁰

Niet sporu o tom, že v historických vedách má prvok literárneho stvárnenia rozpravy oveľa výraznejšiu úlohu než v tzv. teoretických vedách. Je takisto nesporným faktom, že sa história nezaobíde bez utvárania príbehu. Na význam fabulácie v tvorbe historikov upozornil svojho času už Giambattista Vico.⁴¹ Z neho však vychádzajú dve odlišné tradície. Jedna z nich stavia na rozlíšení umeleckej a historickej fabulácie, zatiaľ čo druhá sa, naopak, usiluje o stieranie ich rozdielov. Podľa H. Whita treba napríklad historické vedomie analyzovať prostredníctvom diskurzu ako určitého literárneho druhu. Jeho „poetická logika“ zahŕňa tropológiu a fabuláciu. Jeho tropológia je (podobne ako Vicova teória trópov) pokusom o nájdenie jazykových ekvivalentov pre základné stupne vo vývine historického vedomia. Prechod od asociatívneho myslenia k pojmovému mysleniu a od neho k mysleniu o myslení (k sebauvedomeniu) možno podľa neho vyjadriť v trópoch metonymie, synekdochy a irónie, ktoré sa chápu ako lingvistické univerzálne. Jeho fabulácia historického príbehu je prevzatá z umeleckej literatúry. Za základné vzory historickej fabulácie považuje romancu, tragédiu, komédiu a satiru. Fabulačné vysvetlenie, ktoré White odlišuje od argumentačného vysvetlenia análov a kroník, nemá podľa neho charakter vedeckého vysvetlenia „faktov“, ale je interpretačnou zložkou faktografických tvrdení. Môže mať charakter estetickej či etickej interpretácie a ideologickej implikácie. Vysvetlenie ideologickej implikácie závisí od stanovísk historikov a môže podľa neho nadobúdať podobu anarchizmu, konzervativizmu, radikalizmu alebo liberalizmu. Z rôznych spôsobov zjednotenia argumentácie, fabulácie a ideologickej implikácie sa potom podľa Whita odvodzujú rôzne štýly historického bádania.⁴²

Hayden White patrí medzi prívržencov umierneného konštrukcionizmu. Vo svojom predslove k poľskému vydaniu svojich statí sa vyslovne dištancuje od radikálneho (ontologického) konštrukcionizmu. Konštatuje, že nikdy netvrdil, že minulosť sama osebe neexistuje, že neexistuje pravda o minulosti, že neexistuje rozdiel medzi históriou a fikciou, resp. že všetko je iba text. Je pravda, že White pôvodne zastával stanovisko Rolanda Barthesa, že fakty sú „iba lingvistickou skutočnosťou“. Z toho, že historické fakty nám nie sú „dané“, že ich treba „tvoriť“, usudzoval, že sú iba našou konštrukciou a že majú

37 RUSSELL, Bertrand. *History as an Art*. London 1954, s. 4-5.

38 PASSMORE, John A. The Objectivity of History. In DRAY, W. H. (Ed.). *Philosophical Analysis and History*. New York; London 1966, s. 79-94.

39 GULYGA, A. V. O povaze historického poznání. In *Teoretické problémy historie*. Praha 1972, s. 54-55.

40 WHITE, Hayden. *Poetika pisaćwa historycznego*. (Pod redakcją Ewy Domańskiej i Marka Wilczyńskiego.) Kraków : Universitas, 2000, s. 40.

41 VICO, Giambattista. *Základy nové vědy o společné přirozenosti národů*. Praha : Academia, 1991, paragrafy 404-409.

42 WHITE, ref. 39, s. 98, 100, 177-178.

fiktívny charakter. Postupne však spresňoval svoje stanovisko. Už nie fakty, ale „tvrdenia o faktoch“ majú podľa neho charakter lingvistických štruktúr, a teda aj našich konštrukcií. Zdôrazňoval, že treba odlišovať „faktické udalosti“ od našich tvrdení o týchto udalostiach. Spolu s tým spresňoval aj svoje chápanie fabulácie. Pôvodné tvrdenie, že historická fabulácia je „fikcionalizáciou“, spresnil v tom zmysle, že termín „fikcionalizácia“ netreba chápať ako utváranie fikcií, ale len v zmysle „figuralizácie“ a pod.⁴³ Problematika pravdivosti historickej narácie, porovnávania historickej narácie s jej referentom, však naďalej zostáva mimo jeho pozornosti. Estetickú, etickú a ideologickú interpretáciu historických faktov, ktorú Danto považoval len za extra-historický doplnok faktualnej pravdivosti historickej narácie, považuje White za jej kľúčovú charakteristiku.

Obdobné stanovisko zaujíma aj Frank R. Ankersmit. Historickú naráciu nechápe ako opis a vedecké vysvetlenie minulosti, ale len ako jej metaforickú interpretáciu. Rozlišuje historické bádanie, ktoré je záležitosťou faktov, a historické písomníctvo, ktoré je otázkou hermeneutickej interpretácie. Historická narácia podľa neho nespočíva v odhaľovaní faktov, ale v projektovaní minulosti. Medzi ňou a minulosťou nie je vzťah korešpondencie. Jednotlivé historické tvrdenia sice môžu byť pravdivé alebo nepravdivé, ale celostná (holistická) narácia podľa neho nemôže byť ani pravdivá, ani nepravdivá.⁴⁴

Podľa nášho názoru je medzi utváraním príbehu v umení a v histórii podstatný rozdiel. **Fabulácia v umeleckej literatúre** (v próze a poézii) je slovným vyjadrením fantazijnej, fiktívnej reality, v ktorom sa vydávajú neskutočné, vymyslené príbehy za pravdu. Umelecká narácia môže byť zmysluplná, aj keď nie je pravdivá. **Fabulácia v historickej spisbe** je slovným vyjadrením, opisom a vysvetlením skutočných historických udalostí, myslenia a konania skutočných historických osobností. Historická narácia by preto mala byť nielen zmysluplná, ale aj pravdivá. História predpokladá obrazotvornosť a tvorivú fantáziu, ale nemala by vydávať neskutočné, vymyslené príbehy za vedeckú pravdu, za niečo skutočné, za historický fakt. Historik môže **domýšľať** súvislosti podľa určitých intencií, ale nemôže si **vymýšľať** fakty a udalosti. Intencie historika, podobne ako intencie v trestnom práve, sú určitým náznakom súvislostí, nepriamym dôkazom opierajúcim sa o isté skutočnosti, ktoré v súvislosti s inými okolnosťami pripúšťajú záver o okolnostiach rozhodujúcich pre posúdenie veci. Intencie historika však ešte nie sú skutočným dôkazom. Historik na ich základe môže koncipovať hypotézy o historických udalostiach, tie však musí porovnávať s empirickou evidenciou. Historik, ktorý vymýšľa neexistujúce osoby, udalosti a situácie a **vydáva ich za niečo skutočné** (za historické fakty), falzifikuje dejiny, dostáva sa do rozporu s vedeckou pravdou. *Kráľovodvorský rukopis* a *Zelenohorský rukopis* majú vysokú umeleckú hodnotu, ale ako historický dokument sú falzifikátom. Tomáš Garrigue Masaryk právom podčiarkoval, že národnú tradíciu nemožno zakladať na lži a nepravde.

43 WHITE, ref. 39, s. 88, 200, 237, 255, 266

44 ANKERSMIT, Frank, R. Six Theses on Narativist Philosophy of History. In *History and Tropology: the Rise and Fall of Metaphor*. Berkeley 1994, s. 33-43. Pozri tiež ZELENÁK, Eugen. Čo by malo priňať historické dielo? Ankersmitov pohľad na historiografiu. In *Dejiny – teorie – kritika. Studie a eseje*, 2008, č. 2, s. 218-238; ŠUCH, Juraj. Frank Ankersmit : Naratívna logika a historická reprezentácia. In *Historický časopis*, 2009, roč. 57, č. 1, s. 3-18.

Na overenie pravdivosti historickej narácie je nevyhnutné jej porovnanie s referentom. Lenže minulosť už zanikla a nemožno ju pozorovať, nemožno s ňou experimentovať atď. Niektorí autori využívajú tento fakt na „potvrdenie“ svojho stanoviska, že história nie je veda, že to je veda akejsi „nižšej“, „podradnejšej“ úrovne a pod. Tento argument však neobstojí. Už R. G. Collingwood podčiarkoval, že minulosť nie je mŕtva, že historik ju môže oživiť, zrekonštruovať, reaktivovať, znovu uzákoniť (*re-enact*) vo svojom myslení na základe kritickej analýzy svedectiev obsiahnutých v reliktoch minulosti a v dokumentoch.⁴⁵

Paradigm „dobrej“ vedy nemožno stotožňovať len s metódou experimentálneho výskumu. Ukazuje sa, že **v praxi vedeckého poznania sa uplatňujú dva odlišné, rovnocenné, vzájomne sa dopĺňajúce spôsoby overovania**. Jeden prevláda v historickom a druhý v klasickom experimentálnom výskume. Ich rozdiel vyplýva z príčinnej asymetrie medzi súčasnými a minulými udalosťami na jednej strane a súčasnými a budúcimi udalosťami na strane druhej. Predstavitelia historických a teoreticko-experimentálnych vied sa nachádzajú v odlišnej epistemologickej situácii. Experimentátori sa zaoberajú primárne hypotézami (zákonmi, generalizáciami) o **budúcich** udalostiach a ich testovaním prostredníctvom meniacich sa podmienok laboratorných experimentov. Vedci pracujúci v podmienkach historických vied sa venujú primárne testovaniu hypotéz o **minulých** udalostiach; nemôžu síce tieto udalosti reprodukovat' v laboratóriách, no môžu vyhl'adávať súčasné stopy minulých udalostí a vytvárať vzájomne si konkurujúce hypotézy na ich vysvetlenie.⁴⁶ Napríklad Antonella Magagnini vo svojej štúdií o Etruskoch konštatuje, že v etruských nekropolách bolo nájdené také množstvo rôznych exemplárov starovekých váz, že na ich základe bolo možné zostaviť akúsi chronologickú os, takže sa z nich stal dôležitý „*nástroj rekonštrukcie historických udalostí a remeselníckej i umeleckej výroby nielen gréckej civilizácie, ale aj ďalších kultúr, ktoré sa súčasne s ňou rozvíjali v oblasti stredomoria*“.⁴⁷

Historický svet utvárali ľudia, a preto ho ľudia môžu lepšie pochopiť než svet prírody, ako zdôrazňoval G. Vico. Svet minulosti, ktorý je predmetom histórie, je (či bol) navyše celkom nezávislý od súčasného bádateľa. Historik teda má, v tomto smere možnosť väčšieho stupňa objektivity ako filozofia alebo iné spoločenské vedy. Ani história sa teda nemôže vzdať objektivity; historická narácia nie je iba konštrukciou, ale rekonštrukciou minulosti. Aj keby sme dejiny považovali len za dejiny ducha, nemohli by sme odôvodnene tvrdiť, že narácia je čírou konštrukciou. Mysel' historickej osoby, ktorú historik rekonštruje vo svojom myslení, síce prestáva byť vecou osebe, ale neprestáva byť objektom. Nemožno ju stotožňovať s myslením historika, ktorý o nej vypovedá. Myslenie historika a myslenie historickej osoby, ktoré sa v ňom rekonštruje, sú dva fakty rôznych osôb v rôznom čase. Ide o myslenie situované v odlišnej dobe a v odlišných ekonomických, sociálnych, politických a kultúrnych podmienkach. Historik nemôže meniť myslenie historickej osoby podľa svojej ľubovôle, ak nechce falzifikovať dejiny. Môže ho len

45 COLLINGWOOD, ref. 2, s. 211, 215, 225, 296.

46 CLELAND, Carol E. Methodological and Epistemic Differences between Historical Science and Experimental Science. In *Philosophy of Science*, 2002, Vol. 69, s. 474-496; KLEINHAUS et al., ref. 7, s. 309-314.

47 MAGAGNINI, Antonella. *Etruskové. Poklady starobyých civilizácií*. Universum 2008, s. 129.

zinterpretovať ako historický fakt. Povedať, že historická narácia nemôže byť objektívne pravdivá, teda znamená povedať, že nemôže byť poznaním minulosti.⁴⁸ Podľa ontologického konštrukcionizmu minulé skutočnosť nemá nijakú úlohu v konštruovaní historickej narácie. Podľa kritického realizmu má práve otázka vzťahu narácie k tomu, čo sa stalo, zásadný význam v riešení problému objektívnej pravdivosti historickej narácie.⁴⁹

Problém je v tom, že história je, podobne ako ostatné spoločenské vedy, reflexívnou aktivitou. Ide vlastne o spoločnosť, ktorá myslí a píše o sebe samej. Človek, ktorý píše o spoločnosti, sám žije v spoločnosti. Táto skutočnosť pochybuje oprávnenosť klasického, objektivistického ideálu „objektivity“, ktorý vylučoval subjekt z vedeckého poznania. História sa nemôže vzdať objektivity; nemôže však chápať objektivitu v zmysle klasického objektivismu. Už preto nie, že historik sa vo svojej narácii nezaobera všetkými podrobnosťami (ani všetkými, ktoré pozná), ale len takými, ktoré majú historický (ekonomický, sociálny, politický a kultúrny) význam. Treba vybudovať novú teóriu objektivity, v ktorej sa objektivita pochopí ako vzájomný vzťah objektu a subjektu, a zároveň odmietnuť tvrdenie subjektivismu, podľa ktorého je naša minulosť čírym diskurzom o iných diskurzoch.⁵⁰

Historickú naráciu treba skúmať *v kategóriách pravdy a významu*. Historický príbeh treba odlišiť od fiktívneho príbehu. Fiktívny príbeh môže byť zmysluplný, aj keď je nepravdivý, zatiaľ čo od historického príbehu sa požaduje, aby bol nielen zmysluplný, ale aj pravdivý a významný. Podat' pravdivý opis historických udalostí a osobností, ktoré treba vysvetliť, je podľa Dantoa minimálnou charakteristikou historikovej aktivity, jeho prvoradou povinnosťou. Historici sa podľa neho usilujú o pravdivé výpovede o minulosti a v zásade sú v tomto úsilí aj úspešní. No historik sa má usilovať nielen o pravdivú výpoveď o minulých udalostiach či osobnostiach, ale aj o nájdenie ich historického významu. Významné historické udalosti a skutky osobností sa začleňujú do celostného historického príbehu, v ktorom zaujímajú určité miesto a plnia v ňom určité funkcie. Jedna a tá istá historická udalosť pritom môže nadobúdať iný význam v odlišných naráciách a môže sa prehodnocovať vo svetle neskorších informácií.

Jednou z dôležitých dimenzií významovej stránky historickej narácie je aj jej *užitočnosť*. Užitočnosť práce historika (napríklad Tukydidu) je podľa Dantoa v tom, že vo svojej narácii charakterizuje typické ľudské ohlasy na typické situácie, ktoré sa dejú za určitých podmienok, a to s vedomím, že obdobné (aj keď nie identické) situácie môžu nastať aj v budúcnosti. Analýzou typických situácií, resp. rozborom možných spôsobov konania ľudí za takých situácií, učí svojich súčasných a budúcich čitateľov, ako správne konať, resp. ako sa správať v obdobných podmienkach.

Úlohou historika nie je, inak povedané, len analýza udalostí *ex post*, ale aj ich analýza *ex ante*, štúdium možných ciest, možných alternatív historického vývinu. Predmetom jeho záujmu je nielen to, ako súčasníci hodnotili udalosť keď sa už stala, ale aj to, aké možnosti vývoja a aké alternatívy svojho konania zvažovali skôr, než sa udiala. Skúma, ako sa ľudia zmocňovali problémov svojich životných situácií. Stavajú si otázku, či al-

48 COLLINGWOOD, ref. 2, s. 158, 287, 291-292, 307.

49 POMORSKI, ref. 2, s. 128-133.

50 APPLEBYOVÁ et al., ref. 14, s. 201-231

ternatívy konania historických osobností zodpovedali ich reálnym možnostiam. Pýta sa, ako by postupoval racionálny aktér danej doby a ako sa odlišovalo myslenie a konanie skutočných aktérov od tohto idealizovaného vzoru.

Ozajstná historická narácia je nielen pravdivá, ale aj historicky významná. Pri overovaní jej hodnoty nevystačíme len s kritériom pravdivosti, ani len s kritériom významnosti. Treba pritom uplatniť kombináciu oboch kritérií, resp. zjednotené kritérium, ktoré v sebe združuje tak kritérium pravdivosti, ako aj kritérium jej historickej významnosti. Overovanie **pravdivosti** historického príbehu podlieha kritériu empirického overovania (konfirmácie a falzifikácie) a opiera sa o empirickú evidenciu. Overovanie **významnosti** historického príbehu sa riadi kritériom relevancie a hodnotovej adekvátnosti.⁵¹

Je pravda, že celostná historická narácia môže obsahovať rôzne druhy jazykových výrazov: výroky, ktoré môžu byť pravdivé alebo nepravdivé, hodnotiace tvrdenia, ktoré majú nielen kognitívnu zložku (podliehajúcu kritériu pravdivosti), ale aj nekognitívnu zložku (podliehajúcu kritériu relevancie a hodnotovej adekvátnosti), hypotetické tvrdenia, o pravdivosti ktorých ešte len treba rozhodnúť, idealizujúce tvrdenia, ktoré sa vzťahujú bezprostredne len na idealizované objekty, kontrafaktuálne výroky, ktoré nemajú svojho referenta a pod. Celkovú kvalitu historickej narácie však určuje systém pravdivých výrokov o minulosti a adekvátne ohodnotenie významu historických udalostí a osobností.

M. Stanford právom konštatuje, že sú historici, ktorí sú schopní opísať drámu histórie v jej plnom význame, irónii a pátose, a historici, ktorí sa škrupulózne pridržiavajú detailov, aby dosiahli väčšiu pravdivosť. Sú historici, ktorí boli nielen veľkými historikmi, ale aj veľkými umelcami, a existujú celé zväzky historických diel, ktoré v úsilí o pravdu natoľko zanedbali umenie rozpravy, že sa stali nečitateľnými a nudnými. Adekvátne poňatie dejín spočíva v kombinácii oboch hľadísk, pravdy a významu. Samu objektivitu pritom treba chápať nielen v empirickom zmysle, resp. v tom zmysle, že historická rozprava zodpovedá objektívnej realite, ale aj v intersubjektívnom zmysle, čiže v tom zmysle, že táto rozprava je akceptovateľná pre každú rozumnú bytosť.⁵²

Podľa J. Topolského a J. Pomorského história jednoducho nie je obyčajným „odkrývaním minulosti“; treba ju pochopiť ako našu aktívnu myšlienkovú „rekonštrukciu minulosti“.⁵³ Naša ideová rekonštrukcia minulosti pritom nikdy nie je jej úplným odhalením. „Zvykli sme si myslieť, že minulosť dokážeme presne spoznať. No ak sa informácie strácajú v čiernych dierach, tak to neplatí.“⁵⁴ Potvrdzujú to nielen dejiny ľudstva, ale aj evolúcia nášho vesmíru.

* Stať vznikla v rámci riešenia grantového projektu VEGA 2/0207/09 *Metodologické a filozofické problémy prírodných, sociálnych a humanitných vied*.

51 DANTO, ref. 22, s. 11, 20, 22, 25-26, 34-62, 112, 123, 132, 134.

52 STANFORD, ref. 8, s.56, 217.

53 POMORSKI, ref. 2, s. 199.

54 HAWKING, ref. 18, s. 123.

ZU EINIGEN METHODOLOGISCHEN FRAGEN DER HISTORISCHEN ERKENNTNIS

VÁCLAV ČERNÍK – JOZEF VICENÍK

In dem Aufsatz richten die Verfasser ihre Aufmerksamkeit auf die Analyse von ausgewählten methodologischen Problemen der historischen Erkenntnis. In der Einleitung gaben sie eine kurze Charakteristik von verschiedenen Modellen der historischen Forschung, die den einzelnen Epochen der Formung von Geschichtswissenschaft als autonomer wissenschaftlicher Disziplin seit der Antike bis zur Gegenwart, die mit dem Theoretisierungsprozess der historischen Erkenntnis verbunden ist, entsprachen. Folgend analysierten sie bestehende Streitigkeiten in der Methodologie der Geschichtswissenschaften wie Naturalismus und Antinaturalismus, Idiographismus und Nomothetismus, Synchronismus und Diachronismus und die Möglichkeiten ihrer Lösung. Schlüssel zur Lösung dieser Streitigkeiten (Antinomien) suchen sie in der Überwindung der antihistorischen Auffassung von menschlicher Natur (vom Wesen eines Menschen), von der Gesellschaftsstruktur und von der Auffassung des gesellschaftswissenschaftlichen Gesetzes. Sie widmeten ihre Aufmerksamkeit der Analyse von Begriffen - historische Retrospektive und historische Genese. Allmählich untersuchten sie die Auffassung von historischer Genese (historischer Explanat) in der Konzeption von C. G. Hempel, E. Nagel und J. Kmita. Folgend charakterisierten sie eigene Auffassung von historischer Retrospektive und historischer Genese. Sie versuchten zu zeigen, dass die Vereinigung von diesen beiden Methoden eine theoretische Fundierung der Historiographie und Aufbringen vom Problem der Integration der nomologischen Explanat und humanitären Interpretation ermöglicht. Im Schlussteil des Aufsatzes widmen sie ihre Aufmerksamkeit der Untersuchung vom Charakter der historischen Narration. Sie unterscheiden die Narrationsbildung in der Kunst und in der Historiographie und analysierten das Problem der Wahrhaftigkeit und der Bedeutung der historischen Narration und ihre Kriterien.

ŠTÚDIE

PROBLEMATIKA VČASNÉHO STREDOVEKU NA SLOVENSKU

JOZEF ZÁBOJNÍK

ZÁBOJNÍK, Jozef. The problem of the Early Middle Ages in Slovakia. *Historický časopis*, 2010, 58, 2, pp. 213-231, Bratislava.

The period from the sixth to the beginning of the eleventh century is called the Early Middle Ages. The study evaluates the development of views on this period. There have been several stages in the development of views on the problem of the Early Middle Ages. The first extended from the beginning of the 19th century until after the origin of the first Czechoslovak Republic. The second stage lasted from the 1920s to the 1940s. Another stage began in February 1948 and ended in November 1989. The latter date was followed by the present stage.

The study presents a conception of the division of the older phase of the Early Middle Ages. It is defined by the beginning of the sixth and the end of the eighth centuries. It is divided into the Early Slavonic period from the beginning of the sixth to about the middle of the seventh century, and the period of the Avar Kaganate in the southern marginal zones of Slovakia, from about 650 to 800 AD. In the rest of the territory of Slovakia, development continued from the settlement by the Slavs to the time of the origin of the first supra-tribal units around the year 800. The study also presents views on the barrow method of burial and the change of funeral rite from cremation to inhumation. The authors suppose that our territory was not settled by one, unnamed Slavonic group. The Slavs in the territory of Slovakia were not so important and dangerous as the Slavonic tribes settled in the immediate vicinity of important power-political units, which recognized them as hostile groups and so named them.

Slovakia. Migration period. Early Middle Ages. Review of research.

Obdobie zaberajúce trochu schematicky časový úsek od 6. po počiatok 11. storočia je vo všeobecnosti nazývané včasným stredovekom.¹ Ten sa pertraktuje poväčšine v kontexte celkového vývoja v časovom rozpätí od príchodu Slovanov na naše územie až po počiatky Uhorského kráľovstva. V predkladanej štúdii prirodzene akcentujem ako archeológ archeologický kontext pojmu doplnený o stručný prehľad historických udalostí, ktoré dokumentujú predovšetkým medzné úrovne vývoja. Za také možno v období včasn-

1 Takéto určenie je v súlade s koncepciami datovania včasného stredoveku, ako ju prezentovali vo svojich príspevkoch D. Bialeková (BIALEKOVÁ, Darina. Slovanské obdobie. In *Slovenská archeológia*, 1980, roč. 28, č. 1, s. 213-228) a I. Hrubec (HRUBEC, Igor. Poveľkomoravské obdobie a stredovek. In *Slovenská archeológia*, 1980, roč. 28, č. 1, s. 229-237). Podrobné zdôvodnenie porovnaj tiež FUSEK, Gabriel – SPIŠIAK, Ján. Vrcholnostredoveká grafitová keramika z Nitry-Šindolky. *Archeológia a mineralógia*. In *Slovenská archeológia*, 2005, roč. 53, č. 2, s. 265, pozn. 2.

ho stredoveku považovať prienik Slovanov na naše územie v záverečnej etape obdobia sťahovania národov, vznik Avarskeho kaganátu v Karpatskej kotline, zánik tohto mocensko-politického celku, obdobie vzniku prvých slovanských kniežatstiev v naddunajskom priestore, ich zjednotenie do politického útvaru nazývaného Veľkou Moravou, jeho rozpad na začiatku 10. storočia, príchod starých Maďarov, vznik Uhorského kráľovstva a jeho vývoj v počiatočnej fáze.

Problematika včasného stredoveku bola a je náplňou viacerých prác z pier či už slovenských, alebo zahraničných historikov. Nie je podľa mojej mienky zmysuplné, aby som na tomto mieste vymenúval všetky prehľadné práce zaoberajúce sa včasným stredovekom v širšom teritoriálnom zábere. Nie zriedka sa totiž včasnostredoveký vývoj na Slovensku hodnotí v širšom geografickom rámci (napr. v priestore strednej Európy, Karpatskej kotliny a pod.). Už tradične sú náplňou niektorých kapitol viacerých súborných prehľadov dejín Československa aj pasáže pojednávajúce o „slovenskom“ včasnóm stredoveku. Vzhľadom na fakt, že ide poväčšine o súborné diela vydávané v druhej polovici 20. storočia, sú uvedené kapitoly negatívne poznamenané vládňucou ideológiou marxizmu-leninizmu.

Ak vychádzam z archeologický orientovaného pohľadu na včasnostredovekú éru v dejinách Slovenska, považujem za potrebné zdôrazniť existenciu istých etáp vo vývoji pohľadu na včasný stredovek. Tú prvú, počiatočnú, predstavuje obdobie od začiatku 19. storočia až zhruba po vznik prvej Československej republiky. Je charakteristická prebudením záujmu o vlastnú históriu, vytváranie rôznorodých zbierok starožitností a pod. Objavujú sa prvé súhrnne pojaté práce zaoberajúce sa slovanskými starožitnosťami v širokom geografickom rámci. Zabralo by nesmierne veľa priestoru čo i len vymenovať rôznorodo orientovaných bádateľov, ktorí sa zamerali na počiatky našich národných dejín. V tejto súvislosti je potrebné spomenúť aspoň monumentálne diela Pavla Jozefa Šafárika a Lubora Niederleho.²

Druhú etapu reprezentujú dvadsiate až štyridsiate roky 20. storočia. Z hľadiska slovenskej archeológie vo všeobecnosti sa táto doba spája predovšetkým s menom Jana Eisnera. Nepovažujem za zmysuplné vymenovávať jeho početné štúdie a príspevky. Za sumarizujúci prehľad predovšetkým z hľadiska chronológie a periodizácie obdobia včasného stredoveku možno považovať kapitolu v *Slovenských dejinách I.*³ V medzivojnovom období vyvolala rozsiahlu diskusiu v odborných kruhoch a odmietavé reakcie zo strany viacerých bádateľov predovšetkým monografia Václava Chaloupeckého.⁴ Hlavné preto, že už v tomto čase boli zásluhou slovenskej archeologickej vedy známe výrazné doklady slovanského osídlenia hornatých častí Slovenska.

Ďalšia etapa sa začína februárom 1948 a končí novembrom 1989. V tomto období sa súborné práce, zaoberajúce sa dejinami Slovenska, a teda aj včasným stredovekom, nevyhli „triednemu“ prístupu a výraznej ideologickej orientácii. Za také možno považovať

-
- 2 Prehľadne pozri POLLA, Belo. *Archeológia na Slovensku v minulosti*. Martin : Matica slovenská, 1996, s. 41-44, 145-149.
 - 3 EISNER, Jan. Slovensko v dobe kultúry hradištnej. In VARSÍK, Branislav (Ed.). *Slovenské dejiny I.* Bratislava : Slovenská akadémia vied a umení, 1947, s. 120-158.
 - 4 CHALOPECKÝ, Václav. *Staré Slovensko*. Bratislava : Filozofická fakulta Univerzity Komenského, 1923, 424 s.

napríklad 2. diel *Slovenských dejín* z roku 1951⁵ ďalej *Dejiny Slovenska I* vydané v šesťdesiatych rokoch⁶, resp. kapitoly týkajúce sa včasného stredoveku v publikácii *Dejiny Slovenska I*, vydané roku 1986.⁷

Hoci svoj pohľad na včasný stredovek koncipujem zo zorného uhla archeológa, nemôžem opomenúť najvýznamnejšie počiny historickej vedy. Tými sú nesporne edície písomných prameňov, ktoré sa môžu významnou mierou podieľať na tvorbe obrazu včasnostredovekej spoločnosti. Aj tu samozrejme vymenúvam iba tie, ktoré nie sú deformedované „triednym“ pohľadom, resp. vyšli v poslednej dobe. S pozitívnym ohlasom sa v historických kruhoch stretla v slovenskom jazyku vydaná chrestomatia písomných prameňov k najstarším dejinám Slovanov.⁸ Podobne ako túto publikáciu možno hodnotiť menej známu prácu Jozefa Kuzmíka,⁹ ktorá je však doslova iba slovníkom starovekých a stredovekých autorov prameňov a knižných skriptorov v širšom časovom zábere. V súvislosti s prezentáciou písomných prameňov nemožno opomenúť prednedávnou vydanú obsiahlu publikáciu *Slovensko očami cudzincov*.¹⁰ Treba ju nepochybne považovať za doteraz najpodrobnejšiu edíciu písomných prameňov prevažne „neslovenskej“ proveniencie, ktoré sa viažu k včasnému stredoveku na území Slovenska. Po roku 1989 sa objavil celý rad prác venovaných včasnému stredoveku. Ide väčšinou o špecializované štúdie, ktoré sa zaoberajú niektorými otázkami a problémami daného obdobia. Za pomerne vydatený a všeobecne koncipovaný pokus treba považovať síce stručnú, ale prehľadnú kapitolu venovanú obdobiu včasného stredoveku v publikácii *Kronika Slovenska*.¹¹ Veľmi podrobne koncipovaný prehľad sumarizujúci naše súčasné poznatky z histórie predložil naposledy Ján Steinhübel.¹²

Nemožno jednoznačne stanoviť hranicu medzi historickým a archeologickým ponímaním pojmu včasný stredovek. Oba uvedené vedné postupy ako prostriedok na získanie nových poznatkov sa vzájomne prelínajú a dopĺňajú, pričom metodológia oboch disciplín je si blízka. Azda jediným kritériom (trochu schematickým) je profesionálne zameranie autorov. Ak teda vezmeme do úvahy toto meradlo, aj predmetné kapitoly vo

-
- 5 DEKAN, Ján. *Začiatky slovenských dejín a ríša Veľkomoravská : Slovenské dejiny II*. Bratislava : Slovenská akadémia vied a umení, 1951, 192 s.
 - 6 HOLOTÍK, Eudovít – TIBENSKÝ, Ján (red.). *Dejiny Slovenska I. Od najstarších čias do roku 1848*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1961, 580 s.
 - 7 CHROPOVSKÝ, Bohuslav. Slovensko v protohistorickom období. In CAMEL, Samuel (red.). *Dejiny Slovenska I*. Bratislava : Veda, 1986, s. 41-81; RATKOŠ, Peter. Obdobie včasného feudalizmu. In CAMEL, Samuel (red.). *Dejiny Slovenska I*. Bratislava : Veda, 1986, s. 83-159.
 - 8 RATKOŠ, Peter. *Pramene k dejinám Veľkej Moravy*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1968, 532 s.
 - 9 KUZMÍK, Jozef. *Slovník starovekých a stredovekých autorov prameňov a knižných skriptorov so slovenskými vzťahmi*. Martin : Matica slovenská, 1983, 603 s.
 - 10 DVOŘÁK, Pavel (red.). *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov II. Slovensko očami cudzincov. Vzácné správy o histórii nášho územia od 6. do 10. storočia, tak ako sa javia v písomnostiach prevažne cudzieho pôvodu*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 1999, 312 s.
 - 11 KOVÁČ, Dušan (zost.). *Kronika Slovenska. Zv. 1. Od najstarších čias do konca 19. storočia*. Bratislava : Fortuna Print & Adox, 1998, 616 s.
 - 12 STEINHÜBEL, Ján. *Nitrianske kniežatstvo. Počiatky stredovekého Slovenska. Rozprávanie o dejinách nášho územia a okolitých krajín od sťahovania národov do začiatku 12. storočia*. Bratislava : Veda; Rak, 2004, 576 s.

vyššie spomínaných *Dejinách Slovenska* sú vlastne archeologickým vyhodnotením včasného stredoveku. Takýto „zmiešaný“ charakter má napríklad aj zborník *O počiatkoch slovenských dejín*.¹³ V duchu doby, v ktorej bol vydaný, akcentoval otázky súvisiace s počiatkami feudalizmu na Slovensku. Roku 1970 vyšla monografia, ktorá prehľadným spôsobom prezentovala najstaršie dejiny Slovenska.¹⁴ Včasnoslovanská a predveľkomoravská etapa však v nej predstavuje iba akýsi predslov k veľkomoravskému obdobiu, ktoré tvorí ťažiskovú bázu publikácie¹⁵. Absentuje v nej okrem iného aj náčrt detailnejšej chronológie obdobia avarského kaganátu na základe materiálnej kultúry z hrobov a pohrebísk. Publikácia postrádajúca kritický aparát bola určená širšej verejnosti. Naopak, kapitoly venované predmetnému obdobiu v prehľade *Náčrt slovenského praveku a včasnej doby dejinnej*, ktorý bol publikovaný roku 1971 sú adresované predovšetkým archeológom-špecialistom.¹⁶ Špecifickým problémom chronológie obdobia sú venované kapitoly v inej súhrnne koncipovanej práci *Návrh chronológie praveku a včasnej doby dejinnej na Slovensku*.¹⁷ Pri príležitosti 1100. výročia úmrtia arcibiskupa Metoda okrem veľkej výstavy, ktorá prezentovala včasnostredoveký vývoj na území Slovenska v piatich slovenských mestách (Nitra, Bratislava, Košice, Martin a Komárno) vyšla aj kolektívna publikácia¹⁸. Dôraz bol v nej kladený predovšetkým na vývoj vo veľkomoravskom období v rámci bývalého Československa a iba okrajovo na predchádzajúce úseky včasného stredoveku. Rovnako z pozície bývalého spoločného štátu je koncipovaný prehľad včasnostredovekého vývoja v monografii Zdeňka Klanicu.¹⁹ Za sumarizujúci prehľad možno považovať monografiu Dušana Čaploviča.²⁰ Je však zostavená dosť neorganicky, budí dojem účelovej publikácie zloženej z viacerých navzájom nesúvisiacich štúdií. Hodnotenie predveľkomoravskej etapy našich dejín je v nej prezentované nedostatočným spôsobom. Naposledy bola tematike včasného stredoveku venovaná pozornosť v zborníku *Slovensko vo včasnom stredoveku*.²¹ Keďže ide o prácu kolektívnu, jej jednotlivé časti sú

-
- 13 RÁTKOŠ, Peter (red.). *O počiatkoch slovenských dejín. Sborník materiálov*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1965, 296 s.
 - 14 CHROPOVSKÝ, Bohuslav. *Slovensko na úsvite dejín*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1970, 196 s.
 - 15 Jednoduchým kvantitatívnym vyjadrením možno túto nerovnováhu dobre postrehnúť. Včasnoslovanskému obdobiu na území Slovenska venoval autor 11 strán publikácie, predveľkomoravské obdobie je prezentované na necelých 57 stranách a veľkomoravská problematika sa pertraktuje na vyše 100 stranách.
 - 16 DEKAN, Ján. Vývoj a stav archeologického výskumu doby predveľkomoravskej. In *Slovenská archeológia*, 1971, roč. 19, č. 2, s. 559-580; CHROPOVSKÝ, Bohuslav. Vývoj a stav archeologického výskumu doby veľkomoravskej. In *Slovenská archeológia*, 1971, roč. 19, č. 2, s. 581-601; KOLNÍK, Titus. Doba rímska a doba sťahovania národov. In *Slovenská archeológia*, 1980, roč. 28, č. 1, s. 197-212.
 - 17 BIALEKOVÁ, ref. 1, s. 1; okrajovo aj HRUBEC, ref. 1, s. 1; resp. KOLNÍK, Titus. Doba rímska a doba sťahovania národov. In *Slovenská archeológia*, 1980, roč. 28, č. 1, s. 197-212.
 - 18 POULÍK, Josef – CHROPOVSKÝ, Bohuslav a kol. *Veľká Morava a počátky československé štátnosti*. Praha : Academia; Bratislava : Obzor, 1985, 304 s.
 - 19 KLANICA, Zdeněk. *Počátky slovanského osídlení našich zemí*. Praha : Academia, 1986, 260 s.
 - 20 ČAPLOVIČ, Dušan. *Včasnostredoveké osídlenie Slovenska*. Bratislava : Academic Electronic Press, 1998, 268 s.
 - 21 RUTTKAY, Alexander – RUTTKAY, Matej – ŠALKOVSKÝ, Peter (Eds.). *Slovensko vo včasnom stredoveku. Archaeologica Slovaca Monographiae*, 7. Nitra : Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, 2002, 211 s.

proporčne rôznorodé, nejednotné a v niektorých bodoch sa neorganicky prekrývajú. Pri jej čítaní môže u čitateľa vzniknúť dojem nesúrodej mozaiky, keďže nepostihuje všetky oblasti vývoja osídlenia a z nich vyplývajúcich tematických okruhov. Absentuje predovšetkým špecializovaná kapitola zaoberajúca sa historicko-archeologickými súvislosťami veľkomoravského obdobia. Nesporne za významný počín treba považovať edície archeologických prameňov.²² Napriek istým nedostatkom sú základnou a nezastupiteľnou východiskovou bázou pre štúdium archeológie včasného stredoveku.

Jednotlivé etapy včasného stredoveku sa prezentujú v rámci vyčerpávajúcich monografií viacerých autorov (včasnოსlovenské obdobie,²³ obdobie avarského kaganátu,²⁴ pohrebiská a pochovávanie vo veľkomoravskom prostredí²⁵). Trochu nesúrodo (vzhľadom na zloženie autorského kolektívu) pôsobí zborník venovaný problematike Avarského kaganátu.²⁶ Doposiaľ však absentuje z pozície archeológie koncipovaná, moderná, syntetizujúca práca, podrobne prezentujúca vývoj osídlenia vo veľkomoravskom a po veľkomoravskom období na území Slovenska. Je to azda spôsobené tým, že v slovenskej archeologickej komunite momentálne chýba vodcovská osobnosť schopná zmocniť sa celého komplexu problémov súvisiacich s veľkomoravským obdobím so všetkými jeho spornými alebo neriešenými otázkami. Istú možnosť riešenia tejto situácie predstavuje prísne koncepčne poňaté a podrobne zamerané dielo kolektívu autorov. Nepovažujem totiž za zmysuplné, aby sa na našom knižnom trhu objavila ďalšia, viac menej populárno-vedecká publikácia typu *Slovensko vo včasnom stredoveku*.²⁷ Treba vysloviť nádej, že takýmto dielom sa stane monografia o včasnostredovekom vývoji na Slovensku, ktorú v rámci projektu *Staré Slovensko* pripravuje kolektív autorov v Archeologickom ústave SAV v Nitre.

Mimoriadne citlivo sa zrejme budú posudzovať aj pokusy o spracovanie vývoja osídlenia v 10. storočí. Do hry totiž vstupuje aj etnický rozmer, prejavujúci sa v rozdielnosti výkladu a interpretácie tohto úseku našich dejín medzi slovenskými a maďarskými bádateľmi. Doposiaľ sa totiž nepodarilo odstrániť rozpory prameniace v antagonizmoch minulých storočí. Dokonca v poslednej dobe sa viaceré sporné momenty zásluhou nacionalisticky uvažujúcej časti spoločnosti na oboch stranách ešte vyhrotili.

22 BIALEKOVÁ, Darina (zost.). *Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. storočia. I. zväzok. Bratislava, hlavné mesto SSR a Západoslovenský kraj*. Nitra : Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, 1989, 521 s.; BIALEKOVÁ, Darina (zost.). *Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. storočia. II. zväzok. Stredoslovenský kraj*. Nitra : Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, 1992, 226 s.; BĚREŠ, Július (zost.). *Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. storočia. III. zväzok. Východoslovenský kraj*. Nitra : Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, 2008, 395 s.

23 FUSEK, Gabriel. *Slovensko vo včasnოსlovenskom období*. Archaeologica Slovaca Monographiae, 3. Nitra : Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, 1994, 384 s.

24 ZÁBOJNÍK, Jozef. *Slovensko a avarský kaganát*. Studia Archaeologica et Medievalia, 6. Bratislava : Filozofická fakulta Univerzity Komenského, 2004, 167 s.

25 HANULIAK, Milan. *Veľkomoravské pohrebiská. Pochovávanie v 9. – 10. storočí na území Slovenska*. Archaeologica Slovaca Monographiae, 8. Nitra : Archeologický ústav SAV, 2004, 391 s.

26 ČILINSKÁ, Zlata (red.). *K problematike osídlenia stredodunajskej oblasti vo včasnom stredoveku*. Nitra : Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, 1991, 332 s.

27 RUTTKAY – RUTTKAY – ŠALKOVSKÝ, ref. 21.

Ako už bolo vyššie spomenuté, vyčerpávajúce a komplexné spracovanie veľkomoravskej a povelkomoravskej etapy včasného stredoveku je úlohou erudovaného kolektívu autorov. Tematická rozmanitosť archeologického pramenného materiálu si vyžaduje nasadenie väčšej skupiny odborníkov, ktorí sa dobre orientujú v jednotlivých jeho kategóriách²⁸. Prezentovanie vyčerpávajúceho súhrnu našich súčasných poznatkov vzhľadom na náročnosť spracúvanej témy nemôže byť krátkodobou úlohou. To všetko sú príčiny, ktoré ma nútia zaoberať sa tou etapou včasného stredoveku, ktorá vyššie uvedenému obdobiu predchádza.

Slovensko v staršej fáze včasného stredoveku

Už tradične sa spája staršia fáza včasného stredoveku na území Slovenska so slovanským osídlením. Je to však (na čo bude ďalej poukázané) spojitosť do istej miery schematická. Ak by sme vymedzili túto etapu našich dejín časovým rozpätím od začiatku 6. po záver 8. storočia,²⁹ javí sa nevyhnutným takýto pomerne dlhý časový úsek podrobnejšie členiť. Ale o čo sa môžeme oprieť, ak tak chceme urobiť? Opäť sú k dispozícii dve možnosti:

1. V písomných prameňoch sú zachytené historické udalosti a situácie vyvolané zmenou politicko-mocenských pomerov. V našom prípade je to prienik Slovanov do stredodunajského priestoru, ďalej vznik Avarského kaganátu, resp. jeho expanzia na územie Slovenska.

2. Analýzou archeologického pramenného materiálu možno postrehnúť evidentné premeny³⁰ vo vývoji materiálnej kultúry.

Vzhľadom na isté slabiny oboch postupov však možno využiť ich vzájomnú kombináciu. Výsledkom je nasledujúca konštrukcia. Písomnými prameňmi je najneskôr v prvej polovici 6. storočia zachytená expanzia Slovanov v stredovýchodnej Európe. Existuje celý rad hodnoverných indícií,³¹ ktoré nás oprávňujú uvažovať o prieniku slovanských komunit aj do severokarpatského priestoru. Tento predpoklad umocňuje úbytok germánskych pamiatok jednoznačne datovaných do prvej polovice 6. storočia, najmä však objavenie sa nového fenoménu – sídlisk a pohrebísk s keramikou pražského typu. Významným argumentom je aj typologická zhoda keramického inventára s archaickou keramikou z predpokladaného východiskového priestoru migrácie. To všetko sú skutočnosti oprávňujúce nás nazvať počiatkový úsek staršej fázy včasného stredoveku včasnoslovanským obdobím. Jeho záver možno asda dávať do súvislosti s prienikom Avarského kaganátu na sever od Dunaja okolo polovice 7. storočia.

28 Či už ide o problematiku pohrebísk, sídlisk, hradísk a fortifikácií, ale aj sakrálnu architektúru, materiálnu kultúru, umeleckú produkciu, remeslá atď.

29 Vznik slovanských kniežatstiev na teritóriu na sever od Dunaja (pravdepodobne na prelome 8. a 9. storočia) je nepochybne takou významnou zmenou, ktorá nás opodstatňuje nezaraďiť do staršej fázy včasného stredoveku obdobie 9. a 10. storočia.

30 Hoci sú nepopierateľné, nemožno ich nazvať prelomové. Občas sú dosť ťažko postrehnuteľné, inokedy skôr výsledkom vedeckej intuície, než objektívne dokázané.

31 Prehľad tých najdôležitejších písomných prameňov, na základe ktorých je možné uvažovať o prítomnosti Slovanov v severokarpatskom priestore pozri FUSEK, Gabriel – ZÁBOJNÍK, Jozef. Príspevok do diskusie o počiatkoch slovanského osídlenia Slovenska. In *Slovenská archeológia*, 2003, roč. 51, č. 2, s. 328.

Slovensko vo včasnოსlovenskom období

V nasledujúcom texte sa pokúsim stručne, formou akýchsi komentovaných téz, predložiť tie skutočnosti, ktoré sa javia v procese štúdia ako ťažiskové. Ide predovšetkým o tie myšlienky a fakty, ktoré nie sú v spomínaných prácach dostatočným spôsobom prezentované. Je len prirodzené, že svoju pozornosť sústreďujem nielen na podstatné momenty a problémy obdobia „úsvitu národných dejín“, ale hlavne na tie, ktoré sa vo všeobecnosti považujú za sporné, resp. diskutabilné.

Ak mám postupovať v zmysle chronologického usporiadania jednotlivých etáp vývoja osídlenia na Slovensku, nevyhnutne musím začať obdobím sťahovania národov. Táto etapa, vymedzená poslednými decéniami 4. storočia až po šesťdesiate roky 6. storočia znamená v dejinách Slovenska ako súčasť stredodunajskej oblasti významnú civilizačnú, kultúrnu a etnickú zmenu oproti predchádzajúcemu vývoju. V širšom ponímaní predstavuje koniec antiky a začiatok stredoveku. Obdobie sťahovania národov je poznačené migráciami malých i rozsiahlych komúní rôznorodých germánskych a ázijských národov. Vznikajú a následne sa rozpadajú krátkodobé mocenské štruktúry či už kmeňového, ako aj polyetnického charakteru, pre ktoré sú typické zložitý interetnické vzťahy. Tie sa prejavujú aj v preberaní výrobných technológií, obyčají, kultových a zvykových rituálov, symboliky a ďalších špecifik jednotlivých pospolitostí. Vzhľadom na torzovitosť historických správ sme nútení dopĺňať obraz vývoja poznatkami získanými vyhodnotením archeologických prameňov. A tu narážame na prvú nepriaznivú okolnosť. Z obdobia sťahovania národov poznáme z územia Slovenska v porovnaní so susednými oblasťami, relatívne menšie množstvo „atraktívnych“ nálezov. Predmetné územie je totiž iba okrajovou zónou teritória, na ktorom sa odohrávali mimoriadne dôležité historické udalosti.

Druhým vážnym problémom je „etnické“ ponímanie celého problému. Obdobie sťahovania národov,³² ktoré nesporne súvisí s prevládajúcim germánskym živlom, sa už tradične dáva do kontextu vývoja v neskorej dobe rímskej. V rámci takéhoto ponímania sa nám z procesu presunov početných etnických celkov do istej miery vytrácajú negermánske pospolitosti. Predovšetkým v starších úsekoch obdobia sťahovania národov sú to jazdecko-nomádske komponenty reprezentované predovšetkým sarmatskými skupinami (Alani) a Hunmi. Objavenie sa nového etnického faktora – Slovanov – znamená výrazný prelom vo všetkých prejavoch života istého zoskupenia obyvateľstva pozorovaných archeológiou. Z hľadiska tradične chápaného pojmu „obdobie sťahovania národov“ už slovanský prienik a obsadenie územia na strednom Dunaji nezodpovedá predstavám o búrlivom vývoji daného priestoru. Predstavuje skôr akúsi stabilizáciu pomerov v sídelnej štruktúre. Tá sa síce dynamicky, avšak kontinuálne vyvíjala až do stredoveku. Preto azda môžeme túto najmladšiu fázu obdobia sťahovania národov považovať tak trochu aj za „slovanskú“. V tejto súvislosti je potrebné zdôrazniť aj vzájomné geografické rešpektovanie sa dvoch rôznorodých kultúrno-etnických zoskupení, ktoré je nepochybne veľmi výraznou indíciou ich súčasnosti.

Obdobie sťahovania národov na Slovensku možno chronologicky deliť na tri úseky, ktoré s určitými výhradami zodpovedajú v archeológii zaužívanému členeniu na stupne D1-D3. Z hľadiska absolútneho datovania ich možno definovať nasledovne:

32 Niekedy nazývané aj germánskym sťahovaním.

1. horizont – od záverečnej etapy doby rímskej (koniec stupňa C3 - ca 380) po dvadsiate roky 5. storočia;

2. horizont – dvadsiate až päťdesiate roky 5. storočia;

3. horizont – druhá polovica 5. až prvá štvrtina/polovica 6. storočia.

Nasleduje stupeň E, ktorý reprezentujú radové germánske pohrebiská. V našich podmienkach sa však týka len nepatnej okrajovej zóny na západ od Malých Karpát, resp. na pravom brehu Dunaja. Tu sa nachádzajú pohrebiská Longobardov, posledného germánskeho kmeňa na našom území. S ich odchodom do Talie (Veľkonočný pondelok – 2. apríl roku 568) sa spája koniec obdobia sťahovania národov a počiatok včasného stredoveku.

* * *

Prezentovaná trojstupňová koncepcia členenia obdobia sťahovania národov na Slovensku je v súlade s predstavami renomovaných znalcov uvedenej doby v rámci strednej Európy.³³ Problémom ostáva, do akého časového úseku možno datovať najmladšie

33 BIERBRAUER, Volker. Zur chronologischen, soziologischen und regionalen Gliederung des ostgermanischen Fundstoffs des 5. Jahrhunderts in Südosteuropa. In WOLFRAM, Herwig – DAIM, Falko (Hrsg.). *Die Völker an der mittleren und unteren Donau im fünften und sechsten Jahrhundert*. Veröffentlichungen der Kommission für Frühmittelalterforschung, 4. Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1980, s. 131-142; GODŁOWSKI, Kazimierz. Das Aufhören der germanischen Kulturen an der mittleren Donau und das Problem des Vordringens der Slawen. In WOLFRAM, Herwig – DAIM, Falko (Hrsg.). *Die Völker an der mittleren und unteren Donau im fünften und sechsten Jahrhundert*. Veröffentlichungen der Kommission für Frühmittelalterforschung, 4. Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1980, s. 225-232; GODŁOWSKI, Kazimierz. *Pierwotne siedziby Słowian*. Wybór pism pod redakcją Michała Parczewskiego. Kraków : Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2000, 436 s.; KOLNÍK, ref. 16, s. 3; PIETA, Karol. Die Slowakei im 5. Jahrhundert. In MENGHIN, Wilfried – SPRINGER, Tobias – WAMERS, Egon (Hrsg.). *Germanen, Hunnen und Awaren. Schätze der Völkerwanderungszeit*. Nürnberg : Germanisches Nationalmuseum, 1987, s. 385-397; PIETA, Karol. The North Carpathians at the beginning of the Migration period. In *Antiquity*, 1991, roč. 65, č. 247, s. 376-387; PIETA, Karol. Höhensiedlungen der Völkerwanderungszeit im nördlichen Karpatenbecken. In *Höhensiedlungen zwischen Antike und Mittelalter*. Berlin; New York : Walter de Gruyter, 2008, s. 457-480; TEJRAL, Jaroslav. Neue Aspekte der frühvölkerwanderungszeitlichen Chronologie im Mitteladonauraum. In TEJRAL, Jaroslav – FRIESINGER, Herwig – KAZANSKI, Michel (Hrsg.). *Neue Beiträge zur Erforschung der Spätantike im mittleren Donauraum*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno, 8. Brno : Archeologický ústav Akademie věd ČR Brno, 1997, s. 321-362; TEJRAL, Jaroslav. Archäologisch-kulturelle Entwicklung im norddanubischen Raum am Ende der Spätkaiserzeit und am Anfang der Völkerwanderungszeit. In TEJRAL, Jaroslav – PILET, Christian – KAZANSKI, Michel (Dir.). *L'Occident romain et l'Europe centrale au début de l'époque des Grandes Migrations*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno, 13. Brno : Archeologický ústav Akademie věd ČR Brno, 1999, s. 205-271; TEJRAL, Jaroslav. Beiträge zur Chronologie des langobardischen Fundstoffes nördlich der mittleren Donau. In TEJRAL, Jaroslav (Hrsg.). *Probleme der frühen Merowingerzeit im Mitteldonauraum*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno, 19. Brno : Archeologický ústav Akademie věd ČR Brno, 2002, s. 313-358; TEJRAL, Jaroslav. Das Hunnereich und die Identitätsfragen der barbarischen „gentes“ im Mitteldonauraum aus der Sicht der Archäologie. In TEJRAL, Jaroslav (Hrsg.). *Barbaren im Wandel. Beiträge zur Kultur und Identitätsumbildung in der Völkerwanderungszeit*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno, 26. Brno : Archeologický ústav Akademie věd ČR Brno, 2007, s. 55-119; TEJRAL, Jaroslav. Ein Abriss der frühmerowingerzeitlichen Entwicklung im mittleren Donauraum bis zum Anfang des 6. Jahrhunderts. In BEMMAN, Jan – SCHMAUDER, Michael (Hrsg.). *Kulturwandel in Mitteleuropa. Langobarden-Awaren-Slawen. Akten des Internationalen Tagung in Bonn vom 25. bis 28. Februar 2008*. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte. Band 11. Bonn : Dr. Rudolf Habelt GmbH, 2008, s. 249-283 a ďalšie práce tohto autora.

germánske pamiatky na území Slovenska.³⁴ Z výšinných polôh³⁵ pochádzajú ojedinelé nálezy, ktoré azda možno datovať do prvej tretiny 6. storočia. V nedávnej dobe bolo preskúmané dosiaľ najväčšie pohrebisko (celkovo 73 hrobov z druhej polovice 5. storočia až prvej polovice 6. storočia) z obdobia sťahovania národov na území Slovenska v Tesárskych Mlyňanoch v Požitaví.³⁶ Pre datovanie je obzvlášť dôležitý nález byzantskej mince v jednom z hrobov.³⁷ Konkrétne ide o medený minimus (3-nummia) Justina I. (518 – 522) alebo Justiniana I. (538 – 565). Najnovšie (roku 2007) Michal Takács a Jozef Urmínský preskúmali na dolnom Považí kostrové pohrebisko azda z prvej polovice 6. storočia v katastri obce Gáň pri Galante, ktoré zatiaľ nie je publikované.³⁸ Vo svetle týchto nových nálezov sa obraz germánskeho osídlenia v jeho najmladšej fáze začal do istej miery meniť v prospech ich neskoršieho datovania. To však neznamená, že s prítomnosťou Slovanov na našom území nemožno počítať v prvej polovici 6. storočia. Dokladom súčasnej prítomnosti germánskeho a slovanského elementu je nielen už spomínané vzájomné teritoriálne rešpektovanie sa, ale aj rozdielny charakter ekosystému osídleného oboma pospolitosťami.³⁹

Keďže včasnოსlovenské osídlenie územia dnešného Slovenska nemožno hodnotiť bez poznania vývoja v susediacich oblastiach, resp. na celom území Karpatskej kotliny, je využitie poznatkov celého radu odborníkov z Poľska, Ukrajiny, Maďarska, Rumunska, Rakúska, Slovinska, Chorvátska, Srbska a Českej republiky priam nevyhnutné. Iba takýmto metodickým postupom je možné dospieť k ucelenej koncepcii, ktorej tézy predkladám v závere tejto pasáže štúdie.

Každý autor zaoberajúci sa včasnოსlovenskou fázou osídlenia územia Slovenska je konfrontovaný s dvoma protichodnými koncepciami. Pre tie sa v odbornej spisbe zaužívalo pomenovanie autochtónna a alochtónna teória. Na tomto mieste je potrebné spome-

34 V tejto súvislosti neberiem do úvahy pomerne malé teritórium na západ od malých Karpát, resp. na území južne od Dunaja v blízkosti Bratislavy, kde sa zistili pohrebiská Longobardov datované do prvej polovice 6. storočia – Devínske Jazero, Zohor, Rusovce.

35 Kostofany pod Tribečom-Veľký Lysec, Rybník nad Hronom-Krivín (PIETA, Hohensiedlungen, ref. 33, s. 471, 474, 475).

36 RUTTKAY, Matej. Pohrebisko z doby sťahovania národov v Tesárskych Mlyňanoch. In *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 2002*, 2003, roč. 2002, s. 112, 113; RUTTKAY, Matej. Druhá sezóna výskumu pohrebiska z doby sťahovania národov v Tesárskych Mlyňanoch. In *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 2003*, 2004, roč. 2003, s. 157-159; RUTTKAY, Matej. Das völkerwanderungszeitliche Gräberfeld in Tesárske Mlyňany, Bez. Zlaté Moravce. In TEJRAL, Jaroslav (Hrsg.). *Barbaren im Wandel. Beiträge zur Kultur und Identitätsbildung in der Völkerwanderungszeit*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno, 26. Brno : Archeologický ústav Akademie věd České republiky Brno, 2007, s. 321-338.

37 HUNKA, Ján – KOLNÍKOVÁ, Eva. Prírastky mincí v archeologickom ústave SAV v roku 2003. In *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 2003*, 2004, roč. 2003, s. 77.

38 Informácie mi poskytol M. Takács počas návštevy výskumu v lete roku 2007, za čo mu na tomto mieste ďakujem.

39 Do istej miery schematicky by sme mohli spájať najstaršie slovanské osídlenie v nížinných oblastiach s kvalitnými a vysoko produkčnými pôdami predovšetkým na strednom a dolnom Považí. Germánske nálezy z najmladšieho úseku obdobia sťahovania národov naproti tomu pochádzajú z výšinných polôh (Kostofany pod Tribečom-Veľký Lysec, Rybník nad Hronom-Krivín), resp. z oblastí s hnedozemnými pôdami (Tesárske Mlyňany), prípadne sú situované na juh a juhozápad od najstaršieho slovanského osídlenia (Gáň).

núť hlavne práce autochtonistov, ktoré boli prezentované v nedávnej minulosti.⁴⁰ Nepovažujem za zmysluplné vymenúvať všetky staršie koncepcie, vychádzajúce z princípu autochtonnosti Slovanov na našom území. Veď to by som musel spomenúť predovšetkým zásadné práce takého znalca slovanských starožítostí, akým nesporne bol P. J. Šafárik. Prikláňam sa výslovne k alochtonnej teórii, keďže v archeologických prameňoch nie sú Slovania v severnej časti Karpatskej kotliny a ani v Karpatoch rozpoznateľní pred dobou ich historickej expanzie. Z historických prameňov viažucich sa na staršiu fázu obdobia sťahovania národov bez sporu vyplýva, že tento priestor bol osídlený predovšetkým germánskymi komunitami. Túto skutočnosť jednoznačne podporuje aj analýza a časové určenie archeologických prameňov.

Je potrebné zaujať stanovisko aj k otázkam, ktoré sa v poslednej dobe stávajú nielen módnymi, ale aj „mienkotvornými“. Medzi ne patrí aj konfrontácia pojmov „slovanský“ a „slovenský“. Nepovažujem koncepciu „slovenskosti“ Slovanov obývajúcich územie Slovenska v období včasného stredoveku za preukázateľnú. V prípade, že ju prezentujú nekritickí nadšenci a diletanti bez seriózných vedeckých poznatkov, je jednoduché ju odmietnuť. Keďže podobné tendencie sa objavujú aj v prácach autorov s istým kreditom v spoločnosti, je nevyhnutné o sporných bodoch diskutovať a pádnymi argumentmi ich vyvrátiť. Je viac ako sporné, či tou najsprávnejšou formou „dišputy“ je uverejňovanie stanovísk na stránkach denne tlačie, čoho svedkami sme boli v nedávnej dobe. Obdobný postup vyvoláva podozrenie politickej objednávky.

Na to, aby sme vedeli preukázať prítomnosť Slovanov v stredodunajskom priestore musíme využiť už spomínané dve základné kategórie prameňov – súveké písomné správy majúce vzťah k študovanému priestoru a síce s obtiažami datovaný, ale nesmierne dôležitý archeologický pramenný materiál. Keďže podrobný súhrn našich súčasných poznatkov, vychádzajúcich z analýzy oboch kategórií, bol prednedávnom prezentovaný na stránkach popredného archeologického periodika⁴¹, v nasledujúcich riadkoch uvediem len tézy spomínaného článku.

* * *

Vychádzajúc z analýzy písomných prameňov možno konštatovať:

- nie sme schopní presne určiť dobu a smer príchodu Slovanov do Karpatskej kotliny, teda ani na Slovensko;
- Slovania mohli preniknúť do severnej časti Karpatskej kotliny po roku 470;⁴²

40 ČAPLOVIČ, ref. 20; CHROPOVSKÝ, Bohuslav. Niekoľko poznámok k problematike pravlasti Slovanov. In *Studia Archaeologica Slovaca Mediaevalia*, 1998, roč. 1, s. 35-42; CHROPOVSKÝ, Bohuslav. Some problems of the ethnogenesis of the Slavs and of the settlement process of the Central Danubian Slovenes - Slovaks in the 6th and 7th century. In KUČERA, Matúš (Ed.). *Slovaks in the Central Danubian Region in the 6th to 11th Century*. Bratislava : Slovenské národné múzeum, 2000, s. 45-65; MAČALA, Pavol. Etnogenéza Slovanov v archeológii. Košice : Slovo, 1995, 96 s.

41 FUSEK – ZÁBOJNÍK, ref. 31.

42 V zime na prelome rokov 469/470 totiž Ostrogóti prekročili zamrznutý Dunaj a rozvrátili kráľovstvo Svěbov, rozprestierajúce sa v severozápadnej časti Karpatskej kotliny. Po odchode zvyšku Svěbov na nimi opustené teritórium neprenikli iné germánske zoskupenia (Heruli, Gepídi, neskôr Longobardi). Je potrebné však zdôrazniť, že ide o teoreticky najnižší možný dátum, ku ktorému nie sú k dispozícii žiadne priame a jednoznačné archeologické doklady. V tejto súvislosti azda nie je potrebné vysvetľovať, či zvyrazňovať význam slova „mohli“.

- Slovania v Karpatskej kotline sídlili ešte pred príchodom Avarov;
- Slovania, ktorí osídlili severnú časť Karpatskej kotliny patrili k vetve Sklavínov.

Analýza archeologickej pramennej bázy umožňuje vypracovať etnokultúrny model, ktorý charakterizujú nasledujúce zložky:

- osídlenie sa koncentruje v nízkych polohách pozdĺž vodných tokov v oblastiach s produkčnými pôdami a s klimatickými pomermi vhodnými pre roľnícky spôsob života;
- sídliská predstavujú neopevnené osady so zahĺbenými obydliami štvoruholníkového pôdorysu a s vykurovacím zariadením v interiéri;
- prejavom pohrebných zvyklostí sú ploché žiarové pohrebiská s chudobne vybavenými jamkovými a urnovými hrobmi;⁴³
- základ hospodárstva predstavuje roľníctvo, z pestovaných plodín prevažuje proso a pšenica, v chove zvierat prevláda hovädzí dobytok, remeslá sú domácke, chýbajú doklady užšej špecializácie, keramický riad je vyhotovený bez použitia hrnčiarskeho kruhu;
- absentujú doklady o rozvinutých kontaktoch s okolitým svetom.

Zhrnutím doteraz prezentovaných myšlienok a úvah sú nasledujúce tézy, ktorých som spoluautorom:⁴⁴

1. Teória kladúca genézu Slovanov do priestoru Karpatskej kotliny nedisponuje argumentačnou silou, ktorú by bolo možné akceptovať.
2. V období sťahovania národov boli dominujúcou zložkou obyvateľstva Germáni. Evidentný je aj podiel východných jazdecko-nomádskych prvkov.
3. V záverečnej etape obdobia sťahovania národov sa vytvorili mocensko-politické predpoklady príchodu Slovanov na územie dnešného Slovenska. Tie sa prejavili i zánikom dovtedajšej sídliskovej štruktúry.
4. Počiatky slovanského osídlenia predmetného teritória nemožno klásť pred rok 470.⁴⁵ Pravdepodobne súvisia s historicky známym kmeňom Sklavínov.
5. Počiatok tzv. stredného stupňa obdobia avarského kaganátu (cca 650) azda určuje záver včasnოსlovenského obdobia.

Slovensko v období avarského kaganátu

Je nepopierateľné, že v istom úseku včasného stredoveku bola časť nášho územia súčasťou Avarskeho kaganátu. Neraz sa však v odbornej, ale aj tzv. populárno-vedeckej literatúre stretávame s neopodstatnenou mystifikáciou tejto etapy našich dejín, či priam až s demonizovaním avarskej spoločnosti. Nie je potrebné zdôrazňovať, že úlohu Avarov v histórii slovanských pospolitostí nemožno vo všeobecnosti hodnotiť kladne. Avšak odmietanie, či priam zavrnutie všetkých tých pozitív, ktoré našim slovanským predkom priniesol kontakt s avarským kaganátom, súžitie s kočovnými spoločenstvami (vynú-

43 Prípadná absencia pohrebísk môže byť dôsledkom archeologicky neidentifikovateľného spôsobu pochovávaní.

44 Porovnaj FUSEK – ZÁBOJNÍK, ref. 31, s. 333.

45 Ako už bolo uvedené, tento časový údaj je teoreticky najnižší možný dátum určujúci počiatok včasnოსlovenského obdobia na našom území.

tené, ale aj dobrovoľné) by bolo nehistorickým prejavom upnutia sa na idealizovaný obraz našich dejín. V tejto súvislosti je potrebné zdôrazniť aj význam existencie Avarského kaganátu ako sprostredkovateľa progresívnych kultúrnych výtvarných a vyspelých technológií stredomorského prostredia do severnejšie sa nachádzajúcich oblastí bez ohľadu na spôsob ich získania. Oboznámenie sa s politickým systémom predovšetkým v byzantskom prostredí iste nemalo nepodstatný význam. Nezanedbateľným je aj fakt, že spoločná história predkov Slovákov s pôvodne nomádskymi spoločenstvami spôsobila akceleráciu ich vývoja a prispela tak k vytváraniu základov pre ich ďalší rozvoj najmä v nasledujúcej perióde včasného stredoveku (vo veľkomoravskom období).

Treba však zdôrazniť, že v období avarského kaganátu prebiehal vývoj na Slovensku v dvoch rovinách: jednak v rámci už spomínaného mocensko-politického celku, jednak samostatne na slovanskom území, ktoré zaberalo západné časti Slovenska za Malými a Bielymi Karpatami až po rieku Moravu, severné okraje Podunajskej nížiny, horské oblasti severného, stredného i severovýchodného Slovenska a Východoslovenskú nížinu, ktorá s priľahlou oblasťou Prikarpatia a územím nad hornou Tisou tvorila jednotný kultúrny okruh.⁴⁶ Proces začleňovania bol v priebehu cca 150 rokov (2. polovica 7. – 8. storočia) pomerne dynamický a rozloha územia, ktoré bolo súčasťou kaganátu, sa v závislosti na mocensko-politických pomeroch v strednej Európe menila. V čase jeho maximálneho teritoriálneho rozsahu, t. j. okolo polovice 8. storočia bolo doň zahrnutých necelých 7 200 km², čo predstavuje menej než 15 % rozlohy celého Slovenska.⁴⁷ Napriek tomu však poznáme z tohto rozlohou relatívne malého regiónu v súčasnosti viac než 200 lokalít, väčšinou pohrebísk, pričom počet hrobov presahuje číslo 6 400.

Pri porovnaní s ostatnými periódami pravekého, protohistorického i včasnostredovekého obdobia dospejeme k nasledovnému konštatovaniu: žiadne iné obdobie neza nechalo po sebe také veľké množstvo hrobov, predmetov materiálnej kultúry a z oboch týchto kategórií vyplývajúcich informácií. Pre ilustráciu uvediem niekoľko názorných príkladov, ktoré poukazujú na význam štatistických údajov. Na základe analýzy pohre-

46 BIALEKOVÁ, ref. 1, s. 218.

47 ZÁBOJNÍK, Jozef. Materiálna kultúra nálezísk z obdobia avarského kaganátu na Slovensku. In AVENARIUS, Alexander – ŠEVČÍKOVÁ, Zuzana (Eds.). *Slovensko a európsky juhovýchod. Medzi-kultúrne vzťahy a kontexty (Zborník k životnému jubileu Tatiány Štefanovičovej)*. Studia Archaeologica et Mediaevalia, 5. Bratislava : Filozofická fakulta Univerzity Komenského, 1999, s. 189-222. Na rozdiel od niektorých historikov (STEINHÜBEL, ref. 12, s. 2, s. 39) predpokladám, že súčasťou kaganátu bolo iba územie, na ktorom sa vyskytli preň charakteristické fenomény (kostrové a jazdecké hroby s typickou výbavou). Západná hranica Avarského kaganátu bola na rieke Enža ako dôsledok politickej dohody medzi predstaviteľmi kaganátu a Bavorského kniežatstva. Na západnom okraji kaganátu sa nachádzal tzv. *Limes certus*. Ten plnil úlohu akéhosi nárazníkového pásma, ktoré obývali demilitarizované slovanské pospolitosti. Ich pohrebiská sa nachádzajú aj na území severne od Dunaja a siahajú až k Viedenskému lesu. Veľmi podrobný prehľad historických udalostí spájaných s týmto teritóriom a zdôvodnenie jeho existencie podal vo svojej vynikajúcej monografii Walter Pohl (POHL, Walter. *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567 – 822 n. Chr.* München : C. H. Beck, 1988, s. 308-312). To isté však nemožno predpokladať na území Slovenska. Tu usídlení Slovania nemohli pre Avarov predstavovať nebezpečného protivníka, predovšetkým preto, že neboli politicky integrovaní. Azda jedinou výnimkou by bolo obdobie existencie Samovho kmeňového zväzu za predpokladu, že aspoň územie juhozápadného Slovenska bolo jeho súčasťou.

biska v Nových Zámkoch⁴⁸ som vypočítal niekoľko orientačných indexov týkajúcich sa iba predmetov materiálnej kultúry (do vyhodnotenia som nezahrnul nálezy zvieracích kostí z tzv. posmrtnej potravy).

1. Index druhu – predstavuje priemerný počet základných druhov predmetov (napr. kovami zdobený opasok, zbraň, funkčná, resp. dekoratívna súčasť konského postroja, náušnica, náhrdelník, náramok, prsteň a iné druhy ženského šperku, keramika, okované vedierko, tzv. predmet dennej potreby a pod.) v jednom hrobe;

2. Index typu – vyjadruje typologické spektrum jednotlivých druhov (napr. typy okrás, militárií, keramických nádob, predmetov dennej potreby atď.) zastúpených v jednom nálezovom celku;

3. Index predmetu – určuje absolútny počet predmetov v jednom hrobe.

Pre testovací súbor (pohrebisko v Nových Zámkoch) s počtom hrobov 515 boli zistené nasledovné údaje:

počet druhov – 1 330, index druhu – 2,58

počet typov – 1 727, index typu – 3,35

počet predmetov – 3 559, index počtu predmetov – 6,91.

Znamená to teda, že na jeden nálezový celok na pohrebisku v Nových Zámkoch pripadá v priemere 2,58 druhov, 3,35 typov a 6,91 predmetov.

Ak pripustíme, že tento rozsiahly súbor reprezentuje štatistický priemer všetkých pohrebísk z územia Slovenska, potom z celkového počtu 6 400 hrobov máme k dispozícii 16 704 údajov z hľadiska základného druhového určenia (možno ich využiť len orientačne) a 21 440 údajov z hľadiska typologického určenia predmetov materiálnej kultúry, ktorých je z predmetných pohrebísk viac než 44 000 kusov.

* * *

Samozrejme všetky prezentované čísla predstavujú údaje odvodené od štatisticky vyhodnoteného pohrebiska v Nových Zámkoch, ktoré však istotne nie sú príliš vzdialené skutočným počtom. V rámci súboru nálezísk z územia spadajúceho do Avarskeho kaganátu⁴⁹ predstavuje takéto základné určenie nálezových celkov z hľadiska zastúpenia predmetov materiálnej kultúry ohromné čísla. A to som nebral do úvahy mimoriadne veľké množstvo informácií vyplývajúcich z pozorovaní a rozboru nálezových okolností hrobu (tvar a úprava hrobovej jamy, metrické údaje, spôsob uloženia pochovaného, orientácia, hmotné prejavy praktík pohrebného ritu, sekundárne zásahy do hrobov a pod.), ako aj sídliskových objektov (tvar a hĺbka, rozmery a kubatúra, spôsob konštrukcie napríklad obydlí, studní a pod.). Je možné oprávnene predpokladať, že týchto faktov je podstatne viac, než údajov vyjadrujúcich zastúpenie predmetov materiálnej kultúry.

48 ČILINSKÁ, Zlata. *Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky*. Archaeologica Slovaca – Fontes, 7. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1966, 332 s.

49 Podľa poslednej súbornej publikácie (SZENTPÉTERI, József (Hrsg.). *Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa I, II*. Varia Archaeologica Hungarica, XIII/1, XIII/2. Budapest : Archäologisches Institut der UAW, 2002, s. 13), sa z tohto teritória predpokladá viac než 3 500 nálezísk z obdobia avarskeho kaganátu, z toho 2 475 pohrebísk, ojedinelých nálezov a nálezov bez bližších nálezových okolností a 1 068 sídlisk, resp. lokalít so stopami osídlenia. Počet preskúmaných hrobov (cca 60 000 – 80 000) sa iba odhaduje.

Obdržíme neuveriteľné množstvo informácií, ktoré nie je možné obsiahnuť ináč, iba formou medzinárodne koordinovaného vypracovávaní databáz za použitia výkonnej výpočtovej techniky.

Nie je možné zaoberať sa Avarským kaganátom bez zohľadnenia vývoja na susediacich teritóriách, ktoré tvorili jeho súčasť. Keďže Slovensko je len okrajovou zónou uvedeného mocensko-politického celku, zákonite nemôže poskytnúť takú bázu údajov, ktorá by umožnila riešiť všetky otázky spojené s chronológiou obdobia, s riešením otázok etnicity a sociálno-ekonomickej štruktúry spoločnosti.⁵⁰ Už spomínané obrovské množstvo faktov však nesporne pomôže precizovať naše predstavy o vývoji spoločnosti v období avarského kaganátu.

* * *

Z hľadiska relatívnej a absolútnej chronológie sa už tradične akcentuje predovšetkým význam opaskových kovaní, ako mimoriadne dôležitého indikátora zmien, podmienených vkusom objednávatel'ov. Konštatované zmeny možno úspešne interpretovať z hľadiska časového určenia kovaní. Trojstupňové členenie obdobia avarského kaganátu má svoje opodstatnenie aj po takmer polstoročí od jeho publikovania.⁵¹ Aplikáciu moderných štatisticko-analytických metód bolo potvrdené, resp. precizované. Stanoviská sa zblížujú aj v názoroch na absolútne datovanie. Kľúčovým bodom je časové určenie tzv. stredného stupňa obdobia avarského kaganátu. Materiálová náplň, ale aj absolútne datovanie stredného stupňa obdobia bolo témou medzinárodnej konferencie, ktorá sa uskutočnila na jeseň roku 2004 v Budapešti. Niektoré príspevky domácich bádateľ'ov⁵² spolu s presvedčivou silou argumentov účastníkov konferencie z Nemecka, Rakúska a Slovenska spôsobili, že na pôvodnom datovaní stredného stupňa do rokov 670/680 – 710/720 už maďarskí bádatelia⁵³ netrjavajú tak konzekventne.

Predovšetkým z hľadiska chronológie, ako aj postrehnutia vývoja v sociálno-ekonomickej štruktúry spoločnosti Avarského kaganátu sú dôležité aj ostatné kategórie materiálnej kultúry.⁵⁴ Dôležité miesto v analýze materiálu z pohrebísk, ale aj sídlisk zaberá keramika nielen pre svoju početnosť, ale aj druhovú a tvarovú pestrosť. V súvislosti s jej analýzou a vyhodnotením sa neraz argumentuje etnickým rozmerom jej výskytu. Osobne

50 Obzvlášť významná je skutočnosť, že na našom území sa dosiaľ neodkryli hroby a pohrebiská obsahujúce pamiatky datované do tzv. včasného stupňa obdobia (568 – cca 650).

51 KOVRIG, Ilona. *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán*. Archaeologia Hungarica, 40. Budapest : Akadémiai kiadó, 1963, s. 226-241.

52 Predovšetkým pilotný referát z pera Cs. Bálinta (BÁLINT, Csanád. Der Beginn der Mittelawarenzeit und die Einwanderung Kubers. In *Antaeus*, 2008, roč. 29-30, s. 29-61).

53 Jedným z dôvodov istých názorových zmien v bádateľskej komunite v Maďarsku bolo aj úmrtie vodcovskej osobnosti maďarskej archeológie včasného stredoveku Istvána Bónu, ktorý bol zástancom pomerne neskorého datovania stredného stupňa založenom na konzekventne chápanom princípe *post quem* datovania pomocou byzantských mincí. Na nebezpečenstvo takto chápaného datovania som upozornil vo svojom príspevku na vyššie uvedenom vedeckom podujatí (ZÁBOJNÍK, Jozef. Die Rolle der Münzdatierung in der Mittelawarenzeit. In *Antaeus*, 2008, roč. 29-30, s. 301-306). Nielen tento, ale všetky príspevky z konferencie sú publikované v periodiku *Antaeus*, 2008, roč. 29-30.

54 Zbrane a súčasti výzbroje (ZÁBOJNÍK, Jozef. Soziale Problematik des nördlichen und nordwestlichen Randgebietes des Awarischen Kaganats. In *Slovenská archeológia*, 1995, roč. 43, č. 2, s. 205-344), konský postroj, tzv. ženský šperk.

nepovažujem etnické hľadisko pri interpretácii výskytu keramických nádob či už v hroboch, alebo v sídliskových objektoch za zmysluplné. Pomerne spoľahlivé je datovanie tzv. špeciálnych druhov keramiky.⁵⁵ Naproti tomu som do značnej miery skeptický najmä v otázke presnejšieho datovania najväčšej masy keramiky, ktorú tvoria bežné hrncovité nádoby zahrňované do dnes už spochybnovaného a azda aj anachronického pomenovania „podunajský typ“.⁵⁶ Tento súbor je natoľko početný, že si jeho zmysluplná analýza vyžaduje nevyhnutne koncentráciu síl viacerých odborníkov. Keďže v procese spracovania keramiky nie je možné vynechať ani jeden väčší komplex údajov, je to úloha pre jednotlivca nezávládnuteľná.

Problematika sídlisk nie je o nič menej dôležitá, aj keď pri ich výskume získame zvyčajne menej atraktívny materiál, než pri vykopávkach pohrebísk. V tejto súvislosti by som chcel upozorniť na nebezpečenstvo jednoduchého kartografického vyhodnocovania sídlisk tak, ako bolo napr. prezentované v nedávno publikovanom súpise.⁵⁷ Pri pohľade na mapu vzniká dojem neuveriteľných koncentrácií sídliskových lokalít. Tie sú podmienené stavom spracovania, prípadne intenzívnou terénou prieskumnou činnosťou v niektorých oblastiach územia tvoriaceho Avarský kaganát.

Výsledkom je fakt, že rovnaký bod na mape majú rozsiahle sídliská s desiatkami preskúmaných objektov, ako lokality, na ktorých sa počas terénneho prieskumu nie v jednom prípade našli ojedinelé črepy, či niekoľko fragmentov keramiky. Nemusím azda zdôvodňovať nevyhnutnosť vypracovania kvalitatívnych kritérií pri kartografickom vyhodnocovaní sídlisk.

Obdobie avarského kaganátu na území Slovenska možno z hľadiska absolútneho datovania vymedziť dobou prieniku avarských komunit s materiálovou náplňou tzv. stredného stupňa (cca 650 – 700). Jeho záver spadá do obdobia cca 15 rokov trvajúcich vojenských stretov kaganátu s expandujúcou Franskou ríšou počas vlády Karola Veľkého (788 – 803). Jej zásluhou došlo k vojenskej deštrukcii kaganátu, rezultujúcej do jeho politického zániku. Nezanedbateľný podiel na týchto udalostiach mali aj Slovania obývajúci naddunajské oblasti Karpatskej kotliny a susediace teritória. Ako takmer vždy, aj v tomto prípade hrali dôležitú úlohu nielen tzv. vonkajšie príčiny, ale aj vnútorný vývoj v Avarskom kaganáte. Z hľadiska územia Slovenska je dôsledkom politických zmien aj postupná asimilácia avarizovaného etnického substrátu na teritóriu zahrnutom do vznikajúcich slovanských mocenských štruktúr (Nitrianske a Moravské kniežatstvo).

55 Pre starší a stredný stupeň obdobia charakteristická tzv. sivá keramika. Pre neskorý stupeň obdobia príznačná zasa tzv. žltá keramika. Z hľadiska kultúrnej identifikácie a chronologického zaradenia sídlisk vo vzťahu k Avarskému kaganátu sú dôležité nálezy tzv. zvonov na pečenie (ZÁBOJNÍK, Jozef. Nálezy tzv. zvonov na pečenie na lokalitách z obdobia avarského kaganátu na území Slovenska. In ZÁBOJNÍK, Jozef (red.). *Aevum medium. Zborník na počesť Jozefa Hošša*. Studia Archaeologica et Mediaevalia, 8. Bratislava : Filozofická fakulta Univerzity Komenského, 2006, s. 133-177). Niektoré špecifické tvary nádob umožňujú rámcové datovanie viacerých hrobových celkov. Sem patrí napr. do štvorca formované ústie nádob, výskyt výčnelkov, prstovaním zdobeného okraja, v menšej miere celkový vzhľad nádob a pod. Technológiu výroby keramiky osobne nepovažujem za určujúcu, pretože nie ojedinele sa vyskytujú v ruke vyhotovené, pomerne primitívne vyzerajúce nádoby v hroboch datovaných do neskorého stupňa obdobia.

56 Podrobne k problematike „podunajského typu“ pozri MACHÁČEK, Jiří. Studie zur Keramik der mittel-danubischen Kulturtradition. In *Slovenská archeológia*, 1997, roč. 45, č. 2, s. 353-418.

57 SZENTPÉTERI, ref. 49, mapa 2.

Zvyšok územia Slovenska predstavujúci 85 % jeho rozlohy⁵⁸ nebol integrálnou súčasťou kaganátu. Je možné však pripustiť vojenskú kontrolu susediacich oblastí nachádzajúcich sa v bezprostrednej blízkosti „hraníc“ kaganátu prostredníctvom mobilných jazdeckých pospolitostí.⁵⁹ To sa však nemohlo týkať vzdialenejších teritórií, kde prebiehal vývoj kontinuálne od včasnოსlovenského obdobia. Významnú úlohu hral aj charakter tzv. ekoparametrov,⁶⁰ ktoré v tejto časti územia Slovenska neboli priaznivé pre pôvodne nomádske, resp. polonomádske komunity. Aj keď o postupnom „poroľníčovaní“ obyvateľov kaganátu predovšetkým počas tzv. neskorého stupňa (8. storočie) sa dnes viac-menej nepochybuje, slovanského obyvateľstva severných častí Karpatskej kotliny sa hlboké premeny a udalosti odohrávajúce sa na území kaganátu zrejme výrazným spôsobom nedotkli. To však neznamená, že vývoj v týchto regiónoch nebol poznamenaný rôznorodými zmenami či už v mocensko-politických pomeroch, alebo vo vývoji materiálnej kultúry a hmotných prejavoch duchovného sveta. Jednoducho nie sme schopní na základe analýzy archeologického pramenného materiálu tieto prejavy transformácie včasnოსredovekej spoločnosti postrehnúť.

Napriek tomu je potrebné zmieniť sa o dvoch významných javoch, ktoré sa týkajú oblastí osídlených Slovany, a ktoré neboli územnými súčasťami kaganátu. Tým prvým je mohylový spôsob pochovávaní. Naposledy sa týmto fenoménom na území Slovenska zaoberal Milan Hanuliak.⁶¹ Na teritóriu súčasnej Slovenskej republiky vyčlenil sedem geograficky charakterizovaných skupín mohylníkov. Takéto členenie je však do istej miery diskutabilné predovšetkým v oblasti horného Považia. Nemožno vylúčiť, že jeho skupiny C, D a F⁶² tvoria jeden celok, ako prejav pohrebných zvyklostí jedného väčšieho zoskupenia slovanského etnika.⁶³ Skupinu F predstavujú mohylníky situované v priestore Turčianskej kotliny. Je to vlastne geograficky uzatvorený celok, obklopený zo všetkých strán pomerne vysokými pohoriami. Z tohto uhla pohľadu je teda triedenie M. Hanuliaka založené iba na geografických špecifikách. Výrazná väčšina mohylníkov sa nachádza v podhorských oblastiach severozápadného Slovenska. Mohyly bývajú najčastejšie umiestňované na svahoch a temenách návrší a pahorkov, na vyvýšených riečnych terasách, pričom tieto polohy sú v súčasnosti zvyčajne pokryté lesným porastom.

58 Toto číslo je iluzórne, keďže na tomto území, na rozdiel od juhozápadného Slovenska, treba rátať s vysokým podielom zalesnených, resp. neobývaných častí teritória.

59 Iba hypoteticky možno predpokladať šírku tzv. nárazníkového pásma. Domnievam sa, že nebola väčšia, než jednodňový posun.

60 Na území tvoriacom súčasť kaganátu prevláda tzv. stepné prostredie (viac o charaktere ekoparametrov pozri ZÁBOJNÍK, Jozef. K problematike priestorového vzťahu medzi pohrebníkom a sídliskovým areálom v období avarského kaganátu na južnom Slovensku. In *Slovenská archeológia*, 2008, roč. 56, č. 2. s. 282-284).

61 HANULIAK, Milan. K problematike včasnოსredovekého mohylového rítu na území Slovenska. In *Slovenská archeológia*, 2001, roč. 49, č. 1-2, s. 277-299.

62 HANULIAK, ref. 61, obr. 1.

63 Dost' výraznou indíciou takéhoto predpokladu sú nevelké vzdialenosti medzi okrajovými mohylníkmi jednotlivých skupín. Medzi skupinami C a D je to cca 17 km, medzi skupinami D a F dokonca iba cca 12 km. Treba ešte doplniť, že územia s absenciou mohylníkov predstavujú pomerne úzke údolia rieky Váh, kde iba s obtiažami možno predpokladať intenzívne osídlenie a teda aj výskyt mohýl. Obzvlášť výrazné je to v prípade definovania skupín D a F. Teritórium, na ktorom sa mohylníky nezistili je predstavované mimoriadne úzkym údolím rieky Váh, ktorý sa prediera cez hrebeň Malej Fatry.

Výnimky predstavujú mohylníky na juhu Východoslovenskej nížiny,⁶⁴ situované v rovinnom prostredí. Z hľadiska pohrebného rítu sú zastúpené oba spôsoby pochovávaní, teda žiarový i kostrový. Datovanie mohylníkov predstavuje istý problém, keďže pri ich výskume sa získal pomerne prostý inventár. Vo všeobecnosti sa datujú najstaršie mohylníky na území Slovenska do 8. storočia.⁶⁵ Je však nesporné, že v jeho periférnych zónach prežíva tento spôsob pochovávaní ešte pomerne dlhú dobu. Azda najvypuklejšie sa to prejavuje na východnom Slovensku, kde sa ráta s mohylovým spôsobom pochovávaní aj v 10. resp. v 11. storočí.⁶⁶

Nemenej dôležitým fenoménom je zmena pohrebného rítu. Je všeobecne známe, že slovanské pospolitosti v staršej fáze včasného stredoveku bez výnimky pochovávali svojich mŕtvych prevažne na plochých pohrebiskách žiarovým spôsobom. Iba na území, ktoré bolo zahrnuté do Avarského kaganátu sa objavujú radové pohrebiská s kostrovými hrobmi. Birituálne pohrebiská s nepatrným zastúpením žiarových hrobov sa koncentrujú v periférnej zóne maximálneho územného rozsahu Avarského kaganátu.⁶⁷ Sú nepochybne prejavom dlhodobého súžitia pôvodne „avarského“ obyvateľstva so slovanským elementom. Iným prípadom sú čisto žiarové pohrebiská na teritóriu, ktoré bolo súčasťou kaganátu.⁶⁸ Sú zrejme dokladom slovanských komunit, ktoré boli po obsadení ich územia začlenené do mocenskej štruktúry kaganátu.

Treba si položiť kardinálnu otázku. Kedy dochádza k zmene pohrebného rítu a čím je to spôsobené? V archeologickej spisbe sa objavil celý rad článkov a štúdií, v ktorých sa ich autori pokúsili o skoršie datovanie počiatkov kostrového spôsobu pochovávaní u naddunajských Slovanov.⁶⁹ V súčasnosti sa v odbornej pospolitosti ustálil názor, že zmenu možno dávať do súvislosti so vznikom slovanských nadkmeňových útvarov na prelome 8. a 9. storočia. Vo všeobecnosti sa zmena žiarového na kostrový rítus interpretuje dvoma základnými spôsobmi:⁷⁰ 1. ide o vplyv susediaceho prostredia, predovšetkým Avarského kaganátu; 2. ide o prejav prenikajúceho kresťanstva. Je možná aj kombinácia oboch príčin, alebo môžeme túto zmenu považovať za dôsledok všeobecného civilizačného trendu.

Považujem za potrebné zaujať stanovisko ešte k jednému problému. V písomných prameňoch zvyčajne cudzej proveniencie sa spomínajú v okolitom slovanskom svete

64 Kráľovský Chlmec, Malý Horeš, Streda nad Bodrogom (HANULIAK, ref. 61, obr. 1).

65 HANULIAK, ref. 61, s. 294.

66 BUDINSKÝ-KRIČKA, Vojtech. Slovanské mohyly na východnom Slovensku. In *Slovenská archeológia*, 1958, roč. 6, č. 1, s. 138-205.

67 ZÁBOJNÍK, Jozef. Birituálne pohrebiská z severnej a západnej časti Karpatskej kotliny v období avarského kaganátu. In *Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV*, 2004, roč. 36, obr. 7.

68 Napr. žiarové pohrebisko v Bajči, poloha Góré (NEVIZÁNSKY, Gabriel. Slovanské žiarové pohrebisko v Bajči-Vlkanove. In *Archeologické rozhledy*, 1992, roč. 44, č. 3, s. 393-414). Zvyšky kremácie boli ukladané jednak do nádob uhnetých vo voľnej ruke, prevažne však do urien vyhotovených pomocou hrnčiarskeho kruhu. Tie sú veľmi podobné keramike z kostrových a tzv. birituálnych pohrebísk obdobia avarského kaganátu, čo je významnou indíciou ich súčasnosti.

69 Takýchto príspevkov je skutočne veľký počet, preto nepovažujem za zmysuplné ich vymenovávať.

70 Obe majú svoje silné stránky, ale aj slabiny. K zmene pohrebného rítu dochádza aj u tých národov, ktoré neboli v priamom kontakte s nomádskeým prostredím, napr. s Avarmi. K zmene pohrebného rítu dochádza aj v prostredí, ktoré nie je ovplyvnené kresťanstvom.

názvy rôznych kmeňov a kmeňových zoskupení. V prípade Slovanov usadených na území Slovenska takéto kmeňové názvy absentujú. To však neznamená, že naše územie bolo osídlené jedným, bližšie nepomenovaným slovanským zoskupením. Iba v rovine domnienky je úvaha, v zmysle ktorej by bol charakter ucelených geografických celkov determinantom kmeňovej rôznorodosti.⁷¹ Príčinou absencie pomenovaní kmeňov v známych písomných prameňoch môže byť aj fakt, že Slovania na území Slovenska neboli natoľko dôležití a nebezpeční, než slovanské kmene sídliace v bezprostrednom susedstve či už Franskej ríše, alebo iného dôležitého hráča na politickej šachovnici včasnostredovekej Európy.⁷² Keďže tie boli považované za nepriateľské a nebezpečné, predstavitelia vtedajších mocností sa ich snažili poznať a identifikovať na základe ich vlastných pomenovaní.

* Štúdia vznikla v rámci grantových projektov 2/6123/26 a 1/4555/27 agentúry VEGA.

PROBLEMATIK DES FRÜHMITTELALTERS IN DER SLOWAKEI

JOZEF Z Á B O J N Í K

Der Zeitraum vom 6. Jahrhundert bis zum 11. Jahrhundert bezeichnet man als Frühmittelalter. Innerhalb dieses Zeitabschnitts spielen eine wichtige Rolle die einzelnen Wendepunkte in der Entwicklung. Zu denen zählen z.B. das Vordringen der Slawen auf unser Gebiet, die Entstehung und der Untergang des Awarischen Khaganats im Karpatenbecken, die Entstehung der ersten slawischen Fürstentümer auf dem Gebiet nördlich der Donau, deren Vereinigung ins machtpolitischen Gebilde, das unter der Benennung Großmähren bekannt ist (Veľká Morava), sein Zerfall am Anfang des 10. Jahrhunderts, die Ankunft der Magyaren, die Entstehung des Königreichs Ungarn und seine Entwicklung in der Anfangsphase. Der Autor betont die Existenz bestimmter Etappen in der Entwicklung von Anschauung der Problematik des Frühmittelalters. Die erste Etappe wird vom Anfang des 19. Jahrhunderts etwa bis zur Entstehung der ersten Tschechoslowakischen Republik datiert. Zu dieser Zeit entstehen die ersten komplexen Arbeiten, die sich mit den slawischen Altertümern befassen. Die zweite Etappe wird von den 20. bis 40. Jahren des 20. Jahrhunderts eingegrenzt. Die nächste Etappe fängt mit dem Februar 1948 an und endet mit dem November 1989. Während dieser Zeit konnten sich die Kollektivarbeiten, die sich mit der Geschichte der Slowakei befassten, d.h. auch mit der Problematik des Frühmittelalters, der „Klassen“-Prägung und deutlicher ideologischer Orientierung nicht entziehen. Man kann keine eindeutige Grenze zwischen historischer und archäologischer Auffassung des Begriffs – Frühmittelalter festlegen, weil die methodologischen Verfahren der beiden Disziplinen sich sehr ähnlich sind. Aus diesem Grund entstanden mehrere Arbeiten „gemischten“ Charakters. Aus der Sicht eines Archäologen-Spezialisten sind gerade die Übersichten und Entwürfe der Chronologie des Frühmittelalters, veröffentlicht in der Zeitschrift „Slovenská archeológia“ (Slowakische Archäologie) in den Jahren 1971 und 1980,

71 Dost' ťažko si totiž viem predstaviť, že Slovania na juhozápadnom Slovensku a tí, obývajúci podhorské a horské oblasti Slovenska, resp. obyvateľstvo Východoslovenskej nížiny tvorili jedno kmeňové zoskupenie. Proti takémuto názoru hovoria aj vlastnosti ekoparametrov a s tým súvisiaci charakter výrobných vzťahov a spôsob zabezpečovania potravín.

72 Napríklad Byzantská ríša, Bulharský chanát a pod.

von großer Bedeutung. Als sehr wichtig soll man auch die Editionen der archäologischen Quellen aus der Zeit des Frühmittelalters auf dem Gebiet der Slowakei betrachten.

Die frühslawische Zeit, die Zeit des Awarischen Khaganats und die Problematik der großmährischen Bestattungen wurden monographisch bearbeitet. Bis heute fehlt aber eine synthetisierende Arbeit über die Entwicklung der Besiedelung in den großmährischen und nachgroßmährischen Zeiten.

Ältere Phase des Frühmittelalters

Diese Etappe wird von der Mitte des 6. bis zum Ende des 8. Jahrhunderts datiert. In den schriftlichen Quellen wird spätestens in der ersten Hälfte des 6. Jahrhunderts die Expansion der Slawen in Ostmitteleuropa festgehalten, was auch das Erscheinen den neuen Phänomenen – Siedlungen und Gräberfelder mit der Keramik des Prager Typs belegt. Die frühslawische Zeit stellt die Anfangsphase des Frühmittelalters dar. Ihr Ende kann man in Zusammenhang mit dem Vordringen des Awarischen Khaganats nördlich der Donau um die Mitte des 7. Jahrhunderts stellen.

Die frühslawische Zeit

Bei ihrer Bewertung muss man unbedingt mit der Völkerwanderungszeit beginnen. Sie wird von den letzten Jahrzehnten des 4. Jahrhunderts und den 60. Jahren des 6. Jahrhunderts bestimmt. Chronologisch kann man sie in drei Abschnitte unterteilen:

1. Horizont – von der letzten Etappe des Römischen Reiches (um 380) bis zu den 20. Jahren des 5. Jahrhunderts
2. Horizont – 20. bis 50. Jahre des 5. Jahrhunderts
3. Horizont – zweite Hälfte des 5. Jahrhunderts bis zur ersten Viertel/Hälfte des 6. Jahrhunderts

Die Zeit des Awarischen Khaganats

Der Eingliederungsprozess der südlichen Gebiete der Slowakei in die politische Struktur des Khaganats war während der 150 Jahre (zweite Hälfte des 7. bis 8. Jahrhundert) relativ dynamisch, und die Größe des eingegliederten Gebiets änderte sich. In den Zeiten der maximalen territorialen Größe wurde die Fläche um 7200 km² eingegliedert, was weniger als 15% der Gesamtfläche der Slowakei beträgt. Die Zeit des Awarischen Khaganats auf dem Gebiet der Slowakei kann durch die Zeit des Vordringens der awarischen Gruppen mit materiellem Inhalt mittlerer Stufe (um 650-700) bestimmt werden. Das Ende fällt in die Zeit der Zusammenstöße des Khaganats mit dem expandierenden Frankenreichs (788-803). Es ist notwendig noch einige bedeutende Erscheinungen zu erwähnen. Die erste sind die Grabhügel. Was den Bestattungsritus betrifft, waren beide Arten der Bestattung vertreten, sowie Brandbestattung als auch Körperbestattung. Im Allgemeinen gibt es die ältesten Grabhügel auf dem Gebiet der Slowakei aus dem 8. Jahrhundert. In den Randgebieten blieb diese Art der Bestattung noch lange Zeit bestehen. Nicht weniger bedeutend ist der Übergang von der Brandbestattung zur Körperbestattung. In Gegenwart etablierte sich die Meinung, dass man diese Wende mit der Entstehung von slawischen Stammesgebilden an der Wende des 8. und 9. Jahrhunderts in Zusammenhang stellen kann. Eine mögliche Erklärung für das Fehlen der Benennung der auf unserem Gebiet lebenden Slawen wäre, dass unser Gebiet nicht nur von einer, näher nicht bestimmter slawischer Gruppe besiedelt war. Als mögliche Ursache käme auch die Tatsache in Frage, dass die Slawen auf dem Gebiet der heutigen Slowakei für die Nachbarn nicht so wichtig und gefährlich waren, wie die slawischen Stämme in der unmittelbaren Nachbarschaft wichtiger machtpolitischen Gebilden. Diese wurden als Feinde angesehen und deswegen bekannt und man konnte sie benennen.

číslo 1-2 ■ december 2009 ■ 9. ročník ■ cena 3,30 € (100,- Kč)

História

REVUE O DEJINÁCH SPOLOČNOSTI

Susedstvo a spolužitie Slovákov a Maďarov
v toku dejín očami slovenských historikov

VOLEBNÁ KAMPAŇ ĽUDOVEJ STRANY PRED PARLAMENTNÝMI VOĽBAMI V 20. ROKOCH 20. STOROČIA

LINDA O S Y K O V Á

OSYKOVÁ, Linda. People's Party campaigns for parliamentary elections in the 1920s. *Historický časopis*, 2010, 58, 2, pp. 233-261, Bratislava.

Before every parliamentary election in the 1920s, the Slovak People's Party had to struggle with different circumstances. In 1920 the program of the party was based on three ideological pillars: Christian, national and popular or social. In the first parliamentary elections, the party gained third place after the Social Democrats and Agrarians. The support of priests, who supported the Ľudáks played an important part. Voters also certainly decided according to confession. Before the 1925 elections, the party presented a thoroughly revised program for the autonomy of Slovakia. Hlinka's Slovak People's Party (HSLS) won with a high number of votes. The active support of Catholic voters and criticism of the coalition certainly worked. Taking over the agenda of the Agrarian Party, meaning increased interest in the problem of land reform, could also bring good results for the Ľudáks. In the 1929 elections, HSLS again triumphed, but with fewer votes than in 1925. The party had been damaged by the Tuka affair. The negative impact of the sudden move to the opposition camp and a certain political isolation caused by the Tuka affair replaced fear of the loss of votes in connection with the participation of HSLS in government.

Slovak People's Party. Hlinka's Slovak People's Party. First Czechoslovak Republic. Parliamentary elections.

Spoločnosť na Slovensku bola pred rokom 1918 negatívne ovplyvnená historickými, spoločenskými a kultúrnymi faktormi, ktoré spôsobovali nízke občianske vedomie a politickú pasivitu. Až po vzniku demokratickej Československej republiky (ČSR) sa Slovensko začalo formovať ako politická jednotka. Postupne sa zlepšovala aj úroveň vzdelanosti, ktorá taktiež významne ovplyvňovala stupeň občianskej a politickej vyspelosti. Svoj podiel na rastúcej uvedomelosti mali aj politické strany, ako súčasť politického systému medzivojnovej republiky. Prostredníctvom zavedenia všeobecného a tajného volebného práva získala väčšina občanov svoje základné politické právo. Vplyv vojny a bezprostrednej povojnovej situácie radikalizovali myslenie, konanie i politické predstavy. Občania pred prvými parlamentnými voľbami roku 1920 podliehali vplyvom agitáčnej demagógie. Politické schôdzky sa často nezaobišli bez násilia. Po vzniku ČSR rapídne rástla členská základňa politických strán, pribúdali regionálne organizácie, profesionalizoval sa aparát strán. Pozitívnym faktorom bola snaha politických straníckych dôverníkov aktivizovať a mobilizovať občanov k riešeniu vlastných problémov, informovať ich, ale aj vzdelávať. Zvolávali schôdze členov a sympatizantov strany, pozorovali dianie v obciach, závodoch, ale aj obecnych a iných úradoch. Od členov strany sa očakávalo, že prečítajú stranícke noviny, brožúry a knižky.

Slovenská ľudová strana¹ (SLS) vychádzala pred parlamentnými voľbami roku 1920 z prvého programu strany, ktorý zostavili predseda strany Andrej Hlinka a katolícky kňaz Jozef Kačka. Opierali sa predovšetkým o tri zásadné ideové piliere: kresťanský, národný a ľudový, resp. sociálny. Presadzovali úplnú náboženskú slobodu, autonómiu katolíkov, zachovanie náboženských škôl, povinnú náboženskú výučbu na školách, pracovný pokoj počas nedelí a sviatkov. Medzi sociálne požiadavky zaradili 8-hodinovú prácu v továrňach, bezplatné zdravotníctvo pre chudobných, povinné štátne poistenie manuálne pracujúcich v starobe, práceneschopnosti, výstavbu sanatórií, opatrovateľských inštitúcií pre invalidov, vdovy a siroty padlých vojakov. Až v nasledujúcich rokoch podrobne vypracovali program autonómie Slovenska.²

Strana pred voľbami disponovala výborným organizačným zázemím. Jej štruktúra bola prepracovaná na všetkých úrovniach. Generálny sekretariát strany stál nad oblasťnými sekretariátmi, vyberal rečníkov na zhromaždenia, vypracovával volebné smernice, o. i. tzv. volebný katechizmus, ktorý napomáhal zorientovať sa miestnym funkcionárom. Organizoval stranické zjazdy, voľby vedenia strany a pod.³ Predsedníctvo strany malo 11 až 13 členov, najmä spomedzi poslancov a senátorov parlamentu, členov odborových organizácií, katolíckych duchovných, pedagógov a štátnych zamestnancov. Predseda strany s podpredsedom a dvoma troma funkcionármi si v niektorých prípadoch vyhradili rozhodovacie právo.

V demokratickej republike zastávali dôležitú úlohu v pozdvíhaní občianskej uvedomelosti záujmové združenia, ktoré odrážali stav spoločnosti a v ČSR boli oveľa intenzívnejšie ako v Uhorsku spojené s politickými stranami.⁴ SLS vytvorila množstvo organizácií pre svojich sympatizantov, napr. kresťanské združenia pre roľníkov, robotníkov, zastrešovala Spolok slovenských poštárov, Zväz slovenských železničiarov, Zväz slovenských štátnych a verejných zamestnancov, Krajský učiteľský spolok, Orol a ďalšie. Všetky organizácie sa tak mohli podieľať na zvýšení počtu eventuality voličov strany a získať ich medzi dovtedy neprístupnými vrstvami obyvateľstva.

SLS patrila medzi politické strany, v ktorých mala markantný vplyv katolícka cirkev. Čelnými funkcionármi, poslancami či senátormi strany boli najmä predstavitelia katolíckeho duchovenstva, ale aj cirkvi oddaní laickí veriaci.⁵ Približne 70 % obyvateľov Slovenska uviedlo pri sčítaní obyvateľstva v medzivojnovom období katolícku vierovyz-

1 K téme SLS, resp. HSLS viac: BARTLOVÁ, Alena. Hlinkova slovenská ľudová strana. In *Politické strany. Vývoj politických strán a hnutí v českých zemích a Československu 1861 – 2004. I. díl: období 1861 – 1938*. Brno : Doplněk, 2005, s. 833-860; HOLÁK, Martin. *Hlinkova slovenská ľudová strana a politický katolicizmus na Slovensku v rokoch 1918 – 1938*. Dizertačná práca, nepublikovaná. Bratislava : ÚPV SAV, 2006, 194 s.; KATUNINEC, Milan. Slováč – ústredný tlačový orgán Ľudovej strany. In MAREK, Pavel. *Tisk a politické strany*. Olomouc : Moneta – FM, 2001, s. 163-172; LETZ, Róbert – MULÍK, Peter – BARTLOVÁ, Alena. *Slovenská ľudová strana v dejinách 1905 – 1945*. Martin : Matica slovenská, 2006, 389 s.

2 Program. *Slovák*, roč. I., č. 2-8, 1919.

3 BARTLOVÁ, Alena. Hlinkova slovenská ľudová strana. In MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel. *Politické strany. Vývoj politických strán a hnutí v českých zemích a Československu 1861 – 2004. I. díl: Období 1861 – 1938*. Brno : Doplněk, 2005, s. 844.

4 LIPTÁK, Lubomír. *Storočie dlhšie ako sto rokov*. Bratislava : Kalligram, 1999, s. 142-152.

5 BARTLOVÁ, ref. 3, s. 833-860.

nanie. Katolícki kňazi tvorili priamu súčasť predvolebnej agitácie: „*Takmer každá z katolíckych fár bola pripravená byť dobrovoľným (ale štátom finančne dotovaným), dobre fungujúcim miestnym sekretariátom katolíckeho politického hnutia. Najväčšia časť týchto katolíckych fár podporila vznik Slovenskej ľudovej strany a založila si postupne jej miestnu organizáciu.*“⁶ Kňazská rada, ktorá vznikla roku 1918 a tvorili ju nižší katolícki duchovní, finančne podporovala vydávanie tlačového orgánu strany *Slováka*. Odrážal teda nielen ideové názory SLS, ale bol aj pod intenzívnym vplyvom katolíckej cirkvi.

V predvolebnej kampani ľudáci dôsledne dodržiavali kresťanský princíp, kampaň vystavali na axióme, že voliči i politici mali zachovávať vernosť Bohu. Politickí oponenti najčastejšie kritizovali ľudákov za zneužívanie kazateľníc na volebnú agitáciu a teda zasahovanie kňazov do politiky. Ľudáci vnímali problematiku jednoznačne: kňaz v politike áno, ale iba kňaz ľudovej strany. Predvolebnú taktiku postavili na zjavnom protiklade pozitívneho a negatívneho hrdinu. Pozitívneho hrdinu zosobňovali ľudáci politici, pričom na ich strane stál, ako tvrdili, aj Boh. Politického rivala a jeho voličov tak zámerne postavili do zlého svetla, aby sa volič ľahko rozhodol, ktorú stranu má voliť. Išlo o zjednodušené čiernobiele videnie situácie, ktoré mohlo byť efektívne pri určitej skupine respondentov, resp. potvrdilo slabšiu úroveň občianskeho a politického vedomia a neskúsenosť obyvateľov Slovenska.

Už vo februári 1920 uverejnil *Slovák* názor anonymného autora, ktorý tvrdil, že poslanci neverní Bohu nemôžu byť verní ani voličovi.⁷ Ak odovzdal katolík hlas neveriacemu politikovi alebo vôbec nevolil, zapríčinil, že sa stal poslancom nepriateľský politik, a tým na seba zoberal ťažkú zodpovednosť na druhom svete. Voľba nekatolíckeho poslanca teda vyznela ako skutok hriechu. Redaktori a prispievatelia *Slováka* obhajovali postoje blízke katolíckej cirkvi, najmä ak ich ohrozovala zákonodarná činnosť vlády alebo konkurenčné politické strany. Pravdepodobne Karol Kmeťko (podpísaný iniciálami K. K.)⁸ vyzval predovšetkým zástupcov Slovenskej národnej a roľníckej strany (agrárnikov) a Československej sociálno-demokratickej strany robotníckej (sociálnych demokratov), aby nevnašali politiku do náboženstva. V cirkevno-politických záležitostiach odporučil občanom riadiť sa podľa kresťanských zásad. Potvrdil tak striktnú líniu katechizmu a prezentoval ľudovú stranu ako jediného garanta tejto línie.

Jozef Buday, poslanec Národného zhromaždenia (NZ), riešil problematiku odluky cirkvi od štátu, ktorá mala byť zakotvená v ústave ako § 123.⁹ Právna úprava všetkých náboženských a cirkevných pomerov v ČSR sa mala vykonať podľa štátnych zákonov, nariadení a rozhodnutí štátnych úradov. Od 1. júla 1920 nemali byť zahrnuté do štátneho rozpočtu žiadne položky určené na priamu alebo nepriamu podporu ktoréhokoľvek náboženstva. Dovtedajšie zákonné ustanovenia, týkajúce sa náboženstva a cirkevných inštitúcií a tiež kongruové zákony mali byť zrušené. Náboženské spolky mali mať povinné verejné účtovanie. Všetok hnutelný i nehnuteľný majetok cirkví mal

6 BARTLOVÁ, ref. 3, s. 835.

7 Koho majú voliť kresťania? *Slovák*, 26. 2. 1920, roč. II., č. 32 (9), s. 1, 2.

8 *Slovák*, 29. 2. 1920, roč. II., č. 35, s. 1.

9 Naše ústavné zákony. *Slovák*, 6. 3. 1920, roč. II., č. 40, s. 1, 2, 3.

prejsť do vlastníctva štátu.¹⁰ Návrh podporili všetky české strany okrem Československej strany lidovej (ČSL) a údajne aj sociálni demokrati a agrármici. Odmietli ho evanjelickí kňazi Juraj Janoška a Vladimír Pavol Čobrda, čo Buday vnímal pozitívne. Poukázal, že i vládne strany zastupovali kňazi, napr. Ľudovít Okánik, Ján Donoval (Tichomír Milkín), Ján Petrovič.¹¹ SLS si vedela demonštratívne obhájiť právo kňazov politizovať. Kňaz, keďže bol štátnym občanom, daňovníkom, učiteľom, mal povinnosť zúčastňovať sa na politike. Kňaz Ľudák však zosobňoval obetavého učiteľa ľudu, preto jedine on bol dobrým a ideálnym kňazom.

Ľudáci sa pomerne často, oproti iným politickým stranám, stretávali s cenzúrou tlače, nakoľko téma autonómie nepatrila k vládne preferovaným problémom, práve naopak. Prejavilo sa to vybielenými stĺpčkami v novinách, ale aj zabavenými letákmi, plagátmi, či sťažnou distribúciou *Slováka*. Kritizovali aj marenie svojej kampane štátnymi úradníkmi a zamestnancami. Četníci, vojaci a poštári údajne zabavovali noviny *Slovák*.¹² Napríklad ružomerskí četníci zabavili v ústrednej kancelárii SLS letáky, podľa Ľudákov bez príkazu sudcu.¹³ Išlo o problém autonomistických požiadaviek, nakoľko iné témy cenzúre nepodliehali.

SLS považovala agrárikov za nebezpečnejších politických nepriateľov, nakoľko ich voličská skupina by si pravdepodobne socialistickú nekatolícku stranu nevybrala. V letákoch sa Ľudáci vyjadrili na adresu vládnych predstaviteľov expresívne: „*Tito vládni obročníci, paraziti, používajú každého prostriedku: teroru, podplatníctva atď.*“, aby sa len mohli ďalej živiť na tele národa.“¹⁴ Ľudáci v tlači obvinili agrárikov, že si chceli získať nových členov strany úplatkami v naturálnej forme, vagónmi petroleja a soli.¹⁵ Používali formu volebného boja založenú na základných ľudských potrebách, nutných ako zdroj obživy (pôda, potraviny, domáce zvieratá), pričom sa stavali do pozície jediného schopného ručiteľa týchto benefitov.

Vavrovi Šrobárovi sa ušlo najviac Ľudáckej kritiky, nakoľko v podstate jediný reprezentoval československú vládu na Slovensku v pozícii ministra s plnou mocou pre správu Slovenska. Ľudáci nekritizovali ministra s plnou mocou len fakticky, ale aj emotívne ladeným výsmechom v podobe textu piesne, ktorý zverejnili vo svojom tlačovom orgáne.¹⁶ Šrobára v ňom nazvali hrobárom, tento prívlastok získal pravdepodobne preto, že podľa Ľudákov nebránil slovenský jazyk, odmietol myšlienku autonómie Slovenska, uprednostňoval českých úradníkov a pod. Katolícky kňaz a historik Juraj Hodál, ktorý často písal pre noviny *Slovák* pod iniciálami jh, sa vyjadril na Šrobárovu adresu, že „*na srdce si objal židákov*“.¹⁷ Protižidovská agitácia mala korene predovšetkým v dvoch argumentoch: Židia zohrávali dôležitú úlohu v hospodárskom živote Slovenska a zastá-

10 http://www.snemovna.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t0001_01.htm

11 *Slovák*, 21. 3. 1920, roč. II., č. 53, s. 1, 2.

12 *Slovák*, 9. 3. 1920, roč. II., č. 42, s. 1.

13 *Slovák*, 16. 3. 1920, roč. II., č. 48, s. 2

14 Slovenské národné múzeum – Historické múzeum (ďalej SNM-HM). Bratislava, Leták bez čísla, tlačiareň Leva v Bratislave.

15 Chýrmik. *Slovák*, roč. II., č. 38. (10), 4. 3. 1920, s. 3.

16 *Slovák*, 26. februára 1920, roč. II., č. 39 (9), s. 2.

17 *Slovák*, 10. marca 1920, roč. II., č. 43, s. 3.

vali niektoré význačné miesta v priemysle, poľnohospodárstve a obchode. Významný podiel mali aj v strednej vrstve, napr. medzi maloobchodníkmi, remeselníkmi. Tento druh antisemitizmu možno označiť za hospodársko-obranný.¹⁸ Agitácia bola samozrejme podávaná voličom zjednodušene, podriadená ľudským primárnym potrebám. Ľudáci presviedčali o svojich opodstatnených antipatiách voči Šrobárovi aj tým, že odkazovali na iné periodiká a politikov, ktoré kritizovali Šrobárovu pracovnú činnosť. Tlačový orgán ČSL *Lid* 9. marca 1920 informoval o spôsobe vlády Šrobára na Slovensku. Sociálny demokrat Rudolf Bechyně údajne ako prvý poukázal na policajný spôsob Šrobárovej vlády, umlčali ho, keď sa sociálni demokrati stali súčasťou vládnej koalície. *Tribuna* (štátotvorný a nestranicky list) tiež upozornila na negatíva Šrobárovej vlády a pridali sa aj *Národní Listy* vydávané Československou národnou demokraciou.¹⁹

Autor predvolebnej brožúry nazvanej *Pravý Šrobár alebo kto hovorí nepravdu* sa ukryl pod pseudonymom Ľudák. S istou dávkou irónie opisoval ako sa stal minister Šrobár najväčším rečníkom na Slovensku. Verejnosť o ňom vedela, že bol lekárom, hlasištom, ale nie rečníkom. Šrobár získal úrad a vtedy vraj zrazu zistil, že vedel aj rečniť a rečnil všade: „*Rúbe, seká, driape po vinných i nevinných, súc presvedčený, že mu poslucháčstvo blahosklonne prisviedčať bude.*“²⁰ Napriek tomu, že Šrobár a Hlinka boli priateľmi a Hlinka podporoval Šrobára v jeho politických začiatkoch, ich vzťah sa neskôr skomplikoval, rozchádzali sa najmä po ideovej stránke. Za zakladateľa slovenskej myšlienky autor označil Hlinku, Šrobár sa len niesol na Hlinkových krídlach a pleciach. Obvinil Šrobára, že v roku 1906 zradou utiekol z väzenia, keď zapredal Hlinku, pričom Šrobárovu kandidatúru za ľudovú stranu financoval práve Hlinka. Šrobára nazval dobrodruhom a bláznom. Obvinenia neboli adekvátne. Roku 1906 Šrobár kandidoval do uhorského snemu. Jeho hlavným volebným kortešom bol Hlinka, ale podporil ho aj poslanec uhorského snemu František Jehlička. Voľby dopadli v Šrobárov neprospech. Hlinka aj Šrobár čelili obvineniu z podnecovania proti maďarskej národnosti. Hlinku odsúdili na 2 roky väzenia, Šrobára na 1 rok.²¹

Ľudáci považovali socialistické strany za politického konkurenta sekundárnej dôležitosti, a to aj napriek nesporne rozsiahlym ideologickým odlišnostiam. Sociálni demokrati stáli na opačnom názorovom póle, čo sa týkalo náboženstva a cirkvi, socializmus mal charakter medzinárodný, netrval na národnej báze. Socialisticky orientované strany a Ľudákov rozdeľovali dva z troch základných pilierov programu ľudovej strany, kresťanský a národný. Spoločný mali len sociálny programový aspekt, ale i ten len do istej miery. Ľudáci ich nazývali červenými gardistami, predvolebný boj s nimi pomenovali bojom červených proti bielym. Obviňovali ich zo spojenia s Nemcami, Maďarmi a Židmi. Prisudzovali im tiež zodpovednosť za preliate potoky krvi, ktoré údajne zapríčinili svojou boľševickou politikou.

Ideový rozpor medzi Ľudákmi a socialistami emotívne opísal anonymný autor v článku, ktorý adresoval kaplánom: „*Tento rozhodný boj sa už začína. Zbrane sa ošia, meče*

18 KAMENEC, Ivan. *Po stopách tragédie*. Bratislava : Archa, 1991, s. 9.

19 Zo Šrobárovho pašaliku. *Slovák*, 17. marca 1920, roč. II., č. 49, s. 3.

20 SNM-HM Bratislava, Brožúra bez čísla. Tlačiareň Leo v Ružomberku, 1920.

21 BARTLOVÁ, Alena. *Andrej Hlinka*. Bratislava : Obzor, 1991, s. 20-21.

*brúsia, vojská sa do šíkov stavajú, a čaká sa rozhodná srážka. Nemyslím tu na boj krvavý a hmotný, ale na zápas duchov. Rozhodnúť sa má, či Slovensko bude i naďalej panenskou pôdou svätej viery teplou hradou kresťanstva. Rozhodnúť sa má, či má nad Slovenskom panovať červený teror bolševizmu alebo biely prápor kresťanstva.*²²

Na východe Slovenska ľudáci namierili predvolebnú kampaň najmä proti sociálnym demokratom. Možnou motiváciou vzniku letáku napísanom dialektom bola pravdepodobne väčšia hrozba bolševizmu na východe republiky. Neodporúčali voliť sociálno-demokratickú stranu založenú Marxom: „*Tota strana je zabezpečená firma najbaržej pre židovstvo, ktoré v nej hľadalo a našlo svoju ochranu, lebo socializmus na calim švece je v rukoch židovských, a žid židovi do uč len zriedka napľuje, aľe oči nikdy ňevikoľe.*“²³ Obsah letáku mal zastrašujúci a zveličujúci charakter. Socializmus vykreslili ako mravnú skazu robotníka, ktorý sa bez Boha a viery stal revolucionárom. Bolševizmus nazvali strašnou chorobou, nakoľko neuznával osobné vlastníctvo. Opäť teda použili agitáciu v podobe zjednodušených predvolebných výrokov, pričom formou, ktorú zvolili len podčiarkli úroveň chápania politiky. Strana sa tu profilovala ako zástankyňa robotníkov, roľníkov, remeselníkov, úradníkov, domkárov, želiarov, obsahla teda potenciálnych voličov sociálno-demokratickej i agrárnej strany.

V agitačnej tlači vykreslili Hlinku ako martýra, mučeníka, ktorý trpel za slovenčinu, čím znova pripomenuli jeho aktivity z čias Rakúsko-Uhorska. SLS si vážila Čechov, chcela s nimi žiť v jednom spoločnom dome, ale tak, aby mal každý svoju vlastnú izbu, teda autonómiu pre Slovensko, s vlastným snemom, slovenčinou ako úradnou rečou, kresťanským školstvom. Agrárna strana podľa ľudákov „*lichotí Prahe, zradila slovenčinu a bojuje proti slovenskej autonómii, teda aj proti nám Slovákom a žiada, aby sa slovenský národ slial s českým národom*“.²⁴ V letákoch sa prvý raz objavilo povestné heslo ľudovej strany *Slovensko Slovákom*. Voči svojim rivalom používali emotívne zafarbený slovný prejav a expresívny slovník. Štylisticky zafarbenou rétorikou sa približovali k sociálnym demokratom, ktorých intenzitu však v kampani roku 1920 nedosiahli. Sociálni demokrati sa v kritike agrárnikov a ľudákov nevyhli expresívnemu jazyku, plného ironie, slangu, vulgarizmov a pejoratívneho tónu.

SLS sa zamerala na určité skupiny občanov, ktorých hlasy chcela získať. Do zvláštnej skupiny, ktorú sa pokúšali osloviť patrili vojaci. Upozornili ich, že majú právo hlasovať a nemusia sa báť slobodne odovzdať svoj hlas, nakoľko voľby sú tajné. Ak slúžili na Morave alebo v Čechách odporúčali, aby odovzdali hlas lidovcom.²⁵ Predvolebná kampaň však narazila na problém. Agitácia mohla ohroziť jednotu a disciplínu vojska, preto bola zakázaná účasť vojakov na voličských schôdzkach, ako aj agitácia a distribúcia volebných letákov v kasárňach. Ministerstvo národnej obrany malo vydať brožúru, v ktorej politickej strany vecným spôsobom predstavia svoj program a ciele.²⁶ SES však v predvolebnej kampani medzi vojakmi pokračovala. Prezídium Ministerstva vnútra za-

22 Kapláni. *Slovák*, 10. 3. 1920, roč. II., č. 43, s. 1, 2.

23 SNM-HM Bratislava, Leták bez čísla, tlačiareň Leo, Ružomberok.

24 SNM-HM Bratislava, Leták H 5245, HN 453, tlačiareň Leo Ružomberok.

25 Vojaci pozor! *Slovák*, 4. 3. 1920, roč. II., č. 38. (10), s. 2.

26 Žiadna volebná agitácia medzi vojskom. *Slovák*, 15. 3. 1920, roč. II., č. 47, s. 2.

slalo ministrovi Šrobárovi informáciu o tejto agitácii ľudákov. Zemské vojenské veliteľstvo v Bratislave predložilo leták SLS určený vojakom. Nakoľko však bola akákoľvek agitácia vo vojsku zakázaná, žiadalo okamžitý zákrok. V letáku ľudáci agitovali proti agrárnikom i sociálnym demokratom: „*Zlí kňazi nenie sú medzi nami, títo Judáši sa po masných hrncoch plazia a agrárnu stranu rozširujú. Terajšia soc. demokraticko-agrárna vláda nepostarala sa ani o Vás, ani o invalidov, ani o legionárov, ani o vdovy a siroty, lež mesiace o to sa hrýzli, že ako sa môže muž a žena zosobášii.*“²⁷ Rétorika a formulácia celého letáku bola pomerne mierna, okrem citovanej časti, kde sa už autori nevyhli expresívnym slovným výrazom.

Ľudáci sa pokúšali osloviť aj slovenských úradníkov.²⁸ Českí úradníci, podľa SLS, dostávali vyšší plat, vysoké diéty, preto vyzývali slovenských úradníkov, aby sa nebáli ísť voliť, ale nemali si vybrať agrárnikov, nakoľko im nepomohli. S blížiacim sa termínom volieb si začali všímať i ženy – voličky. Keďže podľa novej ústavy dostali právo voliť, vyzývali ich, aby ho využili. Tvrdili, že agrárnici nepodporili volebné právo žien, ktoré si v parlamente zastal katolícky kňaz a poslanec Ferdiš Juriga. Agrárnici právo ženám nechceli dať, lebo „*že – vraj – ste ešte nezrelé, blbé, klerikálne čo len ruženec vedia mrvii!*“²⁹ Jeho názor však nekorešpondoval s hlavnými zásadami agrárnej strany, ktoré uverejnili *Národné noviny*, kde sa presadzovala rovnosť mužov a žien v tomto smere.³⁰

Strana podrobne prezentovala v tlači svoju činnosť, v rubrikách *Z organizácie ľud. strany* a *Chýrnik*. Zverejňovala aj finančné príspevky členov alebo sympatizantov strany, čo mohlo mať motivačný charakter pre ďalších čitateľov. Uvádza novovytvorené miestne organizácie strany, miesto, čas a rečníkov predvolebných zhromaždení a pod.³¹ Upozornila svojich priaznivcov na agitačnú činnosť, v súvislosti s ktorou bolo nutné navštíviť tisíce obcí, aby sa občania dozvedeli o cieľoch a úlohách ľudovej strany. Kandidátne listiny stáli vyše 100-tisíc korún. Ďalšie náklady tvorili programy, letáky a iné tlačivá.³² SLS oboznámila svojich sympatizantov s konkrétnymi termínmi spojených s voľbami a taktiež so všetkými technickými podmienkami volieb. Veľkú pozornosť venovala kandidátnym listinám.³³

Dôležitú súčasť predvolebnej kampane tvorili volebné schôdze, stretnutia a zhromaždenia. Takýmto spôsobom mohla politická strana osloviť veľký počet potenciálnych voličov, predovšetkým z radov tých, ktorí sa nemohli o strane dozvedieť z tlače. Podstatným bol aj priamy kontakt občanov s predstaviteľmi strany, ktorý dotváral obraz strany, či už reálny alebo skreslený. Už začiatkom marca 1920 sa ukázalo, že predvolebné schôdzky neprebiehali vždy podľa noriem slušnosti, preto sa 5. marca 1920 v Bratislave stretli na porade zástupcovia politických strán. Dohodli sa, že predsedníctva strán budú vplývať na tlač a na svojich stúpcov, aby na schôdzach a v tlači prestalo napádanie politických

27 Slovenský národný archív (ďalej SNA) Bratislava, fond (ďalej f.) Ministerstvo pre správu Slovenska (ďalej MPS), Spis č. 6 134, kartón (ďalej k.) 327.

28 Slovenským úradníkom! *Slovák*, 17. 3. 1920, roč. II., č. 49, s. 2.

29 Slovenky! *Slovák*, 24. 3. 1920, roč. II., č. 55, s. 1

30 Pripravujeme sa na voľby! *Národné noviny* (ďalej NN), 25. januára 1920, roč. LI., č. 19, s. 1.

31 *Slovák*, roč. II., 26. 2. 1920, č. 32 (9), s. 2.

32 Chýrnik. *Slovák*, 4. 3. 1920, roč. II., č. 38 (10), s. 3.

33 O kandidátnych listinách. *Slovák*, 22. 3. 1920, roč. II., č. 54, s. 2.

rivalov. Prijali návrh proti rozbíjaniu a rušeniu schôdzí a zhromaždení opozičných strán: „Verejné schôdze majú sa obmedziť na vysvetlenie programu a vecnú kritiku. Strany nech vystrihajú sa demagogického spôsobu agitácie, nech nesľubujú to, čo v dohľadnej dobe nedá sa splniť. Pre dodržovanie týchto zásad stanovená bola komisia složená zo zástupcov všetkých strán. Členovia tejto strany sú: Cholek a Lehocký (soc. dem.), dr. Slávik a inž. Botto (strana národná a roľnícka), posl. Juriga a red. Tománek (slov. strana ľudová), F. Resel (čs. strana socialistická).“³⁴

Predvolebné schôdze ľudovej strany sledovali aj štátne orgány, nakoľko vykazovali isté známky impulzivnosti. Slúžnovský úrad zaznamenal verejné zhromaždenie ľudovej strany na námestí v Topoľčanoch 1. februára 1920, ktorého sa zúčastnilo asi 2 000 osôb.³⁵ Prívrženci sociálno-demokratickej strany s prejavom nesúhlasili. K slovu sa chcel dostať ich predstaviteľ, dav mu však nedovolil rečniť. Medzi zúčastnenými došlo k výmene názorov a zhromaždenie muselo byť ukončené. Hlavný slúžny uviedol, že prítomní boli viacerí kňazi z okolia. Schôdza SLS patrí medzi typické ukážky správania sa na daných stretnutiach, keď dochádzalo k narušovaniu schôdze príslušníkmi konkurenčnej strany. Vyskytovali sa zväčša dva druhy zásahov do priebehu schôdze: vysvetľovanie si ideových rozporov, záujem o komparáciu odlišných názorov, a zámerné narušenie, resp. prekazenie schôdze. Neskôr, keď bola účasť politických rivalov na schôdzach oficiálne zakázaná, stávalo sa pomerne často, že si predstavitelia opozičnej strany najali opitých mladíkov na rozbitie schôdzky.

Ústredná kancelária SLS riešila tiež situácie, keď jej členovia údajne nemohli agitovať na predvolebných stretnutiach. V liste zaslanom ministerskému predsedovi Vlastimilovi Tusarovi do Prahy sa zástupcovia kancelárie sťažovali, že kandidát ľudovej strany Theodor Vallo vo Zvolene bol postavený pod policajný dozor a týmto mu bolo znemožnené agitovať na schôdzach.³⁶ Správa od župana zvolenskej župy však uvádzala, že kandidáta SLS oslobodilo vojenské zastupiteľstvo vo Zvolene spod policajného dozoru už v januári 1920. O danej veci bola telegraficky ešte v ten deň upovedomená aj ústredná kancelária ľudovej strany v Ružomberku. Vallo bol prepustený na základe priamej intervencie zvolenského župana. Bol to jeden z mnohých prípadov, keď išlo o nedorozumenie, resp. nedostatočnú komunikáciu úradov, avšak tieto prípady vykazovali spoločnú črtu, výraznú aktivitu predstaviteľov SLS v obhajobe svojich straníckych príslušníkov.

Ľudovej strane neboli naklonené viaceré úradné inštancie. Strana podala sťažnosť na hlavného slúžneho v Žiline Jozefa Šveca, ktorý podľa nej neadekvátne ovplyvňoval richtárov pred voľbami. Švec vysvetľoval záležitosť tým, že pri agitáciách sa niektorí richtári exponovali za určitú stranu, preto si zavolať všetkých, aby ich poučil, že takéto správanie nie je prípustné a musia sa zachovať nestranné a lojálne voči štátu. Richtári podpísali prehlásenie, že nebudú podporovať stranícke akcie a najmä nie protivládne.³⁷ Často krát sa teda aktivita zástupcov ľudovej strany ukázala ako neopodstatnená, s týmto problémom však zápasili všetky politické strany. Množstvo prípadov sa nevyriešilo,

34 *Slovák*, 16. 3. 1920, roč. II., č. 48, s. 2.

35 SNA, f. MPS, inventárne číslo (ďalej inv. č.) 2 627, 2 627/51 pres.

36 Národní archiv České republiky (ďalej NA ČR) Praha, f. Předsednictví ministerské rady (ďalej PMR), k. 101, inv. č. 1 787/20.

37 SNA, f. MPS, inv. č. 5 148, Spis č. 8 029/1920.

prípadne až súdnou cestou. Zodpovedné úrady sa snažili dané problémy operatívne riešiť novými nariadeniami, ktoré však politické strany do istej miery porušovali.

Ľudáci sa museli opakovane zaoberať aj otázkou zneužívania kazateľníc na agitačné účely. Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska zaslalo šarišskému županovi Pavlovi Fábrymu výstrižok zo *Šarišských Hlasov*, v ktorom sa píše, že mnohí kňazi, členovia ľudovej strany zneužívali kazateľňu na agitáciu proti agrárnej strane. Anonymný autor článku súhlasil, aby sa kňazi zúčastňovali politického života, ale nesúhlasil, aby boli kostoly zneužívané na volebnú agitáciu. Odkázal na zákon, ktorý takéto zneužívanie trestá.³⁸ V *Slováku* ľudáci kritizovali župana Fábryho, nakoľko podľa nich agitoval a zvyhodňoval vládne strany. Reagovali tak na veľkonočné číslo *Šarišských Hlasov*.³⁹ Župan oznámil ministerstvu zneužívanie kazateľníc na volebnú agitáciu v niektorých osadách župy. K článku v *Šarišských Hlasoch* sa vyjadril, že bol napísaný s cieľom volebnej agitácie.⁴⁰ Napriek tomu, že sa predstavitelia politických strán i štátni úradníci ešte len začali ako pripraviť voľby, ich komunikácia mala charakter skúsených a poučených znalcov, čo sa odrážalo v úrovni článkov v uvedených periodikách i v úradnej komunikácii. Skúsenosť mohla mať základy v predchádzajúcej praxi, či už v žurnalistickej alebo administratívnej.

SLS pred voľbami roku 1920 nezverejnila úplné kandidátne listiny vo svojich novinách, ale zachovali sa v tlačenej podobe.⁴¹ Na prvých miestach nominovala kňazov (Juriga, František Richard Oswald, Kmeťko, Buday, Florián Tománek). Nachádzali sa aj na ďalších priečkach. Druhé miesto obsadzovali zväčša predstavitelia inteligencie (právnici, úradníci), ale aj príslušníci roľníckeho stavu. Tretie miesto patrilo zástupcom inteligencie a roľníkom. Ďalšie pozície zastávali roľníci (14 nominantov), 3 učители, 3 remeselníci, 2 právnici, 2 úradníci, 2 robotníci, súkromník, správca hospodárstva, vedúci obchodu, a dokonca aj jedna žena, roľníčka. Strana kandidovala zástupcov inteligencie a manuálne pracujúcich približne v pomere 1 : 2, zato však inteligenciu na popredných priečkach.

Výtvarná stránka predvolebných tlačených materiálov mala minimalistický charakter. Strana použila na dvoch letákoch grafický dekoračný štýl, konkrétne secesné prvky, typické vláčnymi líniami (špirálovité ornamenty a rastlinné motívy). Výtvarne poňaté plagáty v tomto období pravdepodobne nepoužívali, resp. sa nezachovali.

V prvých parlamentných voľbách na Slovensku kandidovala SLS spolu s ČSL. Na Slovensku získala 235 389 hlasov, teda 17,55 % a 13 mandátov, čo pre ňu znamenalo tretiu priečku za sociálnymi demokratmi a agrárnikmi, kandidujúcimi s národníkmi.⁴²

38 SNA, f. MPS, inv. č. 5 443, k. 327.

39 SNA, f. MPS, inv. č. 6 641, k. 327.

40 SNA, f. MPS, inv. č. 6 947, k. 327.

41 SNA, f. MPS, inv. č. 1 517, 3 509, 3 512, 3 851, k. 332. *Slovák*, 1. 4. 1920, roč. , č. 61 (14), s. 4. SNM-HM.

42 Na Slovensku zvíťazila sociálno-demokratická strana s počtom hlasov 510 341 (38,05 %, 23 mandátov). Na druhom mieste skončila agrárna strana s 242 045 hlasmi (18,05 %, 13 mandátov). ZEMKO, Milan – BYSTRICKÝ, Valerián (Eds.). *Slovensko v Československu (1918 – 1939)*. Bratislava : VEDA, 2004, s. 554.

Medzi dvoma parlamentnými voľbami roku 1920 a 1925 SĽS vytvorila viacero dokumentov, ktoré obsahovali jej programové ciele. Výkonný výbor SĽS prijal 22. septembra 1920 v Žiline rezolúciu, ktorú neskôr v NZ citoval Hlinka. Strana od vlády požadovala slobodu tlače, zhromažďovania, odovzdanie cirkevných majetkov a škôl ich majiteľom, uplatnenie zákona o slovenčine ako úradnej reči na Slovensku, odstránenie rozdielu v platoch medzi slovenskými a českými úradníkmi, vykonanie pozemkovej reformy, zabezpečenie voľného obchodu, uskutočnenie obecných a župných volieb, vytvorenie úplnej samosprávy Slovenska.⁴³

V januári 1922 SĽS predložila do poslaneckej snemovne prvý návrh autonómie, ktorý sa však neprerokovával. V auguste 1922 na 3. zjazde strany v Žiline delegáti prijali memorandum s názvom *Hlas na zahynutie odsúdeného slovenského národa k civilizovanému svetu*, ktoré zverejnili v *Slováku* 16. decembra 1922, ale štátny cenzor dal skonfiškovať celé vydanie. Memorandum vyšlo až po interpelácii poslanca Tománka 22. decembra 1922 v tom istom periodiku. Dokument vychádzal z Clevelandskej a Pittsburskej dohody, protestoval proti odsunu priemyslu zo Slovenska, nezamestnanosti, vysťahovalectvu, favorizovaniu českých štátnych zamestnancov a pod.⁴⁴ Žilinské memorandum, ktoré požadovalo autonómiu Slovenska, strana predložila prezidentovi ČSR T. G. Masarykovi a Spoločnosti národov v Ženeve. Memorandum venovala pozornosť minoritná sekcia Spoločnosti národov, ale podľa nej nespĺňalo podmienky menšinovej sťažnosti.⁴⁵

Tri samostatné návrhy vypracovali a v roku 1921 uverejnili v tlači Juriga, Ľudovít Labaj a Vojtech Tuka. V januári 1922 poslanci SĽS predložili NZ prvý spoločný oficiálny návrh na samosprávu Slovenska. Slovensko malo figurovať v jednom štátnom celku s českými krajinami, ale s vlastnou zákonodarnou a výkonnou mocou v oblasti hospodárskej, školskej, administratívnej, súdnej i sociálnej. Nakoľko však národnostné zloženie obyvateľstva ČSR nepredstavovalo kompaktný celok a teda mohlo dôjsť k narušeniu politickej stability štátu,⁴⁶ prezident i vláda ČSR odmietali autonomistické snahy ľudovej strany, ktoré vnímali ako prvky nepodporujúce konsolidáciu národnostných pomerov v ČSR.

Významnú úlohu v zápase ľudovej strany o autonómiu zohrával Tuka. Roku 1922 sa redakcia *Slováka* presťahovala do Bratislavy a Tuka sa stal novým šéfredaktorom. Už v tom čase bol podozrievaný z protištátnej činnosti, pre nedostatok dôkazov však nebol

43 ROLKOVÁ, Natália. Smerovanie Slovenskej ľudovej strany v rokoch 1905 – 1939 na podklade jej programových dokumentov. In LETZ, Róbert – MULÍK Peter – BARTLOVÁ, Alena. *Slovenská ľudová strana v dejinách 1905 – 1945*. Martin : Matica slovenská, 2006, s. 174.

44 MAGDOLENOVÁ, Anna. Memoranda a manifesty v medzivojnovom období. In LETZ, Róbert – MULÍK, Peter – BARTLOVÁ, Alena. *Slovenská ľudová strana v dejinách 1905 – 1945*. Martin : MS, 2006, s. 152-154.

45 FERENČUHOVÁ, Bohumila. Ochrana národnostných menšín v Spoločnosti národov a československá politika (1919 – 1926). In BENEŠ, Zdeněk – KOVÁČ, Dušan – LEMBERG, Hans (Eds.). *Hľadání jistoty v bouřlivých časech. (Česi, Slováci, Němci a mezinárodní systém v první polovině 20. století)*. Ústí nad Labem : Albis international, 2006, s. 107-138.

46 Návrhom autonómie Slovenska sa zaoberali aj predstavitelia maďarskej politiky. Viac pozri: MICHELA, Miroslav. *Pod heslom integrity. Slovenská otázka v politike Maďarska 1918 – 1921*. Bratislava : Kalligram, 2009, s. 67-75.

obvinený. Roku 1921 Tuka napísal pre denník *Slovák* článok o autonómii Slovenska. Hlinka ho požiadal, aby vypracoval návrh zákona o samospráve Slovenska. V rokoch 1924 – 1925 došlo k nezhodám medzi šéfredaktorom *Slováka* Tukom a mladšími členmi redakcie na čele s Jurom Koza Matejovom. Ten považoval Tuku za úzko spojeného s maďarizmom.⁴⁷ Matejov skontaktoval Šrobára v súvislosti so založením nového časopisu. Šrobár informoval Masaryka, že by išlo o nový ľudácky denník, opozičný *Slováku* a stál by na myšlienke jednoty štátu a národa. Financie pochádzali pravdepodobne z kancelárie prezidenta republiky. V januári 1925 vyšlo prvé číslo denníka *Slovenský národ* a šéfredaktorom sa stal Matejov. Šrobár očakával od založenia denníka prípadný rozkol v strane, naopak ľudáci tento fakt v predvolebnom boji využili vo svoj prospech. Matejova zo strany vylúčili.⁴⁸ Predstavitelia SLS disponovali pod Tukovým vedením vysokým sebavedomím. Prejavilo sa to v charaktere publikovaných článkov, miestami až agresívnej kritike, kriminalizujúcich obvineniach a prehnaných opisoch úspechov predvolebných zhromaždení strany a padajúcich baštách opozície takmer vo všetkých regiónoch Slovenska.

Ľudáci vyšli posilnení aj z volieb do župných zastupiteľstiev, ktoré sa konali v septembri 1923. V tlači uviedli hlavné body programu: za suverenitu slovenského národa, proti maďarskej iredente, za Česko-slovenskú republiku, ale s naplnením Pittsburskej dohody. Strana šla do volieb s heslom: *Čechoslovák nie je Slovák*. Obsadila prvé miesto a získala viac ako 400 000 hlasov, agrárna strana skončila druhá so stratou viac ako 100 000 hlasov oproti ľudákovi. Na tretej priečke sa umiestnila KSČ s vyše 170 000 hlasmi.⁴⁹

Katolícka cirkev výrazne prispela k volebným úspechom ľudovej strany, napr. aj pastierskym listom slovenských katolíckych biskupov, ktorý bol prečítaný počas bohoslužieb v decembri 1924. List odsúdil členov a prívržencov ľavicových, liberalistických a pokrokových politických prúdov a zakazoval všetkým katolíckym veriacim činnosť v uvedených politických hnutiach a ich organizáciách. Katolícki kňazi mali odmietnuť cirkevný sobáš a pohreb členov socialistických strán i komunistickej strany, ako aj krst ich detí.⁵⁰ Sociálni demokrati kritizovali ľudákov za tento pastiersky list, ktorý robotníkom zabránil združovať sa v socialistických organizáciách a pri každom cirkevnom úkone vopred žiadali od robotníka sľub a vyhlásenie, že uprednostní cirkev pred sociálno-demokratickou stranou.⁵¹

47 HERTEL, Maroš. Dr. Vojtech Tuka – šéfredaktor Slováka. In *Tisk a politické strany. Sborník referátů připravených pro nerealizovanou konferenci. Tisk, jeho místo a role v dějinách a současnosti politických stran na území českých zemí a Československa v letech 1860 – 2000 v Olomouci ve dnech 24. – 25. října 2000*. Olomouc : Moneta-FM, 2001, s. 174-179.

48 HERTEL, Maroš. Rozpory v HSLŠ v 20. rokoch 20. storočia. In *Slovenská ľudová strana v dejinách 1905 – 1945*. Eds. Róbert Letz, Peter Mulík, Alena Bartlová. Martin : Matica slovenská, 2006, s. 182-186.

49 KLIMEK, Antonín. *Velké dějiny země Koruny české. Svazek XIII. 1918 – 1929*. Praha; Litomyšl : Paseka, 2000, s. 400-402.

50 BARTLOVÁ, Alena. Návrhy slovenských politických strán na zmenu štátoprávneho usporiadania ČSR v rokoch 1918 – 1935 a zapojenie HSLŠ do vládnej koalície v rokoch 1927 – 1929. In ZEMKO, Milan – BYSTRICKÝ, Valerián (Eds.), ref. 42, s. 139.

51 Boj s ľudákmi. RN, 23. októbra 1925, roč. XXII., č. 241, s. 1.

Predseda ČSL Jan Šrámek navrhol Hlinkovi spojenie oboch konfesijne katolíckych strán do jednej celoštátnej, čím by mohli získať miesto premiéra aj ministra pre správu Slovenska. Hlinka však, pod vplyvom Vojtecha Tuku, tento návrh odmietol.⁵² Dňa 17. októbra 1925 sa strana premenovala na Hlinkovu slovenskú ľudovú stranu (HSLS). Impulzom k zmene bolo založenie slovenskej pobočky ČSL na čele s Martinom Mičúrom. HSLS viedla proti Mičurovej strane pomerne intenzívnu a ostrú predvolebnú kampaň. Ukázalo sa však, že obavy Hlinkových ľudákov z konkurencie boli zbytočné.⁵³

Predstavitelia HSLS vyslovili názor, že sa budú konať voľby, aké sa ešte nekonali. Praha si, podľa nich, bola vedomá, že končilo jej sedemročné panovanie na Slovensku. HSLS očakávala volebný boj na život a na smrť. Vládne strany údajne disponovali rezervnými fondmi. Ľudáci svoju stranu považovali za najchudobnejšiu v celej ČSR. Ako sa vyjadrili v tlači, pracovali pre ňu len štyria skromne platení tajomníci, na rozdiel od agrárnikov bez automobilov a motocyklov.⁵⁴ Vyzvali sympatizantov strany, aby ju finančne podporili.

Kampaň HSLS proti vládnym stranám a najmä agrárnej odštartovali spomienkové slávnosti 510. výročia upálenia majstra Jána Husa. Účasť prezidenta republiky a predsedu vlády na oslavách Husa, ktorého pokladala katolícka cirkev za kacíra, spôsobila negatívny ohlas u vatikánskej diplomacie a podnietila odchod pápežského nuncia Francesca Marmaggiho z postu v Prahe späť do Vatikánu. Ľudáci v predvolebnej agitácii často využívali túto udalosť ako zámienku na kritiku agrárnikov. Vinili ich z toho, že novodobí českí husiti, ako nazvali ľudáci Čechov žijúcich a pracujúcich na Slovensku, plienili slovenskú zem.

Najväčšieho rivala ľudovej strany zosobňovali agrárnici. Šrobára a Milana Hodžu hodnotili sarkasticky a často dehonestujúcim spôsobom. Najtvrdšie články, plné expresívnych výrazov i vulgarizmov, napísal redaktor a generálny tajomník ľudovej strany Pavel Macháček. Nemilosrdne skritizoval údajné výroky politikov agrárnej strany, *Slovenský denník* nazval najšpinavším časopisom na celom svete a odsúdil ho za zverejnenie informácie, že sa na pápežových rukách objavili podozrivé škvrny. Macháček reagoval impulzívne, úroveň jeho výrokov siahala na dno politického suterénu: „*Na čele tejto sobranky stojí zlopestný Vavro Šrobár, ktorý syna Božieho nazval ‚mrzkým hrbatým židom‘. Jeho gardu tvoria Štefánek, ktorému sa na jeho neľudskej tvári červený flak vyhodil od nenávisťi, ktorou srší proti cirkvi katolíckej. Blahu a ostatných jeho kolompošov⁵⁵ ani nespomíname.*“⁵⁶

Množstvo nelichotivých slov na Šrobárovu adresu neubúdalo: „*Liptov zastihlo veľké šťastie. Bývalý nesmrteľný caesar, imperátor a diktátor Slovenska – u nás Hrobár Vavro sa potíka po Ružomberku. Už je u nás vyše týždňa. Obzerá si ulice, chodí do kasína, ki-*

52 KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře první republiky (1918 – 1938). Díl první. Vznik, budování a zlatá éra republiky (1918 – 1929)*. Praha: Libri, 2000, s. 376.

53 HSLS získala takmer 490 000 hlasov, zatiaľ čo Mičurova strana približne 18 000 hlasov. ZEMKO, Milan – BYSTRICKÝ, Valerián (Eds.), ref. 42, s. 560.

54 Náš volebný fond. *Slovák*, 5. 8. 1925, roč. VII., č. 174, s. 1.

55 Autor článku mal pod pojmom kolompoš pravdepodobne na mysli literárnu postavu Ďulu Kolompoša, pomadařčeného zemana z diela Jána Chalúpku *Bendeguz: Ďula Kolompoš a Pišta Kurtaforint* (1841).

56 Sv. Otec pošpinený argalášmi. *Slovák*, 3. 9. 1925, roč. VII., č. 198, s. 1.

*bicuje, cvikuje alebo preferancuje. Bohužiaľ, starí známi sa mu nechcú priznať, pozerajú naň len cez plecia.*⁵⁷ Ľudáci kritizovali Šrobára za to, že umožnil víťazstvo červenej hydry, teda sociálnej demokracie. Vtedy Hlinka vyhlásil, že neskončí svoju prácu, kým nebude Slovensko biele, kresťanské a slovenské. Ľudáci si všimli Šrobárovo očakávanie, že na Slovensku ľudáctvo vystrieda sociálnu demokraciu.⁵⁸ Odmietali však jeho ideu československého národa, ktorý mal iba slovenské nárečie, resp. nárečia.⁵⁹

Emotívnej kritike ľudákov sa nevyhol ani Hodža. Anonymne sa na jeho a Zochovu adresu vyjadril istý ľudák, keď ich nazval „*čechoslováckymi falšovateľmi martinskej deklarácie*“.⁶⁰ Predstavitelia HŠĽS zoširoka riešili Hodžovu účasť v predvolebnej kampani: „*S najväčšou vehemenciou a bezohľadnosťou vrhol sa do volebného boja minister Hodža. Najprv sa zbavil súperov v strane, pousadzoval ich v senáte a začal agitovať [...] Hodža dosiaľ vyše 7 miliónov strovil na pijatiku a bezúdznu agitačku proti ľudovej strane.*“⁶¹ Ľudáci sa vyjadrili, že sa nebudú tlačiť do vlády. Zároveň si boli istí, že bez nich vláda nebude môcť byť vytvorená, a tak tvrdili, že vstúpia do nej iba po splnení Pittsburskej dohody.

Častokrát analyzovali realizáciu pozemkovej reformy agrárnou stranou na Slovensku. Do programovej agendy HŠĽS patrila pozemková reforma, ale diametrálne sa líšil pohľad na ňu najmä v súvislosti s cirkevnými pozemkami. Agrárici sa mali vyjadríť: „*Vý si nechajte vieru, a my si necháme role.*“⁶² Štátni úradníci, podľa ľudákov, pri rozdeľovaní pôdy preferovali členov agrárnych organizácií, protestantov a českých prisťahovalcov.⁶³ Ľudáci systematicky pracovali na zneistení občanov v súvislosti s pozemkovou reformou. Opakovane uverejňovali vo svojej tlači články spochybňujúce jej realizáciu v prospech bežných občanov. Stalo sa viacero prípadov, keď si roľníci nežiadali prídely pôdy, lebo neverili, že ho skutočne dostanú.

HŠĽS bodovala aj údajným odklonom evanjelických kňazov od agrárnej strany, ktorý vyvolali poslanec a evanjelický senior Bohuslav Klimo spolu s biskupom Janoškom. Klimo a evanjelickí kňazi vyčítali Hodžovi, že jeho politika bola nielen protikatolícka, ale aj proticirkevná. Nepochopiteľná sa ľudákom zdala kandidatúra modranského biskupa Samuela Zocha v proticirkevnej strane.⁶⁴

Politikom HŠĽS vadila aj snaha agrármikov získať si učiteľský stav. Ľudáci upozorňovali učiteľov, že agrárici stáli za rozdielnymi platmi štátnych a neštátnych učiteľov, že vzali učiteľom rodinné prídavky a pod. Najlepšie učiteľské miesta vraj dostávali českí učitelia a slovenskí museli ísť učiť na kopanice.⁶⁵ Spomenuli aj zneužitie pražského hospodárskeho veľtrhu na zlákanie učiteľov do agrárnych organizácií, nakoľko počas jeho trvania zvolali agrárici aj snem republikánskych učiteľov. Paritný zákon mal vy-

57 Argalášske švindľe. *Slovák*, 10. 8. 1925, roč. VII., č. 179, s. 5.

58 Prečo rastie ľudová strana. *Slovák*, 21. 8. 1925, roč. VII., č. 187, s. 3.

59 Šrobár a svedomie. *Slovák*, 22. 8. 1925, roč. VII., č. 188, s. 2.

60 Ako pochodil Hodža v Častej. *Slovák*, 3. 10. 1925, roč. VII., č. 221, s. 3.

61 Hodžovo rečnícke turné sa nezdarilo. *Slovák*, 6. 11. 1925, roč. VII., č. 250, s. 1.

62 Za mamonu všetko! *Slovák*, 9. 8. 1925, roč. VII., č. 178, s. 2.

63 Ľudáci proti ľudu. *Slovenský denník* (ďalej SD), 8. 10. 1925, roč. VIII., č. 227 a, s. 3.

64 Evanjelickí kňazi proti republikánskej strane. *Slovák*, 24. 10. 1925, roč. VII., č. 240, s. 1.

65 Argaláši chytajú učiteľov. *Slovák*, 12. 8. 1925, roč. VII., č. 180, s. 4.

rovnať platy štátnych a neštátnych učiteľov, čo sa však podľa Ľudákov, nedodržiavalo.⁶⁶ Svoj podiel viny na situácii niesol podľa HŠĽS predovšetkým minister Šrobár a Anton Štefánek, ktorý stál na čele referátu Ministerstva školstva a národnej osvety. Štátnych učiteľov agrárici trestali disciplinárnym konaním a neštátnych odobratím štátnej podpory.⁶⁷ Ľudáci chceli takýmto spôsobom obhájiť cirkevné školstvo. Učiteľia patrili medzi záujmové skupiny Ľudovej strany. Videli v nich možnosť ďalej šíriť katolícku vieru a tiež svoje ideologické politické názory medzi širší okruh obyvateľov.

Ľudovej strane sa nepozdávala ani agrárna agitácia zameraná na notárov: „*Macocha Praha posielala k nám svojich zlosynov. Zaliečajú sa nám zelení argaláši, bielo-červení čessoci, červení sodemiti, bezfarební munkisti (strana práce) a tak rad-radom.*“⁶⁸ Notári zastávali prácu financov, sudcov, matrikárov, policajtov, vojakov, zostavovali obecný rozpočet, predpisovali dávky, viedli peňažné denníky, riešili dane, poplatky, pokuty občanov, vydávali svedectvá, domovské listy a pod. Náplň ich práce mala široký rozsah, takže zohrávali významnú úlohu v obciach. Praha videla v notárstve malý zárodok autonómie Slovenska. Notári sa k agrárnej strane hlásili vraj len zo strachu o svoje pracovné miesta. Tému otvorili aj niekoľko dní pred samotnými voľbami: „*Republikánska strana vrhla sa na notárov, okresných náčelníkov, županov, policajtov atď., na všetky úradnícke vrstvy a vyhráža sa ztratou úradu tomu, kto by za ňu nekortešoval i nadužitím svojho úradného postavenia.*“⁶⁹

Zástupcovia Ľudákov ostražito pozorovali kampaň agrárikov. Zaregistrovali konanie pražského veľtrhu a tiež jubilejného zjazdu agrárnej strany, pričom si neodpustili poznámku, že toľko samochvály ešte pražská Smetanova sieň nepočula.⁷⁰ Vnímali republikánsku stranu ako českú, nekompetentnú presadiť slovenské záujmy, a protikatolícku, podporujúcu evanjelikov.⁷¹ Charakterizovali v agrárnej strane dve krídla: bývalých realistov, teda masarykovcov (Šrobár, Blaho, Ján Halla atď.) a druhú skupinu vedenú Hodžom. Tomu sa, podľa Ľudákov, podarilo Šrobára vytlačiť z vedenia strany, zbaviť ho ministerskej funkcie a vymeniť jeho ideovú politiku za svoju tzv. praktickú. Šrobár cítil spriaznenosť s novou Národnou stranou práce, ale senátorský post od agrárikov neodmietol.⁷²

Kuriózne pôsobila zintenzívnená komparácia Ľudáckych a agrárnych predvolebných zhromaždení. Ľudáci riešili, ktorá strana mala mohutnejšie, vyzdobenejšie a úspešnejšie predvolebné zhromaždenie, čo pôsobilo miestami až infantilne. Tvrdili, že slávnosti agrárikov nedosahujú úroveň Ľudáckych stretnutí⁷³, nakoľko nielen účasť bola oveľa nižšia, ale agrárici nedisponovali bandériom⁷⁴. Župana Juraja Slávika zase skritizovali za to, že si nechal stavať slavobrány, usporadúvať bankety a rozdával judácke bozky

66 Argalášsky klam! *Slovák*, 3. 9. 1925, roč. VII., č. 198, s. 2.

67 Obete argalášov. *Slovák*, 26. 8. 1925, roč. VII., č. 191, s. 1.

68 Notári a voľby. *Slovák*, 16. 10. 1925, roč. VII., č. 233, s. 1.

69 Štátnym úradníkom a zamestnancom! *Slovák*, 25. 10. 1925, roč. VII., č. 241a, s. 1.

70 Agrárna demokracia. *Slovák*, 12. 9. 1925, roč. VII., č. 205, s. 1.

71 Republikánska strana pred voľbami. *Slovák*, 22. 10. 1925, roč. VII., č. 238 a, s. 1.

72 Nová roztržka v agrárnej strane. *Slovák*, 26. 9. 1925, roč. VII., č. 217, s. 1.

73 „Hodza apánk diadalútia“ v Prešove. *Slovák*, 10. 10. 1925, roč. VII., č. 228, s. 2.

74 Slávnostný sprievod jazdcov oblečených v krojoch alebo uniformách.

roľníkom.⁷⁵ Z prameňov však vyplýva, že agrárici usporiadali práve pred voľbami roku 1925 najpočetnejšie a pravdepodobne najmasovejšie slávnosti, ktoré súviseli s odovzdávaním pôdy občanom pridelenej prostredníctvom pozemkovej reformy.

Oboch svojich politických nepriateľov, agrárikov i sociálnych demokratov, ľudáci kritizovali v textovo i graficky nápadnom letáku s názvom *Červená a zelená pliaga*. Zamerali sa na inštitúcie, v ktorých sa údajne nehospodáril poctivo a skončili s obrovským finančným deficitom, za čo zodpovedali podľa ľudákov „argaláši a sodemíti“. Vinili ich aj z problémov v ružomerskej Ľudovej banke. Text letáku dopĺňali kresby. Zobrazovali chudobného človeka v kontraste s bohatým. Jedna kresba ironizovala Hodžu, ako ponúka párky a pivo: „*Hodža Kučéber: Kupujem-predávam. Za vokšy pivo! Za dušu rum. A za politické presvedčenie virštle!*“⁷⁶ V podstate išlo o kriminalizáciu politických rivalov, nakoľko ich ľudáci obviňovali z ekonomických trestných činov, pričom zdôraznili negatíva vládnych strán karikatúrou. Sami agrárici sa k danej téme vo svojej tlači nevyjadřili, ale zverejnili ľudácku kauzu.⁷⁷ Veľkostatkári Štefan Polyák a Mikuláš Pruzsinský údajne prispeli ľudákovi sumou 500 000 korún, za čo požadovali kandidatúru a nenápadné zvolenie. Škandál odštartovala Mičurova strana.

Ľudáci sa zaoberali aj kandidatúrami sociálnych demokratov. Nenachádzal sa tam podľa nich ani jeden robotník, čo samozrejme nezodpovedalo skutočnosti, nakoľko strana nominovala 10 robotníkov. Zaujalo ich, že nekandidoval Emanuel Lehocký, ktorý dlho a úspešne pracoval v robotníckom hnutí a údajne tajne podporoval autonómiu.⁷⁸ Nebola to pravda, Lehocký kandidoval z prvého miesta do senátu.

Prispievatelia ľudáckych novín razantne kritizovali činnosť politických rivalov: „*Vúsi-li tomto hnusnom rozvratnom vyniká nadovšetko bratislavská bastardná tlač čechoslovácka. Tito zúriví politickí pyromanici nemajú ohľad na nič a nikoho. Hania, tupia, špinia, okydávajú, huckajú, dráždia, štvú, slovom podpaľujú ako Neronovi žoldnieri. Čeliadka táto na šediny Hlinkove nakydala už toľko kalu, že viac ani nemohla.*“⁷⁹ Opozícia sa vyjadrovala najmä k Jurigovi, Tománkovi, Budayovi, dokonca sa vraj snažila ovplyvňovať kandidátky ľudákov a štváť proti sebe jednotlivých členov Ľudovej strany. Politici HSLS však jasne vyslovili svoj názor na konkurenčné politické strany. Macháček napísal, že na jeseň sa okrem nepríjemných hostí múch objavia podobní votrelci, volební agitátori: „*Vláda zapriahla do svojich služieb všetkých povalačov, každodenných host'ov krčiem, aby jej pomáhali olúpiť náš poctivý a statočný ľud o jeho národné presvedčenie, o vernosť ku sv. krížu, o dôveru v lepšiu budúcnosť Slovenského Národa a jeho a jemu prináležajúci každodenný chlieb.*“⁸⁰

Kandidatúrou ČSL na Slovensku na čele s Mičúrom sa začala ľudácka kampaň nasmerovaná proti tejto strane. Ľudáci si všimli každý krok strany. Lidovci usporiadali prvé zhromaždenie v Bratislave 5. novembra 1925, údajne sa na ňom zúčastnilo 26

75 Župan Slávik. *Slovák*, 17. 10. 1925, roč. VII., č. 234 a, s. 1.

76 SNM-HM Bratislava, Leták bez čísla, tlačiareň Leva, Bratislava. Signovaný: Kováčik, resp. Nováčik.

77 Podplatená strana. *SD*, 10. 11. 1925, roč. VIII., č. 253, s. 1.

78 Sodemitský generálny štáb si už rozdelil mandáty. *Slovák*, 12. 9. 1925, roč. VII., č. 205, s. 1.

79 Pyrománia. *Slovák*, 10. 10. 1925, roč. VII., č. 228, s. 1.

80 Na koho máme hlasovať? *Slovák*, 17. 9. 1925, roč. VII., č. 210, s. 3.

občanov.⁸¹ Mičurovci obvinili Ľudákov, ako už bolo spomenuté, že sa spojili s maďarsko-židovskými veľkostatkármi, ktorí im prispeli pol miliónom korún na volebný fond. Ľudáci sa bránili tým, že upozornili na počet automobilov, na ktorých sa vozili Mičurovi agitátori.⁸² Zhodnotili aj konkrétne osoby: „*Katolicizmus brániť jedným Nádašim alebo Tido J. Gašparom je vecou veľmi komickou: tí páni totiž nemajú ani len na vonok, nie to vo vnútri žiadneho spojenia so živým členstvom v cirkvi.*“⁸³ Buday komentoval všeobecne rozšírený názor o ňom ako pôvodcovi myšlienky spoločnej kandidatúry Ľudákov a ľudovej strany v roku 1920. Predseda ČSL Jan Šrámek ho pozval, keďže Hlinka bol v sanatóriu, a navrhol mu spoločnú kandidátku, aby sa nestratili hlasy v druhom a treťom skrutíniu. Lidovci tvrdili, že neboli proti autonómii Slovenska. Buday však nadobudol dojem, že „*to lidovci s tými zemskými autonomiami nemieňa úprimne*“⁸⁴ a nechápali ani osobitosti slovenského národa.

Najrozsiahlejší priestor vo svojej predvolebnej agitácii vyčlenili Ľudáci verejným schôdzkam a zhromaždeniam, o ktorých obširne písali vo svojej tlači, aby si informácie o veľkolepých stretnutiach Ľudákov s občanmi prečítalo čo najväčšie množstvo potenciálnych voličov. Veľké zhromaždenia sa uskutočnili na východe Slovenska, najmä v oblastiach, kde obyvatelia podporili Ľudovú stranu v obecných a župných voľbách (napr. Stará Ľubovňa). Ľudáci tvrdili, že agrárnikom sa tu nedarilo agitovať.⁸⁵ Šariš a Zemplín považovali Ľudáci za svoje nedobytné bašty. Hlinku údajne prišli podporiť tisícky Ľudí.⁸⁶ Nepozdávalo sa im, že česká organizácia Sokol dostala sokolovne, ktoré nazvali „*teplé hrady nevery, pokrokárstva a materializmu*“,⁸⁷ na miestach, kde Česi nežili. Odsúdili tiež Kornela Stodolu, ktorý odovzdával neúrodnú pôdu obyvateľom Trebišova, zatiaľ čo on získal do súkromného vlastníctva lukratívne kúpele Korytnica. Ocenili miestnych obyvateľov, keďže ich prišlo podporiť v daždi vraj až 12 000 občanov. Obyvatelia východného Slovenska si údajne vyžiadali stretnutie s Hlinkom: „*Mužovia i ženy horely túžbou.*“⁸⁸ Iný pohľad na vec mali agrárici.⁸⁹ Humenné navštívil Kornel Stodola a Ľudáci proti schôdzke agitovali a najali ľudí na marenie podujatia. Poslanec Stodola však, podľa agrárnej tlače, zožal úspech za prednesenú reč, v ktorej sa venoval hospodárskym problémom Slovenska. Skresľovanie údajov návštevnosti i celkovej atmosféry zhromaždení patrilo medzi obľúbené predvolebné stratégie viacerých politických strán, ale Ľudáci v tejto aktivite vynikali.

Zhromaždenia na strednom Slovensku mali podobu slávnosti: „*Švarní šuhajci na koňoch, bielomodré šiky Orlov a Orlíc celá Žarnovica s dvoma hudbami vítali rečníkov, hosťov na stanici a sprievod tiahol pri hudbe a speve Hlinkovej hymny do mestečka, kde*

81 Rováš. *Slovák*, 6. 11. 1925, roč. VII., č. 250, s. 1.

82 Mičurove figle. *Slovák*, 10. 11. 1925, roč. VII., č. 253, s. 3.

83 Mičuráci, dobre si to prečítajte! *Slovák*, 11. 11. 1920, roč. VII., č. 254, s. 1.

84 Lidovci u nás. *Slovák*, 7. 11. 1925, roč. VII., č. 252 a, s. 1.

85 Veľkolepé zhromaždenie v Starej Ľubovni. *Slovák*, 10. 8. 1925, roč. VII., č. 179, s. 4.

86 Padajú bašte na východe. *Slovák*, 12. 8. 1925, roč. VII., č. 180, s. 4.

87 Shromaždenie v Trebišove. *Slovák*, 3. 9. 1925, roč. VII., č. 198, s. 2.

88 Volebný boj sa započal na celej čiare. *Slovák*, 28. 10. 1925, roč. VII., č. 243, s. 3.

89 Ľud verí iba tým, čo pracujú. *SD*, 22. 9. 1925, roč. VIII., č. 214 a, s. 1.

už celé okolie čakalo na úpale slnka rečníkov.“⁹⁰ Labaj prítomným opísal postavenie robotníkov, ktoré upadlo počas „agrosodomie“, Viktor Ravasz dokazoval nutnosť autonómie. Ľudáci žiadali vrátiť cirkvi školstvo a cirkevné majetky trnavskému apoštolskému administrátovi. Tekov považovali za katolícky a ľudový región. Hlinka a Ravasz rečnili aj pre Slovákov maďarskej a nemeckej národnosti. Hlinku vítali s kyticami, sprevádzali ho davy s lampiónmi, hudbou, pripravili slavobránu. Podľa tlače sa zišlo asi 15 000 obyvateľov.⁹¹

Svoje pozície si HSPS obhajovala aj na západe Slovenska. V auguste 1925 sa v Suchej pri Trnave konalo zhromaždenie, na ktorom rečnil Alexander Mach o problémoch robotníkov, roľníkov a štátnych zamestnancov. Prítomní žiadali nestrannú parceláciu pozemkov. Stretnutie uzavreli piesňou *Nad Tatrou sa blýska*.⁹² V Modre rečnili Juriga a Tománek pred päťtisícovým zástupom. Juriga si prítomných získal humorným rozprávaním, vysvetlením pojmu autonómie, Tománek kritizoval daňové krivdy, nevybavené apelácie občanov na úradoch.⁹³ Okolie Nového Mesta nad Váhom privítalo, podľa ľudáckej tlače, poslanca Tománka s veľkými ováciami a hudbou. Tománek kritizoval pozemkovú reformu vykonávanú agrárnikmi a Martin Sokol presviedčal občanov o nevyhnutnosti autonómie Slovenska. Zhromaždenia sa zúčastnilo údajne 4 000 obyvateľov kraja. V Dolnej Krupej čakala ľudáckych politikov slavobrána, bandérium, kytice kvetov. V Malackách referoval o politickej situácii a význame volieb redaktor Karol Sidor.⁹⁴ Strana však zažila aj odpor predstaviteľov štátnych úradov. V Prievidzi okresný náčelník zakázal zástavy, pochod mestom i demonštráciu prívržencov ľudovej strany. Hlinkovi však postavili slavobránu a uvítal ho starosta Prievidze, orolská mládež, ženská Jednota.⁹⁵ Trojtisícový dav prišiel na predvolebné zhromaždenie ľudovej strany do Pezinka. Juriga agitoval o potrebe autonómie. Ako druhý vystúpil „miláček roľníkov“⁹⁶ Tománek, ktorý videl ich jedinou záchranu v ľudovej strane. Zhromaždenie zakončilo cvičenie príslušníkov Orla v zámockom parku.

Sociálni demokrati aj agrárici považovali ľudácke schôdze za agresívne, pozorne ich mapovali a upozorňovali na ne v tlači, čím mohli do istej miery ovplyvniť nerozhodnutých voličov, ktorým bolo fyzické násilie vzdialené. Problém videli v ľudáckej Rodobrane, organizácii zakázanej úradnými predpismi. Na viacerých volebných schôdzach dochádzalo k fyzickému násiliu, pričom zväčša ľudáci napádali opozičných rečníkov. Sympaticky vyznela od sociálnych demokratov skutočnosť, že vo svojej tlači uvádzali reálny počet návštevníkov schôdzok strany. Napísali totiž mnohokrát, že schôdza bola málo navštívená alebo uviedli presnú nízku číslovku. Ľudáci si podľa nich vymýšľali počet účastníkov svojich predvolebných zhromaždení. Sociálni demokrati sa to snažili dokázať listami, ktoré im do redakcie *Robotníckych novín* zaslali občania. Desaťnásob-

90 Veľké ľudové shromaždenie v Žarnovici. *Slovák*, 13. 8. 1925, roč. VII., č. 181, s. 5.

91 Novobanská manifestácia. *Slovák*, 17. 9. 1925, roč. VII., č. 210, s. 3.

92 Veľké shromaždenie v Suchej. *Slovák*, 21. 8. 1925, roč. VII., č. 187, s. 4.

93 Prerazená fronta. *Slovák*, 27. 8. 1925, roč. VII., č. 192, s. 4.

94 Naše shromaždenia. *Slovák*, 13. 10. 1925, roč. VII., č. 230, s. 3.

95 Hlinka v Prievidzi. *Slovák*, 15. 10. 1925, roč. VII., č. 232, s. 5.

96 Veľký deň v Pezinku. *Slovák*, 21. 9. 1925, roč. VII., č. 214, s. 4.

né zvyšovanie počtu zúčastnených na ľudáckych schôdzkach potvrdzovali aj tajomníci sociálno-demokratickej strany.⁹⁷

* * *

Obrovskú podporu získala HSLS prostredníctvom valného zhromaždenia Spolku Sv. Vojtecha v Šaštíne v auguste 1925. Zhromaždenie navštívilo údajne 20 000 ľudí. Na vežiach šaštínskeho chrámu viali pápežské a národné zástavy, prítomní prechádzali dvoma slavobránami. Slávnosti sa zúčastnili členovia ľudovej strany: Juriga, Buday, Tománek, Tomík, Jozef Sivák, Jozef Tiso a Hlinka. Apoštolského administrátora Pavla Jantauscha, správcu spolku Jána Pöstényiho, tajomníka spolku Hodála vítali obecní predstavitelia, miestna orolská jednota a mládež. Po sv. omši sa konalo katolícke zhromaždenie, na ktorom sa zúčastnili aj zástupcovia amerických Slovákov.⁹⁸ Poslanec Buday vo svojej reči vystríhal správneho slovenského katolíka pred niektorými spolkami a politickými stranami. Poslanec Tománek hovoril o slovenskom roľníkovi, z ktorého mozoľov žili iní, čo bola narážka na agrárnu stranu. Napriek tomu, že ľudová strana túto udalosť odmietala považovať za agitačný nástroj, musela si byť vedomá dosahu slávnosti v období pred voľbami. Vo svojej tlači na danú skutočnosť upozornili aj politickí oponenti ľudákov.

Na svoje nepovolené schôdze však pozornosť neupriamili. Prezídium Župného úradu v Bratislave informoval o nepovolenom zhromaždení HSLS v Paderovciach pri Trnave miestny strážmajster.⁹⁹ Prezídium zaregistrovalo viacero nepovolených predvolebných zhromaždení a schôdzok ľudovej strany.

Ľudáci v kampani priamo neoslovili voličky, ženy nevybrali ani na kandidátnu listinu. Strana si však pripísala k dobru sympatie amerických Sloveniek. Ženy, ktoré sa angažovali v I. Katolíckej Slovenskej Ženskej Jednote na svojom kongrese, podľa ľudáckej tlače, vyslovili hold Hlinkovi, ktorého nazvali milovaným vodcom utláčaného národa.¹⁰⁰

Tesne pred voľbami zverejnili na prvej strane denníka *Slovák* fotokópiu Pittsburskej dohody s nadpisom *Náš volebný program*.¹⁰¹ Noviny okrem toho zverejňovali opakované heslo: *Kto za pravdu horí dvadsaťdeväť volí!*

Problémy ľudovej strany s cenzúrou pretrvávali, keďže akcentovali svoje autonómne požiadavky. Cenzúre však nepodliehala tlač, ale štátne úrady dôsledne dohliadali na obsah predvolebných letákov a plagátov, pričom nie všetky dostali povolenie k distribúcii. Iba deň pred voľbami sa podarilo zachytiť plagáty HSLS, ktoré boli pre svoj obsah zhabané. Prezídium Župného úradu v Bratislave zaslalo 20. novembra 1925 Ministerstvu pre správu Slovenska prípis o zabavení plagátu s textom: „*Len Hlinková slov. ľudová strana chce Slovensko Slovákom a Čechom ich pôvodné zamestnanie.*“¹⁰² Hlavný policajný komisár v Bratislave zabavil z nákladu 5 000 kusov 9 plagátov, keďže napĺňali skutkovú podstatu § 14, č. 3, 5. zák. č. 50/23., zb. z. a n. Zvyšné plagáty už strana rozdistribuovala.

97 Vylhané úspechy ľudákov. RN, 22. 10. 1925, roč. XXII., č. 240, s. 4.

98 Veľké dni v Záhorí. *Slovák*, 18. 8. 1925, roč. VII., č. 184, s. 1, 2.

99 Štátny archív v Bratislave, pobočka Trnava, OÚ, k. 17, spis 1 811/Prez. 25, 1848/Prez. 25, 387/Prez. 26.

100 70.000 amerických Sloveniek vzdáva hold Hlinkovi. *Slovák*, 17. 10. 1925, roč. VII., č. 234 a, s. 1.

101 Náš volebný program. *Slovák*, 28. 10. 1925, roč. VII., č. 243, s. 1.

102 SNA, Bratislava, f. MPS, k. 202, inv. č. 10 967.

Zaujímavými postrehmi zhrnul kampaň HSĽS v správe z 18. novembra 1925, adresovanej Prezidiu župného úradu v Bratislave okresný náčelník v Hlohovci.¹⁰³ Ľudácku agitáciu porovnal s komunistickou, nakoľko mala tiež ostrý charakter. Nepovažoval za správne pokračovanie ich surovej agitačnej činnosti a vyzval na jej urýchlené zastavenie. Upozornil, že úradníci československej vlády sú zosmiešňovaní a urážaní, pričom málokto vinníci sú súdne potrestaní za tieto prečiny. Ľudácki kňazi, ktorí sa obávali odluky cirkvi od štátu, boli posilnení aj maďarskými živlami a vyvolávali nenávisť voči Čechom. Prevládali nálady, že ľudáci budú zvíťazia vo voľbách alebo pripravia revolúciu. Komunisti údajne ponúkli pomoc ľudákovi a vystupovali spoločne na predvolebných schôdzkach proti koalíčným rečníkom. Ľudáci natoľko zapôsobili na obyvateľov, že mnoho nespokojných čakalo pozitívny obrat v autonómii Slovenska. Okresný náčelník tvrdil, že nevidel tak početne navštevované cirkevné sprievody, pričom ľudáci v sprievodoch kráčali s komunistami. Apeloval na nadriadených úradníkov, aby častejšie navštevovali radových občanov, napr. pri oficiálnych príležitostiach. Úradníci nemali sedieť toľko v kanceláriách, ale prichádzať medzi ľudí, čo by napomohlo odklonu obyvateľov od ľudovej, ale aj komunistickej strany.

Pred voľbami zaznamenali vrchní strážmajstri v dotazníkoch pre okresné úrady názory a aktivity predstaviteľov politických strán v jednotlivých obciach i mestách na Slovensku. Opísať mali program, agitačnú, organizačnú, výchovnú, publikačnú a inú činnosť politických strán pôsobiacich v danej lokalite, ako aj mená, štátnu príslušnosť a zamestnanie vedúcich predstaviteľov strany. Všímať si mali aj vzťah strany k ČSR a postoj k Čechom. Vzťah k ČSR pomenoval strážmajster v Cíferi ako priateľský, s výnimkou ľudovej strany. Pomer Slovákov k Čechom opísal v ľudovej strane ako nevraživý a nenávisťný. Jeho kolega v Kerestúre (dnes Križovany nad Dudváhom) videl problematiku podobne: „*Česi nejsou sice zvláště u lidové strany oblíbeni, ale veřejně se tato antipatie neukazuje.*“¹⁰⁴

Koncom októbra ľudáci sprístupnili v tlači svoje kandidátne listiny.¹⁰⁵ Kandidátky opäť potvrdzovali prepojenie HSĽS s katolíckou cirkvou. Na prvých miestach ľudáci prevažne nominovali kňazov a zároveň stranícku špičku (Tománek, Juriga, Tiso, Buday, Hlinka, Štefan Onderčo). Kňazi sa uchádzali o priazeň voličov aj na ďalších miestach (Grebáč-Orlov). Na druhej priečke sa medzi kandidátmi objavovali zväčša predstavitelia inteligencie (právnici: Ravasz, Labaj, Gejza Fritz, úradníci), dvaja roľníci mali č. 2 v senáte. Tretie miesto v poradí patrilo zástupcom inteligencie (redaktor, učiteľ), ale aj roľníkom. Ďalšie priečky obsadilo 20 roľníkov, 10 remeselníkov, 8 robotníkov, 3 právnici, 2 učelia, 2 obchodníci, úradník, súkromník, hospodár, železničiar, vinohradník. Treba však vziať do úvahy, že niektorí kandidáti prezentovaní ako roľníci boli v skutočnosti statkármi, napr. Pruzsinský. Celkovo strana kandidovala zástupcov inteligencie a manuálne pracujúcich približne v pomere 1 : 1.

Ľudová strana opäť minimalizovala výtvarnú podobu kampane. Obmedzila sa na málopočetnú agitáciu vo forme karikatúry, zosmiešňujúcej agrárnikov a sociálnych demo-

103 NA ČR, Praha, f. PMR, k. 100., inv. č. 13 164/1925.

104 Štátny archív v Bratislave, pobočka Trnava, OÚ, k. 8, spis. 265/Prez. 1924.

105 Kandidátne listiny Hlinkovej slovenskej ľudovej strany. *Slovák*, roč. VII., č. 244, 29. 10. 1925, s. 2.

kratov. Použili grafickú skratku v podobe opakovania číslice svojej kandidátnej listiny, 29.

HSELS vo voľbách zvíťazila s takmer dvojnásobným počtom hlasov agrárnej strany, druhej v poradí. Získala 489 111 platných hlasov, čo znamenalo 34,31 % a 23 mandátov v parlamente.¹⁰⁶ Druhí skončili agrárci a až šiestu priečku obsadili sociálni demokrati.

Koncom roka 1925 prijal Klub poslancov a senátorov HSELS tzv. Trnavský manifest (Prívet národu slovenskému). Požadoval, aby slovenčina získala štatút úradného jazyka v takom rozsahu ako čeština, aby školstvo malo slovenský a kresťanský charakter, aby sa zachovali cirkevné školy, náboženská sloboda, aby sa prideľovalo viac úradníckych postov Slovákom, aby sa rozvíjal priemysel a poľnohospodárstvo na Slovensku a riešila pozemková reforma v prospech slovenských obyvateľov. Manifest zároveň naplnil politický program HSELS. Strana požadovala aj ukončenie činnosti Ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska. Zákon č. 125 z 14. júla 1927 o novom krajinškom administratívnom členení republiky vstúpil do platnosti 1. januára 1928 a tým naplnil požiadavku HSELS.¹⁰⁷ Krajinšké úrady disponovali rozsiahlymi právomocami, riadili policajné a četnícke orgány v krajine, dozerali na činnosť okresných úradov. Krajinšských prezidentov menoval prezident štátu a podliehali ministerstvu vnútra.

Prezídium Župného úradu v Bratislave zaslalo vo februári 1926 okresným náčelníkom dôverné oznámenie o konferencii kňazov, členov HSELS, ktorá sa konala 26. januára 1926 v Topoľčanoch. Predsedal jej Michal Bubnič, referoval o politických záležitostiach, a prítomní formálne hlasovali o vstupe strany do vlády. Za vstup bolo 29, proti 1 zúčastnený.¹⁰⁸ Rozhodnutie, že HSELS vstúpi do vlády sa prijalo v januári 1926 na schôdzi výkonného výboru strany.¹⁰⁹ Hlinka, Buday a Ravasz rokovali s ministrom Hodžom a premiérom Švehlom. Buday získal miesto podpredsedu poslaneckej snemovne, Tiso sa stal ministrom zdravotníctva a Marko Gažík ministrom unifikácie. Gažíka neskôr vystriedal Labaj.

Stranu však neobišli vnútrostranícke rozpory a stratila Jurigu a Tománka. Vo voľbách do obcí prišla o 100 000 hlasov v porovnaní s parlamentnými voľbami roku 1925. Ako sa vyjadrili poslanci a senátori HSELS na zasadnutí klubu 25. novembra 1927, tento fakt súvisel s účasťou strany vo vláde.¹¹⁰ V prvých krajinškých voľbách, ktoré sa uskutočnili 2. decembra 1928, HSELS stratila 92 000 hlasov.¹¹¹ Aj tak dosiahla prvé miesto, získala 325 830 hlasov (24,64 %), 9 volených členov a 6 menovaných členov Krajinškého zastupiteľstva (KZ).

106 Agrárci dostali 248 034 platných hlasov, 17,40 %, 12 mandátov. Tretiu pozíciu získali komunisti, 198 111 platných hlasov, 13,90 %, 7 mandátov. Až šieste miesto obsadila sociálna demokracia, s počtom hlasov 60 635, 4,25 %, 2 mandáty. ZEMKO, Milan – BYSTRICKÝ, Valerián, (Eds.), ref. 42, s. 560.

107 *Slovák*, 1. 12. 1925, roč. VII, s. 1, 2.

108 Štátny archív v Bratislave, pobočka Trnava, OÚ, k. 17, spis 193/Prez. 26.

109 Viac pozri: HOLÁK, Martin. Vstup slovenskej ľudovej strany do vládnej koalície. In *Historický zborník*, 2005, roč. 14, č. 2/2004, s. 30-41.

110 BARTLOVÁ, Alena. Návrhy slovenských politických strán na zmenu štátoprávneho usporiadania ČSR v rokoch 1918 – 1935 a zapojenie HSELS do vládnej koalície v rokoch 1927 – 1929. In ZEMKO, Milan – BYSTRICKÝ, Valerián (Eds.), ref. 42, s. 154.

111 KÁRNÍK, ref. 52, s. 407.

Kľúčový moment pre HSES nastal, keď Tuka publikoval 1. januára 1928 článok *V desiatom roku Martinskej deklarácie*, v ktorom tvrdil, ako je známe, že Martinská deklarácia obsahovala tajnú klauzulu o tom, že štátoprávne usporiadanie ČSR bolo obmedzené na desať rokov. Potom mal nastať v republike bezprávnny stav. Tuka hovoril o dvoch dokumentoch: deklarácii z 30. októbra 1918, ktorou sa slovenský národ prihlásil k spoločnému štátu s Čechmi a zápisnici z 31. októbra 1918, tajnej klauzule deklarácie, ktorá upravovala dĺžku trvania štátu na dobu desiatich rokov. Tá sa podľa Tuku stratila alebo bola niekde uschovaná.¹¹² Tukova aféra a proces tvorili neoddeliteľnú súčasť predvolebnej kampane, nakoľko sa s ňou časovo prelínali, ovplyvnili ju a mali dosah na rozhodovanie sa voličov pri volebných urnách. Ľudáci venovali procesu výsadné miesto v tlači, podrobne o ňom informovali, často formou reportáže, o dostupných detailoch súdneho konania. Proces sledovalo niekoľko zahraničných novinárov.¹¹³

Predčasné parlamentné voľby sa mali konať 27. októbra 1929. Ľudáci boli oslabení Tukovou aférou. Koalícia sa rozpadla v októbri 1929. Strana dostala striktné nariadenie z Vatikánu, aby v zámere katolíkov vo vláde zotrvala. Odchodom by ľudáci stratili svoje pozície, vrátane úradu zemskeho prezidenta. Podľa Tisa, ktorý oceňoval zlepšenie pomerov Slovákov v ČSR, sa Hlinka zastal Tuku len zo strachu, aby proti nemu nevypovedal. Tiso tvrdil, že väčšina ľudákov podporovala zotrvanie vo vláde. V septembri však Hlinka avizoval prechod strany do najostrejšej opozície, ak Tuku odsúdia.¹¹⁴

Dňa 5. októbra 1929, uprostred predvolebnej kampane, súd vyniesol rozsudok nad Tukom. Uznal ho vinným a odsúdil za zločin vojenskej zrady spáchanej za zvlášť priťažujúcich okolností a za prípravu úkladov o republiku na 15 rokov odňatia slobody a stratu čestných občianskych práv na dobu troch rokov.¹¹⁵ Snaczký bol odsúdený na 5 rokov väzenia a Macha súd oslobodil. Prezident Masaryk mal obavu z Tukovej kandidatúry, zvolenia a opätovného získania imunity. V osobnom liste z 12. októbra 1929 Hlinkovi odporučal, aby nenominoval Tuku a nezverejnil protestný telegram adresovaný hlave štátu. Masaryk podporoval diskusiu, ale telegramy za diskusiu nepovažoval. Čo sa týka Tuku uviedol, že ak mu išlo len o autonómiu mal využiť parlament a nie stretnutia za hranicami s nepriateľmi republiky. Vyzval Hlinku, aby po voľbách spoločne našli východisko. Masaryk napísal, že sám Hlinka v rozhovore s ním pripustil, že autonómia by bola vhodná vtedy, keď budú Slováci politicky vyspelejší.¹¹⁶

Po návrate Hlinku, Budaya a Tisa 7. októbra z Prahy sa na druhý deň konala porada, na ktorej sa dohodli, že Tuka zostane kandidátom č. 1 v košickom volebnom kraji, čím strana vstúpila do opozície. HSES tvorila súčasť koalície od 15. januára 1927, teda necelé tri roky. Do volieb išli s novým mottom: „*Proti pražskému centralizmu, za autonomiu*

112 HERTEL, Maroš. *Dr. Vojtech Tuka v rokoch 1880 – 1929. Pokus o politický profil*. Dizertačná práca, nepublikovaná. Bratislava : HÚ SAV, 2003, s. 141.

113 Tuka: „*Nič som nespáchal, čo by bolo na škodu môjmu národu...*“ *Slovák*, 30. 7. 1929, roč. XI., č. 169, s. 1.

114 KLIMEK, ref. 49, s. 700, 701.

115 HERTEL, ref. 112, s. 168.

116 KLIMEK, ref. 49, s. 701, 702.

Slovenska, za rovnoprávnosť všetkých občanov v Česko-Slovenskej republike, proti agrárnej nenasytosti, proti diktátorským chutkam Šrámkovým.“¹¹⁷

Neodškriepiteľné prepojenie Tukovho procesu s voľbami potvrdili sami predstavitelia HSĽS. Nepopierali, že voľby sa stali voľbami Tuku. Koalícia sa podľa nich rozbila len z taktických dôvodov, aby nemusela vláda podať demisiu kvôli procesu s jedným slovenským poslancom. Tukov význam teda považovali za celoštátny. V ľudáckej tlači sa písalo, že existovalo len málo významných osobností v politickom živote, ktoré ovplyvnili pád a vznik vlády, resp. vytváranie politických skupín blízkych alebo opozičných danej osobe. Tuku za takúto osobnosť považovali, dokonca uviedli, že on jediný zapríčinil pád Udržalovej vlády.¹¹⁸ Presviedčali verejnosť, že Tukov autonomizmus žiadal celistvosť slovenskej krajiny, teda nie ako maďarský autonomizmus, ktorý sa usiloval o získanie Slovenska do svojho štátneho celku. Po odsúdení Tuku sa zvýšil počet vybiehlených miest v ľudáckej tlači.

Politici HSĽS v podstate zrekapitulovali požiadavky, ktoré si kládli pred voľbami roku 1925, čo však mali považovať aj za svoje minus za ich nesplnenie, nakoľko boli súčasťou vládnej koalície takmer tri roky. Primárnou pre nich naďalej zostávala otázka autonómie. Takmer identické ostali aj volebné heslá: „*V tomto bode platí i naďalej naše heslo: ‚Slovensko Slovákom‘ a ‚Všetká práca a chlieb na Slovensku patrí Slovákom‘.*“¹¹⁹

Hlinka napísal rozsiahly článok o udalostiach súvisiacich s Tukom, pričom menšie časti textu boli cenzurované. Vyjadril sa aj na margo prípadu, strana podľa neho nemohla ostať vo vláde, keď zástupca autonómie dostal 15 rokov. V Prahe podľa neho nikto nečakal, že podajú demisiu. Uviedol, že ľudáci dostali iba dve bezvýznamné ministerstvá – zdravotníctva a unifikácie, prisľúbený post ministra železníc alebo iný hospodársky rezort im ponúknutý nebol. Problém katolíckych škôl a Slovenskej krajinkej školskej rady stagnoval. Hlinka spomenul aj problémy v strane: „*Vylúčili sme my Jurigu, Tománka a Kubiša, ako odpadlíkov. Rozpadli sa komunisti, Jurigovci dnes zúria, miesto programu staré predtisicročné legendy, udalosti predstierajú. Ale do budúcnosti ti nič nedávajú. Jurigovi tomu starému tygrovi, vybral Beneš a Hodža všetky zuby. Už nevládze hrýzť, už len jazyk vypl'azuje.*“¹²⁰ Agitoval za vstup mladých do Rodobrany i za ich aktívnu volebnú prácu.

Po odsúdení Tuku ľudáci odvedli pozornosť verejnosti smerom ku kauzám politických rivalov, čo patrilo medzi pomerne fungujúce taktiky predvolebného boja. Zverejnili dokument o Hodžovom poprevratovom vyjednávaní v Budapešti. Išlo o osvedčenie Alberta Barthu, bývalého maďarského ministra domobrany, ktorý tvrdil, že v novembri 1918 nerokoval o českej demarkačnej čiare. Predlohy k nej dvakrát podal v mene versaillskej komisie francúzsky podplukovník Fernand Vyx. S Hodžom vyjednával u národnostného ministra Oskara Jászyho. Údajne v mene Slovenskej národnej rady (SNR) požadoval len jedno slovenské ministerstvo, 2-3 županáty a slovenské velenie 2-3 plukov.

117 Vystúpili sme z vlády – Naši ministri podali demisiu. *Slovák*, 9. 10. 1929, roč. XI., č. 229, s. 1.

118 Prof. dr. Vojtech Tuka volebným heslom? *Slovák*, 4. 10. 1929, roč. XI., č. 225, s. 1.

119 Pracujúci ľud slovenský ide do volieb. *Slovák*, 27. 9. 1929, roč. XI., č. 220, s. 1.

120 Ohlas k Slovenskému národu. *Slovák*, 10. 10. 1929, roč. XI., č. 230, s. 1.

Vraj neodznal ani výraz Československo, teda Hodža ho ani nezastupoval. Dokument bol z 10. januára 1929, overený notárom.¹²¹ Ako uviedol *Slovenský denník*, Hodža chcel zažalovať redakciu *Slováka*. Namiesto toho však zverejnil list bývalého maďarského štátneho sekretára pre zahraničné veci Józsefa Diener-Dénesa.¹²² Podľa Ľudákov bol tento dôkaz nedostatočný. Hodža mal podľa nich, na rozdiel od Tuku, strach predstúpiť pred súd. Upodozrievali ho, že predčasné voľby by boli pre neho výhodné: „*Dr. Hodža potrebuje voľby, potrebuje roľnícke haleny, potrebuje dôveru slovenského voličstva, aby ju mohol začachrovať v Prahe za dôveru tých kruhov, ktoré sa ho chcely zbaviť.*“¹²³ Hodžov výrok, že o mesiac sa stanú agrármici prvou stranou na Slovensku i v Čechách, sa politikom ľudovej strany taktiež nepozdával. Taký úspech by podľa Ľudákov získali agrármici iba vtedy, ak by falšovali volebné zápisnice viac než v posledných voľbách. Hodža mal údajne na svedomí aj Ľudáckych ministrov. Nazvali ho starým machiavelistom, ktorý „*chce si vyreparovať kariéru, chce sa zase vyškriabať ta, odkiaľ ho boli nedávno shodili a odkiaľ musel utiecť temer cez noc, a to rovno do priepastí tatranských.*“¹²⁴ Hodža, podľa Ľudákov, už nerozhodoval o tom, koho pripustí a koho nepripustí do vlády. Ľudácki redaktori dokonca predpokladali, že sa už nikdy nestane ministrom. Vo februári 1929 sa Hodža musel vzdať ministerského kresla pre zasahovanie do zahraničných záležitostí, ktoré spadali do kompetencií ministra zahraničia Edvarda Beneša.¹²⁵ Hodžu tiež spájali s nejasnými finančnými okolnosťami pri presunoch majetku bývalej ostrihomskej arcidiecézy. V máji 1929 sa konal riadny ríšsky zjazd republikánskej strany. Hodža sa ho však nezúčastnil. Jeho neprítomnosť v parlamente a vo vláde trvala až do roku 1932. To však neznamenalo, že neovplyvňoval politiku agrárnej strany na Slovensku.

Ľudáci pozorovali nielen Hodžovu politickú dráhu, ale aj činnosť celej agrárnej strany. Tvrdili, že agrárnu stranu opustilo veľa členov z dôvodu zlého vedenia¹²⁶ a že Švehlova choroba a jeho neprítomnosť v politike zapríčinili tieto problémy. Očakávali, že agrármici založia agitačný boj na Tukovej kauze.¹²⁷ V *Slováku* opäť expresívne kritizovali agrárnu stranu: „*Prílišná honba za zbohatnutím, za čím väčším gazdovstvom urobila z mnohých ľudí boľševikov zeleného zafarbenia, sosolila ich od vznešenej kresťanskej kultúry ducha na ten stupeň, na akom stáli židia, keď tancovali svoj tanec okolo zlatého tel'a'a. Hmota, hmota, mrzka hmota stala sa ich Bohom.*“¹²⁸ Tvrdili, že dve tretiny štátneho rozpočtu išli práve na ministerstvá, ktoré spravovali agrármici. Správanie agrárnej strany prirovnávali k diktatúre a ku krvavému boľševizmu v Rusku, čo bolo samozrejme neadekvátne, dobové tvrdenie. Ľudáci tiež tvrdili, že na Slovensku žilo 2 321 983 ka-

121 Smie vstúpiť Hodža znova na pole aktívnej politiky českej alebo slovenskej? *Slovák*, 8. 9. 1929, roč. XI., č. 204, s. 1, 2.

122 Dr. M. Hodža bojí sa ísť pred súd! *Slovák*, 3. 10. 1929, roč. XI., č. 224, s. 1.

123 Dr. Hodža redivivus. *Slovák*, 1. 10. 1929, roč. XI., č. 222, s. 1.

124 Agrárny teror zlyhal na celej čiare. *Slovák*, 19. 10. 1929, roč. XI., č. 238, s. 1.

125 Viac pozri: FERENČUHOVÁ, Bohumila. Integračné predstavy Milana Hodžu v dvadsiatych rokoch 20. storočia. In PEKŇÍK, Miroslav (Ed.). *Milan Hodža a integrácia strednej Európy*. Bratislava : Ústav politických vied SAV; Veda, 2006, s. 66-92.

126 Volebné prípravy agrármikov na Slovensku. *Slovák*, 28. 9. 1929, roč. XI., č. 221, s. 1.

127 Dôverná porada v Bratislave. *Slovák*, 28. 9. 1929, roč. XI., č. 221, s. 1.

128 Roľník patrí vraj do roľníckej strany. *Slovák*, 2. 10. 1929, roč. XI., č. 223, s. 1.

tolíkov a 500 512 protestantov.¹²⁹ Napriek svojej prevahe mali katolíci podľa Ľudákov nedostatočný vplyv. Upozornili na fakt, že vodcovia agrárnikov boli protestantmi, čo malo odradiť katolíckych voličov.

Politické strany získavali rôznymi spôsobmi informácie o taktike protivníka: „Bývalý bratislavský starosta len dôrazne potvrdil to, čo sme už dávno vedeli, že strana Švehlova, Hodžova, Udržalova a Černého je politickou pelešou, ba najhnusnejším bahnom.“¹³⁰ Citovali údajný agrárny leták, v ktorom sa nachádzal návod, ako získať dôležité informácie o schôdzach a tlačivách opozičných politických organizácií od ich vlastných členov. Inštruovali svojich priaznivcov, aby strhávali v obci nepovolené plagáty a získavali roznášačov cudzích letákov a novín, tlač mali odkúpiť a zničiť.

Samostatnou predvolebnou témou sa pre Ľudáckych politikov stal odchod Ľudovíta Okánika z roľníckej strany. Túto udalosť Ľudáci v kampani patrične využili. Spúšťacím momentom sa stal fakt, že Okánik nefiguroval na kandidátnej listine agrárnej strany.¹³¹ Vzdal sa postu starostu Bratislavy a vystúpil aj z agrárnej strany. Ľudácka tlač publikovala doslovný prepis Okánikovho listu. Uviedol v ňom, že verejnosť očakávala od Šrobára, že odhalí systém, ktorý nastal po jeho odchode z ministerstva a ukáže, akým spôsobom sa vláda na Slovensku od roku 1921, keď prevzal vedenie politickej moci na Slovensku Hodža, ktorého exponentom bol Jozef Kállay. Napísal tiež, že to bolo obdobie mnohých korupčných afér, skritizoval i realizáciu pozemkovej reformy.¹³² Predstavitelia Ľudovej strany nazvali Okánikov čin hlbokým vnútorným presvedčením. Ocenili, že sa zriekol dobre platenej funkcie a teda hmotných výhod.¹³³ Štefánek predpokladal, že Okánik napísal daný list pod vplyvom nervozity alebo rozčúlenia. Odsúdila ho aj bratislavská organizácia republikánskej strany, konkrétne jej predseda Vladimír Krno a jednatel miestnej organizácie Alfonz Kubala.¹³⁴ Tlač Ľudovej strany zverejnila i údajný Okánikov ohlas československej verejnosti napísaný 18. októbra 1929.¹³⁵ Vystúpil v ňom proti korupčnému systému na Slovensku. Vyjadril sa, že do parlamentu sa dostanú očistené politické strany, aby tak prispeli k očiste celého politického života, ako si to želal aj prezident Masaryk.

Rivalitu medzi agrárnou a Ľudovou stranou dokladali aj drobné potýčky obyvateľov miest a obcí na Slovensku. Napríklad Okresný úrad v Trnave riešil vo februári 1926 rozbitie okien predsedovi tunajšej republikánskej strany. Z činu podozrievali Ľudákov a členov Orla.¹³⁶

Minimálnu pozornosť venovala Ľudová strana sociálnym demokratom, napriek tomu, že podľa Ľudákov, žiadne noviny nepísali o nich tak negatívne ako *Robotnícke noviny*. Z pozície bývalého člena vlády sa už neobávali opozičnej strany, ktorá získala v predchádzajúcich parlamentných voľbách taký nízky počet hlasov. Ivana Déjera aj

129 Katolíci, nesmiete hlasovať na agrárnu stranu! *Slovák*, 18. 10. 1929, roč. XI., č. 237, s. 2.

130 Hodžovsko-udržalovský systém v praxi. *Slovák*, 18. 10. 1929, roč. XI., č. 237, s. 2.

131 Prečo nekandiduje dr. L. Okánik. *Slovák*, 10. 10. 1929, roč. XI., č. 230, s. 3.

132 Dr. Ľudevít Okánik vystúpil z republikánskej strany. *Slovák*, 15. 10. 1929, roč. XI., č. 234, s. 1.

133 Zúrenie agrárnych plátok proti dr. Okánikovi. *Slovák*, 17. 10. 1929, roč. XI., č. 236, s. 1.

134 Minister dr. A. Štefánek o vystúpení dr. Okánika. *SD*, 23. 10. 1929, roč. XII., č. 244 a, s. 1.

135 Nová výzva dr. Ľud. Okánika proti agrárnym korupčникам. *Slovák*, 20. 10. 1929, roč. XI., č. 239, s. 2.

136 Štátny archív v Bratislave, pobočka Trnava, OÚ, k. 16, spis. 98/Prez. 26.

Ivana Markoviča nazvali pančechistami.¹³⁷ Zaregistrovali schôdzku sociálnych demokratov v Malackách.¹³⁸ Sociálni demokrati pochodovali za sprievodu hudby, čo prilákalo zvedavcov. Schôdza sa konala pri františkánskom kostole, po skončení omše, čo považovali ľudáci za známu socialistickú taktiku, ktorú však už roku 1920 vyčítali agrárnikom. Pravdepodobne sa ľudácka opozícia zjednotila v agitácii pred chrámom, nakoľko ľudákov kritizovali za kampaň vedenú priamo v kostoloch. Medzi oboma stranami dochádzalo k iskreniu na predvolebných zhromaždeniach, napr. v Bratislave a Liptove, kde podľa sociálnych demokratov mala prevahu ich strana nad ľudovou. Socialisti naznačovali, že ľudáci zosobňovali korupčnú stranu, lebo ak im občan zaplatil, mohol dostať lekára, miesto lekára, učiteľa, úradníka, koncesiu, licenciu, alebo zostatkový pozemok.

HSLŠ využila vo svojich tlačových orgánoch pre názornejšiu agitáciu viacero kresieb. Výtvarná podoba kampane mala najpočetnejšie i najrozmanitejšie zastúpenie spomedzi všetkých predvolebných agítácií strany v 20. rokoch 20. storočia. Ľudáci prepracovali vizuálnu stránku agitácie, zamerali sa predovšetkým na karikatúru a pridali tiež náznamy straníckej symboliky (napr. dvojkríž na trojvrší), ktorá sa však nevyhranila tak ako v prípade sociálnych demokratov, agrárnikov či komunistov.

Kresba *Sen Slov. denníka*¹³⁹ sa týkala Tukovho procesu. Ľudáci prostredníctvom nej naznačovali, že agrárici si želali odsúdenie Tuku na smrť. Expresívnou a hyperbolizujúcou formou sa snažili presvedčiť voliča o tvrdosti agrárnej strany, išlo však o neadekvátne zavádzanie. Obdobný náboj v sebe obsahovala kresba¹⁴⁰ zachytávajúca postavenie autonomistov na Slovensku, terorizovaných predstaviteľmi opozície. V príbuznom duchu sa niesla ďalšia agitačná kresba,¹⁴¹ postavená na zjednodušujúcom čierno-bielom zobrazení. Muž personifikujúci Pravdu bol znova obeťou opozície, ktorá ho týrala. Opäť boli použité prvky vystihujúce agresivitu: povraz, dokonca zbraň, čo evokovalo neopodstatnenú démonizáciu opozičných strán. Sériu doplnila aj ďalšia obrázková metafora,¹⁴² v ktorej mladý muž, ľudák, porazil tlstého agrárika s vreckom peňazí, ktoré evokovalo údajné korupčné aféry strany. Poslednú zo série kresieb publikovali ľudáci tesne pred voľbami.¹⁴³ Mladý muž škrtil draka centralizmu a odporúčal voliť ľudovú stranu. Komunistickému štýlu sa podobala kresba s heslom: „*Vjednote je naša sila a víťazstvo!*“¹⁴⁴ Nad trojvrším s dvojkrížom si podávali ruky robotník s kladivom a roľník s kosákom. Odlišnosť od komunistickej symboliky bola len v tom, že sa kosák a kladivo neprekrývali, heslo i námet podobnosť potvrdzovali. Ľudáci predviedli aj zmysel pre karikatúru.¹⁴⁵ Skratkovité kresby, ktoré hyperbolizovali nápadné znaky politických rivalov sa ľudákom v niektorých prípadoch vydarili, dali sa považovať za vtipné, inokedy mali príliš expre-

137 Kto sú vodcovia sociálnej demokracie. *Slovák*, 20. 10. 1929, roč. XI., č. 239, s. 3.

138 Fiasko sociálnych demokratov v Malackách. *Slovák*, 3. 10. 1929, roč. XI., č. 224, s. 4.

139 *Slovák*, 15. 9. 1929, roč. XI., č. 210, s. 2.

140 Čo sa to robí Slovákom – autonomistom? *Slovák*, 18. 9. 1929, roč. XI., č. 212, s. 4.

141 Takto terorizujú slovenskú pravdu. *Slovák*, roč. XI., č. 243, 25. 10. 1929, s. 2.

142 Bič plieska na konci. *Slovák*, 18. 10. 1929, roč. XI., č. 237, s. 2.

143 Zastavme sa bratia... *Slovák*, 27. 10. 1929, roč. XI., č. 245, s. 3.

144 V jednote je naša sila a víťazstvo! *Slovák*, 23. 10. 1929, roč. XI., č. 241, s. 1.

145 Kornel Stodola ide „zemelčič“ na svoj zbytkový majetok do Slovenského Medera. *Slovák*, 20. 10. 1929, roč. XI., č. 239, s. 3.

sívny, hanlivý charakter. Kornela Stodolu zobrazili ako obézneho pána, ktorý kráčal bosý do Slovenského Medera. Satirou kombinovanou s karikatúrami politických protivníkov zachytili predstaviteľov vládnej koalície. Hodžu zobrazili ako mu „z chrbta trčí päťmetrová šabl'a Benešova“, Déreera, ktorý „červené má jak krv šaty, prázdnu hlavu dlhé hnáty“¹⁴⁶ vykreslili so skríženým kosákom s kladivom, čím naznačovali zákulisie politiky, videné ich optikou. Expresívne karikatúry využívali fyziognomické abnormality.

Podstatne menej ako pri predchádzajúcich parlamentných voľbách strana informovala o udalostiach na predvolebných zhromaždeniach. Pravdepodobne tento priestor zabrali dôležitejšie udalosti, akú nesporne predstavoval súdny proces s Tukom a taktiež nedostatok času, vzhľadom na predčasne vypísaný termín volieb. Výnimku potvrdila volebná schôdzka v Košiciach, aj v súvislosti s kandidatúrou Tuku za tento volebný kraj. Dvorana Schalkházu v Košiciach bola plná, prevažovali údajne Česi, nakoľko polícia vraj zabráňovala vstúpiť Slovákom. Po 45 minútach Hlinkovho prejavu začali niektorí prítomní rušiť jeho reč výkrikmi. Schyľovalo sa k fyzickým potýčkam, preto Hlinka skončil svoj príhovor. Utíšil prítomných a 150 usporiadateľov vyprázdnilo sieň. Česi začali spievať hymnu *Kde domov můj*.¹⁴⁷ Opozíčné strany údajne podplatili chlapcov, ktorí posilnení alkoholom narušali schôdzky. Ľudákom však výdatne pomáhali rodobrancí: „Dnes ich totiž všade máme o veľa viac, ako kedykoľvek predtým a sú oduševnení. Rodobrancí dnes sa stávajú predvojom jednotného frontu všetkých autonomistov Slovenska.“¹⁴⁸

Krátko pred voľbami Ľudáci pripomenuli voličom svoj volebný program. Slovensko malo rozhodnúť, či chce byť biele, červené alebo zelené. Kardinálnym bodom programu zostávala autonómia, a podľa Ľudákov sa opierala o čestné slovo prezidenta republiky, ktorý podpísal Pittsburskú dohodu. Mal zaručiť nasledovné: „Slovensko bude mať vlastnú administratívu, svoj snem, svoje súdy. Slovenčina bude úradným jazykom v škole, v úrade a vo verejnom živote vôbec.“¹⁴⁹ Ďalšou požiadavkou boli cirkevné náboženské školy a revízia pozemkovej reformy od základov. Odmietali aj tvorbu zostatkových statkov. Deň pred voľbami bolo zabavené celé vydanie *Slováka*, preto strana len vyzvala voličov, aby volili č. 18.¹⁵⁰

HSLs narážala na cenzúru nielen kvôli procesu s Tukom, ale aj pri prezentácii požiadavky autonómie. Preto uvádzala vo svojej tlači, ktoré letáky a plagáty mala oficiálne povolené distribuovať.¹⁵¹ Kandidátne listiny HSLs zostavil širší a následne užší výkonný výbor strany. Ľudáci čitateľov presviedčali, že neuplatňovali diktát ako v iných stranách.¹⁵² Kandidátne listiny zverejnili už 13. októbra 1929.¹⁵³ Najväčšiu pozornosť

146 Politický cirkus. *Slovák*, 20. 10. 1929, roč. XI., č. 239, s. 7.

147 Za odporu českých exponovaných úradníkov vkročil Hlinka na východné Slovensko. *Slovák*, 20. 10. 1929, roč. XI., č. 239, s. 2.

148 Celý východ za autonomiu a za spoločnú frontu autonomistov. *Slovák*, 25. 10. 1929, roč. XI., č. 243, s. 3.

149 Náš program: Autonomia Slovenskej Krajiny, cirkevné školstvo a revízia pozemkovej reformy! *Slovák*, 22. 10. 1929, roč. XI., č. 240, s. 3.

150 Národu slovenskému! *Slovák*, 26. 10. 1929, roč. XI., č. 244, s. 1.

151 Povolenie našich volebných plakátov a letákov. *Slovák*, 20. 10. 1929, roč. XI., č. 239, s. 2.

152 Naši kandidáti. *Slovák*, 13. 10. 1929, roč. XI., č. 233, s. 1.

153 Kandidačné listiny HSLs. *Slovák*, 13. 10. 1929, roč. XI., č. 233, s. 1.

samozrejme vyvolala kandidatúra Vojtecha Tuku.¹⁵⁴ Práve táto kandidátna listina sa zachovala ako zatiaľ jediná tlačaná súčasť agitácie ľudovej strany z roku 1929.

Ľudáci kandidovali na prvých miestach tradične stranícku elitu (Karol Mederly, Macháček, Tiso, Ravasz, Hlinka, Tuka, Anton Hancko, Buday, Juraj Ďurčanský). Pozícia č. 2 patrila vysokopostaveným straníkom (Gažík, Sivák, Labay, Karol Krčméry), úradníkom a inteligencii (profesor, riaditeľ, staviteľ, hlavný radca) a jednému železničiarovi. Tretiu priečku získali statkár Štefan Danihel (kandidoval ako roľník), kňaz (Grebáč-Orlov), vojnový invalid, riaditeľ, profesor na dôchodku, úradník, robotník, hospodár a strojník. Celkovo kandidovalo 43 zástupcov inteligencie a 20 manuálne pracujúcich. Počet kňazov sa vyšplhal na číslo 6.

Výtvarná agitácia sa niesla opäť v duchu hyperbolizovaných, expresívnych kresieb. Nevyhli sa ani agresivite voči opozičným stranám, čo evokovalo neopodstatnenú negatívizáciu politických odporcov ľudovej strany. Pozoruhodnou bola štylizácia, do ktorej straníci posunuli svojho, doslova hrdinu – ľudáka, predstaviteľa autonomizmu, zásadne zobrazovaného ako mladého, štíhleho, pevného muža, jednoducho ideál. Približovali sa tak k vytvoreniu mýtu. Opäť sa našla istá podobnosť s komunistickým výtvarným i slovným prejavom. Ľudákom sa však v niekoľkých prípadoch podarilo zachytiť niektoré neduhy koalíčných strán aj vtipným spôsobom.

Voľby napokon na Slovensku vyhrala HSĽS, ktorá získala 403 683 hlasov (28,27 %) a 18 mandátov.¹⁵⁵ Za nimi skončili agrárci, komunisti na 4. a sociálni demokrati na 5. mieste.

Pred každými parlamentnými voľbami v 20. rokoch 20. storočia sa musela ľudová strana vysporiadať s inou situáciou. Roku 1920 stáli všetky politické strany na Slovensku pred prvými parlamentnými voľbami vôbec. Vojna spôsobila, že politické prostredie malo revolučnejšiu podobu. Nasvedčovali tomu články v politickej tlači i konanie a správanie sa politikov a občanov na predvolebných schôdkach. Vo voľbách roku 1920 SĽS kandidovala na Slovensku spolu s ČSL. Program postavený na troch zásadných ideových pilieroch: kresťanskom, národnom a ľudovom, resp. sociálnom sa v podstate nemenil, len bol postupne obohacovaný o autonómne požiadavky. Počas 20. rokov 20. storočia v programe ostávala náboženská sloboda, autonómia katolíkov, zachovanie náboženských škôl, povinná náboženská výučba na školách, pracovný pokoj počas nedelí a sviatkov.

Strana získala v prvých parlamentných voľbách tretiu pozíciu za sociálnymi demokratmi, na ktorých strácala viac ako polovicu hlasov a približovala sa hlasmi k druhej agrárnej strane. Obdobie krátko po vojne vo všeobecnosti prišlo socialistickým stranám, agrárna strana si získala veľké množstvo priaznivcov i v dôsledku stavovskej príslušnosti. Sociálni demokrati a republikánska strana tiež pravdepodobne zužitkovali fakt, že tvorili vládnú koalíciu. Pre ľudovú stranu zohrala dôležitú úlohu agitačná práca kňazov, sympatizujúcich s ľudákmi. Voliči sa určite rozhodovali aj podľa konfesie.

154 Východoslovenské múzeum Košice, kandidátna listina bez čísla.

155 Agrárci skončili druhí (278 979 voličov, 19,53 %, 12 mandátov), na treťom mieste Krajinská kresťansko-socialistická strana, štvrtom KSČ (152 242 voličov, 10,66 %, 5 mandátov), piatom sociálno-demokratická strana (135 506 hlasov, 9,49 % 4 mandáty). BYSTRICKÝ, Valerián – ZEMKO, Milan. (Eds.), ref. 42, s. 565.

Pred voľbami roku 1925 už strana vstupovala s dôkladne prepracovaným programom autonómie Slovenska. Výraznú motivačnú podporu získala výbornými výsledkami vo voľbách do župných zastupiteľstiev, zo septembra 1923. HSĽS zvíťazila roku 1925 s takmer dvojnásobným počtom hlasov agrárnej strany, druhej v poradí. S určitosťou fungovala aktívna podpora katolíckych voličov a kritika koalície. Prebratie agendy agrárnej strany, teda zvýšený záujem o problematiku pozemkovej reformy a priame útoky ľudákov voči agrárnej strane, súvisiace s údajne nespravodlivo realizovanou pozemkovou reformou zabezpečili ľudákom taký vysoký náskok pred republikánskou stranou. Ľudáci osobne na predvolebných schôdzkach i vo svojej tlači marili a sponchybovali úspechy pozemkovej reformy uskutočňovanej agrárnikmi. Aj sociálni demokrati venovali markantnú časť svojej kritiky ľudákom, akoby očakávali ich volebný úspech, ktorý si podľa nich zabezpečili prostredníctvom agitácie kňazov v prospech HSĽS.

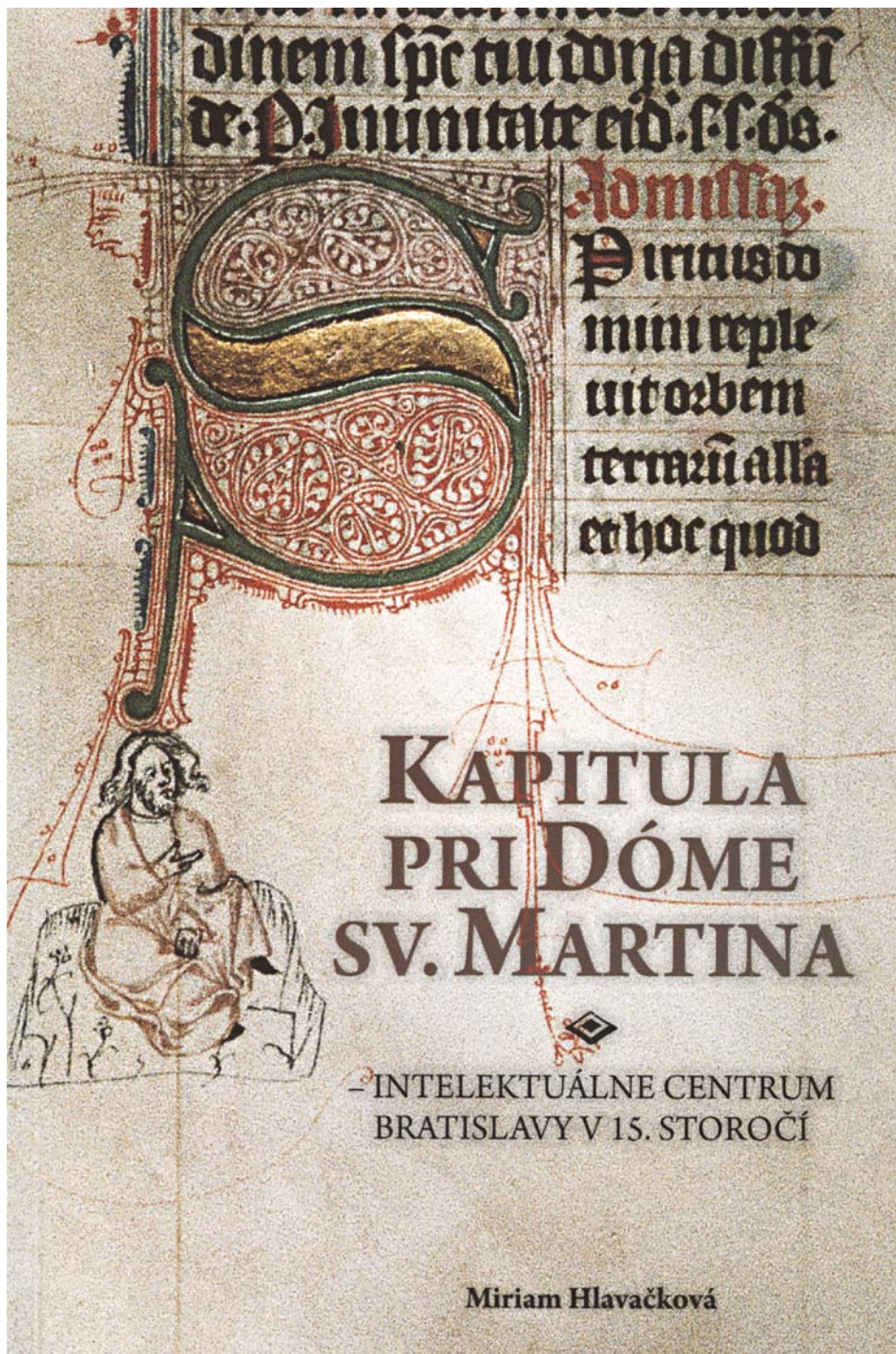
Pred poslednými parlamentnými voľbami v 20. rokoch 20. storočia prišla ľudová strana vo voľbách do obcí o 100 000 hlasov v porovnaní s parlamentnými voľbami roku 1925. Predstavitelia HSĽS spájali túto skutočnosť s účasťou strany vo vláde. Krajinské voľby roku 1928 znamenali pre stranu podobnú stratu. V parlamentných voľbách roku 1929 HSĽS síce opäť zvíťazila, ale s úbytkom cca 85 000 hlasov oproti roku 1925. Strane poškodila Tukova aféra. Ukázalo sa, že radikálnejší voliči si Tuku na kandidátnej listine nezvolili, takže tak nemohli urobiť ani umiernení. Obavu o stratu hlasov v súvislosti s účasťou HSĽS vo vláde vystriedal negatívny dopad z rázneho prechodu do opozičného tábora a istej politickej izolácie spôsobenej Tukovou aférou. Kňazom však zrejme opäť patrili zásluhy za voličské percentá, nakoľko pokračovali v toľko pertraktovanej politickej agitácii. Strana si však stále zakladala na konzervatívnych a tradičných hodnotách, založených na kresťanskom náboženstve, svojbytnom národe, preto jej zachovali priazeň katolícki veriaci, na Slovensku patriaci k väčšinovej konfesii.

DIE WAHLKAMPAGNE DER VOLKSPARTEI VOR DEN PARLAMENTSWAHLEN IN DEN 20. JAHREN DES 20. JAHRHUNDERTS

LINDA O S Y K O V Á

Vor jeder Wahl in den 20. Jahren des 20. Jahrhunderts kämpfte die Slowakische Volkspartei (SĽS) mit anderen Umständen. Im Jahr 1920 war es für alle politischen Parteien die erste Parlamentswahl überhaupt. Verursacht durch den Krieg hatte das politische Umfeld ein revolutionärer Charakter. Darauf deuteten sowie die Presseartikel als auch die Taten und das Verhalten der Politiker und Bürger bei den Wahlkampagneversammlungen hin. Im Jahr 1920 basierte das Wahlprogramm der Partei auf drei Ideenpfeilern: dem christlichen, nationalen und sozialen. Im Grunde genommen wurde das Programm auch in Laufe der Zeit nicht geändert, nur allmählich um die autonomen Forderungen ergänzt. Die Partei landete in der ersten Parlamentswahl auf dem dritten Platz, hinter den Sozialdemokraten und der Agrarpartei. Eine wichtige Rolle für die Volkspartei spielten die Priester mit ihrer Aufklärungsarbeit, die mit den Anhängern der Volkspartei sympathisierten.

Die Wähler trafen ihre Entscheidung gewiss auch nach der Konfession. In die Wahl 1925 ging die Partei bereits mit einem gründlich ausgearbeiteten Programm der Autonomie der Slowakei. Hlinkas Slowakische Volkspartei (HSL'S) gewann im Jahr 1925 mit fast doppelt so vielen Stimmen als die zweitplazierte Agrarpartei. Mit Sicherheit funktionierte die aktive Unterstützung der katholischen Wähler und Kritik der Koalition. Die Übernahme von Agenda der Agrarpartei, d.h. erhöhtes Interesse an der Landreform und damit zusammenhängende direkte Angriffe der Volksparteianhänger gegen die Agrarpartei, sicherten der Volkspartei ein so hohes Ergebnis. In der Parlamentswahl 1929 gewann zwar die HSL'S, aber mit einem Verlust von 85.000 Stimmen gegenüber dem Jahr 1925. Einen großen Schaden erlitt die Partei durch die Tuka-Affäre. Wie es sich zeigte, weder die radikaleren Wähler noch die gemäßigten wählten Tuka auf der Kandidatenliste. Befürchtungen um die Stimmenverluste im Zusammenhang mit der Regierungsbeteiligung von HSL'S wurden durch die negative Folge des raschen Übergangs in die Opposition und einer gewissen, durch die Tuka-Affäre verursachten, politischen Isolation, ersetzt. Dank für die gewonnenen Prozentanteile gebührte bestimmt den Priestern, da sie die so diskutierte Aufklärungsarbeit fortsetzten.

KAPITULA PRI DÓME SV. MARTINA

— INTELEKTUÁLNE CENTRUM
BRATISLAVY V 15. STOROČÍ

Miriam Hlavačková

SLOVENSKÁ BANKA V ROKOCH 1930 – 1938. ČAS TVRDÝCH SKÚŠOK A SKLAMANÍ

FRANTIŠEK CHUDJÁK

CHUDJÁK, František. The Slovak Bank in the period 1930-1938. A time of harsh tests and disappointments. *Historický časopis*, 2010, 58, 2, pp. 263-289, Bratislava.

The work analyses the business activity of the Slovak Bank in Bratislava in the period 1930-1938, a period in which it experienced a harsh test and screening of its business. The economic crisis of 1929-1933, which most afflicted the Slovak national banks, the Tatra Bank and Slovak Bank, interrupted the recovery process of the period 1925-1929. The losses of the Slovak Bank resulted especially from its participation in the management and financing of industrial and commercial companies. The Slovak bank rejected state assistance, mainly because of the excessively strict conditions. The bank undertook recovery from its own resources, which reduced them to little more than a third of their previous level. It more or less successfully manoeuvred in relation to the government and political circles during this period, and strove to maintain its independence. The top management of the Slovak Bank refused to merge with the Tatra Bank of Martin. In spite of shocks and losses, the Slovak Bank succeeded in stabilizing its position in the capital market at the end of the 1930s.

Czechoslovakia. Slovakia. Banks. Finance. Business. Industry. Trade. Ministry of Finance. Slovak Bank. Tatra Bank. Recovery. Merger.

Slovenská banka v Bratislave v roku 1929 oslavovala päťdesiat rokov od svojho vzniku, pričom sa za toto obdobie vypracovala z malého rodinného podniku na jednu z najvýznamnejších bánk na Slovensku. Dňa 8. apríla 1929 sa valné zhromaždenie akcionárov Slovenskej banky (SB) nieslo v slávnostnom duchu, pričom rečníci okrem uspokojenia z dosiahnutých výsledkov s nádejou a očakávaním hľadeli do budúcnosti, ktorá mala Slovenskej banke po konsolidácii jej obchodov v rokoch 1926 – 1929 priniesť nový rozkvet.¹ Nikto z prítomných pravdepodobne ani netušil, akou strastiplnou cestou prejde Slovenská banka v nasledujúcich desiatich rokoch, akú bude musieť podstúpiť tvrdú skúšku a previerku svojich obchodov. V rokoch 1930 – 1934 totiž komerčné bankovníctvo na Slovensku, podobne ako aj ostatné oblasti hospodárskeho života opäť paralyzovala hospodárska kríza. Jej dôsledky boli natoľko ničivé, že útlm v bankovníctve pokračoval aj počas konjunktúry druhej polovice tridsiatych rokov.²

1 *Päťdesiat rokov Slovenskej banky*. Bratislava : Univerzum, 1930, s. 75-84.

2 HOLEC, Roman – HALLON, Ľudovít. *Tatra banka v zrkadle dejín*. Bratislava : AEPres, 2007, s. 137-138.

Ako už teda vyplýva z predchádzajúcich riadkov, predmetom záujmu tejto štúdie bude činnosť Slovenskej banky v rokoch 1930 – 1938. Základom môjho poňatia bude mikroekonomický pohľad na Slovenskú banku ako na podnik – akciovú spoločnosť ako takú, pričom jej prostredníctvom budem posudzovať všetky s ňou spojené javy a procesy v danom historickom čase. Mojou snahou bude čo najkomplexnejšie postihnúť vývoj, činnosť a vnútorné procesy, ktoré prebiehali v banke v konkrétnom politickom a ekonomickom kontexte. Výsledkom výskumu by mal byť reálny obraz významu a postavenia Slovenskej banky v bankovom a hospodárskom systéme Československej republiky v medzivojnovom období. Hoci Slovenská banka mala všetky všeobecné rysy komerčného peňažného ústavu, išlo teda o obchodnú banku univerzálneho typu, predsa len vyzakovala isté špecifiká. Slovenská banka v Bratislave patrila v medzivojnovom období k najvýznamnejším a najväčším obchodným bankám na Slovensku spolu s Tatra bankou v Martine a Slovenskou všeobecnou úverovou bankou v Bratislave. Z celoštátneho hľadiska však išlo o stredne veľkú banku, ktorá, hoci jej na to často nestačili prostriedky, ani skúsenosti, mala veľké ambície podieľať sa na riadení priemyslu a obchodu.

Predložená práca je založená na štúdiu archívnych dokumentov primárnej povahy, najmä archívneho fondu Slovenskej banky v Bratislave (1879 – 1948), ktorý je uložený v Archíve Národnej banky Slovenska. Výskum bol doplnený o dokumenty z Archívu Českej národnej banky v Prahe a Slovenského národného archívu v Bratislave. Uvedomujem si, že štúdiá nemôže byť postavená len na interných bankových materiáloch a oficiálnych bilanciaciach. Ako konštatoval Roman Holec, väčšina prác na poli dejín peňažníctva, najmä mladších autorov, „*trpí na presilu faktografie, nedostatočnú interpretáciu a absenciu zaradenia bánk do konkrétneho podnikateľského prostredia*“.³ Toto neradostné konštatovanie, ktoré v plnom rozsahu platí aj na moje práce, je spôsobené slabšou teoretickou výbavou, príčin tohto stavu je viacero, tie však nebudem teraz rozvádzať. Napriek tomu sú však oficiálne bilancie bánk a priemyselných podnikov v tomto období svedectvom o dobe a jej charaktere. Výročné správy a účty Slovenskej banky, ktoré sa verejnosti v rokoch 1930 – 1938 predkladali, boli plné skresľujúcich údajov, ktoré realitu viac alebo menej zahmlievali. Žiadna banka si však s ohľadom na akcionárov a vkladateľov jednoducho nemohla dovoliť verejne vykázať vysokú stratu a pokiaľ to len išlo, musela aspoň predstierať prosperitu. Už samotný spôsob, akým sa v krízových rokoch 1921 až 1923, 1931 až 1934 zostavovali bilancie bánk a priemyselných podnikov, by vystačil na jednu štúdiu. Straty a zisky, respektíve celkové bilančné ukazovatele Slovenskej banky a jej najvýznamnejšieho podniku Slovenskej papierne v Ružomberku boli príčinou viacerých rozporov medzi vedením Slovenskej banky a jej nadriadeným orgánom ministerstvom financií, pričom treba vidieť veci v konkrétnom historickom kontexte. Slovenská banka roku 1932 v snahe „vyčistiť bilanciu“ a dostať čo najväčšiu štátnu, sanačnú podporu „nadhodnotila“ svoje straty na 112,3 mil. Kč, hoci Revízna jednotá bánk v Prahe, ako kontrolný orgán ministerstva financií ich odhadla len na 86,6 mil. Kč. Podobne roku 1934, v čase vrcholiacej hospodárskej krízy, súhlasila s odhadom strát stanoveným Revíznou jednotou bánk vo výške 96 mil. Kč, keďže v súvislosti s pripravovanou fúziou

3 HOLEC, Roman. Hospodárske dejiny na Slovensku – stav a problémy výskumu. In *Česko-Slovenská historická ročenka*, 2006, s. 51.

s Tatra bankou očakávala štedrú podporu od štátu. Situácia sa však dramaticky zmenila v rokoch 1936 – 1937, keď Slovenská banka po nástupe konjunkúry obnovila svoju hospodársku rovnováhu, odmietala fúziu s Tatra bankou, keďže už v plánoch štátnej správy a agrárnych kruhov nefigurovala ako dominantný, preberací ústav. Správna a dozorná rada Slovenskej banky sa preto vehementne ohradzovala voči revíznym správam Revíznej jednoty bánk, ako aj Revízneho odboru ministerstva financií, pričom straty udávané týmito orgánmi považovala „za umelo vykonštruované a slúžiace k nátlakovým akciám“ voči Slovenskej banke, čo bolo do istej miery aj pravda.⁴

Zložité politické a ekonomické otrasy a zmeny, ktoré zažívala súdobá spoločnosť, ovplyvňovali aj správanie manažmentu banky. Veľkú pozornosť budem preto venovať aj procesu rozhodovania, podnikateľského myslenia a správania sa ľudí, ktorí určovali smer vývoja banky. V tejto súvislosti pôjde predovšetkým „o dejiny ľudí“, ktorí rozhodovali o smerovaní podniku, o úzkom prepojení politických a ekonomických záujmov. Dlhodobý pokles investičnej činnosti Slovenskej banky, dramatický úbytok vkladov, neplatenie dividendy, zvýšená kontrola štátu nad činnosťou bánk po prijatí bankového zákona z roku 1932, ktoré v prípade Slovenskej banky často hraničili so zasahovaním do vnútorných záležitostí, nátlakové akcie štátnej správy a agrárnej strany v súvislosti s plánovanou fúziou s Tatra bankou viedli aj k rôznym rozporom vo vrcholných orgánoch Slovenskej banky, ktoré však Vladimír Makovický ako predseda správnej rady vďaka svojmu vplyvu a autorite dokázal eliminovať.

Významnú úlohu v správnych orgánoch banky, ale tiež aj v jej koncernových podnikoch zohrávali poprední predstavitelia slovenskej politiky (Vavro Šrobár, Milan Ivanka). Na tradičné personálne prepojenie podnikateľských a politických elít na Slovensku už dávnejšie upozornil Ľubomír Lipták i Roman Holec. Pri skúmaní manažmentu SB, najmä pri analýze stratégie správania a mentality, by som rád využil metodické podnety spomínaných autorov, ako aj českej historiografie (Milan Myška, Jiří Štaif, Eduard Kubů atď.) Pozornosť bude venovaná aj vzťahu medzi úradníkmi banky a manažmentom, sociálnemu a spoločenskému statusu úradníkov ako profesijnej skupiny.

Predložená práca sleduje aj podnikateľské aktivity SB v priemyselných, obchodných a iných podnikoch a spoločnostiach, najmä dôsledky hospodárskej krízy na podnikový koncern Slovenskej banky. Všímať si budem najmä, aký bol skutočný podiel SB na správe a úverovaní toho ktorého podniku, do akej miery bola schopná efektívne riadiť svoj koncern a aké obete musela priniesť na záchranu (sanáciu) svojich najväčších podnikov. Budem preto hľadať odpoveď na otázku, aká bola podnikateľská stratégia manažmentu Slovenskej banky voči priemyselným podnikom. Hoci priemyselné podniky prinášali SB najväčšie straty (napríklad čokoládovňa Fischer, neskôr známa pod názvom Figaro v Trnave), alebo jej spôsobovali najväčšie problémy a riziko (Slovenská papiereň v Ružomberku), banka sa nevzdala už získaných kapitálových pozícií, hoci často udržiavala niektoré podniky v prevádzke aj za cenu ohromných strát. Prípadný krach Slovenskej papiereň by pritom stiahol pod vodu aj samotnú banku, Vladimír Makovický by sa však tohto podniku nevzdal za žiadnu cenu, keďže bol takpovediac jeho dieťaťom. Okrem

4 Archív Národnej banky Slovenska (ďalej ANBS), fond Slovenská banka v Bratislave (ďalej f. SB), Súhrnné správy o revízných nálezoch Slovenskej banky a jej podnikov za roky 1932 – 1938, inventárne číslo (ďalej inv. č.) 49, kartón (ďalej k.) 40b.

toho najväčším akcionárom papierne okrem Slovenskej banky bola rodina Makovic-kých.

Keďže rozbor úverových obchodov Slovenskej banky je pracovne a časovo náročný, obmedzím sa zatiaľ len na niektoré čiastkové hodnotenia. Analýzou povolených úverov za rok 1930 sa potvrdzuje, že najvyššie úvery SB povoľovala svojim koncernovým podnikom. V úverovej politike pokračovala v kurze, ktorý nastolil jej riaditeľ Václav Kunz už roku 1924, pričom ustupovala z veľkých obchodov do sféry drobného a stredného úveru.⁵

V slovenskej historiografii sa stalo po roku 1989 módné, aby som použil slová Ľubomíra Liptáka: „začínať historické úvahy upozornením, že až do znebazostúpenia autora sa skúmaným problémom nikto nezaoberal, prípadne ak áno, tak nedostatočne, ak dostatočne tak nesprávne“.⁶ Toto bádateľské kliše je mi tak trochu cudzie, nemám rád ani slová o bielych miestach v slovenských dejinách. Preto môžem konštatovať, že v slovenskej a českej (československej) historiografii existuje viacero pozoruhodných prác, na ktoré by som rád vo svojom výskume nadviazal. Pri čiastočnej orientácii týkajúcej sa základných metodologických, metodických a koncepcných otázok hospodárskych dejín som využíval práce Milana Myšku a Romana Holeca.⁷ Pre poznanie politického a ekonomického kontextu, v ktorom sa Slovenska banka pohybovala, bola pre mňa v mnohých ohľadoch dosiaľ neprekonaná monografia Jozefa Faltusa a Václava Průchu o hospodárskom vývoji na Slovensku do roku 1945, ako aj ďalšie ich spoločné práce.⁸ Nové pohľady na problematiku industrializácie, reštrukturalizácie hospodárstva na Slovensku v medzivojnovom období vyváženým a syntetizujúcim spôsobom prinášajú práce Ľudovíta Hallona.⁹ Pre pochopenie celoštátneho kontextu a celkovej hospodárskej situácie, ako aj procesov a javov spojených s hospodárskou krízou a zmenou štátnej hospodárskej politiky mi poslúžili práce Vlastislava Lacinu.¹⁰ Nové pohľady na postavenie

-
- 5 CHUDJÁK, František. *Podnikateľské aktivity Slovenskej banky v rokoch 1919 – 1929*. Rigorózna práca. Bratislava : FF UK, 2006, s. 155.
 - 6 LIPTÁK, Ľubomír. Slovenská otázka na prelome 19. a 20. storočia. In PODRIMAVSKÝ, Milan – KOVÁČ, Dušan (Eds.). *Slovensko na začiatku 20. storočia (Spoločnosť, štát, národ v súradniciach doby)*. Bratislava : HU SAV; Polygrafia, 1999, s. 11.
 - 7 MYŠKA, Milan. *Problémy a metódy hospodárskych dejín*. Ostrava 1995, s. 128-140; HOLEC, Roman. Problémy a úlohy hospodárskych a sociálnych dejín 19. a 20. storočia. In *Slovenské dejiny v dejinách Európy*. Bratislava : Academic Electronic Press, 1997, s. 103-112; HOLEC, Roman. Ekonomika a modernizácia na príklade Slovenska. In *Historický časopis*, 1997, roč. 45, č. 1, s. 91-99; HOLEC, Roman. Podnikatelia a podnikanie na Slovensku pred rokom 1918. In *Historické štúdie*, 2000, roč. 41, s. 165-174; HOLEC, Roman. „Neviditeľná ruka“ trhu alebo všadeprítomné ruky manažmentu (k novým diskusiám a metódam na poli hospodárskych dejín). In *Historický časopis*, 2006, roč. 54, č. 1, s. 3-24.
 - 8 FALTUS, Jozef – PRŮCHA, Václav. *Prehľad hospodárskeho vývoja na Slovensku v rokoch 1919 – 1945*. Bratislava : Vydavateľstvo politickej literatúry, 1969; PRŮCHA, Václav et al. *Hospodárske a sociálne dejiny Československa 1918 – 1992. I. diel. Období 1918 – 1945*. Brno : Doplněk, 2004.
 - 9 HALLON, Ľudovít. *Industrializácia Slovenska 1918 – 1938 (Rozvoj alebo úpadok)*. Bratislava : Veda, 1995; HALLON, Ľudovít. Príčiny, priebeh a dôsledky štruktúrnych zmien v hospodárstve medzivojnového Slovenska. In *Slovensko v Československu (1918 – 1939)*. Eds. Milan Zemko, Valerián Bystrický. Bratislava : Veda, 2004, s. 293-364.
 - 10 LACINA, Vlastislav. *Veľká hospodárska kríza v Československu (1929 – 1934)*. Praha : Academia, 1984; LACINA, Vlastislav – SLEZÁK, Ľubomír. *Štátna hospodárska politika v ekonomickom vývoji prvej ČSR*. Praha : HÚ AV ČR, 1994.

Československej republiky vo svetovom hospodárstve prináša monografia kolektívu českých historikov pod vedením Eduarda Kubů.¹¹ Pre poznanie dopadov hospodárskej krízy v ekonomickej, politickej, sociálnej a kultúrnej oblasti v prostredí strednej Európy boli pre mňa inšpiratívne práce maďarského historika Tibora Ivana Berendu.¹² Problematikou nesmierne dôležitého vzťahu bánk a priemyslu v mezivojnovom období 1918 – 1938 sa historici hospodárskych dejín zaoberajú intenzívne od začiatku 60. rokov 20. storočia, pričom môj záujem o túto problematiku bol inšpirovaný medzinárodným projektom – *Európske banky a priemysel v mezivojnovom období*. Tento projekt vedený Alicou Teichovou bol v rokoch 1990 – 1992 financovaný London School of Economic and Political Science.¹³ V tejto súvislosti je potrebné spomenúť, že zo slovenských historikov hospodárskych dejín bol do tohto projektu zapojený najmä Jozef Faltus.¹⁴ Problematika podnikateľských aktivít slovenského finančného kapitálu v rokoch 1918 – 1938 bola čiastočne spracovaná v monografiách Jozefa Faltusa a Václava Průchu, Milana Strhana, alebo Štefana Horvátha a Jána Valacha.¹⁵ Podnikateľským aktivitám slovenského peňažníctva v účastinných spoločnostiach, najmä Tatra banky v Martine, sa hlbšie venujú štúdie Ludovíta Hallona.¹⁶ Pri rozbere bilancií a obchodov SB boli vynikajúcou metodickou pomôckou práce Jozefa Faltusa o Slovenskej všeobecnej a úverovej banke, alebo monografia Jiřího Šoušu a Jiřího Novotného o Agrárnej banke československej v Prahe.¹⁷ Pri rozbere úverových podmienok a postupov Slovenskej banky v rokoch 1930 – 1938 som sa inšpiroval najmä prácami J. Novotného a J. Šoušu.¹⁸ Pre komplexnú analýzu

-
- 11 KUBŮ, Eduard – PÁTEK, Jaroslav et al. *Mýtus a realita hospodárske vyspelosti Československa mezi světovými válkami*. Praha : Karolínium, 2000.
 - 12 BEREND, Tibor Ivan. *Decades of Crisis. Central and Eastern Europe before World War II*. Berkeley : University of California Press, 2001.
 - 13 *Universal Banking in the Twentieth Century. Finance, Industry and the State in North and Central Europe*. Eds. Alice Teichová, Terry Gourvish, Agnes Pogány. Vermont : Edward Elgar, 1994; TEICHOVÁ, Alice. Continuity and Discontinuity. Banking and industry in twentieth century – Central Europe. In *Economic Transformations in East and Central Europe. Legacies from the Past and Policies for Future*. Ed. David F. Good. London : Routledge, 1994, s. 63-74.
 - 14 FALTUS, Jozef. Bank-industry relations in interwar Slovakia. In *Universal Banking in the Twentieth Century. Finance, Industry and the State in North and Central Europe*. Eds. Alice Teichová, Terry Gourvish, Agnes Pogány. Vermont : Edward Elgar, 1994, s. 142-154.
 - 15 HORVÁTH, Štefan – VALACH, Ján. *Peňažníctvo na Slovensku 1918 – 1945*. Bratislava : Alfa, 1978; STRHAN, Milan. *Kríza priemyslu na Slovensku 1921 – 1923. Počiatky odbúravania slovenského priemyslu*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1960; FALTUS, Jozef – PRŮCHA, Václav, ref. 8.
 - 16 HALLON, Ludovít. Podnikateľské aktivity slovenského finančného kapitálu v priemysle v rokoch 1918 – 1938. In *Historické štúdie*, 2000, roč. 41, s. 199-211; HALLON, Ludovít. Expanzia a ústup slovenského finančného kapitálu v účastinných podnikoch 1918 – 1929 na príklade Tatra banky. In *Historický časopis*, 1998, roč. 46, č. 2, s. 230-249.
 - 17 FALTUS, Jozef. Vznik a kapitálový vývoj Slovenskej všeobecnej úvernej banky v Bratislave. In *Historický časopis*, 1993, roč. 41, č. 3, s. 275-285; NOVOTNÝ, Jiří – ŠOUŠA, Jiří. *Banka ve znamení zeleného čtyřlístku*. Praha : Karolínium, 1996.
 - 18 NOVOTNÝ, Jiří – ŠOUŠA, Jiří. Uvěrování československého průmyslu bankami v meziválečném období. (Živnostenská banka a její klienti). In *Československo a střední Evropa v meziválečném období*. Praha : Karolínium, 1996, s. 93-105; NOVOTNÝ, Jiří. Uvěrové podmínky a postupy Živnostenské banky v meziválečném období. In *Hospodárske dejiny*, 1992, roč. 20, s. 101-111.

procesu sanácie bankovníctva na Slovensku v medzivojnovom období je veľmi cenná štúdia Ľudovíta Hallona.¹⁹ Problematiku koncentrácie peňažníctva na Slovensku v medzivojnovom období, ako aj úlohu politických strán v tomto procese výstižnou formou zachytávajú štúdie Ľ. Hallona, ako aj prvá moderná monografia z dejín bankovníctva na Slovensku z pera R. Holeca a Ľ. Hallona o Tatra banke.²⁰ Spomínaná monografia o Tatra banke priniesla množstvo metodických podnetov, najmä svojím pohľadom na slovenské dejiny v posledných dvoch storočiach, „ktoré treba vidieť v úzkom prepojení politických a hospodárskych súvislostí“.²¹

Predložená práca priamo nadväzuje na moju rigoróznou prácu s názvom *Podnikateľské aktivity Slovenskej banky v rokoch 1919 – 1929*, ktorú som obhájil v rigoróznom konaní na Katedre slovenských dejín Filozofickej fakulty 13. novembra 2006.²²

Prerušenie konsolidácie Slovenskej banky v rokoch 1930 – 1931

Ako už bolo uvedené, hospodárstvo Československa zaznamenalo v rokoch 1924 až 1929 konjunkturálny vzostup a obdobie stabilizácie. Celková vzostupná línia vývoja československej ekonomiky sa však koncom dvadsiatych rokov zlomila. Od roku 1928 sa v poľnohospodárstve, ktoré zostávalo hlavnou základňou ekonomiky na Slovensku, začali prehlbovať krízové javy. Začala sa agrárna kríza, postupujúca v troch vlnách, ktorá bola predzvesťou najtŕažšej krízy svetového hospodárstva v 20. storočí. Prvá vlna agrárnej krízy sa prejavila v rokoch 1928 – 1930 ako reakcia na otrasy svetového trhu v exportne orientovaných oblastiach rastlinnej výroby, ako napríklad pestovanie cukrovej repy, sladového jačmeňa a chmeľu.

V rokoch 1931 – 1933 agrárna kríza pokračovala druhou vlnou, ktorá sa už ničivo prepájala s dôsledkami krízy v priemysle. Kríza poklesom ročnej úrovne výroby o 40 % vrátila československú ekonomiku až na úroveň začiatku 20. storočia. Nástup krízy v priemysle ČSR sa v porovnaní so svetom oneskoril, pád hospodárskych ukazovateľov v rokoch 1931 – 1933 však bol v medzinárodnom porovnaní oveľa hlbší a pokrizová depresia dlhšia. Postihnuté boli všetky exportné odvetvia a následne aj odvetvia zamerané na domáci trh. Slovenský priemysel, najmä drevárstvo, bol postihnutý colnou vojnou s Maďarskom. Kríza sa prejavila aj v spracovaní bavlny, garbiarskom priemysle, vo výrobe tehál a magnezitovom priemysle, sklárstve a na rozdiel od českých krajín aj v chemickom priemysle. Celkovo bolo však prenikanie krízy do slovenského priemyslu pomalšie ako v českých krajinách a aj celkový krízový pokles bol pravdepodobne o niečo miernejší.²³

19 HALLON, Ľudovít. Sanačný proces v bankovníctve Slovenska v medzivojnovom období. In *Ľudia, peniaze a banky*. Bratislava : Národná banka Slovenska vo vydavateľstve Academic Electronic Press, 2003, s. 279-290.

20 HALLON, Ľudovít. Úloha Milana Hodžu v komerčnom bankovníctve Slovenska v rokoch 1918 – 1938. In *Historický časopis*, 2005, roč. 53, č. 1, s. 57-70; HOLEC, Roman – HALLON, Ľudovít, ref. 2.

21 HOLEC, Roman – HALLON, Ľudovít, ref. 2, s. 9.

22 Časť tejto práce bola publikovaná v *Historickom časopise*. Pozri: CHUDJÁK, František. Podnikateľské aktivity Slovenskej banky v rokoch 1919 – 1929. In *Historický časopis*, 2008, roč. 56, č. 1, s. 43-80.

23 FALTUS, Jozef – PRŮCHA, Václav, ref. 8, s. 46-48. HALLON, *Príčiny a priebeh*, ref. 9, s. 324-326; HOLEC, Roman – HALLON, Ľudovít, ref. 2, s. 130 – 132.

Veľká hospodárska kríza neobišla ani banky, pričom sa počas nej nepriaznivo prejavili všetky slabé miesta bankovníctva na Slovensku, ktoré sa vzhľadom na krátky čas hospodárskeho vzostupu nestihli upevniť. Hlad po úvere vyvrcholil roku 1930 a v tomto roku tiež dosiahli bilančné ukazovatele bánk svoj predkrízový vrchol. Až roku 1931 kríza zachvátila aj popredné slovenské banky.²⁴

Slovenská banka roku 1930 dosiahla najvyššie hospodárske ukazovatele za celé mezivojnové obdobie, pričom bilančný úhrn jej aktív predstavoval 729,65 mil. Kč. Zverené prostriedky (vklady a veritelia) dosiahli taktiež rekordnú sumu 597,7 mil. Kč, pričom banka pracovala s vlastnými prostriedkami vo výške 124,2 mil. Kč (akciový kapitál 70 mil. Kč, rezervy 47,2 mil. Kč, fondy 7 mil. Kč). Banka dosiahla od roku 1921 aj najvyšší čistý zisk 6,62 mil. Kč, pričom bola vyplatená dividendá 6 %. Investičný kapitál, ktorý mala uložený v akciových podieloch sa zúročoval, keďže väčšina kľúčových podnikov SB platila za rok 1930 dividendu.²⁵ Treba však upozorniť, že na vysokej bilančnej hodnote aktív Slovenskej banky sa okrem vzrastu investičnej činnosti podstatnou mierou podieľali aj 4 % dlhopisy Zvláštného fondu pre zmiernenie strát z povojnových pomerov (ďalej Zvláštny fond), ktoré dostala SB v rokoch 1926 – 1929 ako sanačnú výpomoc. V bilancii za rok 1930 viedla na rôznych účtoch okolo 67 mil. Kč týchto dlhopisov, pričom bilancovala ich nominálnou hodnotou, aj keď reálna (kurzová) hodnota bola takmer o 40 % nižšia.²⁶ Keďže dlhopisy Zvláštného fondu nestačili na krytie strát, SB použila roku 1926 na tento účel aj časť svojho rezervného fondu vo výške 46 mil. Kč, pričom túto sumu viedla medzi dlžníkmi banky na účte uloženia rezervných fondov. Tento účet mal byť do roku 1940 umorovaný pravidelnými ročnými splátkami. SB však do konca roka 1930 z tohto účtu neodpísala ani korunu.²⁷

Pozrime sa však na to, kto vlastne reprezentoval Slovenskú banku roku 1930, teda v čase vrcholiacej konjunktúry. Najvýznamnejším predstaviteľom banky bol počas prvej polovice 20. storočia Vladimír Makovický ako predseda správnej rady a hlavný riaditeľ. Podpredsedom správnej rady bol Matej Metod Bella, predseda Zemedelskej rady pre Slovensko a agrárny politik, ostatnými členmi správnej rady boli: verejný notár na Myjave Cyril Horváth; advokát v Bratislave a poslanec za československú národnodemokratickú stranu Milan Ivanka; bývalý minister s plnou mocou pre správu Slovenska a agrárny politik Jozef Kállay; verejný notár v Novom Meste nad Váhom Rudolf Markovič; bývalý riaditeľ Žilinskej celulózky Matej Murín; riaditeľ Slovenskej papierne Vlastislav Ondrúšek; verejný notár v Bratislave Samuel Slabeycius; verejný notár v Bratislave a bývalý predseda Slovenskej národnej strany Emil Stodola; bývalý minister a súdoby senátor za agrárnu stranu V. Šrobár; obchodník v Brezovej pod Bradlom Štefan Štefánik; evanjelický farár v Myjave Samuel Valášek; lekár v Bratislave Ján Zátarecký. V máji 1930 do správnej rady pribudol Peter Makovický ml., verejný notár v Myjave, syn Petra Makovického (1864 – 1929), ktorý od roku 1918 až do svojej smrti zastával funkciu podpredsedu správnej rady. V auguste toho istého roku bol M. M. Bella koopto-

24 FALTUS, Jozef – PRŮCHA, Václav, ref. 8, s. 244-245.

25 ANBS, f. SB, Výročné správy a záverečné účty (ďalej VS SB) za rok 1930, inv. č. 5, k. 6.

26 ANBS, f. SB, Čistá bilancia SB za rok 1930, inv. č. 1 361, kniha č. 43.

27 Ref. 26.

vaný za člena bankovej rady Národnej banky československej, na základe čoho sa musel vzdať členstva v správnej rade SB. Roku 1931 bol preto za podpredsedu správnej rady zvolený Emil Stodola. V auguste roku 1931 zomrel Cyril Horváth.²⁸

Bezprostredná agenda banky bola rozdelená medzi jednotlivých členov riaditeľstva. Na jeho čele stál, ako som už uviedol, V. Makovický, ktorého zástupcom vo funkcii námestníka hlavného riaditeľa bol od roku 1919 Leopold Vališ, bývalý správca Zemskej priemyselnej banky v Budapešti, ktorá patrila do záujmovej sféry Živnostenskej banky v Prahe. Obchodnú činnosť centrály v Bratislave mal na starosti riaditeľ Ján Mukařovský, ktorý do roku 1919 pracoval ako disponent filiálky Pražskej úvernej banky v Olo-mouci. Úverové obchody filiálok boli v rukách veľmi schopného a pragmatického riaditeľa Václava Kunza, ktorý ako bývalý úradník viedenskej filiálky Živnostenskej banky pôsobil v SB už od roku 1911. Činnosť sekretariátu, právne, ale najmä personálne otázky mal na starosti syn V. Makovického Igor Makovický.²⁹

Kontrolnú funkciu nad činnosťou banky zabezpečovala dozorná rada v zložení: predseda Vladimír Krno, agrárny politik, advokát a starosta mesta Bratislavy; podpredsedom bol Ladislav Moyš, bývalý župan a zakladateľ Slovenského rozhlasu v Bratislave. Ostatnými členmi boli Juraj Chorvát, architekt a profesor v Bratislave; Vladimír Žuffa, lekárnik v Bratislave; Gejza Reháč, senátor za Československú stranu národnodemokratickú a lekár v Bratislave.³⁰

Ako vidíme, personálne zloženie kontrolných a správnych orgánov SB bolo pomerne pestré, z politického hľadiska tu boli zastúpení tak predstavitelia agrárnej strany, ako aj národných demokratov, z konfesijného hľadiska prevažovali predstavitelia evanjelickej cirkvi a z profesijného najmä advokáti a lekári. V prípade Slovenskej banky treba preto opatrne postupovať pri posudzovaní jej politickej orientácie. Tvrdenie, že Slovenská banka sa orientovala na Živnostenskú banku v Prahe (ďalej ŽB alebo Živnobanka) a s ňou spojené politické kruhy, platí v plnej miere približne do konca roka 1923.³¹ V tomto období ŽB presadzovala svoj vplyv v SB prostredníctvom povoleného úveru (roku 1920 dosiahli dlžoby SB rekordnú výšku 100 mil. Kč), svojimi zástupcami v správnej rade, ako aj exponentmi v riaditeľstve SB (L. Vališ, V. Kunz). Roku 1922 sa Živnobanka zo SB postupne stiahla.

Jedným z dôvodov vzájomnej roztržky bola fúzia SB s Hospodárskou bankou v Bratislave, ktorú predstavitelia Živnobanky odmietali. Živnobanka v rokoch 1922 – 1923 postupne vypovedala SB všetky úvery a zbavovala sa jej akcií.³² Podľa doterajších výskumov, ktoré potvrdzujú aj revízne správy Revíznej jednoty bánk v Prahe rozhodovanie valného zhromaždenia akcionárov bolo v rukách funkcionárov banky, ktorí ho ovládali na základe vlastných akcií, ale aj na základe splnomocnení získaných od drobných akcionárov. Podľa môjho názoru, investičnú činnosť a smerovanie banky v značnej miere

28 ANBS, f. SB, Zápisnica správnej rady Slovenskej banky (ďalej SR SB) z 11. 3., 28. 3., 12. 5., 2. 9. 1930, 28. 3. 1931, 11. 9. 1931, Kniha zápisníc správnej rady (ďalej KZ SR SB) 1926 – 1933, inv. č. 11, k. 15.

29 ANBS, f. SB, VS SB za rok 1930 – 1931, inv. č. 5, k. 6.

30 ANBS, f. SB, Zápisnica dozornej rady Slovenskej banky (ďalej DR SB) z 11. 5. 1932, Kniha zápisníc dozornej rady Slovenskej banky (ďalej KZ DR SB) 1926 – 1936, inv. č. 27, k. 20.

31 HOLEC, Roman – HALLON, Ludovít, ref. 2, s. 136.

32 CHUDJÁK, ref. 22, s. 45-46, 51.

ovplyvňoval Vladimír Makovický a jeho najbližší príbuzní, ktorí svoje dominantné postavenie upevňovali rodinnými a priateľskými zväzkami s jednotlivými členmi správnej a dozornej rady. Zostáva však skutočnosťou, že SB sa počas celej existencie nezbavila nálepky českým kapitálom, respektíve Živnostenskou bankou v Prahe ovládaného peňažného ústavu. Nikdy sa jej nepodarilo napraviť si svoj „imidž“ v očiach verejnosti a na rozdiel od Tatra banky, sa nikdy nestala „*národnou ustanovitzňou*“.

Ako už bolo uvedené, hospodárska kríza zasiahla Slovenskú banku naplno až roku 1931. Prejavilo sa to rapidným úbytkom vkladov, poklesom kurzových hodnôt štátnych cenných papierov a trvalej účasti, vlnou hromadných konkurzov, verejných i tichých insolvencií úverovaných podnikov, najmä drevárskych firiem, čo viedlo k zamrzaniu pohľadávok (Akciová spoločnosť pre zúžitkovanie dreva v Čadci, Starobystrický lesný priemysel v Čadci, Dobšinský lesný priemysel v Ružomberku a ďalšie). V dôsledku agrárnej krízy zamrzali aj pohľadávky z roľníckych úverov, ako aj z úverov poskytnutých väčším vlastníkom pôdy krátko pred vypuknutím krízy, pričom len pri úvere Virgilio Cereseto, Tomášikovo mala banka pohľadávku vo výške 8,9 mil. Kč. Banka musela na záchranu svojich pohľadávok niektoré nehnuteľnosti kúpiť vo verejnej dražbe, napríklad majetok statkára Arnošta Halouzku vo Veľkom Mederi, ktorý banke dlhoval 2,9 mil. Kč.³³

V zložitej situácii sa roku 1931 nachádzali i viaceré podniky SB, ktoré boli orientované výlučne na export. Situácia firmy Olea, Bratislava, ktorá vyrábala rastlinné a jedlé oleje a ktorú SB vlastnila spolu s firmou Dynamit Nobel v Bratislave sa stala neudržateľná. Vedenie spoločnosti preto rozhodlo o zastavení prevádzky podniku od 1. júla 1931 a postupnej tichej likvidácii, pričom sa už vopred počítalo s veľkými stratami.³⁴

V podobnej situácii bola aj čokoládovňa Fischer v Trnave, pričom vedenie banky viackrát uvažovalo o zastavení výroby a tichej likvidácii podniku, nakoniec sa však k tomuto kroku neodhodlalo.³⁵ Problémy začali mať aj drevárske firmy: Dieľňa na drevený tovar, Banská Štiavnica, ale najmä konzorcium firmy Aktiengesellschaft für Mühlen und Holzindustrie so sídlom vo Viedni, ktorá mala svoju reprezentáciu v Oščadnici a ktorá v dôsledku poklesu cien dreva zastavila ťažbu.³⁶ Revízna jednota bánk v Prahe, ktorá koncom roka 1931 uskutočnila v SB revíziu, vypočítala straty SB na 86,6 mil. Kč, takže po odpočítaní všetkých skrytých a verejných rezerv by SB z akciového kapitálu 70 mil. Kč zostalo nedotknutých len 33,9 mil. Kč. Straty a stratové riziká boli najväčšie pri cenných papieroch, pričom zo sumy 13,25 mil. Kč najviac stratových položiek (až 9,85 mil. Kč) pripadlo na kurzovú diferenciu dlhopisov Zvláštneho fondu. Straty na účte trvalej účasti predstavovali 4,17 mil. Kč, pričom najviac sa dotkli účasti banky na už spomínanej firme Olea, Bratislava (strata 1,27 mil. Kč) a Fischer v Trnave (2,14 mil. Kč). Najväčšie straty banka zaznamenala najmä na účte dlžníkov vo výške 59 mil. Kč, pričom až 46 mil. Kč pripadalo na účet uloženia rezervných fondov z roku 1926, suma

33 ANBS, f. SB, Správa o revízií SB Revíznou jednotou bánk v Prahe, inv. č. 350, kniha č. 2.

34 ANBS, f. SB, Správa o stave firmy Olea, Bratislava v roku 1932, inv. č. 403, k. 123.

35 ANBS, f. SB, ANBS, SB, Zápisnica užšieho výboru správnej rady Slovenskej banky (ďalej UV SR SB) z 2. 4. 1932, Kniha zápisnic užšieho výboru správnej rady Slovenskej banky (ďalej KZ UV SB) 4. 8. 1931 – 18. 9. 1945, inv. č. 26, k. 20.

36 ANBS, f. SB, Správa o revízií SB Revíznou jednotou bánk v Prahe, inv. č. 350, kniha č. 2.

5,56 mil. Kč pripadla opäť na kurzovú diferenciu dlhopisov Zvláštneho fondu. Ostatné straty vyplynuli zo zamrznutých pohľadávok koncernových podnikov.³⁷

Sanácia Slovenskej banky v rokoch 1932 – 1934

Situácia Slovenskej banky sa začiatkom roka 1932 opäť dramaticky zhoršila. V dôsledku masívneho vyberania vkladov zo strany priemyslu a nezamestnaných mala banka problém udržať zákonom stanovenú hotovostnú rezervu. Kvôli poklesu kurzu akcií na Pražskej burze musela správna rada, napriek zákazu ministerstva financií, pokračovať v intervenčných nákupoch akcií vlastného vydania. Koncom marca 1932 mala banka na nostro účte už 31 584 akcií vlastného vydania a 46 000 kusov bolo deponovaných na lombardných účtoch rôznych dlžníkov centrály. Veľké položky akcií SB boli v majetku Penzijného fondu SB, ako aj dobročinných základní banky.³⁸ Ministerstvo financií viackrát vyzvalo SB, aby „z dôvodu bilančnej pravdy“ znížila akciový kapitál takmer o polovicu. Banka nesmela platiť za rok 1931 dividendu ani tantiémy.³⁹ SB sa v tejto situácii rozhodla požiadať o sanačnú pomoc štát z fondov vytvorených na základe zákona č. 54/1932 Zb., ktorým boli novelizované finančné zákony z roku 1924. SB v uvedenej žiadosti vypočítala svoje straty až na 112,3 mil. Kč a rezervy na 54,3 mil. Kč. Prebytok strát vo výške 58 mil. Kč chcela uhradiť znížením akciového kapitálu, pričom navrhovala zničiť 120 000 akcií vlastného vydania. Zostávajúci akciový kapitál vo výške 56 mil. Kč chcela odkokovať o 20 – 25 %. Na krytie ostatných strát požadovala od štátu sanačnú pomoc, ale len za predpokladu „*voľnosti v otázke platenia dividendy*“.⁴⁰ Vládne kruhy pôvodne nerátali so sanáciou SB. Ako uviedol V. Makovický vo svojej správe z 18. júna 1932: „*Ministerský radca Dr. Koudela, ktorý je v záležitosti rozdeľovania sanačných podpôr smerodajným činiteľom zaujímal stanovisko, že náš ústav na podporu nemá nároku, že si stojí z pomedzi ústavov, ktoré sa o podporu uchádzajú najlepšie, že jeho stav je teraz lepší ako bude stav ostatných sanovaných bánk po sanácii a že si môže a musí pomôcť sám.*“⁴¹ Na podklade intervencii najmä M. Hodžu boli nakoniec do nového sanačného plánu zaradené tak Slovenská, ako aj Tatra banka.⁴² Na základe uznesenia československej vlády z 28. júla 1932 dostala Slovenská banka sanačnú podporu vo výške 10 mil. Kč v sanačných dlhopisoch a 15 mil. Kč v štátnych zárukách. Ministerstvo financií oznámilo podmienky sanácie Slovenskej banke svojím prípisom z 5. augusta 1932. Správna rada SB bola zaskočená tvrdosťou sanačných podmienok. Banka za prísľub štátnej podpory bola povinná znížiť akciový kapitál z 70 mil. Kč na 57,5 mil. Kč zničením 62 500 kusov akcií vlastného vydania, ktoré mala na nostro účte. Zostávajúci akciový kapitál musela

37 Ref. 36. Strata z pohľadávky voči firme Olea, Bratislava – 2, 83 mil. Kč; Parný mlyn, Šenkvice 3, 27 mil. Kč; Fischer, Trnava – 4, 38 mil. Kč.

38 ANBS, f. SB, UV SR SB č. 12 z 9. 5. 1932, KZ UV SB 4. 8. 1931 – 18. 9. 1945, inv. č. 26, k. 20; Prílohy k zápisniciam SR a UV SR SB za rok 1932, inv. č. 29, k. 25b.

39 Ref. 38.

40 ANBS, f. SB, SR SB z 18. 6. 1932, KZ SR SB 1926 – 1933, inv. č. 11, k. 15. Prílohy k zápisniciam SR a UV SR SB za rok 1932, inv. č. 29, k. 25b.

41 Ref. 40.

42 HOLEC, Roman – HALLON, Ľudovít, ref. 2, s. 172-173. Slovenský národný archív (ďalej SNA), fond Vladimír Makovický (ďalej f. V. Makovický, List Vladimíra Makovického M. Hodžovi z 6. 6. 1932 o účasti SB na sanačnom procese, inv. č. 11, k. 9.

následne znížiť o 20 % na 46 mil. Kč, pričom mala dať štátu 57 500 kusov akcií po 160 Kč v celkovej nominálnej hodnote 9,2 mil. Kč. Slovenská banka mala zrušiť všetky zmluvy so svojimi vedúcimi úradníkmi, nové mohla uzatvoriť len so súhlasom ministerstva financií, znížiť réžiu vzhľadom k reálnym hodnotám banky a podľa pokynov ministerstva financií sa musela dohodnúť s Tatru bankou na zrušení spoločných úradovní a prijať dôverníka vlády na vlastné útraty. SB mala po odpise všetkých strát a doplnení svojho rezervného fondu do výšky 10 % akciového kapitálu odvádzať fondu každý rok polovicu čistého zisku až do splatenia tejto podpory. Okrem toho sa musela podrobiť všeobecným podmienkam sanácie, z ktorých najdôležitejšou bolo, že banka okrem vrátenia sanačnej podpory musela odpisovať kurzový rozdiel fondových dlhopisov a umorovať štátnu garanciu. Pred splnením oboch povinností nebolo možné platiť dividendu a tantiémy.⁴³ Banka sa rozhodla takúto sanáciu nepriať a nahradiť straty z vlastných zdrojov. Neudržateľné, podľa V. Makovického bolo nielen odovzdanie 9,2 mil. Kč akciového kapitálu, ale najmä podmienky splácania.⁴⁴ Pri priemernom ročnom zisku banky 5 mil. Kč odhadol „*umorovacíu dobu*“ štátnej garancie a kurzových diferencií na sedem rokov, pričom potom by mohla banka platiť maximálne 4 % dividendu.⁴⁵

Správna rada SB preto 20. augusta 1932 navrhla valnému zhromaždeniu vlastný plán sanácie. Akciový kapitál SB vo výške 70 mil. Kč bol znížený zničením 120 000 kusov nostro akcií v nominálnej hodnote 24 mil. Kč na 46 mil. Kč, zostávajúca akciová istina bola odkolkovaná o 30 %, teda o 13,8 mil. Kč na 32,2 mil. Kč. Na krytie strát boli rezervné fondy banky znížené z 47,4 mil. Kč na 4,83 mil. Kč a dobrovoľné fondy (penzijný fond a dobročinné základiny) z 7,7 mil. Kč na 1,8 mil. Kč. Cez účet odpisov sa na sanáciu použilo asi 40,3 mil. Kč. Banka odpísala nedobytné pohľadávky vo výške 3,6 mil. Kč, na straty pri cenných papieroch a účasti použila 10,1 mil. Kč a na zníženie účtu uloženia 16 mil. Kč. Účet uloženia rezervných fondov z roku 1926 bol tak znížený na 30 mil. Kč, pričom mal byť postupne umorovaný do roku 1940. Na čakané straty bolo rezervované 9,3 mil. Kč. Zistené straty boli, podľa slov V. Makovického, odpísané, zostali však očakávané straty vo výške 20,02 mil. Kč. Banka vlastnila okrem toho 68,9 mil. Kč 4 % dlhopisov Zvláštneho fondu, ktoré bilancovala ich nominálnou hodnotou, na základe povolenia kuratória fondu z roku 1926. Zaviazala sa kurzovú diferenciu týchto dlhopisov (v auguste 1932 bola vo výške 22,6 mil. Kč) amortizovať do roku 1940. Po týchto odpisoch bola zostavená bilancia za rok 1931 končiaca s čistým ziskom 1,28 mil. Kč, pričom Slovenská banka prvýkrát od roku 1882 nevyplácala dividendu.⁴⁶

Vedenie Slovenskej banky považovalo sanačnú akciu za skončenú a preto v marci 1933, aj vzhľadom „*na nespokojnosť drobných akcionárov a vkladateľov*“ požiadalo ministerstvo financií, aby mohla banka za rok 1932 z čistého zisku 3,34 mil. Kč vyplatiť 3% dividendu, čo však Ministerstvo financií 11. apríla 1933 odmietlo z dôvodu vzrastu

43 ANBS, fond Zvláštny fond pre zmiernenie strát z povojnových pomerov (ďalej f. Zvláštny fond), Prípis Ministerstva financií z 5. 8. 1932 o podmienkach sanačnej podpory Slovenskej banke, inv. č. 72, k. 7.

44 ANBS, f. SB, UV SR SB č. 17 z 9. 8. 1932, KZ UV SB 4. 8. 1931 – 18. 9. 1945, inv. č. 26, k. 20.

45 Ref. 44.

46 ANBS, f. SB, SR SB z 18. 6. 1932, KZ SR SB 1926 – 1933, inv. č. 11, k. 15; Zápisnica sanačného protokolu SB z 20. 8. 1932, inv. č. 25, k. 18.

nedobytných pohľadávok a vysokej kurzovej diferencie dlhopisov Zvláštneho fondu.⁴⁷ SB neplatila dividendu ani za rok 1933 – 1934, pričom dochádzalo k výraznému zhoršovaniu jej stavu. Napriek tomu, že v rokoch 1932 – 1934 odpísala na nedobytných pohľadávkach 8,9 mil. Kč a znížila účet uloženia rezervných fondov na 22 mil. Kč, zostali jej koncom roka 1934 stratové pohľadávky vo výške 35,3 mil. Kč. Neriešenou otázkou zostala aj kurzová diferencia dlhopisov vo výške 20,5 mil. Kč. Rok 1934 bol pre SB zvlášť nepriaznivý, čo sa odzrkadlilo aj na tom, že SB vykázala najnižší čistý zisk v medzivojnovom období a to len 673 341, 80 Kč. SB v rokoch 1930 – 1934 zaznamenala v dôsledku obmedzenej úverovej činnosti pokles investícií o 30,6 %, pričom vklady banky sa znížili o 29 %, vlastné prostriedky (akciový kapitál, rezervy a fondy) o 67,6 %.⁴⁸ Nepriaznivo sa vyvíjala aj situácia priemyselných podnikov patriacich do záujmovej sféry Slovenskej banky. Parný mlyn v Šenkviaciach bol mimo prevádzky už od roku 1929, pričom pracovala len jeho filiálka v Šahách, do konkurzu sa dostal Bratislavský meštiansky pivovar, ktorý dlžil banke 4 mil. Kč a problém s odbytom mal aj Slovenský pivovar a sladovňa Vyhne. Vysoko stratová bola čokoládovňa v Trnave, obdoby problémy v tuzemsku a v cudzine spôsobili obmedzenie výroby v celulózo – papierenských podnikoch SB (Slovenská papieren, Továreň na drevovinu v Ružomberku a firma Tekla, kartonážny a papiernický priemysel v Skalici). Konzorcium firmy Aktiengesellschaft für Mühlen und Holzindustrie pre pokles cien dreva naďalej nevykonávalo činnosť. Akciová spoločnosť oceliarskych a železiarskych závodov v Prakovciach sa dostala do platobných ťažkostí úpadkom jej najväčšieho akcionára – pražskej železiarskej firmy Rudolf Schmidt a spol. Uspokojivé výsledky dosiahla len továreň na výrobu smaltovaných vaní Emailit, železolejáreň a smaltovňa v Bratislave, ktorá roku 1932 zvýšila akciový kapitál z 1 mil. Kč na 2 mil. Kč, pričom pravidelne vyplácala vysokú dividendu. Okrem nej platila dividendu aj Slovenská poisťovňa v Bratislave (podiel SB na akciovom kapitále poisťovne predstavoval 39,43 %) a Slovenské akciové tehelne v Hodoníne, ktoré však patrili do záujmovej sféry Živnostenskej banky, pričom SB vlastnila len 3,3 % akciového kapitálu podniku. Trvalá účasť SB na podnikoch klesla z 22,2 mil. Kč v roku 1930 na 13,3 mil. Kč v roku 1934 najmä v dôsledku sanačných odpisov v roku 1932.⁴⁹ Slovenská banka sa snažila zlepšiť situáciu podnikov dosadzovaním svojich úradníkov vo funkciách dôverníkov do správnych rád a dozorných rád. Napriek tomuto úsiliu „*vyrovnané bilancie*“ viacerých podnikov za roky 1932 – 1934, v ktorých je vykázaná mierna strata alebo zisk, boli len účtovne zaretušované prevádzkové straty nadhodnotením nehnuteľnosti, strojov a zásob. Slovenská banka viacerým podnikom (najmä firme Fischer, Trnava) nepočítala úroky z pohľadávky, podniky neuskutočňovali amortizačné odpisy strojov a zariadení a podobne. Najväčšie starosti mala banka so Slovenskou papierňou v Ružomberku, pričom jej dlžoby koncom roka 1934 predstavovali 47,8 mil. Kč, teda viac ako boli vlastné prostriedky banky, pričom papieren nebola schopná banke platiť ani plné úroky z pohľadávok. Okrem toho vzhľadom na obmedzené možnosti exportu,

47 ANBS, SB, Zápisnica sanačného protokolu SB z 8. 4. a 27. 5. 1933, inv. č. 25, k. 18; List SB Ministerstvu financií v Prahe z 20. 3. 1933, inv. č. 19, k. 17.

48 ANBS, f. SB Zápisnice sanačného protokolu SB za roky 1932 – 1934, inv. č. 25, k. 18, Bilancia SB za rok 1934, Prílohy k zápisniciam správnej rady SB za roky 1935, inv. č. 45, k. 30.

49 ANBS, f. SB, VS SB za roky 1932 – 1934, inv. č. 5, k. 6.

pokles cien papiera a celulózy zaznamenala rôzne straty vo výške asi 5,5 mil. Kč, ktoré boli uhradené zo stabilizačného fondu.⁵⁰

V dôsledku útlmu všetkých obchodných aktivít banky došlo aj k zníženiu osobnej a vecnej réžie, ktorá za roky 1930 – 1933 poklesla o 22,8 %. Už koncom roka 1931 riaditeľstvo banky vypovedalo kolektívnu zmluvu, pričom bol zrušený automatický postup úradníkov, ako aj miestne a služobné príplatky. Okrem toho boli platy všetkých úradníkov skrátané o 2 – 8 %. Situácia banky sa však nezlepšovala a preto boli od 1. mája 1933 opäť lineárne znížené platy úradníkov v závislosti od výšky platu od 5 – 12 %. Priemerné ročné platy úradníkov centrály roku 1933 predstavovali 25 989 Kč a vo filiálkach 18 577 Kč.⁵¹ Hospodárska kríza sa odrazila aj na platoch riaditeľov centrály, ktoré boli roku 1932 znížené v priemere o 30 %.⁵² Ďalšie zníženie plátov, podobne ako ostatným úradníkom, nasledovalo roku 1933. V. Makovický dosiahol roku 1931 najvyšší plat, keď jeho celkové príjmy ako riaditeľa banky predstavovali 293 914 Kč. K tomu treba pripočítať i tantiémy za funkciu predsedu správnej rady a výkonného výboru SB vo výške 46 762 Kč, pričom ako predseda správnej rady Slovenskej papierne, Slovenskej poisťovne v Bratislave a Slovenského pivovaru vo Vyhniach prijal za rok 1931 na tantiémach 37 500 Kč.⁵³ Otázka plátov funkcionárov SB bola častým predmetom sporov s ministerstvom financií v Prahe, ktoré 7. júna 1933 požadovalo od SB, aby znížila platy Vladimíra Makovického a Leopolda Vališa o 50 %, V. Kunza a I. Makovického o 40 %, pričom primeraným spôsobom mali byť znížené aj platy ostatných vedúcich úradníkov. SB však namietala, že platy znížila už dvakrát k 1. januáru 1932 a k 1. máju 1933, pričom vedúci úradníci nedostali zmluvne zaistené tantiémy. Plat V. Makovického z roku 1931 vo výške 293 914 Kč sa roku 1933 znížil na 166 560 Kč, L. Vališovi klesli príjmy z 251 00 Kč na 154 000 Kč. Ministerstvo financií okrem toho, podľa názoru riaditeľstva SB, „nemá právneho titulu zasahovať do našich platových pomerov. Táto otázka patrí výhradne do kompetencie našej správnej a dozornej rady.“⁵⁴

K závažnej zmene pri poberaní tantiém, a to v neprospech funkcionárov banky, došlo roku 1932 po prijatí zákona č. 54/1932 Zb., keď zastúpenie banky členmi riaditeľstva, dirigentmi, prokuristami a úradníkmi v správnych a dozorných orgánoch podnikov podliehalo schváleniu dozornej rady banky. Dozorná rada SB roku 1933 nariadila všetkým dotknutým úradníkom, aby odmeny, ktoré dostali od podnikov, odvedli do pokladnice banky, alebo, aby prehlásili, že žiadnu odmenu nedostali. Tantiémy za členstvo v správnych a dozorných orgánoch podnikov museli úradníci SB odvieť na účet viazaných odmien, pričom polovica odvedenej sumy bola vyplatená dotýčným úradníkom a zvy-

50 ANBS, f. SB, SR SB z 15. 6. 1935, KZ SR SB 19. 1. 1934 – 7. 11. 1936, inv. č. 11, k. 15a.

51 ANBS, Registratúra Slovenskej banky (ďalej SB – R), Výkazy Slovenskej banky Revíznej jednote bánk o platoch funkcionárov SB za roky 1932 – 1934, inv. č. 53, k. 13.

52 ANBS, f. SB SR SB z 22. 10. 5. 11. 1932, KZ SR SB 1926 – 1933, inv. č. 11, k. 15. V. Makovický mal dostávať 189 267 Kč ročne a 1,5 % tantiému z čistého zisku banky, L. Vališ 175 346 Kč a 1 % tantiému z čistého zisku banky, Václav Kunz 101 772 Kč a tantiému určenú správnu radou, I. Makovický 101 845 Kč a tantiému určenú správnu radou, J. Mukašovský 101 845 Kč a tantiému určenú správnu radou.

53 ANBS, SB – R, Výkazy Slovenskej banky Revíznej jednote bánk o platoch funkcionárov SB za roky 1932 – 1934, inv. č. 53, k. 13.

54 ANBS, f. SB, SR SB z 30. 9. 1933, KZ SR SB 19. 1. 1934 – 7. 11. 1936, inv. č. 11, k. 15a; Prilohy k zápisniciam SR a UV SR SB za rok 1933, inv. č. 29, k. 25b.

šok banke. Keďže väčšina podnikov SB v rokoch 1932 – 1936 neplatila dividendu išlo o pomerne malé sumy. Ako je však známe, všetky predpisy je možné nejakým spôsobom obísť a koncernové podniky SB, napríklad firma Emailit, Bratislava; pivovary v Bytči a Vyhníach, ale najmä Slovenská papiereň vyplácali funkcionárom banky pod titulom cestovných paušálov, jubilejných darov rôzne vysoké sumy, ktoré však úradníci banke neodviedli.⁵⁵

Nový bankový zákon č. 54/1932 Zb., ktorý posilňoval kontrolu štátu nad činnosťou bánk, upravoval aj zloženie správnych a dozorných orgánov. V tejto súvislosti sa museli roku 1932 vzdať svojho členstva v správnej rade Slovenskej banky M. Ivanka a V. Šrobár, kvôli tomu že boli členmi Národného zhromaždenia. Okrem toho sa roku 1932, z doteraz nezistených príčin, vzdali svojho členstva aj J. Kállay a E. Stodola, v máji 1932 zomrel S. Slabeycius. Na uvoľnené miesta boli v septembri toho istého roku zvolení Vladimír Krno, starosta mesta Bratislavy a Vladimír Pivko, verejný notár v Bratislave (švagar Vladimíra Makovického), ktorý bol zvolený za podpredsedu správnej rady. Roku 1933 sa členstva v správnej rade musel vzdať V. Krno, ktorý sa stal senátorom za agrárnu zhranu a vo februári 1934 zomrel Matej Murín.⁵⁶

Na valnom zhromaždení banky v septembri 1932 bola zvolená aj nová dozorná rada v zložení: predseda V. Šrobár, podpredseda M. Ivanka, členovia: L. Moyš, G. Rehák, V. Žuffa, náhradní členovia Vladimír Černák, profesor na obchodnej akadémii v Bratislave a Il'ja Paulíny-Tóth, lekár v Bratislave.⁵⁷ Za člena dozornej rady podľa nového zákona nesmel byť zvolený dlžník banky, ako ani osoba, ktorá bola v priamom príbuzenskom vzťahu s členmi správnej rady banky alebo jej vedúcimi úradníkmi. Podobné obmedzenie sa týkalo aj prednostu a námestníka kontrolného oddelenia banky.

Ministerstvo financií sa snažilo sprísniť dohľad nad akciovými bankami, z toho dôvodu si Revízná jednota bánk v Prahe, ktorá bola zo zákona poverená kontrolou obchodnej činnosti peňažných ústavov, vyžiadala svojim listom z 5. decembra 1933 informácie o príbuzenskom pomere Vladimíra Makovického a ostatných členov jeho rodiny s Vladimírom Pivkom, Petrom Makovickým, Rudolfom Markovičom, Jánom Záturským, Vladimírom Žuffom, Ilja Paulíny-Tóthom, Zdenkom Houdekem (prednosta kontrolného oddelenia SB), Jánom Mikeskom (riaditeľ zmenárne SB v Bratislave), Andrejom Bacherom (riaditeľ filiálky SB v Žiline).⁵⁸ Tlak zo strany ministerstva financií na Slovenskú banku vyvrcholil 26. apríla 1934, keď minister financií Karel Trapl dosadil do Slovenskej banky svojho dôverníka Antonína Doskočila, riaditeľského radcu Zemskej banky v Bratislave. Podľa zákona č. 54/1932 Zb. mal minister financií možnosť do akciovej banky menovať dôverníka „s právom a povinnosťou dohliadať všestranne na hospodárenie banky“. Členovia správnej a dozornej rady Slovenskej banky boli týmto opatrením ministerstva financií, ktoré znamenalo veľký zásah do nezávislého postavenia banky veľmi zaskočení, pričom Vladimír Makovický sa na spoločnej schôdzi správnej a dozornej rady 17. mája 1934 vzdal všetkých svojich funkcií v banke. Správna a dozorná rada SB však

55 ANBS, f. SB, Správa o revízii SB z roku 1937 Revíznou jednotou bánk v Prahe, inv. č. 353, kniha č. 5.

56 ANBS, f. SB, SR SB 9. 6. 1932, 20. 8. 1932, 11. 2. 1933, KZ SR SB 1926 – 1933, inv. č. 11, k. 15; SR SB 3. 3. 1934, KZ SR SB 19. 1. 1934 – 7. 11. 1936, inv. č. 11, k. 15a.

57 ANBS, f. SB, DR SB 7. 9. 1932, KZ DR SB 1926 – 1936, inv. č. 27, k. 20.

58 ANBS, f. SB, SR SB 19. 1. 1934, KZ SR SB 19. 1. 1934 – 7. 11. 1936, inv. č. 11, k. 15a.

jeho rezignáciu neprijala a požiadala ho, aby naďalej viedol Slovenskú banku. Vladimír Makovický „*po tomto jednomyselnom prejave dôvery vyhovuje žiadosti a chce preto na čele banky ešte krátky čas zostať a o nejaké dva – tri roky po konsolidovaní sa pomerov úplne v poriadku odovzdať svojmu nástupcovi.*“⁵⁹

Keďže Slovenskej banke neboli úradne oznámené dôvody dosadenia dôvernika ministerstva financií, podarilo sa námestníkovi hlavného riaditeľa SB Leopoldovi Vališovi pri jeho návšteve v Prahe získať iba neoficiálne „*dôverné informácie*“, podľa ktorých ministerstvo financií, okrem iného, vytklo Slovenskej banke príbuzenský vzťah medzi funkcionármi banky. Z toho dôvodu V. Makovický navrhol, aby „*vytýkané veci prestali*“, aby na najbližšom valnom zhromaždení zo správnej rady vystúpil Peter Makovický, ktorý bol v príbuzenskom pomere s V. Makovickým a J. Zátureckým. Na jeho miesto mal byť zvolený Matej Murín ml., riaditeľ Žilinskej celulózky. Do správnej rady nemal byť už volený ani Rudolf Markovič, ale na jeho miesto mal nastúpiť jeho zať Karol Stuchlý, generálny riaditeľ Západoslovenských elektrární. Peter Makovický mal byť odškodnený tým, že ho kooptovali do správnej rady firmy Emailit v Bratislave, ktorá patrila do podnikového koncernu Slovenskej banky.

Po týchto opatreniach v príbuzenskom pomere zostali v správnej rade len V. Pivko a V. Makovický. Podľa informácií V. Makovického V. Žuffa nebol v príbuzenskom pomere so žiadnym členom správnej rady. S Il'jom Pauliny-Tóthom a Zdenkom Houdekom bol Vladimír Makovický v príbuzenskom pomere tretieho stupňa v bočnej vetve, pričom podľa jeho slov „*príslušné predpisy bankového zákona takýto príbuzenský pomer nevylučujú*“. Vladimír Makovický ďalej oznámil, že s Jánom Mikeskom a Andrejom Bacherom bol v druhostupňovom švagrovstve v bočnej vetve, pričom obaja sa „*do príbuzenského pomeru so mnou dostali niekoľko rokov po nastúpení do služieb Slovenskej banky.*“⁶⁰

Na valnom zhromaždení Slovenskej banky v máji 1934 tak došlo k radikálnym zmenám v správnej rade SB, pričom novými členmi sa okrem Mateja Murína ml. a Karola Stuchlého stali aj Ján Pálka, bývalý továrnik z Liptovského Mikuláša; tajomník Bratislavskej burzy Jozef Fundárek i známy slovenský architekt Dušan Jurkovič.⁶¹ Zmeny v správnych orgánoch SB však v roku 1934 ešte neskončili. V novembri 1934 nečakane odstúpil Vlastislav Ondrůšek z funkcie riaditeľa Slovenskej papierne, ako aj správnej rady SB, keďže bol angažovaný Živnostenskou bankou za riaditeľa konkurenčnej Ružomerskej továrne na papier a celulózu. Svoje odstúpenie predstaviteľom Živnosten-

59 ANBS, f. SB, SR SB 17. 5. 1934, KZ SR SB 19. 1. 1934 – 7. 11. 1936, inv. č. 11, k. 15a.

60 Ref. 58.

61 ANBS, f. SB, SR SB 18. 5. 1934, KZ SR SB 19. 1. 1934 – 7. 11. 1936, inv. č. 11, k. 15a. Po týchto zmenách v novej správnej rade zasadali: V. Makovický (predseda), V. Pivko (podpredseda), J. Fundárek, D. Jurkovič, M. Murín, V. Ondrůšek, J. Pálka, K. Stuchlý, S. Valašek, J. Záturecký. Vo výkonnom výbore okrem V. Makovického a V. Pivku boli J. Fundárek, J. Pálka, K. Stuchlý, J. Záturecký. Členmi dozornej rady sa stali: V. Šrobár, M. Ivanka, L. Moyš, Gejza Rehák, V. Žuffa, náhradníci I. Pauliny-Tóth, P. Čermák. Riaditeľstvo pracovalo v zložení: V. Makovický, L. Vališ, I. Makovický, V. Kunz. Riaditeľ, J. Mukařovský, dostal podľa uznesenia správnej a dozornej rady z 30. 9. 1933 výpoveď k 31. 12. 1933, keďže prekročil svoje právomoci pri povoľovaní úverov A. Halouzku (Veľký Meder) a V. Cereseta (Tomášikovo), v dôsledku čoho SB utrpela veľké straty. ANBS, SB, Zápisnica z mimoriadnej schôdze správnej a dozornej rady SB z 30. 9. 1933, inv. č. 29, k. 25c.

skej banky odôvodnil tým, že „vzhľadom k eventuelným zmenám po fuzii Slovenské a Tatra banky by nerad zůstal v podniku pod novými pány“.⁶²

Odstúpením V. Ondrůška sa dostávame k ďalšej významnej otázke, ktorá zamestnávala funkcionárov banky v tomto období, a to k plánovanej fúzii Slovenskej banky s Tatra bankou. V rokoch 1933 – 1934 vznikli rôzne koncepcie, ktorých cieľom bola zásadná racionalizácia sústavy peňažníctva. Podnety vychádzali zo štátnej správy (ministerstvo financií), ale aj od Milana Hodžu, ktorý v tomto období oživil svoje plány na vytvorenie veľkého kapitálového centra a jeho prepojenie s ľudovým peňažníctvom.⁶³ Do úvahy prichádzalo viacero kombinácií, nakoniec však zostalo pri už koncom dvadsiatych rokov plánovanej fúzii Slovenskej banky s Tatra bankou. Podľa svedectva V. Makovického, iniciatíva vyšla od ministerského radcu Tobiáša Koudelu, ktorý ho na jeseň roku 1933 oslovil s návrhom, aby Slovenská banka prevzala Tatra banku, ktorá sa nachádzala v kritickej situácii. V. Makovický predložil tento návrh predsedovi správnej rady Tatra banky Jozefovi Országhovi, ktorý však likvidáciu Tatra banky jednoznačne zamietol.⁶⁴ Slovenská banka sa myšlienky na fúziu s Tatra bankou nevzdala, ale len za predpokladu, že bude preberacím ústavom. V. Makovický na svoju stranu získal aj niektorých zástupcov Tatra banky na čele s Karlom Hellmuthom. Podľa informácií V. Makovického z 2. októbra 1934, impulzom na rokovania boli správy, ktoré sa šírili počas leta, že Banka československých légii v Prahe chce prevziať Tatra banku, čo by podľa neho poškodilo záujmy celého slovenského peňažníctva. Dňa 20. septembra 1934 sa konala porada zástupcov SB (V. Makovický, L. Vališ) a TB (podpredseda správnej rady Igor Dula a námestník hlavného riaditeľa K. Hellmuth) o možnosti spojenia TB a SB, na ktorej bol vyslovený zásadný súhlas s touto transakciou za predpokladu dotácie zo strany štátnej správy. Zápis rokovania, ako aj plán „*koncentrácie bánk na Slovensku*“ bol K. Hellmuthom a V. Makovickým predložený ministrovi M. Hodžovi.⁶⁵ Na jeho podnet zvolalo ministerstvo financií do Prahy na 3. októbra 1934 dôvernú informatívnu poradu o úprave pomerov niektorých bánk na Slovensku. Na schôdzke sa zúčastnili zástupcovia ministerstva financií na čele s Tobiášom Koudelom, predstavitelia Revíznej jednoty bánk v Prahe a hlavný riaditeľ Reeskontného a lombardného ústavu František Špička. Za Tatra banku sa porady zúčastnili Igor Dula, Martin Mičura, Oto Škovira, Ján Havlík, Karel Hellmuth, Rudolf Gabriš a za Slovenskú banku V. Makovický, V. Pivko, V. Šrobár, L. Vališ. Cieľom porady, ako vysvetlil T. Koudela, bolo vypracovanie plánu na koncentráciu bankovníctva na Slovensku, pričom prvým krokom k tomuto cieľu by mala byť fúzia Tatra banky so SB. Okrem tejto spojenej banky mala zostať ešte jedna stredná slovenská banka (Národná banka v Banskej Bystrici), ďalej Ľudová banka v Ružomberku a jedna maďarsko – nemecká banka pod vplyvom Legiobanky alebo Slovenskej banky. V. Makovický súhlasil

62 Archív Českej národnej banky (ďalej AČNB), fond Živnostenská banka v Prahe (ďalej n f. ŽB), Správy riaditeľstva ŽB o situácii v Ružomerskej továrni na papier a celulózu v Ružomberku z 19. 10. 1934, sign: ŽB – SVIII/e – 138, k. 58/1674.

63 HOLEC, Roman – HALLON, Ľudovít, ref. 2, s. 176-177; HALLON, *Úloha Milana Hodžu*, ref. 20, s. 66.

64 ANBS, f. SB, DR SB 2. 10. 1934, KZ DR SB 18. 9. 1926 – 19. 6. 1936, inv. č. 8, k. 11a; Prílohy k zápisniciam dozornej rady SB 1932 – 1948, inv. č. 28, k. 22.

65 Ref. 64.

s fúziou s Tatra bankou za predpokladu, že od SB sa nebudú žiadať žiadne obete, a že fúzia bude prevedená na zdravom základe. Dlhopisy Zvláštneho fondu nachádzajúce sa v majetku Tatra a Slovenskej banky mali byť vymenené za hotovosť (TB vlastnila tieto dlhopisy v nominálnej hodnote asi 145 mil. Kč a SB asi 67 mil. Kč). Všetky straty oboch ústavov mali byť kryté, pričom malo byť „*pamätané na patričnú dotáciu na odbytné pre prebytočných úradníkov*“. Slovenská a Tatra banka mali vypracovať spoločný plán fúzie, po vzájomnom preskúmaní stavu bánk na podklade revíznych správ Revíznej jednoty bánk v Prahe, ktorá mala byť aj arbitrom v sporných otázkach.⁶⁶

Slovenská banka súhlasila roku 1934 s fúziou najmä kvôli tomu, že sa sama nachádzala v zložitej situácii. O kritickom postavení banky svedčí aj revízna správa Revíznej jednoty bánk v Prahe z júna 1934, ktorá vyčíslila straty banky na 58,5 mil. Kč a stratové riziká na 37,5 mil. Kč. Straty a stratové riziká vo výške 96 mil. Kč by, podľa mienky revízorov, strávili celý akciový kapitál i rezervy, pričom by ešte zostali straty vo výške 10,5 mil. Kč, ktoré by ohrozili veriteľov ústavu. Medzi straty bola revíznou jednotou začlenená účasť banky na Slovenskej papierni na výške 1,5 mil. Kč, straty pri pohľadávkach koncernových podnikov (Olea, Bratislava 4,05 mil. Kč; Parný mlyn Šenkvice 3,52 mil. Kč; Fisher, Trnava 7,63 mil. Kč), ako aj účet uloženia rezervných fondov vo výške 24 mil. Kč. Medzi stratové riziká bola zahrnutá pohľadávka SB pri Slovenskej papierni, účasti SB na pivovaroch a firme Tekla, Skalica, ako aj kurzový rozdiel pri dlhopisoch Zvláštneho fondu vo výške 20,4 mil. Kč.⁶⁷ Správna a dozorná rada SB prerokovali revíznou správou na spoločnej schôdzi 20. decembra 1934, pričom konštatovali, „*že revízia bola prevedená v dobe najväčšej hospodárskej depresie, že stav našej banky je odhadnutý príliš pesimistický [...] Správna dozorná rada vychádzajúc z bezprostredných znalostí jednotlivých investícií a obchodov banky, môže prehlásiť, že stav banky je v skutočnosti omnoho priaznivejší, veritelia nie sú vôbec doknutí, akciový kapitál ani zďaleka vyčerpaný a preto s ocenením revíznej správy v celku nemožno súhlasiť*“.⁶⁸ Nakoniec však svoje rozhodnutie pozmenila, najmä pod vplyvom predsedu dozornej rady V. Šrobára, ktorý sa vyslovil v tom zmysle, že „*jestli fúzia s Tatra bankou bude prevedená, tak bude snáď výhodnejšie prijať bázu Revíznou jednotou stanovenú*“.⁶⁹ Členovia správnej a dozornej rady SB na svojej schôdzi v polovici februára 1935, očakávajú vysokú sanačnú podporu od štátu v súvislosti s pripravovanou fúziou s Tatra bankou, zmenili svoje rozhodnutie z 20. decembra 1934, keď uviedli, že „*s ocenením aktív Slovenskej banky ku dňu, ku ktorému bola revízia prevedená súhlasíme*“.⁷⁰ Začiatkom roka 1935 sa rokovania okolo fúzie s Tatra bankou zbrzdili, je však možné usudzovať, že Slovenská banka počítala s fúziou s Tatra bankou ešte aj roku 1935 a začiatkom roka 1936, o čom svedčia odhady strát, ktoré zostavilo riaditeľstvo SB k 31. októbru 1935 a ktoré SB poslala Revíznej jednote v Prahe začiatkom roka 1936. Slovenská banka vyčíslila svoje straty a stratové

66 ANBS, f. SB, SR a DR SB 13. 10. 1934, KZ SR SB 19. 1. 1934 – 7. 11. 1936, inv. č. 11, k. 15a; Prílohy k zápisniciam SR, ÚV SR SB a DR SB za rok 1934, inv. č. 29, k. 25c.

67 ANBS, f. SB, Správa o revízií SB Revíznou jednotou bánk v Prahe v roku 1934, inv. č. 352, kniha č. 4.

68 ANBS, f. SB, SR SB 20. 12. 1934, KZ SR SB 19. 1. 1934 – 7. 11. 1936, inv. č. 11, k. 15a.

69 ANBS, f. SB, DR SB 1. 12. 1934, Kniha zápisnic dozornej rady SB 18. 9. 1926 – 19. 6. 1936, inv. č. 27, k. 20.

70 ANBS, f. SB, SR a DR SB 16. 2. 1935, KZ SR SB 19. 1. 1934 – 7. 11. 1936, inv. č. 11, k. 15a.

riziká na 87,7 mil. Kč, pričom len pri Slovenskej papierni počítala so stratou asi 18 mil. Kč. Latentné rezervy stanovila na 78,1 mil. Kč, takže predĺženie banky činilo 9,6 mil. Kč.⁷¹ Tieto odhady boli podľa V. Makovického „*prevedené ako likvidačné, robené vzhľadom k očakávanej fúzii*“.⁷²

Prekonanie stagnácie a konsolidácia Slovenskej banky v rokoch 1935 – 1938

Roku 1933 československý priemysel prekonal najhlbší bod svojho krízového poklesu a prešiel do depresie. Na rozdiel od depresie v predchádzajúcich cykloch, depresia tridsiatych rokov trvala pomerne dlho – približne dva a pol roka. Až v polovici roka 1936 nastalo výraznejšie oživenie výroby, ktoré sa podstatne zrýchlilo roku 1937. Vládna kruhy zmenili filozofiu hospodárskej politiky smerom k štátnym intervenciám, aby tak napomohli prekonať dôsledky hospodárskej krízy. Hlavným opatrením v priemysle bola tzv. nútená syndikalizácia. Export mala podporiť devalvácia meny v rokoch 1934 a 1936 a niektoré ďalšie zásahy. Vnútrotný a zahraničný obchod s obilím bol podriadený štátnemu monopolu. Nastali aj reštrikcie osevných plôch a živočíšnej výroby. V úverovej oblasti v rokoch 1933 a 1935 k týmto opatreniam prístupila aj zákonná regulácia úrokových sadzieb, roku 1934 zriadenie Československého lombardného a úverového ústavu i rôzne opatrenia na rozvoj a ochranu poľnohospodárskeho úveru. Úsilie o prekonanie dôsledkov krízy, ako aj zvýšenie obranyschopnosti krajiny v novej medzinárodno-politickej situácii viedli k urýchleniu výstavby infraštruktúry Slovenska stavbou nových ciest a železníc. Skutočný prelom nastal v elektrifikácií Slovenska. Najvýznamnejším fenoménom konjunktúry na Slovensku bolo oživenie industrializácie na podklade novej ofenzívy kapitálu českých krajín. Bol motivovaný štátnymi objednávkami pre armádu, ale aj stabilizáciou hospodárskych pomerov a lacnou pracovnou silou. Začala sa výstavba zbrojoviek na Považí, ale aj ďalších podnikov strojárstva, elektrotechniky, chemických závodov (Svit), štátnej rafinérie v Dubovej a podobne. Smer ďalšieho ekonomického vývoja však zásadne ovplyvnili medzinárodné a vnútroštátne udalosti na jeseň 1938, najmä Mníchovský diktát, Viedenská arbitráž a oklieštením územia Slovenska došlo aj hospodárskym stratám. Vnútropolitické zmeny prinieslo vyhlásenie autonómie Slovenska, ktoré predznamenovalo novú kapitolu vo vývoji hospodárskych dejín na Slovensku.⁷³

V rokoch 1935 – 1936, hoci Slovenská banka ani v tomto období neplatila dividendu, predsa len sa stabilizovali obchody banky, pričom pod tieto skutočnosti sa podpísalo zlepšenie postavenia dlžníkov banky, najmä priemyselných podnikov patriacich do koncernu banky. SB roku 1935 odpredala Živnostenskej banke svoju účasť v Bantlinovských chemických závodoch v Perečine a v Slovenských akciových tehelniach v Hodoníne.⁷⁴ Prostredníctvom ŽB v Prahe predala jej koncernovému podniku Poldina hut' v Prahe aj akcie Oceliarských závodov v Prakovciach. V súvislosti s touto transakciou sa jej podarilo zinkasovať aj pohľadávku vo výške 3. mil. Kč od najväčšieho akcionára Prakoviec

71 ANBS, f. SB, Odhad strát SB k 31. 10. 1935, inv. č. 49, k. 40b.

72 ANBS, f. SB, SR a DR SB 7. 11. 1936, KZ SR SB 19. 1. 1934 – 7. 11. 1936, inv. č. 11, k. 15a.

73 FALTUS, Jozef – PRŮCHA, Václav, ref. 8, s. 48-54, 226-223; HALLON, *Príčiny a priebeh*, ref. 9, s. 324-330; HOLEC, Roman – HALLON, Ľudovít, ref. 2, s. 131-133.

74 ANBS, f. SB, SR SB 12. 10. 1935, KZ SR SB 19. 1. 1934 – 7. 11. 1936, inv. č. 11, k. 15a.

pražskej železiarskej spoločnosti Rudolf Schmidt a spol.⁷⁵ SB prevzala do svojich rúk celý akciový kapitál Pivovaru a sladovne v Bytči, pričom sa snažila o postupnú stabilizáciu pomerov firmy, ktorá jej dlžila asi 3,4 mil. Kč. Na záchranu svojich pohľadávok kúpila na dražbe nehnuteľnosti firmy Bratislavský meštiansky pivovar a spolu so svojimi koncernovými podnikmi založila novú spoločnosť Meštiansky pivovar v Bratislave s akciovým kapitálom 1 mil. Kč, ktorej poskytla prevádzkový úver.⁷⁶ Najväčšiu pozornosť venovala najmä svojmu najväčšiemu dlžníkovi – Slovenskej papierni v Ružomberku. Roku 1935 sa banka rozhodla, so zámerom zlepšiť postavenie papierne, zvýšiť jej akciový kapitál z 5 mil. Kč na 10 mil. Kč. SB prevzala celú emisiu za 5,2 mil. Kč, čím získala v papierni 68 % majoritu, pričom došlo k zníženiu pohľadávky banky z 46,5 mil. Kč na 41,3 mil. Kč.⁷⁷ Napriek tomu stav Slovenskej papierne bol často predmetom rôznych sporov medzi jednotlivými funkcionármi banky. Roku 1934 pri zostavovaní bilancie papierne za rok 1933 po „*rozhorčenej debate s V. Makovickým*“ sa L. Vališ vzdal členstva v správnej rade Slovenskej papierne.⁷⁸ Roku 1936 bol odlišný pohľad na postavenie papierne predmetom roztržky medzi V. Makovickým a V. Žuffom. Z väčších podnikov robila SB naďalej najväčšie starosti čokoládovňa Figaro, Trnava, ktorá zaznamenala neustále straty, napriek tomu, že jej SB nezapočítala úroky z pohľadávky vo výške 8,9 mil. Kč. SB vo svojej bilancii za rok 1935 odpísala stratové pohľadávky vo výške 8,54 mil. Kč, pričom išlo o straty najmä koncernových podnikov.⁷⁹

Obchody banky za rok 1936 sa taktiež vyvíjali priaznivo, hrubý zisk predstavoval 8,4 mil. Kč a bol z väčšej časti použitý na odpis strát vo výške 5,4 mil. Kč. SB roku 1936 zároveň splatila penzijnému fondu poslednú splátku 950 217,35 Kč, čím mu vrátila všetky hodnoty, ktoré roku 1932 použila na úhradu sanačných strát.⁸⁰ SB zaznamenala roku 1936 oživenie úverovej činnosti, pričom poskytla aj väčšie úvery, ako napríklad Slovenskej obilnej spoločnosti vo výške 15 mil. Kč, Sladovni Eckenstein a spol. v Nitre 2,6 mil. Kč a podobne. Celkovo však oproti roku 1930 poklesli investície o 42 %. Banka koncom roka 1936 evidovala celkovo 15 037 úverov vo výške 298 377 606 Kč, z čoho poľnohospodárske úvery predstavovali 32,7 %, obchodné a živnostenské 27,3 %, priemyselné 28,4 %, iné 11,6 %.⁸¹

V rokoch 1935 – 1936 došlo aj k zmene v správnych a dozorných orgánoch banky, keď v júli 1935 zomrel člen správnej rady Ján Pálka a v júli 1936 Ján Záturecký. Na uprázdnené miesta v správnej rade boli zvolení Imrich Karvaš, profesor v Bratisla-

75 ANBS, f. SB, Bilancia za rok 1935, Prílohy k zápisniciam SR a DR SB za rok 1936, inv. č. 45, k. 30; ANDRAŠKO, Emil – HAPÁK, Pavel – Mazúr, JÁN. *200 rokov závodu Prakovce (1760 – 1960)*. Prakovce 1960, s. 55.

76 ANBS, f. SB, SR SB 9. 1. 1935, KZ SR SB 19. 1. 1934 – 7. 11. 1936, inv. č. 11, k. 15a.

77 ANBS, f. SB, SR SB 15. 6. 1935, 25. 1. 1936, KZ SR SB 19. 1. 1934 – 7. 11. 1936, inv. č. 11, k. 15a.

78 ANBS, f. SB, SR SB 3. 3. 1934, KZ SR SB 19. 1. 1934 – 7. 11. 1936, inv. č. 11, k. 15a.

79 ANBS, SB, Zápisnica č. 38 sanačného protokolu SB z 17. 4. 1936, inv. č. 25, k. 18 ANBS, SB, SR SB č. 5 z 17. 4. 1936, KZ SR SB 19. 1. 1934 – 7. 11. 1936, inv. č. 11, k. 15a. Odpisy: Dielňa na drevený tovar – 242 753, 45 Kč, Figaro, Trnava – 3,5 mil. Kč, Olea, Bratislava – 3 234 801 Kč.

80 ANBS, f. SB, SR SB 8. 3. 1937, KZ SR SB 15. 12. 1936 – 21. 12. 1939, inv. č. 11, k. 15a.

81 ANBS, f. SB, SR SB 31. 3. 1937, KZ SR SB 15. 12. 1936 – 21. 12. 1939, inv. č. 11, k. 15a.; Bilančná správa za rok 1936, inv. č. 45, k. 30.

ve a Vladimír Žuffa, ktorého v dozornej rade nahradil Il'ja Pauliny-Tóth.⁸² Zaujímavou skutočnosťou v tomto prípade bolo zvolenie I. Karvaša, popredného slovenského národohospodára, predstaviteľa regionalizmu, ktorý zastával čelné funkcie v hospodárskych korporáciách, akým bolo napríklad Národohospodárske ústredie Slovenska, Zväz slovenských bánk, pričom zastupoval Slovensko aj v Poradnom zbore pre veci hospodárske v Prahe. Karvaš sa intenzívne zaoberal otázkou koncentrácie peňažníctva, pričom vypracoval aj plán na jej uskutočnenie.⁸³ Voľba I. Karvaša za člena správnej rady SB úzko súvisela s obnovenými plánmi na fúziu Slovenskej banky s Tatra bankou, ktoré mali byť prvou etapou celkovej reorganizácie úverového systému na Slovensku. Nové kolo rokovaní o koncentracii peňažníctva na Slovensku sa rozbehlo asi v polovici roka 1936. Situácia sa však radikálne zmenila. Vládne kruhy do fúzie zahrnuli okrem Tatra banky a Slovenskej banky aj Národnú banku v Banskej Bystrici pod vedením Viliama Paulinyho, pričom sa počítalo s kapitálovým vstupom ľudového peňažníctva do spojenej banky. Hospodárska kríza totiž predstavila ľudové peňažníctvo ako spoľahlivý pilier úverovej sústavy a celého ekonomického vývoja Slovenska. V porovnaní s komerčným bankovníctvom bolo životaschopnejšie, pretože sa vyvíjalo podľa premyslenej koncepcie za účinnej pomoci štátu. Zároveň bolo, najmä roľnícke vzájomné pokladnice, chránencom agrárnej strany ako súčasť jej systematicky budovaného hospodárskeho zázemia. Odliv vkladov od komerčných bánk smerom k ľudovému peňažníctvu sa v tomto období stal trvalým javom, pričom komerčné banky ustupovali z veľkých obchodov do sféry stredného a drobného úveru.⁸⁴ Slovenská banka však v týchto nových plánoch na koncentraciu vystupovala po boku Tatra banky v pozícii rovnocenného partnera, teda už nie ako dominujúci ústav. Preto u V. Makovického postupne dozrievala myšlienka odstúpiť z plánu fúzie. Na jeseň 1936 mu nový plán na koncentraciu bánk osobne predložil riaditeľ Reeskontného a lombardného ústavu v Prahe a hovorca agrárnych kruhov Samuel Hrianka. V. Makovický bol však už v tomto období zásadne proti fúzii. Z taktických dôvodov však navrhoval pokračovať v rokovaníach.⁸⁵ Toto svoje stanovisko predniesol aj na rokovaníach zainteresovaných strán 3. októbra 1936 na ministerstve financií. Zároveň predložil výkaz stavu banky zostavený riaditeľstvom k 30. septembru 1936. Podľa tohto výkazu mala mať Slovenská banka 40,02 mil. Kč intaktného kapitálu, teda celý akciový kapitál 32,2 mil. Kč, verejné rezervy 4,83 mil. Kč a dokonca latentné rezervy vo výške 3,27 Kč.⁸⁶ S týmto výkazom však zástupcovia ministerstva financií nesúhlasili, keďže podľa ich mienky sa banka za necelý rok nemohla zlepšiť takmer o 50 mil. Kč. V. Makovický v tej chvíli určite oľutoval, že SB roku 1935 tak vysoko nadhodnotila svoje straty. Ministerstvo financií preto poverilo námestníka prednostu Revíznej jednoty bánk v Prahe Františka Mencáka, aby uskutočnil v Slovenskej banke revíziu „zlepše-

82 ANBS, f. SB, SR SB 19. 6. 1936, KZ SR SB 19. 1. 1934 – 7. 11. 1936, inv. č. 11, k. 15a.

83 Archív Československej obchodnej banky v Prahe, fond Československý reeskontný a lombardný ústav, Praha, Referát Imricha Karvaša na XIV. plenárnej schôdzi finančného výboru Poradného zboru pre otázky hospodárske pod názvom: Ekonomizácia v slovenskom peňažníctve z 9. júna 1936, bez signatúry.

84 HOLEC, Roman – HALLON, Ľudovít, ref. 2, ref. 2, s. 137-139, 180; FALTUS, Jozef. *Bank-industry*, ref. 14, s. 152-153.

85 ANBS, f. SB, SR SB 23. 10. 1936, KZ SR SB 19. 1. 1934 – 7. 11. 1936, inv. č. 11, k. 15a.

86 ANBS, f. SB, Stav SB k 30. 9. 1930, inv. č. 49, k. 40 b.

nia stavu“. Podľa jeho revízneho nálezu z 16. októbra 1936 predstavovali straty banky 47,07 mil. Kč, rezervy 75,85 mil. Kč, po odrátaní menších diferencií zostalo z akciového kapitálu 32,2 mil. Kč nedotknutých 29,05 mil. Kč, teda asi 90 %. Takto stanovený odhad stavu banky však nerezonoval s plánmi ministerstva financií, ktoré nález F. Mencáka odmietlo a poverilo prednostu Revíznej jednoty bánk Jána Lajnera, aby vypracoval nový odhad banky. Podľa jeho revízneho nálezu mala mať banka straty a stratové riziká vo výške 61,13 mil. Kč, rezervy vo výške 73,79 mil. Kč, po odpočítaní menších diferencií by zostalo z akciového kapitálu nedotknutých len 12,7 mil. Kč, teda 39 %.⁸⁷

To sa už rozkrútil kolotoč vzájomných rokovaní, ako aj nátlakových akcií zo strany ministerstva a agrárnych kruhov. Dňa 16. novembra 1936 sa na ministerstve financií konala ďalšia schôdzka, ktorej sa za Slovenskú banku zúčastnili V. Makovický, V. Pivko, V. Šrobár a V. Žuffa. Prednosta Revíznej jednoty J. Lajner predniesol správu o stave troch ústavov, ktoré sa mali zlúčiť. V. Makovický v mene SB odmietol správu o SB ako neobjektívnu. Zároveň odmietol fúziu s Národnou bankou v Banskej Bystrici, ale zdôraznil, že SB by za istých okolností bola ochotná prevziať Tatra banku. Minister financií rozhodol, že dá Slovenskú papieriň odhadnúť znalcami a vyzval Tatra banku a Slovenskú banku, aby si podľa možnosti do 15. decembra 1936 vzájomne preskúmali svoje majetkové stavy a predložili spoločné návrhy.⁸⁸ Dňa 23. novembra 1936 sa preto na popud V. Makovického konala porada ohľadne fúzie. Za SB sa zúčastnili V. Makovický, L. Vališ, za Tatra banku podpredseda správnej rady I. Dula, nám. hl. riaditeľa K. Helmuth, R. Gábriš a Rudolf Kubiš. Predseda správnej rady SB V. Makovický predniesol podmienky, za akých by bola SB ochotná prispieť k usporiadaniu peňažníctva na Slovensku. Zdôraznil, že SB „*nepotrebuje a neprijme od štátu žiadnu podporu, nechce byť sanovanou bankou v smysle zákona z roku 1932 a nežiada ani kapitálovú účasť štátu na akciovom kapitále. Ak si to bude ministerstvo financií žiadať, prevzala by Tatra banku po provedenej jej sanácii po stránke majetkovej a výnosovej.*“⁸⁹ Táto fúzia mala prebehnúť len pod podmienkou, že od akcionárov SB nebudú žiadané obete, spojený ústav by mal mať názov Slovenská banka, vedenie tejto banky malo mať voľnú ruku v otázkach osobných i organizačných. Do týchto záležitostí nesmela zasahovať štátna správa, ani Revízna jednota bánk, ako ani do zloženia správnej a dozornej rady. Pre Zväz roľníckych vzájomných pokladníc (ZRVP) mali byť v správnej rade rezervované dve miesta. V. Makovický odmietol fúziu s Národnou bankou v B. Bystrici pre jej roľnícku klientelu, pričom Národná banka mala zostať ako nevyhnutný stredný ústav. Podľa jeho názoru, spojená banka nebude veľká, ubudnú jej vklady, nebude mať dostatok kapitálu na nové obchody. Zástupcovia TB argumentovali, že sa treba pozeráť do budúcnosti a je potrebné usporiadať pomery peňažníctva na Slovensku na širšom základe v spolupráci s ľudovým peňažníctvom, tak, ako to presadzovala Študijná komisia Zväzu slovenských bánk. Nastolený plán fúzie Tatra,

87 ANBS, f. SB, SR SB 23. 10. 1936, KZ SR SB 19. 1. 1934 – 7. 11. 1936, inv. č. 11, k. 15a; SR SB 7. 11. 1936, KZ SR SB 15. 12. 1936 – 21. 12. 1939, inv. č. 11, k. 15a; Revízny nález Revíznej jednoty bánk z 27. 10. 1936, inv. č. 49, k. 40 b.

88 ANBS, f. SB, SR SB 15. 12. 1936, KZ SR SB 15. 12. 1936 – 21. 12. 1939, inv. č. 11, k. 15a.

89 AČNB, fond Národná banka Československá v Prahe (ďalej NBČS), Správa filiálky NBČS v Bratislave o usporiadaní pomerov peňažníctva na Slovensku a Podkarpatskej Rusi z 16. 1. 1937, Sign.: NB – PXIII – 112/9, k. 88/518.

Slovenskej a Národnej banky mal byť začiatkom. Zástupcovia TB žiadali, aby k zisťovaniu stavu v SB bol prizvaný riaditeľ ZRVP Ján Obuch, „*keďže je známe, že táto skupina peňažníctva má brať účasť na spojenom ústave, na základe čoho by sa uľahčila práca do budúcnosti*“.⁹⁰ V. Makovický odmietol prizvanie J. Obucha a odmietol taktiež Revíznú jednotu bánk ako arbitra na posúdenie rozdielov. Argumentoval, že SB prístupom k fúzii by musela znížiť nominálnu hodnotu svojich akcií z 140 Kč na 75 Kč. Odkolkované akcie by „*za lacný peniaz*“ získali členovia ZRVP, ktorý by svojou kapitálovou účasťou 10 mil. Kč ovládal s príslušnou politickou stranou nielen ľudové peňažníctvo, ale aj slovenský priemysel. Po stránke osobnej namietal, že SB „*by doniesla novému ústavu zdravé priemyselné podniky a iné klady, vedenie má však prejsť do rúk sanovanej Tatra banky (vrchný riaditeľ), Národnej banke, prinášajúcej pomerne najväčší mínus po stránke vecnej a osobnej, je vyhradené predsedníctvo správnej rady*“.⁹¹ Podľa názoru prednostu filiálky Národnej banky československej v Bratislave, ktorý o celej záležitosti informoval guvernéra Karla Engliša, neúspech doterajších rokovaní nasvedčoval, že celá akcia bola vedená trochu jednostranne, od júna 1936 táto otázka, podľa jeho názoru, dostala „*určitý smer politický. Nejedná sa proto již o přebrání některého z ústavů, nýbrž o utvoření nového ústavu, který se má z obchodu spojených bánk vybudovat*“.⁹² K požiadavkám Slovenskej banky sa vyjadril takto: „*Nelze však popřítí, že osobní požadavky Slovenské banky, aby předsedou zůstal Vladimír Makovický, vrchním ředitelem aby jmenovan byl jeden z jeho synů [Igor Makovický – F. CH.], druhý syn pak náměstkem vrchního ředitele [Miloš Makovický – F. CH.], jsou nesporně přemrštěné*“.⁹³

Podľa naznačených indícií sa zdá, že nie všetci funkcionári SB zdieľali názor V. Makovického, pričom existovala skupina, ktorá si želala uskutočniť fúziu podľa plánov ministerstva a agrárnej strany. Dňa 4. decembra 1936 V. Makovický dostal list od I. Karvaša, J. Fundárka, K. Stuchlého a V. Žuffu, v ktorom žiadajú informácie o stave fúzie s TB a zvolanie správnej rady. Na schôdzi správnej a dozornej rady 15. decembra 1936 došlo k ostrému stretu medzi I. Karvašom a V. Makovickým. I. Karvaš obvinil V. Makovického, že úmyselne preťahuje rokovania s TB, odmieta fúziu a podporu z verejných zdrojov a preto mu položil otázku, či je to len jeho „*osobný názor, alebo názor správnej rady*“.⁹⁴ V. Makovický odpovedal, že „*vie, ako si Slovenská banka stojí a preto má právo prehlásiť, že sanáciu nepotrebuje a podporu neprijme. Revízná jednota nám umele konštruovala stratové riziká, ale stratové riziká nie sú straty a každý obchod je spojený s rizikom. Nemôže dopustiť aby účastinári boli poškodení. Pánu dr. Karvašovi je ľahko sa exponovať za fúziu, lebo nie je účastinárom a preto nič neutratí. Revízná jednota umelým konštruovaním stratových rizík chce vplývať na rozhodovanie členov správnej rady, aby prijali podmienky, ktoré nám nekonvenujú*“.⁹⁵ Po tejto ostrej výmene názorov I. Karvaš a V. Žuffa odstúpili zo správnej rady SB.⁹⁶

90 Ref. 89.

91 Ref. 89.

92 Ref. 89.

93 Ref. 89.

94 ANBS, f. SB, SR SB 15. 12. 1936, KZ SR SB 15. 12. 1936 – 21. 12. 1939, inv. č. 11, k. 15a.

95 Ref. 94.

96 Ref. 94.

Začiatkom roka 1937 pokračoval tlak agrárnych kruhov i ministerstva financií na Slovenskú banku, pričom V. Makovického a V. Pivku vo februári toho istého roku navštívili exponenti agrárnej strany Ján Ursíny, Karol Pavlů a najmä Samuel Hrianka, ktorý rokoval s vedením SB 28. februára ako „*vyslanec ministerského predsedu M. Hodžu*“. Samuel Hrianka predložil V. Makovickému nový plán fúzie, pričom naznačil, že ministerstvo financií je ochotné dať SB 48 mil. Kč ako zvláštnu podporu na krytie stratových rizík, ktorú SB nebude musieť vrátiť. SB bude však musieť znížiť akciový kapitál (nominálnu hodnotu akcie z 140 Kč na 90 Kč), ministerstvo financií určí na trojročné obdobie predsedu a podpredsedu správnej rady, predsedu dozornej rady a hlavného riaditeľa. SB nemôže byť, podľa jeho slov, preberacím ústavom, ale má byť vytvorený nový ústav pod názvom Slovenská ústredná banka, ktorá bude bankou ľudového peňažníctva. Ministerstvo financií sa rozhodlo za predsedu správnej rady spojenej banky vymenovať V. Makovického, hlavným riaditeľom sa mal na šesť rokov stať K. Hellmuth, ktorého mal potom vystriedať I. Makovický. Straty a stratové riziká TB mali byť uhradené. V. Makovický odpovedal, že SB má intaktný kapitál aj rezervy, preto nemôže žiadať ani prijať podporu z verejných zdrojov, nemožno preto od akcionárov SB žiadať zníženie účastinnej istiny. Ohľadom podmienky samostatnosti spojenej ústavu poznamenal, že „*sme proti akémukoľvek zákonom neopodstatnenému zásahu štátu, taktiež proti účasti štátu alebo politických inštitúcií na akciovom kapitále banky. Nech nám slúži za vzor Živnostenská banka, na ktorú nikto nemá vplyv, ktorá pracuje ale zdarne a isteže v prospech Československej republiky a pritom si chráni záujmy svojich účastinárov.*“⁹⁷ Dňa 1. marca 1937 V. Pivko oznámil V. Makovickému, že S. Hrianka mu otvorene povedal, že ministerský predseda je odhodlaný previesť fúziu na základe zmocňovacieho zákona, pričom má k tomu súhlas aj viacerých ministrov. Vladimír Makovický, akoby ešte stále nemohol uveriť, že iniciátorom nátlakových akcií je jeho dávny priateľ M. Hodža, keď povedal, že „*keby pán ministerský predseda bol správne informovaný, že by nemohol ísť tak ďaleko, lebo je nemožné, že by sa v ČSR mohlo niečo podobné stať, bolo by to násilie a nezákonný zásah do súkromných vlastníckych pomerov.*“⁹⁸

V. Makovický preto podnikol viacero zúfalých krokov, aby zastavil mašinériu nátlaku, rozposlal citovo zafarbené listy vládnym predstaviteľom, ako aj predsedovi správnej rady Živnostenskej banky v Prahe Jaroslavovi Preissovi. Poukázal na porušenie základných princípov demokracie a základných majetkových práv.⁹⁹

Do nátlakových akcií voči SB sa zapojil aj minister financií Josef Kalfus, ktorý 24. marca oznámil SB výsledky revízie Slovenskej papierne, ktorú koncom roka 1936 uskutočnili pracovníci revízneho odboru ministerstva financií. Reagoval aj na list V. Makovického z 4. marca 1937, ktorý sa týkal odmietavého postoja SB k fúzii slovenských bánk. Podľa jeho slov odmietavé stanovisko SB vyplynulo: „*zřejmě pod dojmem informace, že zdejší revizní odbor ocenil investiční majetek Slovenské papírny částkou 45 600. 000 Kč až 47 600. 000 Kč. Z toho vyvozujete, že o nějakém ztrátovém risiku Vaši*

97 ANBS, f. SB, SR SB 8. 3. 1937, KZ SR SB 15. 12. 1936 – 21. 12. 1939, inv. č. 11, k. 15a; Prílohy k zápisniciam SR a DR SB za rok 1937, inv. č. 45, k. 30.

98 Ref. 97.

99 SNA, f. V. Makovický, Listy V. Makovického M. Hodžovi z 3. 3., 2. 4. 1937, inv. č. 11, k. 9. AČNB, f. ŽB, List V. Makovického J. Preissovi 8. 3. 1937, inv. č. ŽB – SVII/i – 1 – I, k. 18.

banky u této papírny nemůže byti řeči, dospíváte k přesvědčení, že Vaše banka nemá za potřebí zúčastniti se projektované slučovací akce a v důsledku toho kladete podmínky, které ostatním zájmovým kruhům nemohou býti přijatelné a jsou v příkrém rozporu se zájmery, jež státní správa naznačenou akci sleduje.“¹⁰⁰ Minister financií upozornil funkcionárov SB, že ich predpoklad je mylný. Revízná komisia odhadla čistý majetok papierne len na 7,65 mil. Kč, z čoho pri akciovom kapitáli papierne 10 mil. Kč rezultuje pre SB strata na účasti vo výške 1,8 mil. Kč. Oveľa horšie to bolo v prípade výpočtu hodnoty závodu na základe jeho obchodnej kapacity, jednak so zreteľom na ocenenie „kartelového kontingentu papierne“, ktorý predstavoval 26 mil. Kč a na možnosť odbytu v tuzemsku. Podľa odborného posudku, ktorý prihladol k priemeru oboch „oceňovacích spôsobov“ bola stanovená hodnota Slovenskej papierne na 24 mil. Kč. Podľa tohto posudku bola účasť SB na papierni úplne nevhodná, pri pohľadávkach SB bolo treba počítať so stratou 2,5 mil. Kč, plus ďalšie stratové rizika vyplývajúce z prílišnej závislosti na exportnom odbyte.¹⁰¹ J. Kalfus povolal preto zástupcov SB na poradu stanovenú na 5. apríla 1937, na ktorej im oznámil, že vláda chce v „prípade nedohody“ riešiť záležitosť normatívnou cestou formou zmocňovacieho zákona.¹⁰²

Približne od mája 1937 sa pre Slovenskú banku začala únavná kauza fúzie vyvíjať priaznivejšie. Vláda sa pre pretrvávajúci odpor SB neodhodlala použiť zmocňovací zákon, pričom veľmi dôležitou skutočnosťou bolo, že revízia Slovenskej banky, ktorú uskutočnila Revízná jednota bánk, dokázala, že hospodárske ukazovatele sa výrazne zlepšili. Možno len súhlasiť s tvrdením L. Hallona, že metódy použité predstaviteľmi vlády a exponentmi agrárnej strany voči Slovenskej banke boli vzdialené od princípov československej demokracie, ale z toho, že vláda nesiahla k uplatneniu zmocňovacieho zákona, taktiež vyplynulo, že aj autoritárske tendencie mali v ČSR svoje limity.¹⁰³

Ako už bolo uvedené, Revízná jednota bánk v priebehu apríla a mája 1937 uskutočnila revíziu Slovenskej banky, pričom odhadla straty banky na 22,2 mil. Kč a skryté rezervy na 7,2 mil. Kč, takže celková nekrytá strata bola 15 mil. Kč. Po odrátaní všeobecného rezervného fondu, bilančného zisku, zostalo podľa revízie z akciového kapitálu intaktných 23,97 mil. Kč, teda 74,5 %. Podľa názoru revízorov, zlepšenie hospodárskych pomerov „doznelo náležitého vyjádření jak v majetkovém stavu banky, tak i ve výnosovosti ústavu, takže jest konstatovati v obou směrech podstatné zlepšení proti stavu zjištěnému při re-visi v roce 1934. Výnosovost banky spolu se zlepšující se situací některých podniků banky, zejména Slovenské papírny, odůvodňují předpoklad, že schodek v akciovém kapitálu, vykázaný v celkovem přehledu této revisní správy bude uhrazen výsledky roku 1937.“¹⁰⁴ Stav banky za rok 1937 sa skutočne zlepšil, najmä pokiaľ ide o jej priemyselné podniky, z ktorých väčšina dosiahla zisk a platila dividendu. Rápidne zlepšenie, vďaka uskutočneným investíciám a zlepšenému odbytu, dosiahla Slovenská papierneň, ktorá od roku 1931 opäť platila dividendu vo výške 6 %. Slovenská banka tak mohla vo svojej bilancii za

100 ANBS, f. SB, List ministra financií J. Kalfusa SB z 24. 3. 1937, inv. č. 19, k. 17.

101 Ref. 100.

102 ANBS, f. SB, UV SR SB z 14. 4. 1937, KZ UV SB 4. 8. 1931 – 18. 9. 1945, inv. č. 26, k. 20; SR SB 17. 4. 1937, KZ SR SB 15. 12. 1936 – 21. 12. 1939, inv. č. 11, k. 15a.

103 HOLEC, Roman – HALLON, Ludovít, ref. 2, s. 182.

104 ANBS, f. SB, Správa o revízií SB z roku 1937 Revíznou jednotou bánk v Prahe, inv. č. 353, kniha č. 5.

rok 1937 po odpisoch strát vo výške 2,8 mil. Kč vykázat čistý zisk 2,9 mil. Kč, pričom sa rozhodla od roku 1930 prvý raz platiť dividendu vo výške 3,57 %. Podľa zákona však musela požiadať ministerstvo financií o povolenie platiť dividendu, ktoré v marci 1938 po tom, čo Revízná jednota bánk uznala intaktnosť celého akciového kapitálu SB a cca 8 mil. Kč rezerv, nemalo proti plateniu dividendy námietky.¹⁰⁵ Minister financií však 21. marca 1937 odmietol odvolať z banky svojho dôverníka „*vzhľadom k nesprávnostem při revizi banky zjištěným*“.¹⁰⁶ Išlo hlavne o daňové a účtovné nezrovnalosti priemyselných podnikov SB, ktoré okrem toho, v rozpore so zákonom, vyplácali funkcionárom SB rôzne tantiémy vo forme cestovných výdavkov, jubilejných darov z rôznych tajných fondov, tak aby uvedení funkcionári nemuseli polovicu týchto tantiém odvádzať banke.¹⁰⁷ Dôverník ministerstva financií bol odvolaný až koncom októbra 1938, po zmene medzinárodnej a vnútropolitckej situácie.¹⁰⁸

Po odstúpení I. Karvaša a V. Žuffu koncom roka 1936 došlo roku 1937 aj k zmenám v správnych orgánoch banky. Na valnom zhromaždení banky 7. mája 1937 boli do správnej rady SB zvolení Michal Beňo, kanonik v Nitre; Václav Nováček, riaditeľ Slovenskej poisťovne a Vladimír Trslín, advokát v Bratislave. Roku 1938 vystúpil zo správnej rady Matej Murín, ktorého nahradil Vavro Šrobár. V tom istom roku bola preto zvolená nová dozorná rada v zložení: predseda G. Rehák; podpredseda L. Moyš; členovia I. Paulíny-Tóth; P. Čermák; Emil Stodola ml., advokát v Bratislave; náhradnými členmi sa stali: Ivan Pietor, advokát v Bratislave a Ján Kyselý, veľkoudenár v Bratislave.¹⁰⁹ Riaditeľstvo SB pracovalo v rovnakom zložení: V. Makovický, hlavný riaditeľ; L. Vališ, námestník hlavného riaditeľa; Igor Makovický a Václav Kunz, ktorý však v januári 1939 nečakane zomrel.

To sa už Slovenská banka, ako aj celé Slovensko, nachádzala pod vplyvom zmenejných medzinárodných i vnútropolitckých podmienok po Mníchovskom diktáte, Viedenskej arbitráži a uzákonení autonómie Slovenska. Slovenská banka v dôsledku značných územných strát Česko – Slovenskej republiky stratila deväť filiálok: Berehovo, Komárno, Košice, Levice, Lučenec, Mukačevo, Nové Zámky, Šahy a Užhorod, čím sa zmenšil rozsah obchodov banky a ich podnikov, pričom musela riešiť otázku evakuácie zariadenia filiálok a úradníkov. Podľa predbežných údajov prišla odstúpením týchto filiálok o 73,5 mil. Kč vkladov a boli ohrozené jej úverové investície vo výške 97,5 mil. Kč. Bilancia za rok 1938 sa preto schvaľovala až v júni 1939, už za nových štátoprávných a politických podmienok po vyhlásení Slovenského štátu. Kvôli stratám z odstúpených filiálok správna rada SB pôvodne uvažovala nevyplatiť dividendu. Nakoniec však po dohode s predstaviteľmi Slovenskej národnej banky, ktorá sa v apríli stala centrálnou bankou Slovenského štátu a kvôli priaznivej situácii svojich koncernových podnikov sa

105 ANBS, f. SB, SR SB 21. 4. 1938, KZ SR SB 15. 12. 1936 – 21. 12. 1939, inv. č. 11, k. 15a.

106 ANBS, f. SB, List Ministerstva financií v Prahe SB z 21. 3. 1938, inv. č. 19, k. 17.

107 ANBS, f. SB, Správa o revízií SB z roku 1937 Revíznou jednotou bánk v Prahe, inv. č. 353, kniha č. 5.

108 ANBS, f. SB, SR SB 10. 12. 1938, KZ SR SB 15. 12. 1936 – 21. 12. 1939, inv. č. 11, k. 15a.

109 ANBS, f. SB, SR SB 21. 4. 1938, KZ SR SB 15. 12. 1936 – 21. 12. 1939, inv. č. 11, k. 15a. Roku 1938 tak pracovala správna rada v zložení V. Makovický, V. Pivko, M. Beňo, J. Fundárek, D. Jurkovič, V. Nováček, K. Stuchlý, V. Šrobár, V. Trslín, S. Valášek.

rozhodla vyplatiť dividendu 3,57 %, teda 5 korún slovenských na jednu akciu.¹¹⁰ Vznikom Slovenskej republiky sa začala v dejinách Slovenskej banky nová kapitola jej kľukatých dejín.

Záver

Slovenská banka v rokoch 1930 – 1938 prešla zložitým vývojom, na ktorý mali vplyv objektívne, ale aj subjektívne problémy. Musela podstúpiť tvrdú skúšku a previerku svojich obchodov. V rokoch 1930 – 1934 totiž komerčné bankovníctvo na Slovensku, podobne ako aj ostatné oblasti hospodárskeho života opäť paralyzovala hospodárska kríza. Táto kríza odhalila slabé miesta bankovníctva na Slovensku, ktoré sa počas obdobia konjunkturálneho vzostupu v rokoch 1926 – 1930 nepodarilo upevniť. Hospodárska kríza rokov 1929 – 1933, ktorá najviac postihla vedúce národné slovenské banky Tatra banku a Slovenskú banku, prerušila sanačný proces z rokov 1925 – 1929. Straty Slovenskej banky vyplynuli najmä z jej účasti na správe a úverovaní priemyselných a obchodných podnikov. Keďže išlo v prevažnej miere o podniky vo svojom obore druhoradé alebo orientované na export, tieto počas krízy rýchlejšie upadali, čo malo za následok rast nedobytných pohľadávok banky. Vo veľkej miere však išlo aj o straty súvisiace s dopadmi povojnovej hospodárskej krízy v rokoch 1921 – 1923, ktoré sa banke z rôznych dôvodov nepodarilo odpísať, ale aj o straty, ktoré vyplynuli z úverov poskytnutých počas konjunktúry, najmä v rokoch 1927 – 1929. Išlo jednak o úvery kernovým podnikom Slovenskej banky, ale aj iným priemyselným a obchodným podnikom, ako aj úvery kolonistom a veľkým statkárom. Slovenská banka odmietla sanáciu zo štátnych zdrojov, najmä pre príliš tvrdé sanačné podmienky. Uskutočnila sanáciu z vlastných zdrojov, pričom sa jej vlastné prostriedky znížili takmer na tretinu. V. Makovický očakával rýchlu konsolidáciu, dopady krízy boli však tak ničivé, že banka prvýkrát od roku 1882 neplatila až šesť rokov dividendu. Vo vzťahu s vládnymi, či politickými kruhmi počas skúmaného obdobia viac, či menej úspešne lavirovala, pričom sa snažila uchovať si svoje nezávislé postavenie a získať pre seba čo najväčšie výhody. Snažila sa udržať si svoju samostatnosť, preto najprv súhlasila s fúziou s Tatra bankou, neskôr sa jej však bránila, v závislosti na tom, akú úlohu mala hrať v tomto procese. Napriek tomu, že utrpela straty zo spojenia so svojimi priemyselnými podnikmi, snažila sa, pokiaľ to bolo možné, udržať si získané kapitálové pozície. Straty z úverových obchodov a odliv zverených prostriedkov počas hospodárskej krízy však definitívne pochovali jej ambície stať sa „vplyvným hráčom“ pri správe a úverovaní priemyslu a obchodu na Slovensku. Tieto úlohy patrili českým bankám, okrem Živnostenskej banky to bola najmä Banka československých légii, čo V. Makovický ťažko niesol. Napriek otrasom a stratám však nachádzame SB na konci tridsiatych rokov ako stabilizovaný peňažný ústav, pripravený prijať nové výzvy a úlohy po vzniku Slovenského štátu.

110 ANBS, f. SB, SR SB 10. 12. 1938, 15. 2., 10. 6. 1939, KZ SR SB 15. 12. 1936 – 21. 12. 1939, inv. č. 11, k. 15a.

SLOWAKISCHE BANK (SLOVENSKÁ BANKA) IN DEN JAHREN 1930 – 1938.
ZEITEN HARTER PROBEN UND ENTTÄUSCHUNGEN

FRANTIŠEK CHUDJÁK

Die Slowakische Bank (Slovenská banka) in Bratislava machte in den Jahren 1930 – 1938 eine komplizierte Entwicklung durch, auf die sowie die objektiven als auch die subjektiven Probleme Einfluss nahmen. Sie wurde harter Probe und Überprüfung ihrer Geschäfte gestellt. In den Jahren 1930 – 1938 wurde nämlich das Bankwesen in der Slowakei, ähnlich wie auch andere Bereiche des wirtschaftlichen Lebens, durch die Wirtschaftskrise gelähmt. Diese Krise enthüllte die Schwachstellen des Bankwesens in der Slowakei, die es in den Zeiten des konjunkturellen Wachstums in den Jahren 1926 – 1930 nicht gelang zu festigen. Die Wirtschaftskrise in den Jahren 1929 – 1933, die am meisten die führenden nationalen Banken – Tatra Banka und Slovenská banka traf, unterbrach den Sanierungsprozess aus den Jahren 1925 – 1929. Die Verluste der Slowakischen Bank (Slovenská banka) entstanden vor allem durch ihre Beteiligung auf der Verwaltung und Kreditierung der Industrie- und Handelsbetriebe. Die Slowakische Bank (Slovenská banka) lehnte die Sanierung mithilfe von Staatsgeldern ab, insbesondere wegen der harten Sanierungsbedingungen. Sie finanzierte die Sanierung aus eigenen Quellen, wobei sich ihre eigene Mittel um zwei Drittel reduzierten. V. Makovický erwartete zwar eine schnelle Konsolidierung, aber die Folgen der Krise waren so zerstörend, dass die Bank zum ersten Mal seit 1882 sechs Jahre lang keine Dividenden auszahlte. In ihrem Verhältnis zu der Regierung und den politischen Kreisen lavierte sie in dem untersuchten Zeitraum mit mehr oder weniger Erfolg, wobei sie ihre unabhängige Position zu bewahren und möglichst größte Vorteile zu gewinnen versuchte. Trotz aller Erschütterungen und Verluste ist die Slowakische Bank (Slovenská banka) am Ende der 30. Jahre ein stabilisierter Geldinstitut, bereit neue Herausforderungen und Aufgaben nach der Entstehung des Slowakischen Staates zu übernehmen.

PIAE FOUNDATIONES

Zbožné fundácie a ich význam
pre rozvoj uhorskej spoločnosti
v ranom novoveku

Ingrid Kušniráková

ROZHĽADY

TRIANONSKÉ RITUÁLY ALEBO ÚVAHY NAD NIEKTORÝMI JAVMI V MAĎARSKEJ HISTORIOGRAFII

ROMAN HOLEC

HOLEC, Roman. Trianon rituals or considerations of some features of Hungarian historiography. *Historický časopis*, 2010, 58, 2, pp. 291-312, Bratislava.

The study connected with the approaching anniversary of the conclusion of the Treaty of Trianon examines the instrumentalization of this event in part of Hungarian historiography. Biased arguments, the so-called national viewpoint, double standards for the same phenomena, absence of context, lack of perception of preceding developments, demonization of particular personalities and phenomena, uncritical argumentation from the 1910 nationality statistics, which used unreliable methods, accompany this instrumentalization. All this is only part of a rich repertoire. The study comments on the character of the most recent Trianon publications and generalizes about some common features of Hungarian historiography, especially the absence of self-reflection and problems with the analysis of their own historical failures, as well as the tendency of the main stream of Hungarian historiography to ignore these negative trends. They are tacitly accepted without comment or the necessary critical detachment, which gives the impression of agreement. There are more than enough similar negative phenomena in Slovakia, but here they evoke polemics and the majority of professional historians distance themselves from them. Only those, who can express their position and not be silent at home, have the right to look beyond the frontiers and express critical views of the situation in neighbouring countries.

Hungarian historiography. Trianon and its instrumentalization. Absence of self-reflection and distortion of history. Comparison with Slovak historiography.

Pre dnešnú až tragicky rozštiepenú maďarskú spoločnosť má história a jej symboly významnú zjednocujúcu úlohu. Vybrané historické osobnosti a udalosti dokážu mobilizovať a integrovať, čo už nie je schopný pomaly ani jeden z dvoch (najnovšie troch) proti sebe stojacich politických táborov. Z toho vyplýva, že dejinám a historickému vzdelaniu sa venuje v Maďarsku tradične mimoriadna pozornosť. A to aj zo strany politických špičiek, ktoré práve v dejinách nachádzajú a dejinami supľujú to, čo chýba dnešnej spoločnosti frustrovanej ekonomickými problémami a nezmieriteľnými politickými protirečieniami. Únik do minulosti je tradičným a jediným prostriedkom, ktorý umožňuje oslovovať ľudí pomocou jednoduchých postupov aj v súčasnosti a obracať ich pozornosť najmä smerom von, mimo priestor vlastného maďarského štátu. Pochopiteľne v intenzite toho „ako sa tlačí na pílu“ a aké konzekvencie sa vyvodzujú, panujú rozdiely. Výsledkom je však spoločnosť „chorá dejinami“, v ktorej sa okrem veľkej váhy vlastných dejín a hrdosti nad ich veľkosťou miešajú aj traumy z historických porážok a krívd a najmä z toho, že v takýchto dejinách sa zdanlivo len ťažko nachádzajú pozitívne východiská. Hovorím

o spoločnosti „chorej dejinami“ napriek tomu, že i v Maďarsku je evidentný čoraz menší záujem o dejiny, najmä medzi mládežou. V každom prípade ide o úplne inú rovinu ako na Slovensku.¹

Najmä posledné storočie robí z Maďarov najväčších „lúzrov“ v stredoeurópskom priestore. Traumatizuje ich fakt, že jedna historická prehra strieda druhú a dopĺňa ich celá séria aj vlastných historických zlyhaní. Ich sebareflexia bez toho, aby motivovala vznik pocitu krivdy, ba odplaty a „spravodlivej“ nápravy, alebo hľadania ospravedlnení, je veľmi zriedkavá. Aj preto sa v súvislosti s holokaustom, divokým povojnovými odsunmi alebo atrocitami voči susedom, radšej hovorí o zlyhaniach druhých a nepripúšťa sa, že tieto – inak neospravedlniteľné – kroky sú často len následnou reakciou na predchádzajúce maďarské atrocitu, zámery či tragické opatrenia. Aj preto si radšej nikto nevšíma, čo jednotlivým zlyhaniam predchádzalo, alebo sa interpretujú nevyvážené a podstatne kritickejšie voči druhým ako voči sebe. Podobná prax dvojakoého metra je krátkozraká a má fatálne dôsledky na deformácie v spoločenskom vedomí a historickej pamäti, kde sa zámerne kultivujú negatívne stereotypy voči druhým a vlastné omyly a zlyhania, neraz príčiny prvých, zostávajú na periférii záujmu či zametené pod koberec. Nečudo, že maďarské dejiny (a skrine) sú plné kostlivcov...

Selektívnosť je charakteristická aj pre terminológiu. To, čo sa nazýva u iných agresiou, vysvetlíme u seba rôznymi najsofistikovanejšími príčinami a uvedenému pojmu sa radšej vyhneme. To, čo u iných nazveme fašizmom aj s pridanou hodnotou všetkých hrôz, ktoré ho sprevádzajú, nazveme u seba eufemisticky obmedzenou demokraciou (diktatúrou) a pod., lebo všetko iné vyznieva lepšie ako fašizmus. Ak z možného porovnania vychádzame horšie, tak radšej neporovnávame. Takýto nekriticky „fanúšikovský“ prístup (rozumiem pod ním tak často používaný pojem „maďarská optika“ či „maďarské hľadisko“) je rovnako neproduktívny ako aj deformujúci.

Práve stále častejší výskyt podobných javov v maďarskej, najmä populárnovedeckej tvorbe, teda tvorbe určenej primárne najširším vrstvám obyvateľstva, ma primäli k týmto riadkom. Nositeľom týchto javov nie sú pritom nejakí insitní historici, ale neraz ide o renomovaných pracovníkov špičkových historických pracovísk alebo o najmladšiu generáciu maďarských historikov, ktorí pristupujú na túto hru. Aj tu vidím rozdiel medzi maďarskými a slovenskými extrémami.

Príkladom spomínaného selektívneho prístupu je májové číslo inak kvalitného a renomovaného historického časopisu *Rubicon* z roku 2009. Na jeho stránkach sa vlastne po prvý raz po vyše šesťdesiatich rokoch (!) historici kvalifikovane zaoberajú udalosťami na maďarsko-juhoslovanskej hranici v rokoch 1941 – 1944/45, predovšetkým po prvý raz maďarskými atrocitami voči srbskému civilnému obyvateľstvu a v závere vojny podobnými aktmi pomsty zo strany Srbov voči Maďarom. Posledné sú už pomerne spracované, hoci neraz s emóciami a na rôznej úrovni. Zatiaľ čo v spomínanom *Rubicone* má výborný text Judit Pihurik o vlastných zlyhaniach názov *Hideg napok (Chladné dni)*, podľa doteraz jediného, vyslovene beletristického stvárnenia udalostí z pera Tibora

1 HOLEC, Roman. Na čo sú nám dejiny? Aké dejiny potrebujeme? In *História*, 2008, roč. 8, č. 1, s. 41-44; HOLEC, Roman. Úvod bez záveru alebo úvaha namiesto úvodu. In *Rozštiepená minulosť. Kapitoly z histórie Slovákov a Maďarov*. Bratislava : Nadácia Terra Recognita, 2008, s. 11-16.

Cseresa zo začiatku šesťdesiatych rokov),² nasledujúci z viacerých textov o akte srbskej pomsty nesie príznačný názov *Még hidegebb napok (Ešte chladnejšie dni)*.³ Zrejme aby vynikol „kvalitatívny“ rozdiel vo vzájomnom vraždení. Pochopiteľne, priestor na vykreslenie všetkých brutálnych represálií dostali len maďarskí autori.⁴ Ešte lepšie to dokumentuje rozsah, keď pomer strán venovaných vlastnému a srbskému zlyhaniu je 10 : 23 v „prospech“ cudzieho zlyhania a je dokumentovaný následnými etnickými čistkami a obľúbenou témou znižovania počtu Maďarov po druhej svetovej vojne.

Je pozoruhodné, že po desaťročiach mlčania sa témy vzápätí chopil aj druhý renomovaný populárnovedecký maďarský časopis *História* vo svojom prvom tohtoročnom, inak srbsko-maďarskom čísle. Pod názvom *Čo vieme o „ešte studenších dňoch“?* sa vyjadrila znovu Enikő A. Sajti. A znovu bez srbského stanoviska. V esejisticky ladenom texte (ide o prejav z podujatia v Subotici z roku 2009) sa srbsko-maďarských atrocít dotkol aj Ferenc Glatz. V oboch uvedených príspevkoch sa na jednu miskú váh kladie 3 340 zavraždených (z toho 2 250 Srbov) a na druhú 20 000 Maďarov (nehovoriac o tom, že v maďarskej verejnej mienke sa už pomaly bez otáznika ustala počet obetí na 40 000). Podľa srbských zdrojov stále „len“ 5 000. V emotívnom Glatzovom vystúpení, ktoré si svoj charakter zachovalo aj v písomnej podobe, sa síce hovorí o „srbskom nacionalizme“ a „maďarskej necitlivosti“, ale v princípe sa snaží zbaviť dedičstva kolektívnej viny a vzájomných obviňovaní a volá po diskusií, vrátane o „studených“ a „ešte studenších“ dňoch. Lebo, ako správne poznamenáva, človek sa musí zhroziť pri detailoch vzájomného masiarenia – a historici pritom statočne mlčia.⁵ To sú Glatzove slová, s ktorými sa nedá nič iné len súhlasiť.

Podobný dvojaký meter ako v uvedenom srbskom prípade, kde sa na jednej strane o mnohom pomlčí, na druhej s vyžadovanou „maďarskou optikou“ sú aj dohady a emócie dobré na masírovanie verejnej mienky, možno vidieť v staršom čísle *Rubiconu* z roku 2008 venovanému Slovenskej republike z čias druhej svetovej vojny. Číslo má už na titulnej strane názov *Fašistický bábkový štát Slovensko, 1938 – 1945*, hoci v súčasnosti ani slovenská vedecká literatúra, ktorá má dostatočne kritický postoj k pomerom v štáte a jeho politickej praxi, nepoužíva tento pojem. Jednoducho preto, lebo nech si vezmeme akúkoľvek typológiu fašizmu, nespĺňa totalitný systém tohto obdobia na Slovensku jeho znaky a skôr sú potvrdením povestného slovenského variantu „deravej totality“. Podľa Istvána Janeka slovenský štát vznikol ako produkt „posledného štádia“ rozpadu Československa ako „chorého muža“ strednej Európy a „prvý samostatný slovenský štát možno klasifikovať ako istý druh (klerikálno)fašistického režimu a bábkový štát nacistic-

2 PIHURIK, Judit. Hideg napok. Délvidék 1941 – 1944. In *Rubicon*, roč. 20, č. 5 z mája 2009, s. 20-29. Dielo T. Cseresa bolo preložené do mnohých jazykov, predovšetkým susedných krajín. Roku 1978 vyšlo v pražskom vydavateľstve Odeon.

3 A. SAJTI, Enikő. Még hidegebb napok. Megtorlás a Délvidéken. In *Rubicon*, roč. 20, č. 5 z mája 2009, s. 30-38.

4 Popri už spomínaných Judit Pihurik a Enikő A. Sajti aj László Gulyás, Lajos Forró, Márton Matuska a László Sebők. Na obsiahlu ilustráciu sú využité maďarské memoáre.

5 GLATZ, Ferenc. Szerb-magyar történelmi repertórium. In *História*, roč. 32, č. 1-2 z januára – februára 2010, s. 58-61; A. SAJTI, Enikő. Mit tudunk a „még hidegebb napok“-ról? In *História*, roč. 32, č. 1-2 z januára – februára 2010, s. 37-43.

kého Nemecka“.⁶ Zatiaľ čo s poslednými štyrmi slovami sa možno stotožniť, k prvým dvom tvrdeniam možno mať vážne výhrady. Jednotlivé „štádiá rozpadu“ neboli vnútorne podmienené a neboli ani prejavom „choroby“ štátu, ktorý mal síce svoje chyby, ale aj dostatočné demokratické mechanizmy na ich odstránenie (napr. na rozdiel od medzivojnového Maďarska). Pokus o typológiu v strede myšlienky evokuje marxistickú nálepku, ktorej chýba len povestné adjektívum „takzvaný“.

Na druhej strane je pozoruhodné, že v maďarskej odbornej literatúre sa Horthyho režim ako fašistický neoznačuje, ba existuje vysoký prah citlivosti na podobný prívlastok. Právom. Pravda už menej oprávnené je dávať ho vo vzťahu k židom do jednej skupiny s Československom. Ide o nezmysel, a to aj vtedy, ak to v roku 1974 údajne povedal Jiří Kolečka.⁷ Takéto tvrdenie visí jednak úplne vo vzduchu, jednak je k dispozícii dosť odborníkov na medzivojnové Maďarsko (a Kolečka medzi nich určite nepatrí) a jednak je obdivuhodné ako vie prežiť takáto myšlienka v maďarskom prostredí vyše 35 rokov! Zatiaľ čo v jednej krajine museli židia žiť s dôsledkami protižidovských zákonov, ktoré nemali v čase prijatia nikde v Európe paralelu, v ČSR sa aktívne zúčastňovali na politickom a hospodárskom živote. Nerovnaký meter je však obľúbeným postupom, na čo ešte viackrát upozorním. Szálasiho režimu sa dá navyše len ťažko nájsť slovenská paralela.⁸

Pri následnej charakteristike Slovenska počas vojny dostal v spomínanom „slovenskom“ *Rubicone* priateľ holokaust, Hlinkova garda, jednotlivé osobnosti (pri Tukovi sa obchádza fakt o dnes už dokázanej spolupráci s maďarskou vládou) a medzi nimi vyše 11 strán (!) o Jánosovi Eszterházym. Nevadilo by to, ale je pozoruhodné, že povstanie ako výraz nestotožnenia sa obyvateľstva s charakterom režimu a ako kľúčová udalosť pre povojnový slovenský vývoj, ba zdroj významných historických tradícií, je spomenuté v texte len marginálne a v iných súvislostiach. Aj to v chybných. Už zo stredoškolských učebníc je predsa známe, že povstanie bolo vyhlásené ako reakcia na vstup nemeckých jednotiek na slovenské územie a nie kvôli tomu, že v auguste dosiahla Červená armáda hranice Slovenska.⁹ Nakoniec, aby nebolo pochybností o slovenskej iredente, ktorá je spomínaná viac ako povstanie, je uvedená aj fotografia, na ktorej sa žiada nielen návrat území stratených po arbitrácii, ale dokonca aj Vác! Táto téma by si nepochybne zaslúžila aj samostatný článok. Veď iredenta a Slovensko patria neodmysliteľne k sebe!

6 JANEK, István. Egy fasiszta bábállam Szlovákia 1938 – 1945. In *Rubicon*, roč. 19, č. 4 z apríla 2008, s. 5. Na s. 13 sa hovorí o excesoch Vojtecha Tuku a Alexandra Macha, ktorým išlo o „úplnú fašizáciu štátu“ a jeho podriadenie Nemcom.

7 TÖRÖK, Bálint. Horthy-rendszer (Kérdések és feleletek a Horthy-rendszeréről). In *Valóság*, roč. 52, č. 2 z februára 2010, s. 53. Mimochodom, v článku možno nájsť v súvislosti s Trianonom viaceré pozoruhodné myšlienky, ktoré prekračujú zaužívané maďarské stereotypy, napríklad že „bolo obrovskou chybou vzťahovať všetky ťažkosti na Trianon“. Tento záver sa opiera o stanovisko Pála Telekiho z roku 1938, podľa ktorého takáto politická propaganda nebola a ani nemohla byť účinná pri formovaní verejnej mienky v Európe (s. 49). Mnohí súčasní maďarskí historici majú stále očividne úplne opačný názor.

8 Upozornil by som na najnovšiu prácu mladého historika detailne vykresľujúcu charakter Szálasiho režimu KOVÁCS, Zoltán András. *A Szálasi-kormány belügyminisztériuma. Rendvédelem, állambiztonság, közigazgatás a nyilas korszakban*. Máriabesnyő-Gödöllő : Attraktor, 2009. Pozitívna recenzia (BÉKES, Márton). *Hadihungarizmus*. In *Századvég*, Új folyam, 53. szám, 2009, 3, s. 175-181) na toto dielo je nadviazaná pojmom *hadihungarizmus* (vojenský hungarizmus).

9 JANEK, István. Jozef Tiso. In *Rubicon*, roč. 19, č. 4 z apríla 2008, s. 11.

Samostatné články sú venované tzv. malej vojne a z ďalších „slovenských“ tém zaujme článok o udalostiach v Balasských Ďarmotách v januári 1919, ktoré už úzko súvisia s trianonskou problematikou. Autor článku Árpád Tyekvicska je najväčším odborníkom na tieto udalosti, preto je škoda, že sa nevyhol formuláciám, v ktorých napríklad ústup maďarských jednotiek koncom roka 1918 za stanovenú demarkačnú čiaru označil ako „ponížujúci“.¹⁰ Mali snáď bojovať? Z ďalších príspevkov treba vyzdvihnúť solídne texty o vývoji slovenského národného hnutia v Uhorsku a objektívny článok o Černovej z pera skúseného Lászlóa Katusa, ktorý očividne nedovolil, aby akékoľvek vonkajšie udalosti zasiahli do jeho koncepcie. K jeho prvému článku sa ešte vrátim.

Je charakteristické, že ak sa vo všeobecnosti tzv. malá vojna opisuje neutrálne, resp. sa hľadajú racionálne argumenty na vysvetlenie maďarských krokov, na udalosti súvisiace s prekročením demarkačnej čiary v januári 1919 sa pozerá ako na agresiu majúcu za cieľ zmocniť sa cudzieho územia. Slovenskí historici sa stotožňujú s takýmto označením a nemajú žiadny mentálny problém kriticky posudzovať snahy nového štátu využiť slabosť suseda a spolu s Rumunmi posunúť hranice a zväčšiť vlastné územie, pričom argumenty strategického, hospodárskeho, historického, etnického a iného charakteru sa vždy veľmi pragmaticky nájdu.¹¹ Popierať však, že „malá vojna“ bola rovnakou agresiou, teda vojenským obsadením územia, ktoré Maďarsko nedostalo pri Viedenskej arbitráži, pričom existovalo aj riešenie obsadiť podstatne väčšie a etnicky vyslovene slovenské územie, je opäť len jedným z príkladov dvojakeho metra a problémov s kritickým hodnotením vlastnej minulosti.¹² S podobnou ekvilibristikou sa hodnotí vstup maďarských jednotiek na územie Déldvidéku v apríli 1941. Buď sa nezaujíma žiadne stanovisko (*Rubicon*) alebo sa tvrdí „podľa dobového maďarského hodnotenia“, že Juhoslavia už prestala existovať a tak zmluva o večnom priateľstve z decembra 1940 sa stala irelevantnou.¹³ Súčasné hodnotenie k tejto „interpretácii“ sa alibisticky nevyjadruje, podobná „interpretácia“ je ale použiteľná aj na „ospravedlnenie“ tzv. malej vojny.

Rok 2010 bude rokom 90. výročia Trianonu. Keďže ide o jednu z najtraumatizujúcejších udalostí maďarských dejín 20. storočia a snahy o revíziu nie sú stále časti maďarskej spoločnosti cudzie, možno očakávať vzopnutú vlnu záujmu, reminiscencií a návratov k tomuto medzníku. Nepochybne sa tu priživia všetky inštitucionalizované i skryté formy maďarského nacionalizmu a vzhľadom na volebný rok si nemožno robiť ilúzie, že politici zostanú stranou. Tu, žiaľ, treba povedať, že slovenská strana poskytuje dostatočné množstvo kuriva na maďarské ohne a oba nacionalizmy si navzájom pomáha-

10 TYEKVICSKA, Árpád. A legbátrabb város. Civitas Fortissima. A Csehek kiverése Balassagyarmatról. In *Rubicon*, roč. 19, č. 4 z apríla 2008, s. 36. Tyekvicska je spoluautorom kvalitne pripravenej pramennej edície o zmienených udalostiach: BARTHÓ, Zsuzsana – TYEKVICSKA, Árpád. *Civitas Fortissima. A balassagyarmati „csehkiverés“ korának forrásai és irodalma*. Balassagyarmat : Nagy I. Történeti Kör – Nógrád Megyei Levéltár, 2000.

11 HOLEC, Roman. Problémy spolupráce Martina Rázusa a Ľudovíta Bazovského. In Pekník, M. (Ed.). *Martin Rázus politik, spisovateľ a cirkevný činiteľ*. Bratislava : ÚPV SAV; Veda, 2008, s. 200; HOLEC, Roman. The Small Person and Large History (The moral Fall of Ľudovít Bazovský). In ANDERLEBURCEL, G. – KUBŮ, E. – ŠOUŠA, J. – STIEFEL, D. (Eds.). „Discourses - Diskurse“. *Essays for Mikuláš Teich & Alice Teichova*. Pelhřimov; Prague; Vienna 2008, s. 192.

12 K tomu JANEK, István. *Szlovák-magyar kapcsolatok 1939 – 1944*. Pécs : PTE BTK, 2009.

13 F. I. [FARKAS, Ildikó]. A Déldvidék. In *História*, roč. 32, č. 1-2 z januára – februára 2010, s. 38.

jú a dodávajú dostatočný počet podnetov. Nie je cieľom tohto príspevku hodnotiť dnešnú nešťastnú politickú situáciu, za ktorú zodpovednosť padá na obe strany. No i tu vidieť nerovnaký meter, keď si maďarská strana neprípúšťa svoj podiel zodpovednosti v demonizovaní istých udalostí, v neustálom pripomínaní slovenského extrémizmu a v mapovaní rôznych organizácií takéhoto charakteru na Slovensku. Avšak presne v duchu slovenského príslovia „nevidí pre strom les“, resp. podceňuje vlastné problémy s podobnými organizáciami, ktorých názory prerastajú ako rakovina zneistenou maďarskou spoločnosťou a navyše svojím hlásením sa k revízií Trianonu presahujú hranice a musia zákonite znervózňovať ohrozených susedov.

Isté kruhy v radoch maďarských historikov začali vyvíjať svoje aktivity nielen v predvečer „trianonského roku“, ale už vo väčšom predstihu. Od začiatku roka 2008 začal pod vedením Ernő Raffaya a Archimédésza Szidiropulosza pôsobiť dokonca Trianoni Kutató Intézet (Trianonský výskumný ústav), a to s veľmi ambicióznym vedeckým programom. Jeho hlavným výstupom by mala byť 10-zväzková pramenná edícia v maďarčine a angličtine o predpokladoch, podobe a dôsledkoch Trianonu. Na zakladanie vedeckovýskumných inštitúcií má, pochopiteľne, každý právo a žiadny výskum nemožno apriórne odmietäť, a to ani k Trianonu, najmä keď sa podľa Raffaya má plánovaná edícia vrátiť až do rokov revolúcie 1848/1849.¹⁴

Najväčším problémom maďarských interpretácií jednotlivých traumatizujúcich udalostí je totiž dominantný nehistorický „bodový“ prístup. V jeho zmysle sa „začínajú dejiny“ buď Trianonom, Benešovými dekrétmi alebo inými udalosťami s konkrétnym dátumom a nikoho vôbec, alebo len málo zaujíma, čo týmto udalosťami predchádzalo. Akoby dejiny neboli procesom jednotlivých príčin a následkov, akoby dejiny nemali charakter neustáleho vývoja a pohybu, akoby dejiny len „viseli“ vo vzduchu. Takto vytrhnutý kontext sa potom zákonite javí ako nespravodlivosť, bezprecedentná anomália alebo logicky nevysvetliteľný fakt, ktorý má jasného páchatel'a (tým je vždy niekto druhý) a jasnú obeť (tým sú vždy Maďari).

Ťažko sa v súvislosti so spomenutým ústavom ubrániť zlému pocitu a nevelkým očakávaniam. Najmä keď si človek prelistuje od začiatku roka 2009 ústavom vydávaný štvrťročník *Trianoni Szemle (Trianonská revue)*. Články v každom vyše stostranovom čísle veľkého formátu majú zväčša vedecký aparát a vonkajší pohľad by dával tušiť dokonca vedecké ambície. Jednotlivé príspevky však majú veľmi nevyrovnanú úroveň. Niektoré, najmä z pera mladých autorov, spĺňajú najprísnejšie kritériá a je veľká škoda, že sa ocitli práve na stránkach tohto časopisu. Mnohé príspevky sú však vyslovene amatérske a niekedy človek nadobúda dojem, že rozhodujúcou kvalifikáciou na publikovanie bolo mať k Trianonu jednoznačný, pochopiteľne negatívny postoj.

Cieľom časopisu je podľa vlastnej prezentácie publikovať práce, pramene, beletriu, recenzie odbornej literatúry, sprostredkovať rozhovory so známymi domácimi a zahraničnými vedcami, analyzovať postavenie maďarskej menšiny v Karpatskej kotline (ani náhodou menšín v Maďarsku, ktoré sa rovnako stali doslova a do písmena obeťami Trianonu), životné osudy ľudí spojených s Trianonom, pričom posledné je spoločným menovateľom všetkého predchádzajúceho. A keďže pravidlo, že všetko so všetkým sú-

14 Megalalkult a Trianon Kutató Intézet, podľa <http://www.szentkoronaradio.com/node/43629>.

visí je tu použité *ad absurdum*, nehľadajú sa príčiny vedúce k Trianonu, ale všetko zlo v maďarskej interpretácii sa vidí a nachádza v súvislosti s Trianonom.

Tak sa tu dočítame o násilnej asimilácii Maďarov a agresívnej menšinovej politike takmer všetkých maďarských susedov alebo o konkrétnych (samozrejme maďarských) martýroch v 20. storočí, napríklad už spomínaných „ešte studenších dní“ z čias srbského obsadenia maďarského územia. Ako býva tradíciou, bez akýchkoľvek súvislostí a kontextu. Sú tu články o vpádoch susedov na maďarské územie. Namiesto hľadania skutočných príčin Trianonu nachádzame neustále opakované rôzne sprisahanecké teórie o zámernom geopolitickom rozbití stredoeurópskeho priestoru s cieľom mocenského a hospodárskeho vyradenia tohto priestoru a oslabenia Nemecka alebo o deštruktívnych zámeroch slobodomurárov. Sú tu aj články prírodovedcov zdôrazňujúcich z rôznych aspektov jednotnosť Karpatskej kotliny, ktorá však – chtiac či nechtiac – na stránkach podobného časopisu a pod taktovkou uvedených dvoch mien vyvoláva rôzne politické konotácie a rôznych duchov minulosti. V prvých štyroch číslach nájdeme pravidelne články Miklósa Duraya o rôznych historických témach, z ktorých však ako slama z topánok trčia jeho politické názory. Najmä snaha o návrat na začiatok 20. storočia, kým jednotný národ násilím nerozdelili. Čestné miesto zaujala vo všetkých číslach osobnosť z maďarskej strany neustále demonizovaného Edvarda Beneša, ktorý nepochybné nikdy nemohol tušiť, že nadobudne takúto popularitu. Zatiaľ čo v českej historiografii sa vedú neustále spory o jeho význame, zásluhách, zlyhaniach a názoroch, v maďarskej historickej pamäti, a žiaľ i medzi historikmi, je personifikáciou všetkého zla a jeho medzinárodný vplyv a možnosti sa neprimerane preceňujú. K inštrumentalizácii takýchto postojov sa často využíva český „protibenešovský tábor“, čím sa vyvoláva zdanie objektivity a internacionalizujú sa zdanlivo len maďarské postoje.

Obe spomínané osoby stojace na čele ústavu i časopisu – Raffay a Szidiropulos – sú síce školení historici, ale v odborných kruhoch prakticky neakceptovaní. V seriózných periodikách a na žiadnej vedeckej (zdôrazňujem slovo vedeckej) konferencii sa s nimi totiž nestretnete, sú však dostatočne známi a predstavujú dokonca pomerne obvyklé ustálené typy. Prvý je syntézou historika, nacionalistu a politika, čo je kombinácia negatívne známa skutočne v celej Karpatskej kotline, druhý príklad potvrdzuje už z Uhorska až dodnes známy fakt, že cudzinec sa s prebratou identitou stáva neraz väčším nacionalistom ako človek, ktorý sa s istou identitou narodil. Netreba preto podceňovať a marginalizovať podobné aktivity, najmä keď náklad a čítanosť časopisu vysoko presahuje iné vyslovene vedecké periodiká. Medzi autormi navyše nájdeme aj mená akceptovateľných a dostatočne renomovaných historikov ako Gyulu Popélyu¹⁵ alebo Gézu Jeszenszkého,¹⁶

15 Z prác Gyulu Popélyu: *Népfogyatkozás. A csehszlovákiai Magyarorság a népszámlálások tükrében 1918 – 1945*. Budapest : Regio, 1991; *Ellenszélben. A felvidéki magyar kisebbség első évei a Csehszlovák Köztársaságban (1918 – 1925)*. Bratislava : Kalligram, 1995; *Búcsú a főiskolától. A felsőoktatás és a felvidéki magyarorság*. Bratislava : Madách – Posonium, 2005; *Erős várunk az iskola. Tanulmányok a szlovákiai magyar oktatásügy problémaköréből (1918 – 1938)*. Bratislava : Madách – Posonium, 2005; *Hazatéréstől a hazavesztésig. Magyar oktatásügy és oktatáspolitikai a visszatért Felvidéken (1938 – 1945)*. Bratislava : Madách – Posonium, 2006.

16 Najznámejšou prácou je JESZENSZKY, Géza. *Az elveszett presztízs. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában (1894 – 1918)*. Budapest : Magyar Szemle Könyvek, 1994 (vyšla už v dvoch vydaniach).

navyše na stránkach *Trianoni Szemle* publikujú aj doktorandi, mladí, perspektívni a talentovaní autori. Človek by rád napísal, že primerane mladosti aj dostatočne naivní, ale jednak si netreba vždy robiť ilúzie a jednak je história ako veda dostatočne známa svojimi sklonmi k prostitúcii, takže neraz už zazneli hlasy spochybňujúce jej vedecký charakter.

* * *

Ešte horší dojem a horký pocit znovuoživenej iredenty zostane z ďalšieho populárno-vedeckého historického časopisu, ktorý taktiež začal vychádzať od začiatku roka 2009 a jeho periodicita je trochu nejasná (štvrtročne alebo raz za dva mesiace). Obojstranná propagácia, zloženky na predplatné oboch časopisov v každom z nich a meno Ernő Raffaya dávajú tušiť vzájomné prepojenie a minimálne ideovú blízkosť. Jeho názov *Nagy Magyarország (Veľké Maďarsko)* je však nehodný 21. storočia a vyvoláva dohady o skutočných príčinách rozsiahleho „vedeckého“ záujmu. Úvodzovky sú namieste, lebo z názvu sú zrejme skôr politické zámery. Dostatočné nie je ani stanovisko Barnu Ábraháma, ktorý v súvislosti s terminologickými rozdielmi v oboch jazykoch svojho času a na inom mieste uviedol: „*V každodennom používaní sa naproti tomu pociťuje potreba rozlíšiť predtrianonský, v skutočnosti multietnický, a potrianonský štát. Tak sa stáva v neodbornej jazykovej praxi z niekdajšej Hungárie historické Maďarsko* [Történelmi Magyarorszag – R. H.] *a v závislosti od temperamentu veľké Maďarsko* [Nagy-Magyarorszag – R. H.] ...“¹⁷ Ťažko možno takéto vysvetlenie prijať v súvislosti s názvom časopisu, ktorý si zakladá na svojej odbornosti a navyše sa vôbec nezaobrá len Uhorskom. Wikipédia pod uvedeným názvom rozumie a označuje (bez akéhokoľvek temperamentu) predtrianonský štátny útvar, presnejšie Uhorsko.

Je pozoruhodné, že časopis, ktorý nás vracia do čias Jenő Rákosiho, Gusztáva Beksicsa, do čias medzivojnovej iredenty a protitrianonského kultu oživujúceho myšlienku Veľkého Uhorska/Maďarska, nikomu v Maďarsku neprekáža. Pritom mimoriadna citlivosť voči susedom a všetkým možným i nemožným prešľapom, voči všetkým údajným i reálnym krivdám a nespravodlivostiam, sa ťahá ako motto všetkými číslami všetkých spomínaných publikácií. Ak má práve k tomuto smerovať výskum Trianonu a jeho pripomínanie si v tomto roku, bude to neproduktívny príspevok časti maďarských historikov, ktorí budú nepochybne strašiť slovenskými extrémistami a nacionalizmom, pričom si budú kultivovať vlastné hodnoty, nepochybne označované ako historické právo, náprava krivd, vlastenectvo a navrátenie „svojich“ území. *Duo cum faciunt idem, non est idem...* V tomto smere si skutočne myslím, že ide o kvalitatívny a kvantitatívny rozdiel medzi oboma nacionalizmami, z ktorých jeden si nasadzuje buď primitívno-vulgárnu masku alebo si lieči komplexy naivnými intelektuálne sa tváriacimi argumentmi, ktoré majú zvyšovať národné povedomie, pritom však vzbudzujú niekedy úsmev, inokedy pochybnosti o vedeckosti celej koncepcie „veľkých“ národných dejín a nevdojak pripomínajú známe dáko-románske rumunské koncepcie. Druhý je oveľa sofistikovanejší,

17 ÁBRAHÁM, Barna. Történelmi csomópontok és folyamatok értelmezése 1100 év kölcsönhatásában. In ILLÉS, Pál Attila (Ed.). *Hungaro-szlovakológia* (Esztergomi Forrásközpont Sorozat III.). Budapest : Szent István Társulat, 2007, s. 106. V tejto súvislosti treba upozorniť na najnovšie množiace sa prípady používania termínu *Szlovenszkó*, a to pre obdobie medzivojnové i pre Slovenský štát počas druhej svetovej vojny (napr. príspevky v časopise *Pro Minoritate*, 2009, tél).

ale vo svojej podstate agresívnejší a nebezpečnejší. Kvázi-vedeckými a emocionálnymi argumentmi búši do maďarského čitateľa a zámerne v ňom vyvoláva negatívne pocity, jednak sebaľútosť a krivdu, jednak nevyhnutnosť odpłaty voči všetkým agresívnym susedom.

Hlavným redaktorom časopisu *Nagy Magyarorszá*g je mladý historik Levente Jónás, ktorý vo svojom verejnom vystúpení na tzv. Sziget-festivale v auguste 2009, ako aj v úvodnom slove v prvom čísle časopisu vysvetlil, že tvorcom, prevažne mladej generácii, ide o konzervatívny časopis a konzervatívne hodnoty, ktoré sa pri všetkých existujúcich časopisoch tohto typu doteraz vôbec neuplatnili. Druhým zámerom je údajne objektívna analýza kľúčových udalostí a medzníkov maďarských dejín, ale videná a interpretovaná s maďarskou optikou. Zárukou toho mu nie je oficiálna historiografia, poznačená navyše mnohými deformáciami predchádzajúcich desaťročí.¹⁸ Akú objektivitu, nestrannosť a akú optiku má na mysli vyplýva už z toho, že uvedený mladý muž je známy skôr ako funkcionár krajne pravicového hnutia Jobbik. Takže nestrannosť a nestrannosť (vylučuje ju každá nacionálna optika, o nacionalistickej ani nehovoriac) ako záruka objektivitu absentujú už od začiatku. K názvu časopisu sa Jónás vyjadril len ústne, keď sa odvolal na *Magnu Hungariu* v ďalekej minulosti. Kto však pozná rétoriku a názory Jobbiku a nakoniec kto sa začíta do niektorých textov, musí mu byť jasné, o čo tejto optike a objektivite ide. Podľa nich návrat pred rok 1920 je určite spravodlivý, objektívny a zodpovedá maďarským záujmom.

Obsah časopisu *Nagy Magyarorszá*g prichádza s tradičnými a rovnakými témami. Rýchlo zistíme, že tento repertoár sa neustále opakuje. Prvé číslo je venované Trianonu. Druhé si za ústrednú tému zvolilo civilné polovojenské jednotky v 20. storočí (od tzv. „rongyos gárdy“ až po dnešnú maďarskú gardu, vrátane príbehu Balašských Ďarmot z januára 1919 a heroizovaných diverzných aktivít „rongyos gárdy“ voči Česko-Slovensku na jeseň roku 1938). Celé tretie číslo má spoločného menovateľa v slovenských dejinách.

Z trianonského čísla by som upozornil na charakteristický príspevok Gábora Balogha venovaný R. W. Setonovi-Watsonovi. Maďari nemajú radi tohto Škóta a považujú ho za tendenčného. Ako však nazvať text, ktorý kritizuje dielo *Racial Problems in Hungary* spôsobom, z ktorého je očividné, že autor ho nedržal v rukách a opiera sa o očividne skreslené a nepresné myšlienky?¹⁹ Ak má takto vyzerať objektívna veda, tak tu končí každá vedecká diskusia. Typické zľahčovanie situácie nemaďarských národov, v ktorých vidí len „*jeremiády rozoberajúce maďarský útlak*“ (posledné dve slová dáva pre istotu do úvodzoviek), ale aj konštatovanie, že Černová zostala v Škótovej interpretácii len prehnaným a zdeformovaným javom, navyše zovšeobecnením pre celú situáciu národnosti, sa autor približuje k dikcii vtedajších politických elít a nemôže potom zákonite pochopiť mieru odcudzenia voči takémuto štátu, ako aj príčiny jeho rozpadu. Na rozdiel od Balogha Jenő Gergely vo svojom na prameňoch postavenom príspevku o postoji Svätej Stolice k novému Maďarsku (asi nechtiac) dokazuje oveľa realistickejší postoj Vatikánu

18 JÓNÁS, Levente. Útravaló. In *Nagy Magyarorszá*g, roč. 1, č. 1 z júna 2009, s. 3. K tomu aj http://www.szentkoronaradio.com/letoltes/2009_08_18_jonaslevente.

19 BALOGH, Gábor. Scotus Viator, a nagy ellenség. In *Nagy Magyarorszá*g, roč. 1, č. 1 z júna 2009, s. 27.

k stredoeurópskym udalostiam, ako by očakávali samotní Maďari. Keď si však čitateľ prečíta vyslovene tendenčný článok Attilu Druca, dozvie sa znovu všetky stereotypy o sieťach rôznych tajných spoločenstiev so slobodomurármi na čele, o Rusku v pozadí sarajevského atentátu, o rozhodujúcej úlohe cárskeho režimu na rozpútání vojny a agresívnych panslávskych plánoch, o manipulátorovi Benešovi, až autor skončí pri vyslovene bulvárnych nezmysloch na adresu vlastizradcu Károlyiho.

* * *

K samotnej trianonskej téme by som dal tri návrhy. Keď už autori nechcú analyzovať príčiny nespokojnosti a odcudzenia nemaďarských národov, lebo pravdepodobne by ich asi nenašli, nech rezignujú na konšpiračné teórie slobodomurárov, globálne siete imperialistov, „*pustošivú činnosť svetových síl*“, protimaďarské intrigy Židov či Beneša, teda témy neustále prepierané v oboch spomínaných spríbuznených časopisoch, ale nech sa skúsia zaoberať domácim vývojom v období predchádzajúcim Trianonu. Stačí si prečítať diskusie politických elít v uhorskom parlamente počas vojny. Ak na jej začiatku prevládala arogancia a namiesto mýtizovaného Tiszovho protivojnového odporu práve na parlamentnej pôde dominovali vojnychtivé a sebavedomé prehlásenia jednotlivých politikov, v závere vojny musí každého ohromiť miera nepochopenia kritickej situácie a úplné odtrhnutie poslancov od reálneho stavu vecí. Druhou možnosťou výskumu je konštruovanie agresívnych vojnových plánov uhorskej politiky, a to aj ústami Istvána Tiszu, a popri plánovanej expanzii aj príprava na etablovanie uhorskej správy na nových územiach v prípade víťazstva ústredných mocností. Argumenty a zdôvodnenie na obsadenie Valašska, Ukrajiny, Dalmácie a ďalších, nepochybne tradične maďarských teritórií, by sa určite pragmaticky našli. To by bolo vhodným protikladom o to starostlivejšie vypracovanej mapy územných nárokov všetkých susedov voči Uhorsku v závere vojny a po nej. Analýza uhorských expanzívnych plánov by dostatočne ukázala, že Uhorsko nebolo obeťou, ale rovnako agresívnym účastníkom vojny, ktoré si opantané chimérou víťazstva nevedomovalo, že nebolo a nebude v jeho silách spravovať a spacifickovať ďalšie rozsiahle územia. Treťou možnosťou je poučné čítanie provládneho humoristického časopisu *Borsszem Jankó* (*Janko Hraško*). Veľmi vtipné nie je, lebo zo začiatku vyráža dych jeho sebavedomie a arogancia, posmešné postoje voči Dohode a presvedčenie, že vojna bude rýchla, krátka a predovšetkým víťazná. Dnešný čitateľ už vie ako to všetko dopadlo a keď si prečíta antisemitské čísla, možno pochopí, že nie(len) Trianon bol príčinou vzopätého povojnového antisemitizmu. Je paradoxné, že v závere vojny preukázali budapeštianski humoristi podstatne viac realizmu a pokory ako poslanci vo vtedajšom parlamente.

K druhému číslu treba dodať, že v texte o udalostiach v Balašských Ďarmotách sa reaguje aj na najnovší film režiséra Gábora Matúza z roku 2009 s názvom *A legbátrabb város* (*Najodvážnejšie mesto*) s podtitulom *Príbeh o tých, ktorí chceli zostať Maďarmi. Živí alebo mŕtvi*. Film, napriek celej plejáde historikov, ktorí sa na ňom spolupodieľali, je vlastne nevydareným celovečerným dokumentom. Nevydareným z dvoch dôvodov, technického i obsahového. Film trpí elementárnymi chybami, na ktoré mal tvorcov upozorniť každý historik. A tých sa točilo okolo filmu viac ako dost. Vojaci v ňom totiž vystupujú s neprimeranými účesmi, v nablýskaných novučičkých uniformách a s vyzna-

menaniami na hrudi. Pritom z frontu sa koncom vojny vracali vojaci v zúboženom stave, špinaví, zavšivavení a hrdosť na vyznamenania sa už dávno pomínula. Skôr zostávali otázky, za čo vlastne bojovali... Aj českí Sokoli mali jednotné a parádne uniformy s'aby z celoštátnych osláv z roku 1928. Maďarský útok začal o štvrtej hodine ráno, ale vo filme je viditeľnosť ako na poludnie. Z Ľudovíta Bazovského ako predstaviteľa ČSR a novej štátnej moci urobili tvorcovia filmu arogantného mladíka a hustota guláša v januári 1919 presiahla časy kádarovského gulášového socializmu. Ešte závažnejšie boli chyby v komentároch historikov. Podľa jedného neboli Slováci 28. 10. 1918 v Prahe vôbec zastúpení, v druhom pripustili účasť Šrobára, predovšetkým sa však valila na diváka masívna kritika postoja nového štátu voči Slovákom.

Svoje kritické postoje voči ČSR tu prezentovali aj český politológ Rudolf Kučera²⁰ a brnenský mladý historik Miroslav Jeřábek.²¹ Asi im nenapadlo, že poslúžia ako legitimitizačný a objektivizačný prvok v celom „diele“. Kritika voči praxi v ČSR nebola, pravda, úplne neopodstatnená, bizarné však bolo, že znela predovšetkým z maďarských úst a že sa nepovedala plná pravda. Polopravdy sú najhoršie manipulácie s divákom. Bolo treba povedať, že Slováci sa práve v tomto období doformovali na moderný svojbytný národ a že pri všetkých nedostatkoch republiky zaznamenali v krátkom dvadsaťročí obrovský politický, sociálny a kultúrny vzostup, ktorý vyniká ešte viac v porovnaní s trisťnými pomermi za Uhorska, ktoré dôverne poznali. V ČSR ich naopak čakal čulý politický a spolkový život, školstvo všetkých stupňov, podiel na hospodárskom živote a všestranný kultúrny rozvoj. Čo im mohlo ponúknuť nové Maďarsko? O tom, do akej miery boli úprimné maďarské slová o ponúkanej autonómii a aký bol postoj k Nemaďarom všeobecne, najlepšie svedčí najnovší výskum.²²

Nakoniec neodznelo ani porovnanie s pomermi predvojnového Uhorska alebo medzivojnového Maďarska. O všetkom podobnom sa taktne mlčalo, preto všetka bohorovná kritika vyznievala farizejsky a ľživo. Slovenský historik nedostal vo filme priestor, od Gyula Popélyya sa asi nedalo o postavení Slovákov v ČSR nič objektívne očakávať a Ignác Romsics pravdepodobne ani netušil, v akom diele bude vystupovať, čo ho pravda neospravedlňuje.²³ Francúzsky historik Paul Gradvohl²⁴ sa nechal použiť na tradičné tvrdenie z maďarskej dielne o tom, že argument o historickom území Slovenska stál na hlinených nohách, lebo Slovensko nikdy pred rokom 1918 neexistovalo ako samostat-

20 Z významnejších prác KUČERA, Rudolf. *Kapitoly z dějin střední Evropy*. Praha : Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1992; KUČERA, Rudolf. *Közép-Európa története egy cseh politológus szemével*. Budapest : Korma, 2008 (na poslednej práci sa podieľal doslovom práve Gyula Popélyy).

21 Do povedomia historickej obce vošiel prácou JEŘÁBEK, Miroslav. *Za silnou střední Evropu. Středoevropské hnutí mezi Budapešti, Vídní a Brnem v letech 1925 – 1939*. Brno : Dokořán, 2008.

22 MICHELA, Miroslav. *Pod heslom integrity. Slovenská otázka v politike Maďarska 1918 – 1921*. Bratislava : Kalligram, 2009, s. 67 a nasl.

23 Ignác Romsics patrí k najrenomovanejším maďarským odborníkom na dejiny 20. storočia a čo len prehľadný výpočet jeho prác by zaťažil tento príspevok. Po slovensky mu vo vydavateľstve Kalligram vyšli *Trianonská mierová zmluva*. Bratislava 2006 a *Parížska mierová zmluva z roku 1947*. Bratislava 2008.

24 GRADVOHL, Paul (Ed.). *Nouvelles institutions et nouvelles élites. L'enjeu hongrois*. Paris : CIEH, 1995; GRADVOHL, Paul (Ed.). *Construction de la mémoire du XXème siècle en Hongrie...* Paris : CIEH, 1997; GRADVOHL, Paul (Ed.). *Budapest 1956: au prisme des nouvelles sources*. Nanterre : Association des amis de la BDIC, 2006.

ná verejnosprávna jednotka a nikdy nemalo svoje hranice, čo bola pravda. Preto podľa Gradvohla neexistoval právne žiadny dôvod k jeho obsadeniu československým vojskom, čo už pravda pravdou nebolo. Akceptovanie vzniku Československa veľmocami bolo hotovou vecou, rozpad Uhorska rovnako, vznikli dva úplne nové štáty a akurát hranice medzi nimi neboli vytýčené. Jednotlivé demarkačné čiary predstavovali pokusy o dočasné vymedzenie nových hraníc.

Najlepšie je, že kritériom kvality takéhoto filmu je v maďarskom prostredí predovšetkým miera jeho vlastenectva. Presnejšie maďarského vlastenectva. Čo to je? „*Láska k vlasti, vôľa niečo urobiť, prežitie vedomie maďarstva v konkrétnej historickej situácii*“ – a presne to podľa nadšenej recenzie poskytuje Matúzov film.²⁵

Tretie – slovenské číslo časopisu *Nagy Magyarorszá*g – si zaslúži najväčšiu pozornosť. Sústredili sa v ňom všetky negatívne stereotypy a mystifikácie, ktoré fungujú o Slovákoch. V mnohom charakteristické je už viac ako pozoruhodné úvodné slovo, ktoré stojí zato odcitovať: „*Úprimne priznávame, že sa nesnažíme o to, aby sme toto vydanie pripravili v znamení slovensko-maďarského zmierenia. Z jednej strany nás k tomu neviaže žiadna štátna dohoda, výskumná spolupráca, ani štipendium, a tak si môžeme dovoliť luxus samostatne myslieť v rámci jednotlivých historických otázok. Na druhej strane nebolo našim stanoviskom ani násilné hľadanie kompromisu, a síce preto, lebo podľa našich skúseností nikdy nešlo o nič iné, ako o nekonečné žiadosti o ospravedlnenie za všetko, čo sme za uplynulých tisíc rokov voči Slovákom spáchali, presnejšie nespáchali. Treba poznať, že významná časť slovenských dejín stojí na hypotézach, na nezdôvodniteľných záveroch a v istých prípadoch nie je viac ako detskou rozprávkou. Myslíme len na to, že teraz pripravovaná spoločná maďarsko-slovenská dejepisná učebnica používa v plnej miere nehistorický výraz ‚starý Slovák‘. Nebol by to problém, keby sa vzťahoval na Slovákov v 18. storočí, nie o tom je však reč.*“²⁶

Po takomto úvodnom slove nemôžu už jednotlivé príspevky ničím prekvapiť. Zoltán Balassa (podľa Wikipédie maďarský historik a publicista žijúci v Košiciach, mimochodom vzdelaním chemický inžinier) ako autor prvých dvoch tvrdí toľko nezmyslov v súvislosti s Karpatskou kotlinou v čase „zaujatia vlasti“ a v súvislosti s Veľkou Moravou a jej predstaviteľmi, že ani v 19. storočí by to štátu lojálny historik nenapísal lepšie. Zodpovedá to v plnej miere aj literatúre, na ktorú sa odvoláva (o. i. autori Ladislav Ťažký, Ladislav Zrubec, František Bokes!!!) alebo inak povedané, zodpovedá to úplnej ignorancii výsledkov slovenskej historickej vedy. Autor ťaží do takej miery z nezmyselnej teórie o „starých Slovákoch“, že ich vo svojom diletantizme mnohonásobne prekonal. Napr. kritizovaný exkurz Roberta Fica do historickej vedy tromfol stanoviskom Edvarda Beneša na adresu Veľkej Moravy! Z jeho tvrdení možno na ilustráciu uviesť niekoľko: „*Tzv. Veľkomoravskú ríšu zrodila len novodobá slovenská nacionalistická historiografia [...] Slováci v tomto období neexistovali, ako moderný národ existujú niekedy od 18. storočia. Veľká Morava bola štátom Moravanov, nikoho iného.*“²⁷ Za serióznu zmienku nestojí ani jeho ďalší článok s názvom *Kde boli Slováci v stredoveku?* Je príznačné, že

25 JUHÁSZ, Annamária. A kegbátrabb város. In *Valóság*, roč. 53, č. 2 z februára 2010, s. 114.

26 A tót atyafiak. In *Nagy Magyarorszá*g, roč. 1, č. 3 z októbra 2009, s. 3.

27 BALASSA, Zoltán. A Kárpát-medence a magyar honfoglalásig. In *Nagy Magyarorszá*g, roč. 1, č. 3 z októbra 2009, s. 7-8.

na takéto príspevky bol použitý slovenský občan, hoci aj chemik a turistický sprievodca po Košiciach.²⁸ Ak sa má publikovaním podobných nekompetentných článkov rozšírovať poznanie o Slovákoch, nemôže ísť o nič iné ako o zlomyseľný zámer. Ak sa má publikovaním takýchto nekompetentných článkov demonštrovať sloboda vyjadrovania a názoru, tak sa na druhej strane úplne diskredituje vedecký charakter uvedeného časopisu. Ak sa má takto šíriť „rozprávkovosť“ slovenských dejín, tak by to lepšie neurobilo ani v 19. storočí.

* * *

V tomto smere je preto pozoruhodný ďalší článok o vzniku moderného slovenského národa v období 1792 – 1863, ktorému nemožno nič zásadnejšie vytknúť. Napísal ho talentovaný mladý maďarský historik a slovakista József Demmel,²⁹ ktorý však mal určite zväžiť, kam svoj text posielal. Sú veci, ktoré sa v slušnej spoločnosti jednoducho nerobia a historik nie je zodpovedný len za svoj text, ale aj za to, kde a akému fóru ho poskytne. Žiaľ, práve J. Demmel sa nechal zneužiť (nechce sa mi veriť, že išlo z jeho strany o zámer) a legitimizoval tým navonok vedeckosť tohto čísla, a nakoniec i všetkým v ňom obsiahnutým nezmyslom dal v očiach nezorientovaných čitateľov punc vierohodnosti. To pochopiteľne šikovne využil vo svojom úvode anonymný reprezentant redakcie. Solídnosť obsahu Demmelovho článku je v tomto kontexte už len druhotná a nepodstatná. Ďalšie dva články Lászlóa Gulyása sa zaoberajú vznikom ČSR a hlavne zápasom o jej hranice na parížskej mierovej konferencii, ako aj slovenskou otázkou v medzivojnovom Československu. Ani on nešetří kritikou voči pražskému centralizmu a čechoslovakizmu. Komárňanskými rokovaniami z októbra 1938 sa zaoberá článok Gyulu Popélyya.

Článok *Slovensko v službách nacizmu* od Gábora Balogha poskytuje možnosť komparácie s podobným a už spomínaným textom v *Rubicone*. Na rozdiel od neho síce venuje adekvátnu pozornosť aj povstaniu, ale uvádza ho v úvodzovkách a tvrdí, že pôsobilo ako očistný prostriedok, v ktorom si Slováci očistili od krvi svoje meno a všetku zodpovednosť za zločiny nacizmu zvalili na Nemcov a Maďarov, a to od nemluviť a až po starca, pričom s ich vyhnaním a prechádzajúcim odvrátením židov sa takmer zrealizoval Hlinkov a Tisov sen o etnicky homogénnom Slovensku.³⁰ Práve v slovíčku „takmer“ je rozdiel medzi dnešným Slovenskom a Maďarskom.

László Gulyás v ďalšom článku sleduje vývoj od februára 1948 po nežnú revolúciu, obdobím po vzniku SR sa potom zaoberá Balázs Kiss. Z ďalších pozoruhodných textov zaujme článok o hlavnom meste bez slovenskej minulosti, o krviprelievani v Bratislave vo februári 1919, o zrode slovenského štátneho znaku z uhorského symbolu. Úlohou textu o Matúšovi Čákovi ako o slovenskom kráľovi bolo nepochybne dokázať údajnú rozprávkovosť slovenských dejín. Bolo by zaujímavé sa spýtať, v akom vedeckom texte

28 K tomu HOLEC, Roman. Red Light District po slovensky. In *História*, 2009, roč. 9, č. 3-4, s. 2

29 Jeho najvýznamnejšou prácou je DEMMEL, József. „Egész Szlovákia elfért egy tutajon...“. *Tanulmányok a 19. századi Magyarország szlovák történeleméről*. Pozsony : Kalligram, 2009.

30 BALOGH, Gábor. Szlovákia a náciizmus szolgálatában. In *Nagy Magyarország*, roč. 1, č. 3 z októbra 2009, s. 47. Písmeno „Sz“ v názve *Szlovákia* je s citom urobené z nacistickej svastiky.

sa uvedený nezmysel nachádza.³¹ Marginalizovať národnostnú politiku v období Uhorska sa pokúsil opäť Zoltán Balassa. Svoje miesto dostal i nezmyselný slovenský jazykový zákon a k tomu, aby sa ukázali všetky jeho hlúpe zásady, vôbec nebolo potrebné uchýliť sa k polopravdám a tendenčným obrázkom ako to demonštrovala autorka Ilona Bodonyi.³² Najmä nie nasmerovaním k náboženskej praxi. Maďarské omše sú bežnou súčasťou života nielen na juhu Slovenska, ale aj v Bratislave a Košiciach, a maďarská hymna v ich závere nie je žiadnou zriedkavosťou. To má nepochybne väčšiu výpovednú hodnotu ako fotografovať oznamy z dverí kostolov, najmä ak sú často popri slovenčine aj vo svetových jazykoch. Fotografií podobných oznamov s len maďarskými textami by bolo možné zhromaždiť desiatky, to sa však nedá z Budapešti a najmä vtedy nie, keď sa to nehodí do vytýčenej koncepcie. László Mihályi Molnár napísal text s cieľom analyzovať obraz Maďarov v slovenských učebniciach dejepisu. Jeho výčitky presahujú rámec nadvpisu, nič to však nemení na fakte, že viaceré kritické poznámky sú opodstatnené. Ďalšie sú zase diskutabilné, keďže ide o učebnice, ktoré musia zákonite zjednodušovať, alebo vyslovene nepresné. Uvediem aspoň jeden príklad. Skutočnosť, že István Tisza bol na ministerskej rade v júli roku 1914 proti vojne (nehlasoval však proti nej, lebo sa jednoducho nehlasovalo) je v kontexte ďalšieho Tiszovho osobného i celouhorského politického vývoja pre učebnicu vyslovene irelevantné. Rovnako, že nakoniec s vyhlásením vojny vyslovil súhlas.³³ Ako by to chcel autor dostať do učebnice? Uhorsko sa predsa na vojne od začiatku (vrátane Tiszu) aktívne podieľalo a s pribúdajúcimi mesiacmi rástla jeho chuť na nové územia a inštrumentalizáciu vojny. K opodstatneným pripomienkam patrí nepochybne poukázanie na pravidlá písania maďarských vlastných mien, ktorých nezmyselnosť vyplýva nielen z neязыkových kritérií, ale aj z toho, že sa týkajú len Maďarov. Je poľutovaniahodné, ak sa v slovenských učebniciach stretávame s podobnými nezmyslami, treba však rovnako dodať, že tak *Historický časopis*, ako aj poprední

-
- 31 K tomu MACHO, Peter. Matúš Čák Trenčiansky – slovenský kráľ? In KREKOVIČ, Eduard – MANNOVÁ, Elena – KREKOVIČOVÁ, Eva (Eds.). In *Mýty naše slovenské*. Bratislava : AEP, 2005, s. 104-110. V tejto súvislosti sa nedá nespomenúť názov čerstvo vyjdeného zborníka z vedeckej konferencie o Sikuloch, ktorá sa konala 2. – 3. 10. 2009 v Debrecíne v prítomnosti dvoch akademikov a ďalších renomovaných vedcov na tamojšej univerzite. Zborník vyšiel pod názvom, ktorý nepotrebuje vôbec ďalší komentár (TAKÁCS, Péter (Ed.). *Csaba királyfi elárvult népe*. Székely konferencia 2009. október 2-3. Debrecen : Erdély-tört. Alapítvány, 2009). Insitný úvod, ako aj štúdiá z pera zostavovateľa je pozoruhodným a dych vyrážajúcim „vlastivedným“ príspevkom k mytologizácii dejín, legitimizovaným, žiaľ, prítomnými odborníkmi. Nič na tom nemení ani fakt, že napr. príspevok M. G. Hermanna sa zaoberá sikulskou virtuálnou minulosťou a úlohou historického mýtu. Podobný charakter majú desiatky prác s poznámkovým aparátom, ale vyslovene nevedeckým obsahom. Nečudo, že mytológia sa dostáva bez adekvátneho rozlíšenia aj do učebníc. K situácii na Slovensku HOLEC, ref. 28.
- 32 BODONYI, Ilona. *Idők szorításában. A magyar kisebbség helyezete a szomszédos országokban 1920 és 1938 között*. Szentendre : Kairosz, 2002. Predhovor autorky nájdeme aj v charakteristickej trianonskej publikácii VECSEKLÓY, József. *Nemzetgyilkossági kísérlet : Trianon 1919, Párizs*. Lakitelek : Antológia, 1993.
- 33 K tomu najnovší vedecký prístup ifj. BERTÉNYI, Iván. Tisza István és az I. világháború. In ROMSICS, Ignác (Ed.). *Mitoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről*. Budapest : Osiris, 2005, s. 40 a nasl., najmä s. 46. Na druhej strane prvé číslo časopisu *Trianoni Szemle* z roku 2010 venované Istvánovi Tiszovi znovu v článku Ernő Raffaya kultivuje tiszovský mýtus vo vzťahu k vypuknutiu vojny.

slovenskí historici vo svojich prácach túto normu jednoducho nerešpektujú. Naopak, v poslednom čase sa masovo množia práve v maďarskej odbornej literatúre elementárne prehršky voči podobným dobrým mravom ako písanie slovenských miest a obcí s maďarskými názvami v cudzojazyčných textoch, používanie historických maďarských názvov napr. aj po období 1918 bez upozornenia na to, aký úradný názov majú uvedené lokality v súčasnosti, maďarská transkripcia mien ľudí, ktorí okrem toho, že sa narodili pred rokom 1918 nemali s maďarským prostredím nič spoločné alebo žili v časoch, keď sa podpisovali latinsky a o etnickej identite v našom chápaní nemali ani potuchy a pod. Nie je to vlastne zase dvojaký meter? Nakoniec netreba chodiť ďaleko. Ak autori v časopise *Nagy Magyarország* náhodou použijú aj novšiu slovenskú literatúru, ako je možné, že pri prácach, ktoré vyšli v Bratislave, Košiciach alebo v Martine sú uvedené ako miesta vydania Pozsony, Kassa či Turócszentmárton? To už neplatí ani zásada, že rozhodujúce sú informácie uvedené na titulnej strane kníh? Alebo to má byť Veľké Maďarsko v praxi? Nakoniec netreba zabudnúť ani na článok Balázsa Kissa o neonacistických organizáciách na Slovensku. Že o väčšine z nich vedia len experti, neznamená, že tento prúd treba podceňovať. A to ani v čase, alebo práve vtedy nie, keď po maďarských uliciach pochodujú sformované a dobre zorganizované jednotky maďarskej gardy. V predchádzajúcom čísle sa však autor (Attila Druzca) vyhol jej ideologickej charakteristike a pokus historicky kontextualizovať gardu vyznieva nepriamo ako potvrdenie jej opodstatnenosti, resp. ako popretie jej výnimočnosti. Obrana Maďarstva a jeho bezpečnosti (pred kým vlastne?) vyznieva potom ako prejav občianskeho postoja či nevinná hra na vojakov.

Štvrté číslo prvého ročníka časopisu *Nagy Magyarország* sa venuje najvýznamnejším štátoprávnym dokumentom uhorských/maďarských dejín od zlatej buly až po aprílové zákony, ako aj jednotlivým ústavným dokumentom. Dopĺňajú ich články k niektorým rumunským témam, napr. o „politickom dobrodruhu“ biskupovi Andreiovi Şagunovi, ktorého Rumuni vnímajú ako národného hrdinu. V protiklade k nemu stojí promaďarský rumunský mecén Manó Gozdsu (Emanuil Gojdu). Prvé číslo druhého ročníka je venované Miklósovi Horthymu a záveru druhej svetovej vojny. Horthy na rozdiel od Şagunu nie je v žiadnom prípade vnímaný ako „politický dobrodruh“.

* * *

Nakoniec by som sa zmienil o skutočnosti, ktorá je charakteristická a tradičná pre maďarské interpretácie národnostnej otázky a Trianonu. Jedným z dôležitých prostriedkov na legitimizáciu všetkých ďalších opatrení smerujúcich pred rokom 1918 k národnej homogenizácii štátu bola štatistická maďarizácia s cieľom dokázať číselnú prevahu Maďarstva a zdôvodniť tak kroky k jej upevňovaniu. K tomu slúžila celá paleta metód ovplyvňujúcich – či už reálne alebo formálne – identitu človeka. Neraz ani nezohľadňovala jeho skutočnú identitu (prax zberu dát k tomu poskytovala dosť široký priestor) a slúžila k sebaklamu vtedajších politických elít. Mala súčasne vyvážiť slabé výsledky neproduktívnej a nezmyselnej maďarizácie. Mimochodom, tieto výsledky dnes slúžia na bagatelizovanie fenoménu maďarizácie ako takého, čomu sa ľudovo hovorí „z núdze cnosť“. Na druhej strane v súvislosti so štatistikami aj maďarská veda vo svojej účelovosti a inštrumentalizácii rada podľahla dobovému sebaklamu a ilúzii a „uverila“

údajom štatistík a v súčasnosti nimi bežne argumentuje. Týka sa to predovšetkým tej najzmanipulovanejšej, štatistiky z roku 1910.³⁴

V maďarskej historiografii sa vždy a s obľubou, hraničiacou doslova až s posadnutosťou, porovnáva národnostné zloženie zachytené poslednou uhorskou (1910) a prvými československými štatistikami (1919 alebo 1921). Prakticky niet publikácie, a ide aj o tie najserióznejšie, ktorá by sa čo len pri zmienke o národnostnom vývoji vo vzácnnej jednote a bez akéhokoľvek komentára neoprela o štatistiku z roku 1910. Pritom je maďarským kolegom dobre známy štátom a štatistikmi sledovaný cieľ, ku ktorému mala viesť národnostná štatistika a ku ktorému reálne viedla nielen zmena otázky rezignujúca na materinský jazyk a pripúšťajúca podstatne väčší priestor pre subjektivitu, ale aj tlaky zamestnávateľov, úradov a štátu. To, na čom sa zhodneme pri pohári vína, sa však nikdy v texte neobjaví. Takáto janusovská tvár iné tvrdiaca v zahraničí a iné pre domáce potreby nebýva zriedkavosťou. Vie sa, že dokonca aj použitie farieb pri národnostných mapách má svoje nepísané pravidlá a tie sa využívajú aj v 21. storočí. Určite nie je vôbec náhodné, že k štvrtému číslu časopisu *Trianoni Szemle* bola priložená na kriedovom papieri národnostná mapa Uhorska vypracovaná na základe (samozrejme) štatistiky z roku 1910.

Svojho času sa v maďarskej historiografii ujal názor renomovaného historika Pétera Hanáka o tom, že rozhodujúci podiel na zmenách národnostnej štruktúry mal modernizačný proces reprezentovaný navonok formovaním občianskej spoločnosti, industrializáciou, urbanizáciou a výstavbou dopravnej infraštruktúry. Inými slovami asimilačné trendy boli prirodzenými sprievodnými procesmi modernizácie, čo potvrdzovala skutočnosť, že asimilačné trendy sa presadzovali hlavne v mestskom a hospodársky najrozvinutejšom prostredí. Neskôr doplnil predchádzajúce tvrdenia a priznal, že spontánne procesy boli nepochybne urýchľované cieľavedomými vládnymi opatreniami, hlavne na poli školskej politiky.³⁵

Slovenská historiografia už priniesla celý rad dôkazov, že nárast maďarského etnika bol nezlučiteľný s demografickými možnosťami, ale nesúvisel ani s procesom industrializácie, ba ani s procesom modernizácie. Nakoniec na konkrétnom príklade troch desiatok poľnohospodárskych obcí Július Mésároš ukázal, že podiel Slovákov v nich medzi rokmi 1880 – 1910 klesol zo 71,4 na 45,4 % a naopak, podiel Maďarov stúpil z 28,6 na 54,6 %. Pritom išlo o obce, kde sa nemohol uplatniť ani jeden z uvedených troch asimilačných faktorov a maďarizácia sa tu stala vyslovene „dielom nadstavbových činiteľov“ alebo produktom tzv. štatistickej maďarizácie. „*Maďarizácia je oným mimoekonomickým činiteľom v asimilačných procesoch*“, pokračoval Mésároš, „*ktorého dlhodobým pôsobením sa deformoval prirodzený proces vzájomného miešania sa etnik [...]*“³⁶ Preceňovanie ekonomických faktorov nakoniec na inom slovenskom príklade a materiáli

34 MÉSÁROŠ, Július. Some Deformations in the Interpretation of Censuses in Recent Magyar-Slovak Controversies. In *Slovaks & Magyars*. Bratislava : MK SR, 1995, s. 63-84.

35 HANÁK, Péter. Magyarország társadalma a századforduló idején. In *Magyarország története tíz kötetben. 7/1. köt. Magyarország története 1890 – 1918*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1978, s. 414 a 418.

36 MÉSÁROŠ, Július. Maďarizácia a asimilácia. In PODRIMAVSKÝ, Milan – KOVÁČ, Dušan (Eds.). *Slovensko na začiatku 20. storočia*. Bratislava : Veda, 1999, s. 47. K tomu MÉSÁROŠ, ref. 34, s. 82-83.

potvrdil aj László Szarka. Podľa neho by asimilácia v mestách v slovenskom prostredí, teda v regiónoch s dominantným slovenským obyvateľstvom, nemala šancu bez asimilácie židovského obyvateľstva a navyše ostrov, ktorý sa vytvoril prílevom maďarských podnikateľov, manažérov, úradníctva a kvalifikovaných robotníkov bol v dlhodobom časovom horizonte bezmocný voči vplyvu obklopujúceho prostredia (príklad Liptovského Sv. Mikuláša). Prejavil sa základný asimilačný zákon, že okolité more v konečnom dôsledku pohltnú ostrov, čo sa týka nielen napr. slovenského osídlenia na Dolnej zemi alebo slovenského elementu v Budapešti, ale aj samotných industrializujúcich sa miest, do ktorých prúdila z okolitých regiónov pracovná sila rozširujúca rady priemyselného proletariátu. Rovnako ani bez účinnej školskej politiky a ďalších štátnych opatrení by sa maďarizačný cieľ nedal dlhodobejšie dosiahnuť.³⁷ Štátna politika môže pochopiteľne urýchľovať alebo spomaľovať rýchlosť jednotlivých procesov.

László Katus najnovšie asimilačné trendy a pokles počtu Slovákov vysvetľuje vystaňovaním, čo je určite len čiastočne pravda, právom pritom tvrdí, že znalosť maďarčiny bola predpokladom asimilácie a zmeny identity (to však nebola konečná hranica pri štatistickej maďarizácii). Rovnako právom tvrdí, že medzi 548 000 Maďarov hovoriacich po slovensky (1910) patrili aj pomadžarčení Slováci. Slovenský historik povie, že predovšetkým pomadžarčení Slováci. Na tom sa však už slovenskí a maďarskí historici nezhodnú. Na maďarské štatistiky a ich presnosť však nedá ani Katus dopustiť.³⁸

Je pozoruhodné, že všetky logické výhrady voči štatistike z roku 1910 sa v maďarských textoch farizejsky nespomínajú nikde ani čo len v poznámke, na druhej strane sa vyťahujú a šermuje sa nimi voči všetkým nemaďarským štatistikám po roku 1918. A sme zase pri dvojakom metri.

Na diametrálne odlišných číslach a prudkom poklese maďarského etnika sa demonštruje skreslené, tendenčné a preto nedôveryhodné sčítanie obyvateľstva v ČSR, ktoré údajne očividne rôznymi hrozbami znížilo súpisom obyvateľstva z roku 1910 zachytený vysoký podiel maďarského etnika. Rovnako však môžu československé štatistiky verne odzrkadľovať protimaďarské násilné opatrenia nového režimu, ktoré viedli k masovému úteku maďarského elementu a nakoniec k vynútenému popretiu vlastnej identity, všetko v závislosti od toho, čo chce autor ukázať a či chce veriť štatistickým údajom alebo nie. Nijako inak sa také radikálne zmeny vysvetliť ani nedajú. Obe koncepcie a prístupy sa účelovo a politicky využívajú.

Podobné porovnávanie však treba z viacerých dôvodov vnímať ako nekorektné. Ak sa národnostná štatistika z roku 1910 vôbec nespochybňuje a používa sa za bernú mincu, o sčítaniach ľudu z rokov 1919 a 1921 sa tvrdí ako o neobjektívnych a skreslených. Slovenská historiografia na rozdiel od takéhoto účelového prístupu spochybňuje spoľahlivosť štatistiky z roku 1910, v ktorej sa skoncentrovali maďarizačné úsilia štátu a rovnako

37 SZARKA, László. Migráció és asszimiláció a szlovák nemzetiségi régióban. In *Kutatás – módszertan. (Rendi társadalom-polgári társadalom 2.)*. Gyula : Békés M. Lvt., 1989, s. 476-479.

38 KATUS, László. Az öntudatosodás útja. In *Rubicon*, roč. 20, č. 5 z mája 2009, s. 50. K tomu stále platná reakcia Dušana Kováča už spreď vyše 20 rokov v recenzii na dielo Petra Hanáka *Ungarn in der Donaumonarchie. Probleme der bürgerlichen Umgestaltung eines Vielvölkerstaates*. Wien; München; Budapest : Verl. für Geschichte und Politik; Oldenburg; Akadémiai Kiadó, 1984 v *Historickom časopise*, 1987, roč. 35, č. 2, s. 317.

aj výpovedná hodnota oboch československých štatistík z hľadiska národnostnej skladby obyvateľstva sa nepovažuje za úplne objektívnu, vzhľadom na dobu, v ktorej sa sčítanie ľudu uskutočnilo. Navyše mimoriadne sčítanie obyvateľstva z roku 1919 malo slúžiť pôvodne mierovej konferencii ako podkladový materiál k stanoveniu slovensko-maďarskej hranice. V skutočnosti vzhľadom na dobové problémy mnohí „štatistickí“ Maďari stále ešte nenašli odvahu slobodne deklarovať svoju národnosť. Hodnoty štatistiky z roku 1919 sú teda len orientačné.³⁹ Na druhej strane výpovedná hodnota oboch štatistík (1919 a 1921) tiež veľa prezrádza. Pri ich porovnaní prišlo k najväčšiemu posunu v prihlásení sa obyvateľov nemeckej a predovšetkým maďarskej národnosti k židovskej národnosti. Inak sa v hrubých rysoch výsledky oboch potvrdili.⁴⁰

Pri mechanickom porovnávaní uhorských a československých sčítaní sa často zabúda, že československé štatistiky sa pýtali na národnosť a rozlišovali inú škálu národností, čo boli opäť úplne odlišné prístupy zvyšujúce nekompatibilitu jednotlivých komparácií. Za skutočne spoľahlivú sa teda považuje až štatistika z roku 1930, ale o jej porovnateľnosti so štatistikou z roku 1910 platí rovnako všetko vyššie povedané, najmä so zreteľom na inú metodiku a zámerné skresľovanie národnostnej štatistiky z roku 1910.

Skúsme sa teraz bez väčších analytických nárokov pozrieť na výsledky dvoch, z hľadiska národnosti nevelmi spoľahlivých súpisov. Na príklade mesta Košice, tradične považovaného na základe štatistiky z roku 1910 za maďarské, si porovnajme výsledky z rokov 1910 a 1921.

Tab. č. 1:

Národnostná štruktúra obyvateľov Košíc v rokoch 1910 a 1921

	1910	1921	1910	1921
	v absolútnych číslach		v relatívnych číslach	
Maďari	33 350	11 206	75,4	21,2
Slováci	6 574	31 572	14,8	59,7
Nemci			7,2	4,0
Židia				10,0
Spolu	39 924	42 778		

Pokles Maďarov o vyše 50 % štatistiky za čosi viac ako desaťročie, reálne za čosi vyše dvoch rokov, nie je prirodzený a dá sa, ak sa chce, interpretovať najrôznejšími brachiálnymi opatreniami v období 1918 – 1921 a štatistickými skresleniami v roku 1921 (nie však v roku 1910!).

39 ŽUDEĽ, Juraj – OČOVSKÝ, Štefan. Die Entwicklung der Nationalitätenstruktur in der Südslowakei. In *Österreichische Osthefte*, 1992, roč. 33, č. 2, s. 293-294.

40 TIŠLIAR, Pavol. *Mimoriadne sčítanie ľudu na Slovensku z roku 1919*. Bratislava : Statistika, 2007, s. 103.

Pozrime sa teraz na vývoj obyvateľstva nielen v tomto krátkom období, ale v dlhšom časovom kontexte.⁴¹ V ňom sa naraz ukážu ako „abnormálne“ práve posledné uhorské štatistiky, ktoré zaznamenávali nárast Maďarov v rozpätí 10 – 20 % za desaťročie. A keď si porovnáme východiskový stav z roku 1850 so situáciou v roku 1921, naraz vidíme, že rozdiely pripadajúce na uvedených vyše 70 rokov vôbec nie sú veľké. Možno sa právom pýtať, nie je stav z roku 1921 vlastne návratom k pôvodným etnickým identitám, keď hlavným „prehrávajúcim“ zostali Nemci?

Tab. č. 2:

Národnostná štruktúra obyvateľov Košíc v období 1850 a 1921

	1850	1880	1890	1900	1910	1921
Maďari	28,5	39,8	49,9	66,3	75,4	21,2
Slováci	46,5	40,9	33,6	22,9	14,8	59,7
Nemci	15,6	16,7	13,5	8,1	7,2	4,0

Na záver by som v súvislosti s Trianonom položil vedľa seba štyri publikácie, ktoré akoby vyjadrovali tri odlišné maďarské prístupy k trianonskej téme a k dejinám 20. storočia ako celku, a to aj so všetkými maďarskými prehrami. Najkvalitnejším textom je práca Miklósa Zeidlera, pravda skôr o posttrianonskom živote Trianonu, o jeho programovej revízii a myšlienke iredenty do konca druhej svetovej vojny.⁴²

Bezprostredne Trianonom sa zaoberá už spomínaná práca Ignáca Romsicsa, žiaľ s chybami v slovenskom preklade, a najnovšia monografia Gyulu Popélyya.⁴³ Z oboch je síce zrejmä už spomínaná maďarská optika, rozdiel je ale v jej dávkovaní, resp. v miere vedeckosti a základného pramenného výskumu. Na margo Romsicsa možno povedať, že hoci sa mu môže ešte kde-čo vyčítať, o práci sa už dá na odbornej úrovni diskutovať.⁴⁴ Práve na jej príklade možno demonštrovať, že pri všetkých deficitoch slovenskej historiografie v porovnaní s teoreticky pripravenjšou a kádromovo vyspelejšou maďarskou historickou vedou, sú slovenskí historici pri istých témach mentálne a formulačne slobodnejší. Nevdojak ťažia z často kritizovanej skutočnosti, že vzťah k národnej minulosti je na Slovensku viac ako vlašný a nehrozí tu ani zakliatie dejinami, ani uviaznutie v ich osídľach, pričom aj spoločenský tlak na historikov je neporovnateľne menší.

Aj z Romsicovho diela totiž v súlade s dominantnými trendmi v maďarskej historiografii vyplýva, že Trianon i jeho dôsledky boli oveľa viac dôsledkom vojny a diktá-

41 ŠALAMON, Pavol. Demografický vývoj Košíc v rokoch 1848 – 1870. I. In *Slovenská archivistika*, 1991, roč. 26 č. 1, s. 56-77; ŠALAMON, Pavol. Demografický vývoj Košíc v rokoch 1870 – 1918. II. In *Slovenská archivistika*, 1991, roč. 26 č. 2, s. 44-61.

42 ZEIDLER, Miklós. *A revíziós gondolat*. Pozsony : Kalligram, 2009. Ide o druhé a rozšírené vydanie práce z roku 2001.

43 ROMSICS, ref. 23 (2006); POPÉLY, Gyula. *Felvidék 1914 – 1920*. Budapest : Magyar Napló, 2010.

44 HOLEC, Roman. ROMSICS, Ignác. Trianonská mierová zmluva. Bratislava : Kalligram, 2006, 240 s. In *Historický časopis*, 2007, roč. 55, č. 2, s. 367-370.

tu veľmocí, a menej výsledkom vlastného zlyhania a neschopnosti riešiť národnostnú otázku v mnohonárodnom Uhorsku. Trianon by mal byť jedným z poučení, že keď nie sú politici schopní sa dohodnúť, prichádza na rad logické „riešenie“, ktorého „obetou“ sú vlastní občania. V tomto prípade Maďari, ale aj zo slovenských dejín by sme vedeli uviesť podobné príklady, a to dokonca z konca 20. storočia. Za chyby politikov a ich zlyhania jednoducho nesú dôsledky občania. Hoci sa nakoniec z takéhoto riešenia urobí aj historická cnosť alebo historická krivda, nezabavuje to historika povinnosti pomenovať veci pravým menom.

Tým jedným krokom, ktorý ešte Romsicsovi chýba, je teda podobná kritická sebareflexia do vlastných radov. A to v podstatne väčšej miere, ako je v knihe naznačené. Ak by totiž všetky národy (presnejšie politické elity) považovali Uhorsko za svoju skutočnú vlasť a ich štátna identita (nielen v rovine vnucovanej lojality) by bola rovnako silná ako identita národná, žiaden nátlak veľmocí by ich nedonútil ku kreovaniu vlastných štátov. Práve skutočnosť, že politické elity jednotlivých nemaďarských národov boli vo vzácnnej jednote odcudzené štátu a rozhodnuté vydať sa na neistú cestu budúcich nástupníckych štátov, by mala viesť každého historika k uvažovaniu, že v uhorskej spoločnosti nebolo všetko v poriadku.

Poukazovanie na novovzniknuté Československo s jeho mnohonárodným charakterom, hoci jeho rodný list vyzeral úplne ináč, je legitímne a odôvodnené. Nevypovedá to však nič o tom, o čo bolo lepšie Uhorsko a prečo by malo prežiť práve ono – s rovnakým charakterom a pritom programovou asimilačnou politikou. Vyšší štandard politiky voči menšinám v ČSR a demokratické ovzdušie mohlo byť aj vyvodením poučenia zo skúseností z monarchie. Nie náhodou sa Československo stáva útočiskom pre maďarskú intelektuálnu emigráciu. Charakter štátu a politika voči menšinám v potrianonskom Maďarsku zostávajú zase svedectvom, že na poučenie a sebareflexiu vlastného zlyhania nezostal žiadny priestor. Alebo len kdesi na periférii, či za hranicami. A to bolo málo.

Neustále sa odvolávanie na národnostnú štatistiku z roku 1910, ktorá bola zo všetkých uhorských najviac zmanipulovaná, je chronicky známym stereotypom, ktorému sa nevyhol ani Romsics. Autor popisuje argumentáciu nástupníckych štátov a Maďarska na mierovej konferencii vo vzťahu k deleniu Uhorska. Tieto stanoviská podrobuje kritike, najmä vo svetle informácií, ktoré mali jednotliví účastníci v tej dobe k dispozícii, ale zámerne ich skresľovali vo svoj prospech. Žiaľ, postup autora nie je úplne dôsledný, lebo kritická verifikácia sa netýka výrokov a požiadaviek prezentovaných maďarskými politickými predstaviteľmi, ktoré ponecháva bez komentára a nepodrobuje ich žiadnemu kritickému rozboru, ako by sa to žiadalo v záujme korektnosti, vyváženej a objektívnosti.

Hoci sa zdá postoj k Romsicsovmu dielu viac ako kritický, v skutočnosti jeho kvality vyniknú, ak ich porovnáme s ďalšou produkciou na rovnakú tému. Nová publikácia Gyulu Popélyya vyzera svojím obsahom, ako by bola napísaná v Maďarsku v medzivojnovom období. Nestojí za ňou základný výskum a je skôr vedená od začiatku zrejmyými tendenčnými zámermi. Tendenčnosť diela diktuje i jeho obsah a koncepciu, podobne ako v prípade ďalšej príbuznej publikácie, na ktorú sa vehementne a s pozitívnym postojom

odvoláva.⁴⁵ Popély si vôbec nevšima pomery v predvojnovom Uhorsku, ba dokonca viac ako „Felvidékom“ sa zaoberá českými mocenskými aspiráciami. Mapuje ich už od začiatku 20. storočia a v jeho interpretácii vyznieva všetko, vrátane Trianonu, ako výsledok českého imperializmu, českých aspirácií a podvratnej činnosti českej emigrácie. Všima si „agresívne“ české plány a pokusy o ďalšie územné zisky na účet Maďarska. Slováci sú v jeho interpretáciách len bezduchou bábkou a objektom zápasu svojich susedov. Podľa neho ozbrojená maďarská sebaobrana by mohla priniesť ovocie minimálne v dosiahnutí plebiscitu a vôbec neberie do úvahy bezvýhodiskovosť maďarskej situácie a tlak Dohody. V závere hodnotí Trianon ako trvalo destabilizujúci faktor v strednej Európe, čo je už na úrovni *Nagy Magyarországu* a oživovania revizionistických kostlivcov. V tomto duchu vyznievajú aj záverečné vety jeho textu o nádejach a očakávaní všetkých maďarských vlád, ako aj o viere maďarskej spoločnosti na oboch stranách hranice, teda aj na „odtrhnutých“ územiach, že „*príde ešte maďarské vzkriesenie*“.⁴⁶ Pre uzavretý kruh maďarského vedecky sa tváriaceho nacionalizmu je typická vysoko pozitívna recenzia na Popélyovo dielo z pera jeho kolegu Ernő Raffaya v tohtoročnom (v celkovom poradí už piatom) čísle časopisu *Trianoni Szemle*. Treba vyčkat', či nás neprekvapí podobný prístup aj v skutočne vedeckých maďarských periodikách. Vlastne by to ani veľké prekvapenie nebolo.

* * *

Čo k tomu dodať? Chce sa nám veriť, na rozdiel od Popélyya, že žijeme v 21. storočí a že obyvatelia oboch susedných štátov sú členmi Európskej únie s európskymi hodnotami, kde resentimenty staré už sto rokov nemajú miesto. Chce sa nám veriť, že všetko, o čom sa tu písalo, sice nie je, žiaľ, periférnym javom v maďarskej spoločnosti, ale že profesionálna historiografia má úplne iné hodnoty, názory o vedecké zámery. Postupné zapájanie sa aj „veľkých mien“ do podobných tendenčných aktivít v súvislosti s výročím Trianonu a čoraz väčší zástoj mladých historikov na ich rozvoji (nevedno, čo je horšie) však vyvoláva obavy, že pomaly už tradičné mlčanie väčšiny (väčšiny?) maďarskej historickej obce je buď výrazom strachu pred spoločenským tlakom, ktorý pred voľbami a po voľbách v dusnom prostredí maďarskej spoločnosti bude narastať alebo nebudaj súhlasu (opäť nevedno, čo je horšie).

Práve historik by mal najlepšie vedieť, že akýkoľvek nacionalizmus, pod ktorým rozumieme (aj) presne také – vyššie opísané – manipulácie so spoločenským vedomím a tendenčné aktivity vyvolávajúce averzie, ak už nie vyslovenú nenávisť voči inému národu, je cestou do pekla. Máme pocit, že hoci slovenská historiografia má v porovnaní s maďarskou mnohé koncepčné, teoretické i výskumné deficity, minimálne v dvoch sférach sme ďalej. Jednak v sebareflexii vlastných zlyhaní a v ich pomenovaní a jednak v schopnosti vyjadriť jasne občiansky i odborný postoj k neduhom, k názorovej radikalizácii i k prejavom nacionalizmu hodných akurát 19. storočia, a to tak v spoločenskej (jazykový a vlastenecký zákon), ako aj v odbornej sfére („starí Slováci“, neudržateľné

45 SALAMON, Konrád. *Nemzeti önpusztítás 1918 – 1920*. Budapest : Korona, 2001.

46 POPÉLY, ref. 43, s. 375.

slovakizovanie maďarských vlastných mien).⁴⁷ I na Slovensku je podobných negatívnych javov totiž viac ako dost'. Na časť z nich sa poukázalo, hoci to nebolo cieľom tohto príspevku. Avšak len ten, kto dokáže vyjadriť svoj postoj a nemlčí doma, má právo vzhliadnuť aj za hranice a vysloviť kritický postoj k situácii u susedov. Tieto riadky boli preto písané v záujme oboch tak blízkych a súčasne tak vzdialených historiografií.

47 O tom, že sa blýska na lepšie časy a že zásadný postoj mnohých slovenských historikov sa dočká zadosť-učinenia svedčí informácia v poslednom čísle *Historického časopisu*: KOVÁČ, Dušan. Problém písania mien historických osobností z obdobia uhorských dejín. In *Historický časopis*, 2010, roč. 58, č. 1, s. 135-137.

MATERIÁLY

POZNÁMKY K SOCIÁLNÍ SITUACI V KOSOVU V 60. A 70. LETECH 20. STOLETÍ

JAN PELIKÁN

PELIKÁN, Jan. Comments on the social situation in Kosovo in the 1960s and 1970s. *Historický časopis*, 2010, 58, 2, pp. 313-342, Bratislava.

The article is devoted to the development of the social situation in Kosovo in the 1960s and 1970s. It points to the fact that Serbian, Albanian and international historiography has researched the recent history of Kosovo mainly from the point of view of the growth of ethnic tensions. However, clarification of the causes of the specific development of this region is not possible without impartial and comprehensive analysis of all areas of its social and economic life. The text presents findings mainly derived from official Yugoslav statistics, documents from the office of Josip Broz Tito and partial analysis of the Belgrade daily *Politika* from several years. The study includes the development of health care, infant mortality, the level of schooling, employment, pension and social security, consumption of food, position of women and the situation in the agrarian sector. The data are compared with the situation in more backward parts of the former Yugoslav federation, especially in Bosnia-Herzegovina and Macedonia. It is clear that from the about the first third of the 1960s, Kosovo began to fall seriously behind these economically under-developed republics.

Kosovo. Social and economic situation. Health care. Infant mortality. Extra-marital children. Polygamy. Employment. Agrarian sector. Backwardness. Stagnation.

Mimořádně složitý komplex hospodářského, sociálního, civilizačního, kulturního a koneckonců i politického vývoje Kosova v uplynulých sedmdesáti letech zůstává nejen v rámci naší, ale i zahraniční historické balkanistiky zpracován většinou jen velmi povrchně a selektivně.¹ Přes dlouhodobý, neobyčejně velký mediální zájem o tento region existuje výrazně širší okruh otázek, na které historikové teprve hledají odpovědi, než množina problémů, jejichž relevantní objasnění máme již k dispozici. A nejen to. Řadu

1 K tomu srovnej např.: MALCOLM, Noel. *Kosovo. A Short History*. London 1998; MIHAILOVIĆ, Konstantin (Ed.). *Kosovo and Metohija. Past, Present, Future*. Belgrade 2006; PETRITSCH, Wolfgang – KASER, Karl – PICHLER, Robert. *Kosovo/Kosova. Mythen, Daten, Fakten*. Klagenfurt; Wien; Ljubljana; Tuzla; Sarajevo 1999; REUTER, Jens. *Die Albaner in Jugoslawien*. München 1982; *The Truth on Kosova*. Tirana 1993; STAMOVA, Mariana. *Albanskijat vapros na Balkanite (1945 – 1981)*. Veliko Tarnovo 2005; VICKERS, Miranda. *Between Serb and Albanian. A History of Kosovo*. London 1998. V české literatuře především: HRADEČNÝ, Pavel. Kosovská otázka v letech 1944 – 1996 a její úloha v procesu dezintegrace komunistické Jugoslávie. In TEJCHMAN, Miroslav – HRADEČNÝ, Pavel – ŠESTÁK, Miroslav. *Historické souvislosti rozpadu Jugoslávie*. Praha 1996, s. 127-193; dále velmi stručně GIRGLE, Patrik. *Kosovo*. Praha 2006.

jevů a problémů, které v různých obdobích od skončení druhé světové války výrazně ovlivňovaly dění v tomto regionu, doposud badatelé ani nepojmenovali.

V rámci politického, mediálního i zahraničněpolitického diskursu se minimálně od rozsáhlých nepokojů jugoslávských Albánců v listopadu a prosinci 1968, ale možná již od odstranění A. Rankoviće² v létě 1966 pohlíželo na události v Kosovu³ takřka výhradně prizmatem reálně existujících nacionálních problémů, které se odrážely ve sporech mezi vládoucí elitou v Jugoslávii i v dlouhodobém zhoršování vztahů mezi dvěma největšími etnickými skupinami. Tento úhel pohledu následně převzala převážná část zmíněné historiografické produkce.⁴ Většina autorů, kteří se opírali o omezenou heuristickou základnu,⁵ se zaměřovala jen na tuto, jistě důležitou společensko-politickou linii vývoje regionu. Spojitost s dalšími neméně významnými sférami sociálního, politického a ekonomického dění většinou jen registrovali. Používali přitom několika údajů, které se v dílech o Kosovu v různých variacích opakují. Stranou jejich zájmu ovšem zůstávala i řada významných problémů spojených s mezietnickými vztahy v Kosovu. I proto dodnes nic (či téměř nic) nevíme například o tom, nakolik se jednotliví významní komunističtí funkcionáři albánské národnosti vnitřně identifikovali s Titovým státem, jaké byly jejich reálné vztahy s prostředím, z kterého vzešli, jaký byl jejich skutečný poměr k albánskému nacionálnímu programu. Stejně tak nikde nenalezneme odpověď na otázku, která se vztahuje k intenzitě reálného zájmu apolitické části albánské společnosti o nacionální program. Nedozvíme se ani, jaké popularitě se mezi albánskou venkovskou společností těšily ilegální skupiny požadující sjednocení všech albánských území v Socialistické federativní republice Jugoslávii (SFRJ) s Kosovem a následně pak připojení tohoto teritoria k Albánii. Jinak řečeno: nevíme, zda nacionální pohyb v Kosovu byl v 60. a 70. letech masovým fenoménem, či se týkal jen několika desítek příslušníků ilegálních skupin a relativně úzkého okruhu osob patřících k nepočetné politické, vědecké a kulturní elitě.

Další neznámou zůstává, nakolik a – především jakým způsobem – působil na politické, společenské a etnické klima v Kosovu jeho složitý a nestandardní sociální a ekonomický vývoj. Doposud obvyklé odpovědi, podle kterých zaostalost provincie představovala jeden z hlavních momentů přímo ovlivňujících vzrůst nacionálního napětí, se při pečlivějším zkoumání a zohlednění širších (jugoslávských i balkánských) souvislostí zdají jako schematické či tezovitě.⁶ K dispozici například není relevantní vysvětlení tý-

-
- 2 Aleksandar Ranković, do roku 1966 jeden ze dvou nejbližších Titových spolupracovníků, byl po své politické likvidaci dodatečně – zřejmě neoprávněně – obviněn z odpovědnosti za porušování národnostních práv kosovských Albánců.
 - 3 V textu používám pro označení regionu termínu *Kosovo*, ačkoliv do ústavních změn v roce 1968 bylo formální označení *Kosovo a Metochije*. Kvůli zjednodušení se také vyhýbám termínu *Socialistická autonomní oblast Kosovo*, platného od téhož roku a používám výrazu *autonomní oblast*.
 - 4 Platí to jak o západních historících, tak – v ještě větší míře – o badatelích srbských a albánských. Velká část historiografické produkce se přitom – zejména od konce 80. let minulého století – více než na vědecká zjištění zaměřovala na propagandistické cíle.
 - 5 Například přední západní albanoložka M. Vickers se v syntetické práci o dějinách Kosova, vydané v roce 1998, při líčení každodenního života v autonomní oblasti opakovaně opírá o svědectví tehdy ojedinělých západních turistů, kteří do Kosova náhodně zavítali. (VICKERS, ref. 1, s. 190 i jinde)
 - 6 Tato teze v zásadě přebírá stanovisko vedoucích představitelů Titova režimu, kteří ekonomickou zaostalost považovali za hlavní důvod politických problémů a nacionálních tenzí v autonomní oblasti.

kající se faktorů, které způsobovaly pomalý růst hospodářství Kosova, velmi opožděný a nerovnoměrný civilizační vzestup zdejší společnosti a prohlubující se zaostávání autonomní oblasti za všemi dalšími správními součástmi Titova státu. Odpověď, že příčiny tkví v nedostatečném zájmu vůdců Svazu komunistů Jugoslaviie (SKJ) o Kosovo v prvních dvaceti poválečných letech, je zřejmě správná. Objasňuje však jen jednu z množiny příčin. Není přitom jasné, jak velkou a nakolik významnou.

Nevíme dále, z jakých důvodů se hospodářství Kosova velmi pomalu rozvíjelo i po roce 1969, kdy se výrazně zvýšil objem nemalých investičních prostředků, které do něj začaly proudit z ostatních částí Jugoslávie již od roku 1965.⁷ Objasnění, že stagnaci způsobil enormní populační růst a neracionální, velmi často až rozhozovačné nakládání s přidělenými finančními prostředky, se zdá jen jako částečné a poněkud schématické. Byla totiž kosovská společnost na možnost rychlého hospodářského vzestupu vůbec připravena? Nebránily ekonomickému povznesení a modernizačním procesům nakonec především přetrvávající vazby vlastní tradiční společnosti?

Naše studie nemůže (a ani by nemohla) na tyto otázky v souhrnnější podobě odpovědět. Snaží se zkoumat kosovskou realitu v 60. a 70. letech 20. století⁸ z poněkud jiného úhlu pohledu, než bylo doposud obvyklé. Záměrně přitom upozaďuje, i když ne zcela opomíjí, politický a nacionální aspekt vývoje autonomní oblasti. Na základě analýzy údajů publikovaných v oficiálních jugoslávských statistikách⁹ a dokumentů uložených v archivu Titovy kanceláře¹⁰ se pokouší přiblížit určitou část tehdejší každodenní kosovské reality. Zabývá se mj. úrovní zdravotnictví, odborným školstvím, některými aspekty postavení žen, fenoménem zaměstnanosti, respektive nezaměstnanosti. Některá data srovnává s údaji z jiných částí jugoslávské federace, především se stavem ve dvou méně rozvinutých republikách: v Makedonii a v Bosně a Hercegovině. Neprezentuje komplexní, ani zásadně nové, či dokonce převratné závěry. Výsledky naší analýzy chápeme jako dílčí postřehy, které by mohly sloužit jako podnět k dalšímu bádání.

* * *

Z dnešního i dobového středoevropského pohledu, ale ovšem i v tehdejší balkánském kontextu lze stav zdravotní péče, který existoval v Kosovu koncem 60. let i v první polovině následujícího desetiletí, hodnotit jako katastrofální. Jako hrozivý se na první pohled zdá údaj o kojenecké i dětské úmrtnosti. Ze sta v roce 1968 narozených dětí

7 K tomu též: HRADEČNÝ, ref. 1, s. 142. Koncem 70. let více než 90 % investic směřujících do kosovské ekonomiky přicházelo z jiných jugoslávských regionů a z úvěrů zahraničních bank. (VICKERS, ref. 1, s. 189)

8 Výzkum se soustřeďuje především na období let 1967 – 1976. Při zpracování se ukázalo, že je v některých případech potřebné chronologický záběr rozšířit na léta 1961 – 1983.

9 Statistickí godišnjak Jugoslavije IX-XXX, Beograd 1962 – 1984. Údaje obsažené ve statistických ročenkách považujeme až na výjimky (např. data o nezaměstnanosti) za věrohodné. Z politického či bezpečnostního hlediska nebyla tato fakta vnímána jako citlivá. Jugoslávské politické špičky s nimi – jako s validními informacemi – operovaly v interních diskusích. Na údaje zjištěné z analýzy z jednotlivých statistických ročenek ve studii neodkazujeme. V opačném případě by text totiž byl kvůli počtu odkazů takřka nečitelný.

10 Arhiv Muzeja istorije Jugoslavije (Beograd) /AMIJ/, f. Kabinet predsednika republike 1953 – 1980 /KPR/.

umřelo v Kosovu do dvanácti měsíců 9,4 % dětí,¹¹ 0,6 % dalších se nedožilo pěti let.¹² V některých okresech byla kojenecká úmrtnost ještě vyšší. V nejjihnějším, geograficky izolovaném kosovském okrese Dragaš, kde zhruba polovinu populace tvořili slavofonní muslimové, dosáhl zmíněný parametr 14,7 %. Ovšem i v okrese Djakovica, regionu se značným zastoupením katolického albánského obyvatelstva, zemřelo v roce 1968 do jednoho roku věku z tisíce živě narozených dětí 133. Podobná data vykazoval i okres Prizren; zde v roce 1968 čítala dětská úmrtnost 12,8 %. Lepší situace byla v tomto ohledu v regionech s větším zastoupením srbského obyvatelstva (okresy Priština 7,3 %; Kosovská Kamenice 7,8 %, Leposavić 6,2 %). V okrese Kosovská Kamenice žilo v roce 1969 asi 75 % Srbů, v Leposavići tvořilo srbské etnikum drtivou většinu.

Zmíněné údaje je ovšem třeba vidět v historickém a geografickém kontextu. Ještě v roce 1960 činila kojenecká úmrtnost v Kosovu takřka 13,3 %. O pět let dříve zemřelo z každého tisíce narozených do dosažení jednoho roku věku dokonce 164 kosovských dětí. V Makedonii byl zmíněný údaj v roce 1955 14,4 %; v roce 1960 12,3 %. O osm let později klesl tento parametr o necelá tři procenta (z tisíce narozených zemřelo do jednoho roku 92 dětí). Pokles kojenecké úmrtnosti tedy v Makedonii v průběhu 60. let v zásadě kopíroval vývoj v Kosovu. I v Makedonii zvyšoval průměr dětské úmrtnosti nepříznivý stav v okresech s vyšším zastoupením albánského obyvatelstva. V roce 1968 byla v této republice nejvyšší kojenecká úmrtnost ve správních celcích se sídlem v Debaru (12,4 %), v Tetovu (12,7 %) a v Gostivaru (zde dokonce 13,8 %).¹³ V tomto ohledu se tedy situace v některých severních a západních okresech Makedonie výrazněji neodlišovala od kosovských regionů s největší kojeneckou úmrtností. Podobně tomu bylo i ve dvou okresech na jihu tzv. užšího Srbska¹⁴ s výrazným zastoupením albánského etnika. V Bujanovci v roce 1968 zemřelo do jednoho roku věku 10,8 % kojenců, v Preševu dokonce 12,4 % novorozenců. Na první pohled by se nabízel závěr, že dětská úmrtnost byla v této době nejvyšší v oblastech s převahou albánské populace.¹⁵ Srovnání se stavem v dalších regionech druhé Jugoslávie však ukazuje na potřebu širšího pohledu.

V Bosně a Hercegovině klesla kojenecká úmrtnost mezi léty 1955 – 1962 z 14,2 % na 9,3 %; v roce 1968 dosáhla jen 6,4 %.¹⁶ V některých okresech této svazové republiky

11 V Československu se koncem 60. let pohybovala kojenecká úmrtnost mezi 2 – 3 %.

12 Podle interní stranické informace se v roce 1967 kojenecká mortalita v Kosovu podílela na celkové mortalitě v autonomní oblasti 42 procenty. Jinými slovy, téměř každý druhý zemřelý bylo dítě do jednoho roku věku. V jugoslávském průměru se kojenecká úmrtnost podílela na celkové mortalitě 14 procenty. (AMIJ, f. KPR 1953 – 1980, II-3a-1, interní materiál z 5. 10. 1968: *Některé problémy zdravotní péče v Autonomní oblasti Kosova a Metochije.*)

13 Naproti tomu ve východních venkovských okresech této republiky, v jejichž populaci jednoznačně dominovali etničti Makedonci, byl tento údaj zhruba o třetinu či polovinu nižší (Titov Veles 8,1 %, Kriva Palanka 7,6 %, Strumica 4,7 %, Štip 4,1 %). Nicméně i tato data naznačují velké regionální rozdíly.

14 Jako „užší Srbsko“ se v této době chápe území Socialistické republiky Srbsko bez autonomních oblastí Vojvodiny a Kosovo.

15 Odpovídaly by tomu i údaje o dětské úmrtnosti v Černé Hoře. Zde se v roce 1969 nedožilo prvního roku v průměru jen 36 z tisíce živě narozených dětí. Z celé republiky byla však situace nejhorší v regionech, kde mezi populací převažovali příslušníci albánského etnika. V okrese Ulcinj bylo procento kojenecké mortality 7,3, v okrese Bar 6,6.

16 V roce 1975 již představovala jen 4,2 %.

však v roce 1968 hodnota zmíněného parametru v zásadě kopírovala stav, který tehdy existoval v Kosovu. V okrese Travnik zemřelo z tisíce narozených do jednoho roku věku 119 dětí, v okrese Olovo 117 a v okrese Brčko dokonce 123. Mezi okresy v Bosně a Hercegovině s nejvyšší kojeneckou úmrtností převažovaly regiony s převahou muslimského (bosňáckého) obyvatelstva.¹⁷ Brčko však bylo etnicky smíšeným regionem s početným zastoupením Chorvatů (25 %) a Srbů (zhruba 18 %).

Na klamnost případného závěru automaticky spojujícího vysoký stupeň kojenecké úmrtnosti s příslušností obyvatelstva k islámské civilizační a kulturní tradici ukazují i údaje týkající se Sandžaku, kde tehdy zhruba polovinu populace tvořili Muslimové. V Sandžaku byla sice v roce 1968 kojenecká úmrtnost v rámci tzv. užšího Srbska poměrně vysoká (okresy Novi Pazar 6,0 %, Sjenica 5,6 %), nebyla však výrazněji vyšší než v některých jiných oblastech Srbska, kde jasně dominovali etničtí Srbové (okresy: Brus 5,0 %; Golubac 5,2 %, Dimitrovgrad 5,3 %, ¹⁸ ale též Čačak 5,0 %, Trgoviště 5,1 %; nemluvě již o okresu Vladimirci¹⁹ 8,3 %). Tyto okresy se nacházely v různých oblastech užšího Srbska. Podobná situace byla i v černohorské části Sandžaku. V okresech Rožaje či Plav sice kojenecká úmrtnost překračovala republikový průměr 3,7 %, ²⁰ ale v porovnání s výše zmíněnými okresy centrálního Srbska nebyly tyto údaje nijak vysoké.

Jisté lze nalézt souvztažnost mezi úrovní ekonomického rozvoje a kojeneckou úmrtností. Většina zmíněných okresů patřila k hospodářsky nejméně rozvinutým. Avšak k ekonomicky nejzaostalejším oblastem užšího Srbska náležely i okresy s centry ve městech Crna Trava, Negotin či Zaječar. V prvním z nich dosáhla v roce 1968 kojenecká úmrtnost 2,5 %, ve druhém 2,8 %, ve třetím 2,5 %. Úvahy o automatické závislosti úrovně dětské úmrtnosti na ekonomické situaci či etnickém složení obyvatelstva navíc zpochybňují i podrobnější údaje z Vojvodiny. Zde sice v roce 1969 zemřelo do jednoho roku věku v průměru jen 36 z tisíce živě narozených dětí, ve vojvodinských okresech Vršac, Alibunar a Apatin však kojenecká úmrtnost výrazně přesahovala 6 procent.²¹

Úroveň kojenecké úmrtnosti jistě ovlivňovala kvalita zdravotní péče a dostupnost lékařské pomoci. V tomto ohledu byla situace v Kosovu v porovnání se stavem v dalších – i méně rozvinutých – regionech SFRJ výrazně horší. V celé autonomní oblasti, kde žilo skoro 1 200 000 obyvatel, v roce 1968 pracovalo jen 475 lékařů.²²

Rozhodně nikoliv pozitivním jevem přitom byla dlouhodobá stagnace úrovně lékařské péče. V roce 1961 působilo v Kosovu 425 lékařů. Za sedm let se tedy jejich počet

17 V okrese Velika Kladuša byla kojenecká úmrtnost 11,0 %; v okrese Cazin 10,4 %.

18 V okrese Dimitrovgrad převažovalo bulharsky mluvící obyvatelstvo.

19 Vladimirci se nacházejí v severozápadní části užšího Srbska.

20 Rožaje 5,2 %, Plav 4,7 %.

21 Vršac 6,6 %; Alibunar 7,2 % a Apatin dokonce 7,8 %.

22 Z nich 183 bylo zaměstnáno v šesti nemocnicích a v jedné léčebně pro nemocné tuberkulózou. Pro srovnání: V Makedonii, kde žilo jen o necelých 400-tisíc více obyvatel než v Kosovu, tehdy existovalo 25 nemocnic a sanatorií. V nich pracovalo 424 lékařů. Mimo nemocnice působilo dalších 463 lékařů. Podobný nepoměr vyjde najevo i při srovnání analogických dat v Černé Hoře. V této republice v roce 1968 existovalo 15 nemocnic a působilo zde 344 lékařů. Vysokoškolsky vzdělaných zdravotních pracovníků pracovalo tedy v Černé Hoře pouze o 112 méně než v Kosovu. Populace Černé Hory přitom čítala jen zhruba 45 % obyvatel Kosova.

zvýšil jen o pět desítek. Populace žijící v této autonomní oblasti za stejnou dobu vzrostla téměř o čtvrt miliónu, tedy zhruba o 23 %. Počet lékařů se ve stejné době zvýšil jen o 13 procent.

Krajně nízká úroveň zdravotní péče je ještě viditelnější, vezmeme-li v potaz některé konkrétní údaje. V roce 1968 se v Kosovu narodilo 44 637 dětí. Téměř tři čtvrtiny (34 333) porodů proběhly bez jakékoliv odborné zdravotní péče či asistence. Nelze se divit. Mimo šest nemocnic působili totiž v Kosovu v uvedeném roce pouze 3 gynekologové a 31 dětských lékařů. I v tomto ohledu došlo za sedm let jen k drobnému zlepšení. V roce 1961 byli lékař nebo vyškolená porodní asistentka přítomni jen u 6 754 porodů. V Kosovu se tehdy narodilo 40 561 dětí. Na první pohled příznivější stav relativizovala stoupající fertilita. Bez odborného dozoru proběhlo v roce 1961 33 807 porodů, v roce 1968 to bylo zhruba stejně (33 839 porodů).

Asistované porody se přitom uskutečňovaly takřka výhradně v nemocnicích a klinikách. V roce 1961 jich bylo 6 291 z 6 754; v roce 1968 byl tento poměr 10 304 : 10 798. Lakonický závěr znějící, že pozvání školeného medicínského personálu k porodům, které se odehrávaly v kosovských domácnostech, bylo víceméně výjimečné, otvírá široké spektrum otázek. Byla hlavním důvodem malá dostupnost medicínské péče (včetně středního zdravotnického personálu)? Nebo byl tento stav především důsledkem přetrvávajícího tradičního charakteru kosovské společnosti,²³ pro niž byla přítomnost cizí (byť odborně způsobilé) osoby u porodu probíhajícího v rodinném kruhu nepřijatelná? Statistiky samozřejmě neuvádějí, nakolik se lišil ukazatel lékařské asistence u srbských a u albánských rodiček.

Ve všech dalších republikách tvořících jugoslávskou federaci (a v autonomní oblasti Vojvodina) byla situace v porodnické péči výrazně lepší. Všude, kromě Bosny a Hercegoviny, překračoval počet porodů s lékařskou či zdravotnickou asistencí počet těch, které se odehrály bez odborné pomoci. V Bosně a Hercegovině byl tento poměr v roce 1968 39 992 ku 49 192; v Makedonii 21 659 ku 18 967; v užším Srbsku 55 619 ku 20 734. Během srovnávaného sedmiletého období se přítom situace v tomto ohledu v uvedených republikách (i ve většině dalších jugoslávských regionů) výrazně zlepšila. V roce 1961 se v Bosně a Hercegovině narodilo se zdravotnickou asistencí 32-tisíc dětí, bez ní skoro 76-tisíc dětí.²⁴ V Makedonii byl tento poměr 17-tisíc ku 25-tisícům; v užším Srbsku 44-tisíc ku 38-tisícům. V celé Jugoslávii neasistovali v roce 1961 lékař ani porodní bába u 197-tisíc porodů z celkových 422-tisíc. O sedm let později byl již tento poměr 135-tisíc ku 383-tisícům.

Kvalitu lékařské péče a civilizační úroveň společnosti žijící v Kosovu dokumentují i údaje o tom, kolik zemřelých se před svojí smrtí léčilo. Zatímco ve Slovinsku to bylo

23 Není předmětem naší studie zkoumat, zda, či v jakých případech je korektní používat pojem kosovská společnost. Tedy, zda se populace žijící v autonomní oblasti již tehdy (či nadále) rozpadala do dvou jazykových a především kulturně odlišných společností.

24 Srovnání vývoje s Bosnou a Hercegovinou poprvé v naší analýze signalizuje, jak velký, možná klíčový vliv měla na zaostávání civilizačního rozvoje Kosova přetrvávající, respektive i nadále stoupající křivka porodnosti. Ani v Bosně se nijak dramaticky nezvýšil počet porodů, které se odehrály za asistence odborného personálu (stoupl z 32-tisíc na 39-tisíc). Zásadně však za sedm let poklesl počet dětí, které se narodily bez přítomnosti lékaře. V roce 1961 jich bylo 75-tisíc, v roce 1968 již jen 49-tisíc.

v roce 1968 74 % osob, v Bosně a Hercegovině 52 % lidí, v Kosovu vyhledalo před smrtí lékaře jen 37 % nemocných.

Při srovnání údajů o kojenecké úmrtnosti jsme naznačili, že v úrovni zdravotnické péče a v možnostech jejího využívání jednotlivými etnickými skupinami existovaly v samotném Kosovu příkré rozdíly.²⁵ Zásadní diference dokumentují i data o počtu lékařů a zdravotnických zařízení v jednotlivých okresech autonomní oblasti. Z celkového počtu 475 lékařů, kteří byli v Kosovu registrováni v roce 1969, téměř polovina pracovala ve dvou regionech. V okrese se správním centrem v hlavním městě autonomní oblasti Prištině jich bylo zaměstnáno 130.²⁶ Stovka dalších ordinovala v Kosovské Mitrovici, městě, které logisticky zabezpečovalo činnost průmyslových a důlních podniků v Trepči a ve Starem Trgu. V okresech se zbývajících čtyřmi menšími nemocnicemi, které se v Kosovu nacházely (Prizren, Peć, Djakovica, Gnjilane), pracovalo dalších 157 lékařů. Ve zbývajících 16 správních celcích, kde žilo zhruba 650 tisíc osob (tedy více než polovina populace Kosova), tak bylo k dispozici jen 86 lékařů. Zatímco v celém Kosovu připadalo v průměru na jednoho lékaře 2 500 osob, v okresech Srbska Kamenica to bylo 11-tisíc lidí, v okrese Dečani 14-tisíc. V okrese Suva Reka připadalo na jednoho lékaře dokonce 17-tisíc osob. I tento parametr odrážel, i když ne plošně, horší postavení albánské populace. Zejména však ukazoval na takřka katastrofální dostupnost zdravotní péče pro venkovské obyvatelstvo, které nežilo v blízkosti větších center. Jak i z dalších pramenů vyplývá, návštěva lékaře byla pro statisíce obyvatel Kosova, zejména rolníků, něčím zcela výjimečným.²⁷

Parametr ukazující, kolik potenciálních pacientů připadalo na jednoho lékaře, se přitom v Kosovu v průběhu 60. let zhoršoval. V roce 1961 připadal jeden lékař na 2 300 obyvatel, o sedm let později na 2 500 osob. Podobný trend ukazuje i křivka zachycující poměr počtu obyvatel na jedno nemocniční lůžko. V roce 1961 disponovaly kosovské nemocnice celkem 2 277 lůžky. O sedm let později jejich počet vzrostl jen o 523. Nárůst počtu lůžek tak jen kopíroval populační křivku. I v tomto ohledu je patrné zaostávání Kosova za ostatními méně rozvinutými jugoslávskými regiony.

Kvantitativní údaje jen naznačují kvalitu lékařské péče. O její úrovni vypovídají podrobnější data, která jsou bohužel dostupná jen v útržkovité podobě. Většina lékařů pracujících v Kosovu neměla koncem 60. let žádnou specializaci. Některé lékařské odbornosti úplně scházely, další byly dostupné zcela nedostatečně. V autonomní oblasti nepůsobil ani jeden dětský chirurg, ani jeden specialista na urologické nemoci. K dispozici byl

25 Vzhledem k charakteru textu i k údajům, které máme k dispozici, můžeme jen odhadovat přístup Albánců a Srbů k vyhledávání lékařské péče. Mezi oběma národy tvořícími většinu obyvatel Kosova jistě existovaly v tomto ohledu rozdíly. Nedokážeme však postihnout, nakolik silně byl tento faktor přítomen mezi městským obyvatelstvem a nakolik mezi populací usídlenou ve venkovských regionech. Nepochybně významný faktor (a to nejen při péči o matku a dítě) představovala při vyhledávání zdravotnické péče skutečnost, že drtivá většina lékařů pocházela z nealbánské části populace.

26 V samotném městě Prištině z těchto 130 lékařů působilo 120.

27 AMIJ, f. KPR 1953 – 1980, II-3-a-1, Přípravné materiály pro X. oblastní konferenci SK Srbska pro Kosovo a Metochiji 14. – 15. 10. 1968; podkladový materiál *Některé problémy zdravotnictví v autonomní oblasti Kosovo a Metochije z 5. 10. 1968*; podkladový materiál před Titovou návštěvou Kosova 25. – 28. 3. 1967.

jeden psychiatr,²⁸ dva specialisté na infekční nemoci. O až překvapivě zaostalosti kosovského zdravotnictví svědčí i údaj, že v něm v roce 1967 působilo jen 12 internistů. V této souvislosti znovu připomeňme, že přístup k těmto specialistům reálně měli jen obyvatelé dvou či tří větších měst a jejich nejbližšího okolí.²⁹ V Kosovu se nedařilo vymýtit lokální epidemie nakažlivých chorob. Ve druhé třetině 60. let v některých regionech výrazně vzrostl mezi mládeží výskyt tuberkulózy.³⁰

Data publikovaná v oficiálních statistických ročenkách SFRJ nezachycují mnoho dalších problémů souvisejících se zabezpečováním zdravotní péče v Kosovu. Velká část z nich vyplývala z dalšího omezení beztak nedostatečných finančních prostředků plynoucích do zdejšího zdravotnictví. Obtíže nezpůsobila diskriminace Kosova v rámci federace, ale strukturální rozpočtové změny, které poskytly větší kompetence (a povinnosti) republikám a autonomním oblastem SFRJ. Výše prostředků určených pro zabezpečení lékařské péče tak v daleko větší míře závisela na výběru zdravotního pojištění a výši dalších příslušných fondů v té které části jugoslávské federace. Vzhledem k malé zaměstnanosti a nízké úrovni mezd v Kosovu měla rozpočtová decentralizace na financování zdejšího zdravotnictví (a dalších sociálních služeb) negativní dopad.

Nedostávalo se peněz na provoz a na základní údržbu nemocnic a ambulancí. Chátarala tak mnohá z nepřilíš početných zdravotnických středisek postavených v uplynulých patnácti letech. Podle interní stranické informace neodpovídala v roce 1967 třetina všech nemocničních lůžek v Kosovu ani nejnižším hygienickým standardům. V roce 1968 dosáhla platební neschopnost takové míry, že část zdravotních středisek přestala dostávat dodávky léků. Některé kosovské okresy musely kvůli pasivní bilanci ve zdravotním pojištění zavést mimořádnou zdravotní daň ve výši 3 % příjmu zaměstnanců.³¹

* * *

Dokumenty uložené v bělehradských archivech signalizují velkou míru fluktuace zdravotního personálu. Mnoho lékařů odcházelo za vyššími platy do jiných jugoslávských republik. Kolik srbských lékařů vedl k rozhodnutí změnit zaměstnání kromě ekonomických důvodů i narůstající tlak většinové společnosti, nelze stanovit.³² Veli Deva³³ již v říjnu 1968, tedy před vypuknutím první vlny masových nacionálně motivovaných

28 Absence specialistů a příslušných zdravotnických zařízení měla pochopitelně široké spektrum negativních dopadů. Například v roce 1971 žilo v Kosovu bez jakékoli odborné péče nejméně 15-tisíc mentálně postižených dětí. (AMIJ, f. KPR 1953 – 1980, II-3a-1, podkladový materiál pro J. Broze Tita z 6. 4. 1971)

29 AMIJ, f. KPR 1953 – 1980, II-2, stenografický záznam z rozhovoru J. Broze Tita s vedením Kosova 27. 4. 1970.

30 AMIJ, f. KPR 1953 – 1980, II-2, přepis zvukového záznamu průběhu rozhovorů při přijetí delegace Oblastního výboru ÚV Svazu komunistů Srbska J. Brozem Titem 24. 10. 1968.

31 AMIJ, f. KPR 1953 – 1980, II-3-a-1, přípravné materiály pro X. oblastní konferenci SK Srbska pro Kosovo a Metochiji 14. – 15. 10. 1968: podkladový materiál *Některé problémy zdravotnictví v autonomní oblasti Kosovo a Metochije* z 5. 10. 1968.

32 K tomu srovnej též: STAMOVA, ref. 1, s. 168.

33 Veli Deva byl tehdy předsedou stranické organizace v Kosovu. Na tento klíčový mocenský post v autonomní oblasti nastoupil jako první Albánc v roce 1965.

demonstrací v Prištině a v několika dalších kosovských městech, v rozhovoru s J. Brozem Titem tento motiv nevyklučoval.³⁴

Zdravotní stav populace a průměrnou délku života v Kosovu zhoršovaly kromě nevyhovující dostupnosti i kvality lékařské péče ještě další faktory. Ke klíčovým se řadil nedostatek pitné vody. Ještě v roce 1971 disponoval jejím nezávadným zdrojem pouze minimální počet vesnic.³⁵ Jen necelých 16 procent vesnických domácností bylo napojeno na veřejný vodovod. Důsledkem byla nevyhovující hygienická situace, častý výskyt nemocí zažívacího traktu, přetrvávající výskyt lokálních epidemií. V roce 1967 například vypukly lokální epidemie střevního tyfu v okresech Gnjilane, Prizren či Orachovica.³⁶ Špatná situace však nebyla jen ve většině vesnic, ale i v mnoha městech a městysích. Například v Peći ještě v roce 1968 neexistovala kanalizace; v hlavním městě autonomní oblasti Prištině na ní bylo napojeno jen 600 uživatelů. Do roku 1976 se počet přípojek k odpadní síti zvýšil v Prištině jen na 1 565. V Peći nebyla ani v tomto roce kanalizace ještě vybudována.³⁷

V průběhu první poloviny 70. let se zdravotnická situace v Kosovu v některých ohledech zlepšila. Pokračoval trend trvalého poklesu kojenecké úmrtnosti. Za sedm let se procento dětí, které se nedožily prvního roku věku, snížilo z 9,4 na 8,0.³⁸ Kojenecká mortalita klesala ve všech kosovských okresech. Výrazněji vyšší úroveň nadále dosahovala v regionech s převažujícím zastoupením Albánců či slavofonních muslimů.³⁹

Na pozitivním trendu se podílelo zvýšené vyhledávání zdravotnické péče nastávajícími matkami. Ze 49 310 dětí, které se v Kosovu narodily v roce 1975, jich 18 342 (tedy 37 %) přišlo na svět ve zdravotnických zařízeních. Připomeňme, že před sedmi lety to bylo o dvanáct procent méně.

Znatelně také vzrostl počet lékařů. V roce 1975 jich v Kosovu pracovalo 664, tedy skoro o 200 více než před sedmi lety. Dostupnost každodenní zdravotní péče odrážela skutečnost, že se především zvýšil počet lékařů působících mimo nemocnice.⁴⁰ V kaž-

34 AMIJ, f. KPR 1953 – 1980, II-2, přepis zvukového záznamu průběhu rozhovorů při přijetí delegace Oblastního výboru ÚV Svazu komunistů Srbska J. Brozem Titem 24. 10. 1968.

35 Podle informace určené nejvyššímu představiteli SFRJ byl tento problém v roce 1971 vyřešen jen v 80 z 1 400 kosovských vesnic. (AMIJ, f. KPR 1953 – 1980, II-3a-1, podkladový materiál pro J. Broze Tita z 6. 4. 1971)

36 AMIJ, f. KPR 1953 – 1980, II-3-a-1, Přípravné materiály pro X. oblastní konferenci SK Srbska pro Kosovo a Metochiji 14. – 15. 10. 1968: podkladový materiál *Některé problémy zdravotnictví v autonomní oblasti Kosovo a Metochije z 5. 10. 1968.*

37 V roce 1972 bylo v Kosovu na veřejný vodovod napojeno jen 40 procent městských domácností.

38 V Bosně a Hercegovině a v Makedonii však v tomto období klesala mortalita kojenců mnohem rychleji než v Kosovu. V první z uvedených republik se mezi léty 1968 a 1975 snížila z 6,4 na 4,2 procenta. Ve druhé byl trend ještě příznivější. V roce 1975 se v Makedonii z tisíce narozených dětí 65 nedožilo jednoho roku věku; před sedmi lety byl tento údaj 92. I v Makedonii zůstala v polovině 70. let kojenecká úmrtnost nejvyšší v okresech s vysokým zastoupením albánského etnika (Tetovo 10 %; Gostivar 9,6 %).

39 Okres Kačanik 10,8 %; Dragaš 10 %; Vitina 9,7%, Djakovica 9,3%. Naopak v okresech, kde tvořili většinu populace Srbové, byla kojenecká úmrtnost nadále výrazně nižší (Leposavić 5,3 %; Kosovska Kamenica 6,2 %). Lepší dostupnost zdravotní péče a celkově vyšší civilizační úroveň se projevil na úrovni kojenecké mortality i ve správním centru Kosova. V okrese Priština zemřelo v roce 1975 z tisíce narozených dětí „jen“ 67.

40 Oproti roku 1968 vzrostl počet lékařů, kteří v Kosovu pracovali mimo nemocnice, asi o 140.

dém z kosovských okresů působilo minimálně pět,⁴¹ ale většinou více než deset lékařů. Uvedené údaje vypovídají o významném kvantitativním posunu oproti stavu koncem 60. let.⁴² Pro rolnické obyvatelstvo v periferních regionech zůstávala však i nadále medicínská pomoc exkluzivní. Nepřímo to dosvědčuje fakt, že skoro dvě třetiny lékařů (401) pracujících v Kosovu působily ve čtyřech větších městech (Přiština, Kosovská Mitrovica, Peć a Prizren). Vzhledem k vysoké populační křivce zůstával navíc neuspokojivý počet potenciálních pacientů připadajících na jednoho lékaře. Tento poměr se za sedm let od roku 1968 snížil z 2 500 na 2 100. I tak však Kosovo v tomto ohledu stále daleko zaostávalo nejen za jugoslávským průměrem, ale i za ekonomicky a civilizačně méně rozvinutějšími republikami SFRJ. V Makedonii, kde v roce 1975 působilo 1 823 lékařů, připadalo na jednoho z nich v průměru 974 potenciálních pacientů; v Bosně a Hercegovině byl tento údaj 1 304.

Kvantitativní data nevyplývají o úrovni lékařské péče. V tomto ohledu lze předpokládat jen pozvolné zlepšování dřívější tristní situace. I v polovině 70. let trpělo zdravotnictví v Kosovu nedostatkem specialistů. Neexistovaly zde ani psychiatrické léčebny, ani specializované dětské kliniky. Mimo nemocnice působilo jen 19 gynekologů. Kosovské zdravotnictví trpící chronickým nedostatkem financí nadále opouštěli lékaři (včetně graduovaných osob albánské národnosti) schopní zastávat lépe placená místa v jiných jugoslávských regionech. Z logiky věci vyplývalo, že odcházeli především lékaři srbského původu. Není předmětem tohoto článku zkoumat, zda jejich pracovní fluktuaci podmínila i změna ve vztazích mezi dvěma největšími národy žijícími v Kosovu.

Na zdravotní situaci v Kosovu, zejména mezi rolnickým obyvatelstvem, měla negativní vliv i kvalita stravy. Její hlavní složku tvořila jídla zhotovená z kukuřičné mouky. Průměrná spotřeba kukuřičné mouky na obyvatele Kosova byla v 60. letech dvojnásobně vyšší jak ve srovnání s jugoslávským průměrem, tak s průměrem v celé Socialistické republice Srbsko.⁴³ Naopak spotřeba nutričně hodnotných potravin (vejce, maso, mléko) se tehdy v Kosovu nacházela hluboko pod celostátní úrovní. Průměrná spotřeba mléka byla 46 litrů na obyvatele ročně. V SFRJ činil tento údaj 73 litrů. Ještě větší rozdíl byl ve spotřebě masa. Jeden obyvatele Kosova snědl za rok v průměru jen 7 kilo masa a ryb. V celostátním průměru připadlo v roce 1965 na hlavu více než třikrát více masa a ryb (23 kg). Výsledkem byla ještě na přelomu 60. a 70. let chronická podvýživa velké části obyvatel Kosova. Šlo především o venkovskou populaci.

* * *

Dalšími údaji, které mnohé napovídají o stavu společnosti v Kosovu v 60. let, jsou data týkající se potrestaných kriminálních činů. Také z nich vyplývá oboustranně odtažitý vztah zdejší společnosti a státních institucí i nedostatečná schopnost úřadů regulovat v autonomní oblasti na jihu Srbska negativní společenské jevy. Počet odsouzených za trestné činy v Kosovu, v jehož venkovských oblastech stále nebyla ani zdaleka vymýce-

41 V okrese Srbica, kde žilo asi 35-tisíc osob.

42 O zhruba sedm set vzrostl počet nemocničních lůžek. V šesti kosovských nemocnicích tak bylo v roce 1975 k dispozici 3 493 postelí.

43 Všechny údaje se vztahují k roku 1965.

na krevní msta,⁴⁴ byl v poměru k počtu obyvatel nejnižší v celé Jugoslávii. V roce 1968 bylo za úmyslné i nedbalostní trestné činy v Kosovu pravomocně odsouzeno pouhých 1 882 osob. V Makedonii, kde, jak víme, žilo jen o 400-tisíc lidí více než v Kosovu, soudy v tomto roce potrestaly 5 164 provinilých. Ve Slovinsku, jehož populace byla zhruba o půl miliónu početnější než v Kosovu, bylo v roce 1968 odsouzeno za kriminální činy desítkrát více osob.⁴⁵

Bez zajímavosti nejsou ani údaje o struktuře potrestaných deliktů. Necelou třetinu z nich (547) tvořily násilné trestné činy,⁴⁶ zhruba polovina lidí byla odsouzena za majetkovou trestnou činnost (822). Příznačné je, že v roce 1968 byly za politické delikty odsouzeny jen 3 osoby. Přitom v Bosně a Hercegovině bylo za tyto trestné činy potrestáno 91 osob.

Vzhledem k silným reziduím patriarchální společnosti, která přetrvávala v Kosovu, není nijak překvapující, že za kriminální činnost bylo potrestáno jen minimum žen. Od soudu jich v roce 1968 odešlo s trestem jen 118, což činilo jen necelých 6,5 % odsouzených.⁴⁷ Drtivá většina potrestaných žen byla odsouzena za násilné činy (45) a urážky na cti (49).

Soudy sankcionovaná trestná činnost měla v Kosovu, podobně jako v celé SFRJ, v průběhu 60. let mírně klesající trend. V roce 1961 bylo odsouzeno 2 267 osob, v roce 1967 2 206 a o rok později již jen 1 822.⁴⁸ O oslabení dohledu státu nad nekonformní politickou aktivitou, zejména nad projevy vyroceného nacionálního citění svědčí skoro desetinasobný pokles počtu osob odsouzených za zločiny „proti lidu a státu“.⁴⁹

Realitu uplatňování práva v Kosovu – a zřetelnou stagnaci v tomto ohledu – ilustruje i počet zde působících advokátů. V roce 1962 zde pracovali 34 advokátů, o sedm let později se jejich počet o jednoho zvýšil;⁵⁰ v roce 1976 působilo v autonomní oblasti 55 advokátů. V Makedonii bylo v uvedených letech možné využít služeb 86 (r. 1962), 148 (r. 1969) a 177 (r. 1976) advokátů.

44 Jen v období let 1967 – 1969 odsoudil krajský soud v Prištině za delikty související s krevní mstou 141 osob. Samy jugoslávské úřady odhadovaly, že za tento trestný čin byl potrestán jen zlomek pachatelů. K tomu srovnej: PELIKÁN, Jan. Dokument o krevní mstě v Jugoslávii koncem 60. let 20. století. In *Slovanský přehled*, 2004, roč. 90, č. 4, s. 595-611. M. Vickers podle ne zcela důvěryhodného zdroje uvádí, že se ještě v polovině 70. let skrývalo ve svých domovech v obavě před krevní mstou ze strany zneprátené rodiny asi 2 000 mužů. (VICKERS, ref. 1, s. 175-176)

45 V roce 1968 mělo Kosovo 1 183 000 obyvatel; v Makedonii žilo 1 574 000 osob, populace Slovinska činila 1 691 000 lidí.

46 Statistiky v této kategorii nerozlišují vraždy, těžkou újmu na zdraví či znásilnění. Podle zprávy federální prokuratury bylo v roce 1968 v Kosovu spácháno 105 vražd. Tento údaj nemá ovšem žádnou souvztažnost s objasněním těchto zločinů a potrestáním jejich pachatelů. K tomu srovnej: Arhiv Srbije i Crne Gore, fond 130 – Savezno izvršno veće, k. 563, f. 937, materiál z 14. 9. 1970 *O nekim oblicama krivičnih dela protiv života i tela motivisanih krvnom osvetom ili drugim vidovima osvete*. Materiál jsem v integrální verzi editoval. Srovnej: PELIKÁN, ref. 44.

47 Ve Slovinsku bylo ve stejném roce za trestné činy odsouzeno 1 753 žen (16 % všech potrestaných); v Makedonii 967 žen (19 % všech potrestaných).

48 V celé SFRJ jsou tyto údaje následující: 1961: 119 496; 1967: 100 274; 1968: 98 132.

49 V roce 1961 bylo podle příslušných paragrafů potrestáno v Kosovu 28 osob, o sedm let později jen 3 obžalování.

50 V letech 1962 a 1969 nebyla mezi advokáty v Kosovu jediná žena.

Odtažený postoj většiny populace Kosova ke státním institucím a s velkou pravděpodobností také přetrvávající využívání zvykového práva při řešení privátních sporů signalizují též údaje o počtu procesů ze sféry soukromého práva. Zatímco v Makedonii jich soudy v roce 1968 řešily 37-tisíc (v roce 1975 31-tisíc), v Kosovu bylo ve stejných letech soudy projednáváno jen 14-tisíc a 11-tisíc soukromých žalob.

Ve většině jugoslávských regionů se po druhé světové válce rozběhly modernizační procesy. V souvislosti s jistou, nikoliv zásadní, ale současně viditelnou liberalizací autoritativního režimu se zhruba od poloviny 50. let jejich tempo v některých sociálních sférách zrychlovalo. Vše nasvědčuje tomu, že kosovská společnost stála jen na okraji zmíněných trendů. Významného počtu oblastí společenského života se změny vůbec nedotkly. Statistické údaje dokonce naznačují, že v některých sférách se v 60. letech ve většinové části kosovské populace oživily tradiční hodnoty a zvyky. Týkalo se to mimo jiné stability tradiční rodiny. Nijak nepřekvapuje, že poměr rozvodů ve vztahu k uzavřeným manželstvím byl v Kosovu v rámci celé Jugoslávie jednoznačně nejnižší. V roce 1969 činil jen dvě procenta.⁵¹ Podobná situace tehdy existovala jen v Makedonii, kde bylo v stejném roce z tisíce uzavřených manželství rozvedeno 30. V ostatních republikách SFRJ a ve Vojvodině byl tento údaj několikanásobně vyšší: v rámci celé Jugoslávie činil 11 %, ve Vojvodině skoro 17 %, dokonce i v patriarchální Černé Hoře bylo ve zmíněném roce rozvedeno 77 z tisíce uzavřených manželství.

Počet rozvedených manželství klesal v Kosovu i v kvantitativních ukazatelích. Zatímco soudy v roce 1961 rozvedly 479 a v roce 1966 514 manželství, v následujících letech se tento údaj radikálně snižoval. (1967: 314; 1968: 244; 1969: 202). Můžeme vznést hypotézu, samozřejmě nikoliv dostatečně podložený závěr, že tento trend souvisel s předáním významné části exekutivní moci v Kosovu funkcionářům albánského původu. S tím souviselo zmenšení dohledu státu nad kosovskou společností. Je pravděpodobné, že se v důsledku politických změn znovu zakonzervovaly tradiční vazby v kosovské (zřejmě kosovskoalbánské) populaci.⁵² Nepřímo to dosvědčuje i údaj týkající se situace v polovině 70. let a na počátku let osmdesátých. V roce 1975 bylo v Kosovu rozvedeno pouze 261 manželství; v roce 1981 jen o devatenáct více. V celé Jugoslávii přitom v první polovině 70. let počet rozvodů trvale stoupal⁵³ – 1969: 19 507; 1975: 25 137.⁵⁴

Překvapivá data uvádějí statistiky o počtu uzavřených manželství. Ačkoliv počet obyvatel Kosova již tehdy strmě stoupal a v zásadě stejně rychle se zvyšoval podíl osob ve věkové skupině 18 – 25 let, která nejčastěji vstupovala do manželství, počet uzavře-

51 Tak jako u většiny dalších statistických údajů oficiální ročenky nepodchycovaly rozdíly mezi jednotlivými národy žijícími v republikách a autonomních oblastech. Nelze tedy stanovit, jak velký byl rozdíl v rozvodovosti mezi kosovskými Albánci a kosovskými Srby. Příslušná data týkající se počtu uzavřených a rozvedených manželství v jednotlivých okresech, z nichž by bylo možné alespoň rámcově tento poměr odvodit, k dispozici nejsou.

52 Popisovaný trend pravděpodobně také souvisí se zvyšujícím se podílem albánského etnika v populaci Kosova.

53 V ekonomicky a společensky v kontextu SFRJ rozvinuté Vojvodině z 2 163 na 3 362; v relativně zaostalé Makedonii z 430 na 1 270.

54 V roce 1981 se počet manželství rozvedených v celé Jugoslávii snížil na 22 557. K počtu nově uzavřených manželství to bylo 13 %. V Kosovu ve stejném roce činil tento poměr 2,3 procenta.

ných sňatků takřka po celá 60. léta i v první polovině následující dekády stagnoval či jen nepatrně stoupal. V roce 1965 bylo uzavřeno 8 226 manželství, v roce 1967 skoro o 700 méně⁵⁵ a v roce 1969 9 886 sňatků. V přepočtu na sto obyvatel to činilo 0,76; 0,66; 0,81 a 0,71 procenta.⁵⁶ Procento sňatečnosti bylo z jiných oblastí SFRJ nižší jen v Černé Hoře.

Naskýtá se otázka, jaké faktory podmiňovaly skutečnost, že v patriarchálním Kosovu vstupoval do manželství menší počet osob než v ekonomicky a sociálně rozvinutějších oblastech Jugoslávie. Jeden z okruhů odpovědi jistě nalezneme v hospodářské sféře, respektive v reálné stagnaci životní úrovně obyvatel Kosova, zejména zdejšího rolnického obyvatelstva.

Další náměty k hledání odpovědi může poskytnout jiná kategorie statistických údajů. V Kosovu se v poměru k počtu obyvatel rodilo ve srovnání se všemi oblastmi Jugoslávie nejvíce nemanželských dětí. V roce 1961 se z 40 561 dětí mimo manželství narodilo 5 293. O sedm let později činil tento poměr 6 106 z 44 637. V roce 1975 se z celkového počtu 49 310 dětí narodilo 6 064 svobodným matkám.⁵⁷ V poměru ke všem novorozencům zůstával počet nemanželských dětí po celých čtrnáct let v Kosovu v zásadě stejný. V 60. letech činil 13 %, v roce 1975 klesl jen o jedno procento. V Makedonii se v roce 1961 mimo manželství narodilo jen 5,5 % dětí, v roce 1975 zhruba o procento více. Ve Slovinsku činil v obou letech uvedený údaj 10 procent.⁵⁸

I po letném shlédnutí výše uvedených dat se nabízí otázka, proč v zaostalém a dále zaostávajícím patriarchálním Kosovu byl (a zůstával) počet nemanželských dětí po celé sledované období tak vysoký. Za současného stavu poznání každodenního života v Kosovu na přelomu druhé a třetí třetiny 20. století a při pouze fragmentálních údajích o odlišnostech v chování dvou největších zde žijících národů není možné na tuto otázku poskytnout relevantní odpověď.⁵⁹ Nicméně je i v případě tohoto fenoménu na místě vznášet hypotézy, které může potvrdit, nebo vyvrátit až další výzkum.

Jedním z vysvětlení může být případný vysoký podíl Romů v kosovské populaci, kteří svá manželství formalizovali v mnohem menší míře než další etnika. Romové, kteří se i v Titově Jugoslávii pohybovali na okraji společnosti, nebyli ještě v roce 1971 při sčítání obyvatelstva vedeni jako samostatná etnická skupina. Pravděpodobně se deklarovali (nebo byli zapisováni) jako Albánci či Srbové. Lze předpokládat, že byli zařazeni i do kategorií *ostatní* a *neznámý etnický původ*. Počet lidí zapsaných na základě cenzu provedeného v roce 1971 do těchto množin byl však v Kosovu zanedbatelný. Dohromady činil necelých 17-tisíc osob, tedy necelé 15 promile obyvatel Kosova. Početné zastoupení osob romského původu v kosovské populaci však podíl nemanželských dětí pravděpodobně výrazněji neovlivňoval. Romové tehdy žili i v jiných regionech SFRJ, zejména

55 7 569 sňatků.

56 Stagnace pokračovala i v dalších letech. V roce 1975 bylo v Kosovu uzavřeno jen 9 928 manželství, což bylo jen 0,71 v poměru ke stu obyvatel.

57 V Makedonii byly tyto relace: 1961: 2 249 z 42 182, 1968: 2 364 z 40 626, 1975: 2 609 z 39 579; ve Slovinsku 1961: 2 896 z 28 995, 1968: 2 458 z 28 580, 1975: 2 935 z 29 786.

58 V celé Jugoslávii činilo v roce 1968 procento nemanželských dětí necelých 8,5.

59 Příčinou vysokého počtu dětí rodících se mimo manželství nepochybně nebyla nastupující modernizace, která by v Kosovu rozbíjela tradiční rodinu.

v Makedonii. Jak jsme však výše ukázali, byl v této republice podíl dětí narozených mimo manželství oproti Kosovu méně než poloviční.

Jako další vysvětlení se nabízí závěr, že v albánské muslimské společnosti přetrvávala silná rezidua polygamie.⁶⁰ V případech oprávněnosti této hypotézy by tak mnoho dětí zanesených do statistik jako nemanželské, ve skutečnosti bylo potomky druhých či dalších manželek. Daný závěr nelze na základě dostupných údajů ani nepřímou potvrdit. Statistiky neuvádějí počet nemanželských dětí v jednotlivých okresech. Nepřímou, ale samozřejmě neproověřenou souvislostí je korelace vysokého procenta nemanželských dětí s relativně nízkým počtem uzavíraných sňatků. Ve prospěch zmíněné hypotézy hovoří i skutečnost, že jugoslávský stát dohlížel na privátní život kosovské, zejména venkovské albánské populace jen laxe a vměšoval se do jejich záležitostí jen v případech, kdy byly přímo ohroženy jeho politické zájmy. Vliv komunistického režimu na soukromou sféru přitom v 70. letech v Kosovu poklesl.

* * *

V dílech zabývajících se vývojem Kosova ve druhé polovině 20. století je často vzpomínáno přetrvávající neplnoprávné postavení žen. Navýsost pomalý proces emancipace žen žijících v Kosovu se odrážel v mnoha sférách: v úrovni vzdělání, v možnosti zaměstnání, v postavení v rodině.

V prvních dvou sférách je nerovnoprávné postavení kosovských žen, jak ve srovnání s jejich muži, tak v jugoslávském kontextu poměrně snadno dokazatelné. Již pouze v rámci základního školství převyšoval v roce 1969 počet chlapců výrazně počet dívek. Z 221-tisíc zapsaných žáků bylo jen 95-tisíc dívek. Zápis do školy ovšem v mnoha případech neznamenal její dokončení. Podle interní informace adresované J. Brozi Titovi absolvovala povinných osm tříd základní školy v Kosovu v roce 1970 jen pětina zapsaných dívek.⁶¹ Paradoxně poněkud lepší situace byla v oblasti středního školství. Zde z celkového počtu 31-tisíc studentů studovalo v roce 1969 necelých 10-tisíc žen.⁶² Čtyři příštinské fakulty,⁶³ které byly ještě formálně dislokovanými součástmi Univerzity Bělehrad, dokončilo v roce 1969 pouze 44 žen, což představovalo zhruba pětinu absolventů. Počet dívek studujících na fakultách byl výrazně vyšší. Činil v tomto roce 1 495 žen.

V průběhu dalších sedmi let se situace ve středním i vysokém školství v Kosovu – alespoň v kvantitativním ohledu – výrazně zlepšila. Počet středoškolských studentů se takřka zdvojnásobil. Podíl dívek jen nepatrně klesl. Z 57-tisíc kosovských středoškoláků bylo v roce 1976 16,5-tisíce dívek. K ještě výraznějšímu kvantitativnímu nárůstu došlo

60 Tento stav rozhodně neexistoval v muslimském prostředí v Bosně a Hercegovině. V této republice oscilloval v šedesátých a v první polovině sedmdesátých let podíl dětí, které se narodily mimo manželství, jen mezi 5 a 6 procenty. Byl tedy nižší než jugoslávský průměr.

61 AMIJ, f. KPR 1953 – 1980, II-3-a-1, podkladový materiál pro J. Broze Tita z 6. 4. 1971. V tomto směru je indikativní údaj, který se váže k roku 1961. V tomto roce bylo v Kosovu uzavřeno 7 426 manželství. Skoro polovina nevěst (3 117) neměla ani základní vzdělání. Ze ženichů bylo bez základního vzdělání „jen“ 1 707.

62 Velká část dívek zapsaných na středních školách, navštěvovala některou ze tříd zde existujících zdravotních škol anebo učitelské ústavy, kterých bylo v Kosovu dislokováno 11. Ve 20 gymnáziích bylo zapsáno 2 603 studentek.

63 Filozofická, přírodovědně-matematická, ekonomická a právnícká.

v těchto letech ve vysokém školství v Kosovu. Na krátce předtím založené přístinské univerzitě⁶⁴ již v roce 1976 studovalo skoro 28 tisíc lidí, tedy skoro čtyřikrát více než před sedmi lety na čtyřech tehdy existujících přístinských fakultách. Poměr dívek, který činil 42 %, byl dokonce vyšší než jejich zastoupení mezi žáky středních škol. Mezi absolventy byla však v tomto ohledu situace zásadně odlišná. Z 813 studentů, kteří v roce 1976 úspěšně ukončily některou z fakult Univerzity Priština,⁶⁵ bylo jen 164 žen.

Nevíme ovšem, kolik dívek zapsaných na středních a vysokých školách pocházelo z albánského prostředí.⁶⁶ Podle jiných údajů lze předpokládat, že jich byla výrazná menšina. Dokládá to například etnické složení žen disponujících středním a vyšším vzděláním, které byly v roce 1970 zaměstnány v okrese Priština. Z celkového počtu 2 233 žen zaměstnaných v profesích vyžadujících alespoň středoškolskou kvalifikaci bylo jen 543 Albánek.⁶⁷

Zaměstnanost představovala v 60. a 70. letech jeden z klíčových ekonomických a sociálních problémů Kosova. Nedostatek práce postihoval nejvíce ženskou populaci. Mimo agrární sektor pracovalo v Kosovu koncem 60. let jen 17 600 žen.⁶⁸ V tomto ohledu měly ženy v Kosovu nejhůřší postavení v celé Jugoslávii. Z tisíce osob ženského pohlaví byly v autonomní oblasti zaměstnány jen necelá tři procenta. V relativně zaostalých republikách Makedonii a Bosně a Hercegovině činil tento parametr v roce 1969 8,2 %, respektive 11,6 %. V nejrozvinutějším Slovinsku bylo ze sta žen zaměstnáno skoro 26. Stejně nepříznivý byl v Kosovu i poměr mezi zaměstnanými ženami a muži. Mezi všemi zaměstnanými v autonomní oblasti představovalo 17-tisíc žen jen asi 18 %.⁶⁹ Nelze zjistit, kolik ze zaměstnaných žen bylo Albánek. Jejich viditelná menšina představuje reálný předpoklad.⁷⁰

Albánské ženy v Kosovu znevýhodňovalo při hledání zaměstnání koncem 60. let několik handicapů. První – a zřejmě nejvýznamnější – představovalo vlastní patriarchální prostředí vytvářející sérii bariér, které jim znemožňovaly či alespoň výrazně znesnadňovaly uplatnění (a působení) mimo kruh rodiny. Při získávání práce navíc narážely nejen na upřednostňování mužů, ale i na konkurenci ze srbského prostředí, jehož příslušníci měli do přelomu 60. a 70. let výrazně lepší výchozí pozici. Příslušníci srbského etnika obsadili po roce 1945 většinu míst ve státních institucích i v úřednickém aparátu

64 Univerzita byla formálně založena 18. listopadu 1969.

65 Univerzitu tvořilo v roce 1976 sedm fakult: přírodovědecko-matematická, strojní, potravinářsko technologická, lékařská, ekonomická, právnická a filozofická. Vedle toho zde existovala nově založená umělecká akademie.

66 Kromě jiného nedokážeme prozatím také stanovit, jak velké procento studentů přístinské univerzity mělo trvalé bydliště v Kosovu. Lze však předpokládat, že takových byla většina. Nepřímým dokladem je etnické složení studentů. Podle údajů vztahujících se k letům 1970 a 1971 zde bylo ze zapsaných více než 60 % studentů albánské národnosti. (K tomu: AMIJ, f. KPR 1953 – 1980, II-3-a-1, podkladový materiál pro J. Broze Tita z 6. 4. 1971.

67 AMIJ, f. KPR 1953 – 1980, II-3-a-1, podkladový materiál pro J. Broze Tita z 6. 4. 1971.

68 Zhruba deset tisíc jich bylo zaměstnáno v průmyslových podnicích a obchodech. Sedm tisíc dalších pracovalo ve školství, kultuře a ve státní správě.

69 V Makedonii to bylo 27 %, v Bosně a Hercegovině 24 %, ve Slovinsku 39 %.

70 K zaměstnanosti Srbů a Albánců v Kosovu srovnej též jinak nepřilišitě důvěryhodný opus Noela Malcolma. (MALCOLM, ref. 1, s. 323)

několika málo středních a velkých kosovských podniků. Důvodem nebyla pouze vyšší vzdělanostní úroveň srbského etnika, ale také mnohonásobně vyšší potenciální i reálná loajalita vůči komunistickému režimu. Výchozí platformu v tomto směru představovala účast v partyzánském odboji. Na něm se Srbové z Kosova podíleli ve výrazně větší míře než v tomto regionu usídlení Albánci. Při velkém nedostatku pracovních příležitostí znamenala příslušnost k vlivnějšímu etniku v konkurenci na trhu práce nesporně podstatnou výhodu. Po politických změnách v roce 1966, kdy se na správě Kosova v daleko větší míře začali podílet komunističtí funkcionáři albánského původu, se situace začala pozvolna měnit. Dřívější preferované postavení Srbů na trhu práce se postupně vytratilo.

Zaměstnanost žen v Kosovu rostla v průběhu první poloviny 70. let jen velmi zvolna. Vyplyvalo to především z minimálního růstu počtu nových pracovních možností v autonomní oblasti. Za sedm let jich v Kosovu přibýlo pouze necelých 50-tisíc. Počet zaměstnaných žen se přitom zvýšil o 13-tisíc. Podíl žen na celkovém počtu zaměstnaných tak v zásadě stagnoval. I v roce 1976 činil jen 20 procent, tedy pouze o dvě procenta více než před sedmi lety.

* * *

Údaje o počtu zaměstnaných žen přesvědčivě demonstrují, jak se v první polovině 70. let prohlubovalo civilizační zaostávání Kosova za dalšími částmi jugoslávské federace. V ostatních republikách, zejména v těch, které náležely k ekonomicky zaostalejším, totiž v tomto období zaměstnanost (i zaměstnanost žen) strmě stoupala. V Makedonii vzrostl počet zaměstnaných z 247-tisíc na 351-tisíc, v Bosně a Hercegovině z 497-tisíc na 705-tisíc. Ještě patrnější byl rozdíl v růstu zaměstnanosti žen. V Makedonii se jejich počet zvýšil o 40-tisíc, v Bosně a Hercegovině o 88-tisíc.⁷¹ V této souvislosti je třeba vzít v úvahu, že během zmíněných sedmi let přitom stoupl počet obyvatel Kosova o 230-tisíc, Makedonie jen o 187-tisíc; populace Bosny a Hercegoviny se rozrostla pouze o 167-tisíc osob.

Pro dokázání neplnoprávného postavení žen v soukromém životě, v němž byly zřejmě nejvíce upozaděny, máme k dispozici minimum exaktních dat. Spíše ilustrativním údajem je průměrný věk, kterého se ženy v Kosovu dožívaly. Tak jako většina dalších dat vztahujících se ke kvalitě života se i tento parametr oproti situaci v 50. a 60. letech výrazně zlepšil. V roce 1953 se ženy v autonomní oblasti dožívaly v průměru 45 let; v roce 1961 to již bylo 55 let. Na začátku další dekády byl průměrný věk, kterého se dožívaly ženy v Kosovu, 66,5 let.⁷² Nicméně průměrná délka života žen v Kosovu zaostávala za jugoslávským průměrem o čtyři roky. V případě jejich kosovských mužů, kteří se dožívali průměrného věku 64,5 let, činil tento rozdíl pouze jeden rok. V žádné jiné teritoriální součásti SFRJ navíc nebyl rozdíl mezi průměrným věkem žen a mužů tak malý.

Těžké životní podmínky, v nichž žily ženy v Kosovu, dokumentuje i údaj zachycující poměr ve složení populace. Zatímco ve všech jugoslávských republikách (kromě

71 V Makedonii i v Bosně a Hercegovině stoupl za sedm let podíl žen na celkovém počtu zaměstnaných na 29 %.

72 Podobný trend byl i u mužské populace v Kosovu. V roce 1952 byla průměrná délka života mužů 48 let, v roce 1961 57 let a v roce 1971 64,5 roku.

Makedonie)⁷³ převyšoval v roce 1961 mezi populací počet žen počet mužů, v Kosovu připadalo na tisíc mužů jen 957 žen. V roce 1971 tento poměr poklesl na 952.

Relativně nízká doba života v Kosovu nepochybně souvisela se spektrem faktorů. O některých jsme pojednali dříve. Délku života žen nepochybně ovlivňoval i počet dětí, které porodily. V 60. a 70. letech se v Kosovu porodnost nesnižovala. V roce 1966 se tu narodilo v poměru k tisíci obyvatel 38 dětí, o deset let později to bylo 35 dětí na tisíc obyvatel. To bylo skoro dvojnásobně více, než činil jugoslávský průměr. V Makedonii byl tento údaj v roce 1976 22, v Bosně a Hercegovině 19.

S vysokým počtem dětí v rodině korespondují i údaje o věku matek a počtu dětí, které porodily. Ve věkové kategorii nad 40 let byl počet kosovských žen, které porodily, v jugoslávském měřítku procentuálně nejvyšší. Činil 24 procent, přičemž obyvatelé Kosova se podíleli na celkové populaci SFRJ jen 5,8 %. Děti, které porodily matky po čtyřicítce, představovaly v roce 1968 5,7 procent všech novorozenců v Kosovu. V celostátním měřítku bylo toto procento ani ne poloviční.⁷⁴ V roce 1968 se v Kosovu dokonce narodilo 183 dětí matkám, kterým bylo více než padesát let. Jejich počet byl větší než stejný statistický údaj zahrnující celé zbývající teritorium SFRJ. Mimo Kosovo se v Jugoslávii narodilo matkám starším padesáti let 129 dětí.⁷⁵

V jugoslávském srovnání byl v uvedených letech v Kosovu také jednoznačně nejvyšší počet dětí, které se matkám narodily jako čtvrté a další. V roce 1968 se jich narodilo celkem 21 818, což byla skoro polovina zdejších novorozenců. Deváté a další dítě jedné matky nepředstavovalo koncem 60. let v Kosovu žádnou výjimečnou událost. V roce 1968 se narodilo 2 489 těchto dětí, což bylo více než 5,5 % všech novorozenců. Tak vysoký počet dětí v rodině představoval nejen v evropském, ale i v jugoslávském kontextu raritu.⁷⁶ Analogický statistický údaj byl v absolutním počtu v rámci SFRJ vyšší jen v Bosně a Hercegovině (2630), kde však deváté a další děti jedné matky činily jen 2,7 procenta novorozenců.

Stejně jako v případě počtu matek, které rodily i po čtyřicátém roku věku, se v Kosovu do poloviny 70. let nijak nezměnil počet (a podíl) dětí, které se narodily jedné matce jako čtvrté a další. Jejich absolutní počet v zásadě stagnoval. V roce 1975 se jich narodilo 22036. Podíl těchto dětí na celkovém počtu novorozenců se nepatrně snížil. I tak v polovině sedmé dekády minulého století činil v evropských poměrech závratných 45 procent. V Bosně a Hercegovině, kde tehdy žilo skoro třikrát více lidí než v Kosovu (3 977 000 : 1 405 000), se jako čtvrté a další dítě narodilo v roce 1975 14 271 dětí.

73 Na tisíc mužů připadalo v Makedonii v roce 1961 980 žen. Jugoslávský průměr činil v tomto roce 1 051 žen na tisíc mužů.

74 2,7 procenta.

75 Minimální či dokonce nulové změny v chování kosovské společnosti v první polovině 70. let dosvědčují údaje o stáří matek, které máme k dispozici pro rok 1975. Oproti roku 1968 se tehdy v autonomní oblasti narodilo o 4 673 více dětí (1968: 44 637; 1975: 49 310). Počet dětí, které porodily matky starší 40 let, stoupl na 2 595. V roce 1968 jich bylo 2 532. Výrazněji se snížil jen počet žen, které měly potomka i po padesátém roce věku. V roce 1975 se těmto ženám narodilo jen 75 dětí (ve zbytku SFRJ 39 dětí).

76 Uvedme v této souvislosti zcela banální údaje. Kosovo bylo součástí Titovy Jugoslávie, která již v této době byla v letní sezóně jednou z hlavních evropských turistických destinací. Dubrovnik leží od východních hranic Kosova zhruba 250 km. Z Peče, kde tehdy – připomeňme – neexistovala městská kanalizace, se do Dubrovnicka či Kotoru již tehdy dalo dojet automobilem za méně než půl dne.

Tento údaj je dalším v pořadí, na kterém lze ukázat, že zhruba od druhé třetiny 60. let došlo k hlubokému zaostávání některých modernizačních společenských procesů v Kosovu, a to nejen oproti průměrným trendům v Jugoslávii, ale i ve srovnání s vývojem v dalších méně rozvinutých částech federace. V roce 1961 činil podíl dětí, které se narodily jedné matce jako čtvrté a další, v Kosovu 49 %, v Bosně a Hercegovině 36 % a v Makedonii 33 %. Po sedmi letech zůstal tento parametr v Kosovu stejný, v Bosně a Hercegovině se snížil o 3 % a v Makedonii o 6 %. V roce 1975 byl však již v Makedonii i v Bosně a Hercegovině jen na úrovni 18 %, zatímco – jak jsme výše ukázali – v Kosovu poklesl jen nepatrně – na 45 procent.⁷⁷

Údaje o počtu členů domácností potvrzují z jiného úhlu vysoký počet dětí, které tehdy přicházely na svět v kosovských rodinách. Zároveň demonstrují, že se v Kosovu (či alespoň v jeho venkovských oblastech) zachovávalo tradiční vícegenerační soužití. Jeho zakonzervování patřilo k hlavním symptomům ekonomického a civilizačního zaostávání regionu. Podle sčítání obyvatelstva provedeného v roce 1961 existovalo v Kosovu 153-tisíc domácností. V 60-tisíci z nich (tedy v 39 %) žilo 7 a více osob.⁷⁸ Již počátkem 60. let se Kosovo v tomto směru vcelku logicky vymykalo jugoslávskému průměru. Zdejší situace se však již tehdy výrazně odlišovala i od stavu existujícího v méně rozvinutých jugoslávských republikách. V Bosně a Hercegovině činil počet domácností s více než 6 osobami 21 % domácností, v Makedonii 23 %, ve Slovinsku jen 6 procent.

Stejně jako v jiných již výše analyzovaných sférách společenského života Kosovo v 60. letech i v tomto ohledu zaostávalo za tempem modernizačních procesů, v jejichž důsledku se i v dříve civilizačně zaostalejších regionech SFRJ snižoval počet členů domácností, klesala fertilita a rychle mizela vícegenerační rodina. V průběhu zmíněného desetiletí v Makedonii i v Bosně a Hercegovině výrazně poklesl počet domácností, v nichž žilo více než šest osob. V prvně jmenované republice se jejich podíl snížil z 23 na 14 procent, ve druhé z 21 % na 16 %. V Kosovu však probíhaly zcela opačné procesy. Počet domácností se sedmi a více členy stoupl mezi léty 1961 – 1971 z 59-tisíc na 81-tisíc. To v poměru k celkovému počtu domácností znamenalo nárůst z 39 na 43 procent. Jinými slovy: ještě na počátku 70. let vyrůstala skoro polovina kosovské populace v rodinách, které minimálně počtem svých členů patřily do předindustriální éry.⁷⁹

Kosovská společnost se přitom v tomto ohledu vracela nikoliv ke stavu existujícímu koncem 50. let, ale k poměrům zjištěným krátce po skončení druhé světové války. V roce 1948 žilo v jedné kosovské domácnosti v průměru 6,36 osob. O třináct let později tento údaj klesl o 4 setiny. V roce 1971 však tvořilo jednu kosovskou domácnost v průměru více lidí než v roce 1948.⁸⁰ Zmíněný trend pak pokračoval po celá 70. léta i na počátku další dekády. V roce 1981 žilo v jedné kosovské domácnosti v průměru 6,92 osob.

77 Jako i při většině dalších statistických údajů i v tomto případě scházejí data, která by ukazovala na případné rozdíly mezi srbskou a albánskou populací v Kosovu.

78 V jedenácti procentech kosovských domácností dokonce žilo 11 a více osob.

79 Nemůžeme ovšem přesně určit, nakolik se na přetrvávajícím vysokém počtu členů domácnosti podílel strmý populační nárůst a nakolik byl dán přežívajícími rodinnými vazbami.

80 Počet členů domácností činil v roce 1971 v průměru 6,61 osob.

Lokální orgány komunistické správy v Prištině i ústřední úřady v Bělehradě se nedokázaly vypořádat s komplexem složitých problémů vyplývajících z vysoké míry natality a s tím spojeným růstem počtu obyvatel autonomní oblasti. Průmysl se rozvíjel pomalu a ani zdaleka nedokázal absorbovat početně silné nové generace prvně v životě hledající pracovní uplatnění. To samé, v ještě větší míře, platilo o terciálním sektoru. Mimo zemědělskou výrobu v roce 1961 pracovalo maximálně 80-tisíc osob.⁸¹ Rozložení pracovních míst odpovídalo nízkému stupni hospodářského rozvoje. Zhruba 14-tisíc lidí zaměstnávalo několik větších a středních průmyslových podniků; 10-tisíc dalších pracovalo v dolech, 20-tisíc ve stavebnictví. V terciálním sektoru (služby, obchod, doprava) našlo uplatnění 13-tisíc obyvatel Kosova. Ve zdravotnictví, školství a orgánech státní správy bylo obsazeno asi 17-tisíc pracovních míst.

O deset let později se v některých kvantitativních ukazatelích situace zlepšila, k zásadní změně však viditelně nedošlo. V průmyslu a dolech pracovalo zhruba o 13-tisíc lidí více než před deseti lety. V ostatních nezemědělských sektorech kosovského hospodářství byl nárůst zaměstnanosti nulový (stavebnictví), nebo se pohyboval v rozmezí stovek či několika tisíců. Výjimkou bylo jen zdravotnictví, školství a státní správa.⁸² Zde našlo uplatnění o 13-tisíc zaměstnanců více než před deseti lety.⁸³ Během dalších pěti let rostl počet pracovních míst rychleji (v průměru o 5 000 ročně). Ani toto tempo však výrazněji nemohlo saturovat poptávku po práci, ani zlepšit strukturu zaměstnanosti.

* * *

Citelnou slabinou kosovského průmyslu byla v 60. letech i po celou další dekádu koncentrace průmyslové výroby do jednoho či dvou odvětví. Velká většina jinak velmi malého počtu pracovních míst se nacházela v několika elektrárnách, dolech a hutích.⁸⁴ V ostatních průmyslových odvětvích v Kosovu vlastně neexistovaly ani střední podniky. Například ještě v roce 1976 bylo ve strojírenských podnicích v celé autonomní oblasti zaměstnáno necelých 4 000 lidí.

Pomalý rozvoj průmyslové výroby (a ekonomických aktivit vůbec) byl v přímém kontrastu se stoupajícím počtem obyvatelstva Kosova. Počet ekonomicky aktivních obyvatel zůstával v 60. a 70. letech v zásadě stejný. Na počátku uvedeného dvacetiletí bylo v autonomní oblasti 335-tisíc ekonomicky aktivních osob; pro rok 1971 statistiky uvádějí 332-tisíc osob. V roce 1981 tento počet vzrostl o pouhých 45-tisíc osob. Strmě naproti tomu stoupal celkový počet obyvatel Kosova, a to včetně té části populace, která náležela k práce schopným věkovým kategoriím. Jinými slovy: zatímco počet ekonomicky aktivních osob stagnoval, zvyšoval se počet na nich závislých (vyživovaných) osob. Rostl přitom nejen okruh osob v pre-produktivním a post-produktivním věku, ale zvyšovaly se počty ekonomicky závislých lidí ve věku od 20 do 64 let.⁸⁵ V roce 1961 náleželo do

81 Údaje o zaměstnanosti v oficiálních statistických ročenkách jsou nepřesné a zřejmě nadhodnocené.

82 Podle statistik nelze rozlišit, nakolik se na vzrůstu pracovních míst podílelo školství či zdravotnictví a nakolik instituce státní správy.

83 Celkem vzrostl počet zaměstnanců maximálně o 40-tisíc.

84 Až na výjimky se tyto závody nacházely v severovýchodní části Kosova.

85 Uváděná data jsou v kategorii „osoba v pracovním věku“ mírně podhodnocená. Nezahrnuje osoby ve věku 15 – 19 let, i když, jak víme, velká část mladých lidí v Kosovu nestudovala ani střední školu, ani odborné učiliště.

této kategorie pouhých 90-tisíc osob, o deset let později již 188-tisíc osob. V roce 1981 si samo nevydělávalo již 301-tisíc osob v pracovním věku. Během dvaceti let tak vzrostl počet osob v této kategorii skoro o 200-tisíc. Počet výdělečně činných za stejné období stoupl o 41-tisíc, tedy přibližně pětkrát méně. Na 100 ekonomicky aktivních osob tak v roce 1961 připadalo 27 závislých osob ve věku od 20 do 64 let; v roce 1971 byl tento poměr 100 : 57; o deset let později stoupl na 100 : 80.⁸⁶

Na 320 – 380-tisících osobách pracujících v Kosovu byli ovšem finančně zcela závislí také děti a mladiství a vzhledem ke krajně nedostatečnému systému starobního pojištění i drtivá většina seniorů. Po připočtení obou věkových kategorií vychází na 100 ekonomicky aktivních osob v Kosovu v roce 1961 v průměru dalších 188 lidí; v roce 1971 činil tento poměr 100 : 271.⁸⁷ V roce 1981 bylo na stu pracujících v průměru závislých již 319 dalších výdělečně pasivních osob.⁸⁸

Ve srovnání s jugoslávským průměrem byl podíl ekonomicky závislých osob v celkové populaci Kosova viditelně vyšší.⁸⁹ V jižní autonomní oblasti Srbska navíc tento poměr vzrůstal výrazně rychleji než v SFRJ. Ve vztahu k sociální, národnostní a koneckonců politické stabilitě byly však varovně především další podrobnější údaje vyplývající z uvedených dat. V jugoslávském průměru se na vysokém podílu ekonomicky pasivních výraznou měrou podíleli lidé starší 64 let. Jejich zastoupení v populaci kontinuálně vzrůstalo.⁹⁰ Oproti tomu v Kosovu zůstával podíl seniorů ve společnosti ve stejném období konstantní. V letech 1971 i 1981 činil 4,5 procenta.⁹¹ Většinu ekonomicky závislých osob tvořily v Kosovu děti a mládež. Jak jsme již ukázali, profesní uplatnění dokázal najít jen nedostatečný počet dospívajících. Počet mladých lidí vstupujících na trh práce se přitom každoročně kontinuálně zvyšoval.

Pokusy o řešení tohoto závažného problému komplikovala řada objektivně existujících bariér. Překážky souvisely s postavením Kosova v rámci jugoslávské federace, s narůstajícím (či znovu se vyhrcojícím) národnostním napětím, s nízkou kvalifikační strukturou pracovní síly a především s danou etapou rozvoje, v níž se nacházela kosov-

86 Je možné, že křivka nárůstu počtu ekonomicky závislých osob v produktivním věku nestoupala tak strmě. Statistiky z let 1961 a 1971 totiž – na rozdíl od censu provedeného v roce 1981 – zřejmě zahrnují mezi „ekonomicky aktivní“ větší počet osob žijících na zemědělských hospodářstvích, které vlastnili jejich příbuzní. Tato diference však na zmíněném trendu nic nemění.

87 Jen pro rámcové srovnání uvádím údaje z roku 1931, které byly ovšem sestaveny podle jiné metodiky než statistické ročenky SFRJ. V roce 1931 připadalo v celém tehdejším *jižním Srbsku* (kromě Kosova, také území dnešní Makedonie a celého Sandžaku) na 100 ekonomicky aktivních osob 138 lidí bez jakýchkoliv příjmů. (K tomu srovnej: JOVANOVIĆ, Vladan. *Jugoslovenska država i Južna Srbija 1918 – 1929: Makedonija, Sandžak, Kosovo i Metohija u Kraljevini SHS*. Beograd 2002, s. 228.)

88 Zaměstnanost byla přitom výrazně nižší v albánské (tedy většinové) části kosovské společnosti. Nikoliv nestranný albánský historik Hivzi Islami uvádí, že v roce 1971 byla zaměstnanost mezi srbskou komunitou zhruba třikrát větší než mezi albánskou společností. Ještě v roce 1981, tedy po více než desetiletém intenzivním úsilí o větší zapojení příslušníků albánské populace do práce v průmyslu a terciálním sektoru, byl tento poměr 2 : 1 ve prospěch srbské society. (ISLAMI, Hivzi. *The Demographic problems of Kosova and their Interpretation*. In *The Truth on Kosova*. Tirana 1993, s. 273)

89 V roce 1971 připadalo v SFRJ v průměru na 100 výdělečně činných 230 ekonomicky závislých (v Kosovu 271); v roce 1981 byl tento poměr 100 : 251 (v Kosovu 100 : 319).

90 V roce 1971 tvořili senioři 7,9 % populace SFRJ; o deset let později vzrostl jejich podíl na 9 procent.

91 Ve srovnání s rokem 1961 dokonce o jedno promile klesl.

ská společnost a zejména její albánská část. Zdejší etnicky stále velmi pestrá populace po druhé světové válce jen velmi pomalu vstupovala (či lépe řečeno byla vtahována) do první fáze moderní epochy. Dělo se tak na základě aplikace jen mírně modifikovaného leninsko-stalinského modelu. Současně však většina sociálních vrstev a etnických společenství zůstávala svým způsobem života a zvyky pevně zakotvena v tradiční éře. Tyto vazby se navíc po mocenských změnách provedených od roku 1966 v albánském prostředí znovu posílily.

* * *

Modernizaci kosovské společnosti brzdila také stagnace jugoslávského hospodářství. Kvůli ní výrazně pokleslo tempo růstu kosovské ekonomiky. Namísto na první pohled závratných 20 procent dosahovaných v polovině 60. let činil již koncem dekády růst zdejšího hospodářství jen asi dvě procenta. Plány na budování dalších průmyslových podniků, kde by našli uplatnění nezaměstnaní mladí lidé, buď vzaly za své, anebo musely být výrazně redukovány.⁹² Závažné problémy jugoslávské ekonomiky se ve druhé polovině 60. let dotkly i stavebních dělníků, jediné početnější profesní skupiny z Kosova, která tehdy nacházela práci i mimo území autonomní oblasti. Šlo o sezónní dělníky, kteří se na zimu vraceli do svých domovů. Poptávka po nich se v druhé polovině 60. let výrazně snížila.⁹³

Pro populaci Kosova, především pro většinovou albánskou společnost, byla minimálně hluboko do 70. let typická malá mobilita. Většina populace zůstávala žít v lokalitě, kde se narodila. Nanejvýš se přestěhovala do jiného místa ležícího ve stejném okrese, či (a to v menší míře) do jiného kosovského regionu.⁹⁴ Mimo autonomní oblast našlo podle cenzu provedeného v roce 1961 nový domov jen 54-tisíc osob, které se narodily v Kosovu. Z nich jen 4 tisíce žilo v zahraničí. Z dalších údajů přitom vyplývá, že se z Kosova vystěhovali hlavně Srbové a v 50. letech také příslušníci do té doby početné turecké menšiny.

V porovnání s ostatními národy žijícími na teritoriu SFRJ byla mobilita Albánců jednoznačně nejnižší. Mimo Kosovo, Makedonii, několika okresů v jižním Srbsku a jihozápadního cípu Černé Hory, tedy vně regionů, které lze považovat za tradiční teritoria albánské populace v Jugoslávii, žilo v roce 1961 jinde v SFRJ pouze 8 000 Albánců.⁹⁵ V následující dekádě nenastal v tomto ohledu žádný závažnější zvrat. Mimo tradiční oblasti osídlení žilo v SFRJ pouze o 4 tisíce více Albánců než před deseti lety. Vzhle-

92 V tomto ohledu je vhodné upozornit na paradoxní efekt nepokojů, které v Kosovu proběhly v listopadu 1968. Demonstrace měly čistě nacionalistický charakter. Protestující Albánci se domáhali naplnění svých politických požadavků. Jugoslávské vedení však usoudilo, že příčiny náhle vyhřezlé nespokojenosti spočívají ve špatné ekonomické a sociální situaci. Rozhodlo se proto ve výrazně větší míře investovat do kosovské ekonomiky. (K tomu mj. AMIJ, f. KPR 1953 – 1980, II-2, stenografický záznam rozhovoru J. Broze Tita s vedením Kosova 27. 4. 1970). Rozporuplný efekt těchto opatření se začal hmatatelněji projevovat až ve druhé polovině 70. let, tedy v období, které již přesahuje užší časový rámec naší analýzy.

93 AMIJ, f. KPR 1953 – 1980, II-2, stenografický záznam rozhovoru J. Broze Tita s vedením Kosova 27. 4. 1970.

94 Podle údajů vztahujících se k roku 1961 žilo v Kosovu v místě svého narození 680-tisíc lidí, v jiném sídle stejného okresu 119-tisíc lidí; 104-tisíc osob se přestěhovalo v rámci autonomní oblasti.

95 V roce 1961 se k albánské národnosti přihlásilo 915-tisíc obyvatel Jugoslávie.

dem k celkovému počtu obyvatel SFRJ albánské národnosti, který mezitím vzrostl na 1 310 000,⁹⁶ šlo tedy o nepatrnou změnu.⁹⁷

Tento stav se nezměnil ani v 70. letech. Z přelidněného Kosova, kde na jeden čtvereční kilometr připadalo v roce 1981 v průměru již 145 lidí,⁹⁸ odcházeli Albánci do jiných oblastí Jugoslávie nadále minimálně. Mimo tradiční teritoria žilo v SFRJ v roce 1981 trvale jen asi 16-tisíc Albánců, tedy pouze o 4 tisíce více než před deseti lety. Pro srovnání: v jiných republikách SFRJ než v Makedonii žilo ve stejném roce zhruba 58 tisíc Makedonců.⁹⁹

Malá mobilita Albánců samozřejmě handicapovala při hledání zaměstnání.¹⁰⁰ Nezvyk opouštět rodná místa a stěhovat se za prací do jiných oblastí SFRJ zásadně zmenšoval možnosti jejich profesního uplatnění. Nicméně je pozoruhodné, že více než v „nealbánských“ regionech SFRJ Albánci již počátkem 70. let hledali práci v zahraničí. Podle censu provedeného v roce 1971 bylo na *dočasné práci v zahraničí* asi 24-tisíc obyvatel Kosova.¹⁰¹ Nevíme bohužel, kolik z nich bylo srbské a kolik albánské národnosti. Z některých stranických materiálů však vyplývá, že za hranice státu odcházeli z Kosova za prací Srbové i Albánci.¹⁰² I proto lze položit otázky: Lákaly Albánců západní země kvůli vyšším platům, či kvůli větší míře nacionální (kulturně-konfesní) tolerance, než se kterou byli konfrontováni v Bělehradu, Slovinsku či v Chorvatsku? Nebo byly pracovní posty, o které měli vzhledem ke svým většinou omezeným profesním dovednostem kosovští Albánci zájem (nejtěžší manuální práce), v hospodářsky rozvinutějších jugoslávských regionech obsazeny místními dělníky (či výkonnějšími pracovníky z Bosny či Makedonie) a volná místa v příslušných profesích existovala na Západě.

I tak však přišla gastarbeiterská vlna ve srovnání s většinou ostatních správních regionů SFRJ¹⁰³ do Kosova s viditelným zpožděním a nikdy neměla zdaleka tak velký rozsah jako v jiných částech jugoslávské federace.¹⁰⁴ Nesplnily se tak naděje jugoslávského vedení, které na přelomu 60 a 70. let považovalo dlouhodobý či trvalý odchod přebytečných pracovních sil z Kosova do zahraničí či do jiných částí Jugoslávie za jeden

96 Tedy skoro o 400-tisíc osob.

97 V roce 1961 žilo trvale v Chorvatsku 2 126 Albánců, ve Slovinsku jen zhruba desetina tohoto počtu (282 osob). Ve Slovinsku v téže roce žilo 1 010 Makedonců a 13 610 Srbů. V roce 1971 trvale pobývalo v Chorvatsku 4 175 Albánců a ve Slovinsku jich žilo 1 281.

98 V dalších regionech SFRJ byla hustota obyvatelstva nesrovnatelně nižší. V užším Srbsku, druhé nejvíce zalidněné oblasti, připadaly na jeden čtvereční kilometr 102 osoby; ve Slovinsku tento údaj činil 93,4; jugoslávský průměr byl 88 osob na kilometr čtvereční.

99 K albánské národnosti se při sčítání obyvatelstva v roce 1981 přihlásilo skoro o 400-tisíc více občanů SFRJ než těch, kteří se deklarovali jako Makedonci.

100 K tomu srovnej též: VICKERS, ref. 1, s. 185.

101 Do počátku 70. let většinou odcházeli jen živitelé rodin. Statistiky pro rok 1971 evidují jen 1 139 lidí, kteří odešli do zahraničí jako „vyživované osoby“.

102 AMIJ, f. KPR 1953 – 1980, II-2, záznam rozhovoru J. Broze s E. Kardeljem, K. Popovićem, M. Todorovićem, D. Radosavljevičem, P. Stamboličem, D. Stamenkovićem a v Popovićem 20. 3. 1967; podkladový materiál zpracovaný před Titovou návštěvou Kosova v dubnu 1970.

103 Kromě Černé Hory.

104 Pro srovnání: V roce 1971 pracovalo v zahraničí 55 tisíc obyvatel Makedonie a dokonce 137-tisíc občanů Bosny a Hercegoviny.

z hlavních nástrojů ke snížení nezaměstnanosti v této autonomní oblasti a k jejímu ekonomickému povznesení.¹⁰⁵

V závěru 70. let, kdy již křivka ekonomicky motivované emigrace z Jugoslávie klešala, se počet gastarbeiterů pocházejících z Kosova zvýšil. Podle oficiální statistiky pracovalo v roce 1981 v zahraničí 29-tisíc osob z Kosova. Za zaznamenání stojí, že již znaitelná část z nich zřejmě počítala s dlouhodobější či trvalou emigrací. Svědčí o tom počet jejich rodinných příslušníků, kterých bylo 10 500, tedy desetkrát více než v roce 1971.

Kromě tradičních zvyklostí, odlišné kultury a mentality podvazovala ochotu a schopnost kosovských Albánců hledat zaměstnání v jiných oblastech SFRJ přirozená jazyková bariéra, která byla v případě slovanských národů nulová či nesrovnatelně nižší. Pouhá komunikativní znalost srbochorvatštiny představovala velkou slabinu při uplatnění v jiných než manuálních zaměstnáních.

Mnohem závažnějším handicapem byla nízká profesní kompetence kosovských Albánců. V beztak nedostatečně rozvinutém pedagogicko-výchovném systému Kosova bylo minimálním způsobem zastoupeno střední odborné školství. Na počátku 60. letech takřka scházely průmyslovky a učiliště připravující své absolventy na kvalifikované dělnické profese; tedy na zaměstnání, ve kterých případná jazyková bariéra nepředstavovala klíčový problém. V roce 1962 existovalo v Kosovu jen 22 učilišť, které navštěvovalo pouhých 2 500 žáků; do čtyř průmyslových škol bylo zapsáno 1 250 studentů.¹⁰⁶ Pro málo rozvinutou, stále agrární společnost bylo typické, že v systému sekundárního vzdělávání zůstával preferován všeobecnější typ vzdělání (gymnázia tehdy studovalo 2 800 žáků, učitelské ústavy 2 500 studentů).

Poměr v počtu středoškolských studentů zaměřených na získání všeobecného vzdělání a studentů prakticky zaměřených škol se v Kosovu v průběhu následujících let měnil jen zvolna. Do roku 1969 se počet učňů i studentů průmyslovek zhruba zdvojnásobil (5 700 učňů; 3 500 studentů průmyslových škol).¹⁰⁷ I tak však zůstával počet míst v učilištích a technických školách neobyčejně nízký.

K určitému posunu došlo až v průběhu 70. let v souvislosti s enormním úsilím jugoslávských stranických a státních orgánů o urychlenou industrializaci a modernizaci Kosova. Na počátku druhé poloviny tohoto desetiletí navštěvovalo 25 kosovských učilišť 10-tisíc žáků. Zejména však vzrostl počet studentů technických škol. Ve 24 průmyslovkách studovalo 11-tisíc středoškoláků. Přes skoro trojnásobné zvýšení počtu studentů přesto nelze hovořit o výraznějších, či dokonce kvalitativních změnách. V roce 1976 bylo více studentů stále zapsáno na gymnáziích a učitelských ústavech (celkem 23-tisíc) než ve školách připravujících své absolventy na práci v průmyslu. K paradoxům tehdejší kosovské reality lze zařadit fakt, že na přístinské universitě studovalo o 6 000 více studentů, než byl celkový počet kosovských učňů a průmyslováků. Jen jízlivec by mohl konstatovat, že díky takovému rozložení studentů v systému sekundárního a ter-

105 AMIJ, f. KPR 1953 – 1980, II-2, stenografický záznam rozhovoru J. Broze Tita s vedením Kosova 27. 4. 1970.

106 Ve stejném roce navštěvovalo v Makedonii učiliště 9 500 žáků a průmyslové školy 2 500 studentů; v Bosně a Hercegovině bylo 16 500 žáků zapsáno v učilištích a 5 200 studentů v průmyslových školách.

107 Gymnázia ve stejném roce navštěvovalo v Kosovu 9 500 žáků; učitelské ústavy 7 000 studentů.

ciálního vzdělávání vstupovala populace Kosova již na počátku poslední čtvrtiny 20. století do fáze vzdělanostní společnosti. Opak byl přitom pravdou; daný stav indikoval nikoliv rozvoj, ale zaostávání. Z ostatních částí jugoslávská federace existovala v roce 1976 podobná situace jen v málo rozvinuté Makedonii. Zde učiliště a průmyslové školy navštěvovalo 29-tisíc žáků a na vysokých školách bylo zapsáno 35-tisíc studentů. Výrazný kontrast nabízí srovnání nejen s rozvinutým Slovinskem, ale i s Bosnou a Hercegovinou. Ve Slovinsku chodilo do učilišť a průmyslovek 44-tisíc žáků a na vysokých školách studovalo 26-tisíc lidí; v Bosně a Hercegovině byl tento poměr 84-tisíc ku 36-tisícům studentům.

Přes veškerou snahu se tedy do poloviny 70. let nepodařilo kosovské školství restrukturalizovat tak, aby se prostřednictvím reformy vzdělávací soustavy postupně zformovala početnější vrstva kvalifikovaných průmyslových dělníků, a vytvořil se tak jeden z důležitých předpokladů pro výraznější snížení nezaměstnanosti.

Minimálně stejně důležitý, možná závažnější problém představoval fakt, že mimo sekundární školství zůstávala po celé sledované období velká část kosovské populace ve stáří 15 – 19 let. I když podíl těch, kteří ukončili jen základní školu (popřípadě pouze několik tříd povinné školní docházky), se v celkové kosovské populaci ve věkové kategorii 15 – 19 let konstantně snižoval, jejich celkový počet zůstával stejný. Jinými slovy: zvyšování počtu míst v učňovských střediscích, gymnáziích, učitelských ústavech, průmyslovkách a dalších odborných středních školách nestačilo kompenzovat razantní populační vzestup, který již od poloviny 60. let výrazně ovlivnil i početní stav dospívajících či právě dospělých generací obyvatel Kosova. V roce 1961 studovalo na všech typech středních škol a učilišť 13 500 žáků; osm let poté stoupl jejich počet na více než dvojnásobek (31-tisíc), v roce 1975 dosáhl tento údaj již hodnoty 57-tisíc a v roce 1982 dokonce 83-tisíc. Nicméně v průběhu zmíněného dvacetiletí nepokračovalo po odchodu ze základní školy v žádném typu dalšího vzdělávání ročně nejméně 15-tisíc mladých chlapců a dívek. To za půldruhého desetiletí (v letech 1961 – 1975) představovalo kolem čtvrtmilionu lidí v mladém a mladším středním věku, kteří vstupovali do praktického života bez jakékoliv profesní kvalifikace.

Na otázku vztahující se k uplatnění tohoto ohromného počtu osob nacházejících se na počátku profesně-produktivního věku není snadné jednoznačně odpovědět. Velká část dívek vstupovala záhy po skončení základní školy do manželství. Kosovská společnost od nich neočekávala, že se budou (kromě práce na rodinných zemědělských hospodářstvích) aktivně podílet na hmotném zabezpečení domácnosti.

Určité procento ze zmíněné populační skupiny odcházelo za prací mimo Kosovo. Jak jsme ukázali výše, do zahraničí však směřoval relativně malý počet lidí. Kolik z nich patřilo do skupiny nekvalifikovaných dělníků ve věkovém rozmezí 20 – 35 let je neznámé. Stejně tak lze obtížně říci, nakolik se tato skupina podílela na migračních přesunech v rámci Jugoslávie. Z dříve řečeného vyplývá, že větší ochotu k odchodu projevovali příslušníci srbského etnika.

Pokud odpočítáme i maximální možný odhad vdaných dívek a mladých mužů (a menšího množství žen), kteří si našli uplatnění mimo Kosovo, zůstává za patnáct let minimálně 100 tisíc lidí hledajících uplatnění, přesněji řečeno obživu v místě bydliště, popřípadě na území autonomní oblasti. Na trhu práce se tak každoročně objevovalo

zhruba 7 – 8-tisíc chlapců (a menší množství dívek), kteří ukončili základní školu, či jen několik z osmi povinných tříd. Z těchto lidí zůstávalo zhruba 5 000 bez práce.¹⁰⁸ Víme již, že počet míst v průmyslových podnicích a službách rostl způsobem naprosto nedostatečným; v Kosovu se každoročně otvíralo v průměru pouze asi 2 000 nových pracovních pozic. O volná místa se přitom kromě této skupiny osob samozřejmě ucházeli i lidé starší a ovšem také absolventi středních a vysokých škol; i mezi nimi byla vysoká míra nezaměstnanosti.¹⁰⁹ Například v letech 1964 – 1969 hledalo v Kosovu práci 17-tisíc absolventů středních škol. Z nich se podařilo najít zaměstnání jen dvanácti stovkám.¹¹⁰

Statistické údaje o výši nezaměstnanosti v Kosovu jsou kusé a nepřesné. Zjevně podchycují jen menší část osob hledajících zaměstnání. Oficiální statistické ročenky uvádějí, že v roce 1973 bylo v Kosovu v průměru 30 500 nezaměstnaných.¹¹¹ O tři roky později bylo registrováno 48-tisíc osob hledajících práci. Více než polovina žadatelů o zaměstnání nikdy nepracovala.

V tradiční společnosti, která zůstala v Kosovu v hlavních obrysech zachována minimálně do skončení druhé světové války, absorboval přebytek pracovních sil z velké většiny agrární sektor. Po nastolení komunistického režimu získávaly osoby hledající profesní uplatnění velmi často práci i za cenu přezaměstnanosti, respektive skryté nezaměstnanosti.

Teprve kolem přelomu druhé a poslední třetiny minulého století začala být kosovská společnost konfrontována s fenoménem moderní nezaměstnanosti, tedy s jevem, který byl pro zdejší prostředí nový či takřka neznámý. Nezaměstnanost, která zanedlouho nabyla masových rozměrů, způsobilo několik na sobě nezávislých faktorů. Klíčový vliv měl rapidní nárůst populace. V letech 1961 – 1976 stoupl počet obyvatel Kosova o skoro půl miliónu lidí,¹¹² tedy o 49 procent. Zhruba o 250-tisíc (tedy o 48 procent) se přitom zvýšil počet osob v pracovním věku.

Vliv měla i industrializace. V modernějším městském prostředí se rozvolnily tradiční vazby, poklesla vzájemná rodinná, příbuzenská, rodová či sousedská solidarita. V průběhu 60. let se navíc snížila paternalistická role státu, který přestával zabezpečovat práci za ekonomicky nevýhodných podmínek.

Hospodářské reformy, zvyšující samostatnost jednotlivých ekonomických subjektů a jejich vzájemnou soutěživost nedoprovázela v Jugoslávii, a tím více v Kosovu adekvátní opatření ve sféře sociální péče. Kosovské úřady nebyly na fenomén masové nezaměst-

108 AMIJ, f. KPR 1953 – 1980, II-K-29 J 272/1-2, záznam o přijetí delegace nejvyšších představitelů Kosova J. Brozem Titem 23. 2. 1967.

109 Podle vyjádření nejvyššího kosovského představitele vstupovalo každý rok na trh práce 10 – 15-tisíc mladých lidí. (AMIJ, f. KPR 1953 – 1980, II-K-29 J 272/1-2, záznam o přijetí delegace nejvyšších představitelů Kosova J. Brozem Titem 23. 2. 1967)

110 AMIJ, f. KPR 1953 – 1980, II-2, stenografický záznam rozhovoru J. Broze Tita s vedením Kosova 27. 4. 1970.

111 Již na jaře roku 1971 přitom stranické vedení v Kosovu odhadovalo, že v autonomní oblasti je minimálně 180-tisíc nezaměstnaných. AMIJ, f. KPR, II-2, podkladový materiál zpracovaný před Titovou návštěvou Kosova v dubnu 1970. K tomu je nutno připočíst minimálně 150-tisíc pracovních sil přebytečných v zemědělství.

112 V roce 1961 mělo Kosovo 972-tisíc obyvatel; v roce 1976 zde žilo již 1 446 000 osob.

nanosti připraveny. Ve zdejší společnosti nikdy (ani v meziválečném období) nefungovaly mechanismy mírnící negativní dopady nezaměstnanosti. Podpory v nezaměstnanosti a ostatní sociální dávky byly nedostatečné, mizivé či nulové. Významné části ekonomicky pasivní populace stát neposkytoval žádnou podporu, a to ani starobní penze.¹¹³

Kosovo zaostávalo za tehdejšími evropskými standardy také v rozsahu zdravotního pojištění. Jeho výhod využívali v zásadě jen zaměstnanci¹¹⁴ průmyslových podniků, škol, zdravotních institucí a státních úřadů. V roce 1969 tak bylo v systému zdravotního pojištění zahrnuto pouze 43 procent populace Kosova. Většina obyvatel autonomní oblasti, tedy převážně rolnické rodiny, nedostávala v případě nemoci žádnou podporu.¹¹⁵ Ilustrativní příklad v tomto směru představuje počet matek podporovaných po porodu z příslušných fondů. Mateřskou dovolenou mohlo v roce 1969 využít v Kosovu jen 1 670 matek. V regionu se přitom v tomto roce narodilo více než 46-tisíc dětí.

Rozsah zdravotního pojištění nedoznal do počátku druhé poloviny 70. let zásadnějších změn. Počet pojištěnců vzrostl sice z 525-tisíc na 679-tisíc, na peněžní dávky v případě nemoci však nadále nemohla spoléhat více než polovina obyvatel Kosova.¹¹⁶

Podobně tristní stav existoval i v péči úřadů o nezaměstnané. Pomoc v nezaměstnanosti pobíral jen zlomek osob hledajících práci. V roce 1973 vyplácel stát podporu jen 1 116 nezaměstnaným, o tři roky později 1 227 osobám. Pokud budeme vycházet i z výrazně podhodnocených oficiálních údajů, dojdeme k závěru, že v roce 1973 dostávalo v Kosovu podporu v nezaměstnanosti pouze 3,6 procenta zájemců o práci. O tři roky později tento podíl poklesl na 2,5 procenta. Z uvedených údajů jednoznačně vyplývá, že lidé bez práce nemohli s pomocí od státu počítat. Postavení nezaměstnaných v Kosovu bylo však v tomto ohledu podobné situaci ostatních občanů Jugoslávie, kteří hledali práci. Pomoc od státu dostávalo v SFRJ v roce 1976 z 665-tisíc nezaměstnaných jen 21-tisíc potřebných, tedy pouze 3,1 %.

Ve většině ostatních sfér však úroveň sociálního zabezpečení v Kosovu výrazně, někdy až kontrastně zaostávala za jugoslávským průměrem. V roce 1969 pobíralo v Kosovu starobní důchody jen 5 600 osob. V autonomní oblasti přitom žilo zhruba desetinásobně více lidí ve věku 65 let a vyšším. Ve Slovinsku pobíral starobní penzy každý druhý člověk starší 65 let, v Chorvatsku zhruba každý třetí. Ve srovnání se zaostalejšími republikami SFRJ, s přetrvávajícím významným zastoupením agrárního sektoru v ekonomice, však nebyla péče státu o seniory v Kosovu výrazně rozdílná. V Bosně a Hercegovině pobíralo ze 176-tisíc lidí starších 65 let penzi 39-tisíc osob. V Makedonii dostával důchod dokonce jen každý devátý senior.

Během dalších sedmi let došlo v Makedonii sice jen ke kvantitativnímu, nicméně viditelnému posunu. Počet lidí pobírajících starobní penzi se zvýšil z 23-tisíc na 31-tisíc.

113 Podle důvěrné informace určené J. Brozi Titovi nedostávalo v Kosovu ani dinár podpory asi 45 procent nezaměstnaných. AMIJ, f. KPR, II K-11 J: 86/1 – 15, Interní materiál: *informace o Kosovu z 6. 4. 1971*.

114 A jejich rodinní příslušníci.

115 AMIJ, f. KPR, II-3-a-1, Přípravné materiály pro X. oblastní konferenci SK Srbska pro Kosovo a Metochiji 14. – 15. 10. 1968: podkladový materiál *Některé problémy zdravotnictví v autonomní oblasti Kosovo a Metochije (z 5. 10. 1968)*.

116 Podporu v mateřství dostávalo v roce 1976 pouze 2 290 matek. V tomto roce se v Kosovu narodilo 51-tisíc dětí.

V Kosovu však nebylo možné registrovat ani změnu tohoto typu. Počet starobních rent stoupl jen v řádu stovek. Penzi ve stáří dostávalo v roce 1976 v Kosovu jen 6 300 osob. Ještě výrazněji vynikne nízká úroveň sociálního zabezpečení v autonomní oblasti, srovnáme-li celkové sumy vyplacené na starobní, invalidní, vdovské a sirotčí renty. V roce 1976 byla v Kosovu na tyto účely vyplacena jedna miliarda dinárů. V jiných částech jugoslávské federace šlo o částky výrazně, či dokonce řádově vyšší. V Makedonii bylo na tento typ sociálních dávek vynaloženo o 800-miliónů dinárů více než v Kosovu; v Bosně a Hercegovině stát vyplatil 5 miliard 390 miliónů dinárů, ve Slovinsku více než 7 a půl miliardy dinárů. V přepočtu na jednoho obyvatele tak byl v Kosovu v roce 1976 v rámci těchto forem sociálních dávek vyplacen 691 dinár; v Makedonii 1 008 dinárů; v Bosně a Hercegovině 1 337 dinárů, tedy skoro dvojnásobně více než v Kosovu. Ve Slovinsku pak v roce 1976 činil přepočet invalidních, starobních, vdovských a sirotčích penzí na jednoho obyvatele 4 189 dinárů, tedy šestkrát více, než připadlo v průměru na jednoho obyvatele Kosova.

Analogický stav existoval v polovině 70. let i ve státní podpoře rodinám s dětmi. Přídavek posílaly v roce 1975 kosovské úřady rodičům 147-tisíců dětí. V autonomní oblasti žilo přitom skoro 600-tisíc osob mladších 14 let. Jinými slovy stát vyplácel podporu jen na každé čtvrté dítě. Ve Slovinsku dostávalo dětský přídavek ze 400-tisíc dětí 284-tisíc; v Makedonii stát přispíval na 217-tisíc z přibližně 550-tisíc dětí.

Na otázky vztahující se k reálnému postavení, životnímu stylu a společenské prestiži desetitisíců mladých lidí, kteří v první polovině 70. let v Kosovu marně hledali profesní uplatnění, se odpovědi hledají jen velmi těžko. Podobně je tomu s objasněním mechanismů hmotného zabezpečení seniorů a velké většiny rodin s malými dětmi. Jedno z vysvětlení lze hledat v odkazech na tehdejší stav kosovské venkovské společnosti, která se reálně nacházela ještě v předindustriální fázi vývoje.¹¹⁷ Většina sociálně slabých či potřebných s velkou pravděpodobností žila (či přežívala) na kosovském venkově, či z jeho prostředků v rámci (v zásadě) tradiční agrární society. Objem spotřeby musel být nutně nutný, umožňoval jen velmi skromný život blížící se k hladovění. Modernizační procesy se do poloviny 70. let dotkly života v kosovských vesnicích jen částečně.

Vzhledem k přírodním podmínkám bylo v Kosovu k dispozici pouze asi 390-tisíc hektarů zemědělské půdy. Téměř polovinu z této rozlohy přitom tvořily pastviny. Převažně agrární, již tehdy přelidněné Kosovo tak trpělo velkým hladem po půdě.¹¹⁸ Na jedno zemědělské hospodářství připadalo v průměru pouhých 3,5 ha půdy.¹¹⁹ Počet zemědělských statků v průběhu 60. let mírně vzrůstal; docházelo tak k dalšímu drobení bez tak nevelkých statků.¹²⁰ Pro rok 1960 statistiky uvádějí 103-tisíc hospodářství, pro rok 1969 o pět tisíc více. Skoro polovina z nich (53-tisíc) disponovala půdou o rozloze

117 K tehdejšímu stavu kosovské venkovské společnosti ve dvou větvích: VICKERS, ref. 1, s. 173.

118 K tomu srovnej též: VICKERS, ref. 1, s. 190.

119 Takřka veškerá zemědělská půda se v Kosovu, tak jako i v ostatních částech Jugoslávie, nacházela v soukromém vlastnictví. V roce 1969 existovalo v autonomní oblasti jen 45 družstev, která obdělávala plochu o celkové rozloze 30-tisíc hektarů.

120 AMIJ, f. KPR 1953 – 1980, II-2, podkladový materiál zpracovaný před Titovou návštěvou Kosova v dubnu 1970.

od jednoho do čtyř hektarů.¹²¹ K rozsáhlejším pozemkovým držbám tak tehdy v Kosovu patřily již hospodářství, která disponovala půdou o rozloze 6 až 10 ha. Jich bylo na počátku 70. let pouhých deset tisíc.

Mezi léty 1961 – 1971 stoupl počet obyvatel Kosova, kteří získávali obživu z agrárního sektoru, z 618-tisíc na 640-tisíc osob.¹²² K obživě jednoho člověka tak muselo v průměru vystačit jen 0,6 hektaru. Technické vybavení kosovského zemědělství zaostávalo za celkově nízkou úrovní kosovského hospodářství. Svým charakterem odpovídalo předindustriální éře.¹²³ Elektrizace byla v roce 1969 dovedena jen do 43,5 procent vesnických domovů. V roce 1961 bylo v kosovském zemědělství využíváno pouhých 1 088 traktorů.¹²⁴ V roce 1973 stoupl počet těchto strojů na 2 208. To znamenalo, že traktor vlastnil jen každý padesátý statek. Zbývající rolníci nadále museli vystačit s koňmi nebo volským potahem. Na rozdíl od Makedonie, Bosny a Hercegoviny či užšího Srbska nelze do poloviny 70. let vysledovat procesy směřující ke změně tohoto stavu. Jistá modernizace kosovského zemědělství se rozběhla až na přelomu 70. a 80. let. V roce 1981 bylo v agrárním sektoru využíváno již 12 255 traktorů. I tak však s tímto, jinde v Evropě již dávno standardním zemědělským strojem disponoval přibližně jen každý osmý kosovský rolník.

Výraznou zaostalost kosovského zemědělství a malou péči státu o jeho rozvoj dokumentují i údaje o charakteru veterinární služby a počtu absolventů zemědělských škol. Veterinární péči zajišťovalo v roce 1961 v Kosovu 59 vysokoškolsky vzdělaných odborníků; v roce 1969 stoupl jejich počet na 72. V polovině 70. let však v autonomní oblasti působilo opět jen 58 veterinářů; v roce 1982 dokonce pouhých 52 vysokoškolsky vzdělaných odborníků.¹²⁵

Jen na základě statistických dat nemůžeme určit příčiny tohoto vývoje. Odpovědi bude možné zřejmě opět hledat v podrobnější analýze charakteru vývoje kosovské venkovské společnosti. Lze uvažovat o tom, že v souvislosti s přetrvávajícím agrárním předlidněním, s relativním chudnutím venkova, ale i možná kvůli zvýšení podílu rolníků albánské národnosti byla veterinární péče venkovskou societou nadále (či stále více)

121 Jen pro srovnání: minimální přiděly slovanským (především srbským) kolonistům, kteří se začali v Kosovu v masovém měřítku usídlit po roce 1919, činily 8 hektarů. Tento výměr byl považován za nejnižší možný pro obživu jedné rolnické rodiny. K tomu srovnej: GAČEŠA, N. Kolonizacija Srba i Crnogoraca u Kraljevini Jugoslaviji i FNRJ (1918 – 1948). In *Seobe srpskog naroda od XIV do XX veka*. Beograd 1990, s. 113 an.

122 Ilija Vakić, předseda autonomní vlády Kosova, v roce 1970 odhadoval, že nejméně 150-tisíc lidí pracujících v agrárním sektoru je přebytečných. (AMIJ, f. KPR 1953 – 1980, II-2, stenografický záznam z rozhovoru J. Broze Tita s vedením Kosova 27. 4. 1970)

123 K poměrům v albánských venkovských regionech v meziválečné Jugoslávii srovnej: JOVANOVIĆ, ref. 87, s. 57-58 i jinde.

124 Lze přitom předpokládat, že jejich nezanedbatelná část patřila několika desítkám zemědělských družstev.

125 Jako v případě mnoha jiných dílčích i důležitých procesů byl tento trend v jugoslávském kontextu ojedinělý. Ve všech ostatních částech federace byla v roce 1961 veterinární péče na výrazně vyšší úrovni než v Kosovu. Přesto ve všech z nich (včetně méně ekonomicky rozvinutých) počet příslušně zaměřených vysokoškolských odborníků mezi léty 1961 – 1982 výrazně stoupl (v Makedonii ze 117 na 171, v Bosně a Hercegovině z 343 na 598).

chápána za zbytečný luxus.¹²⁶ Podobné vysvětlení můžeme použít i při hledání příčin poklesu počtu studentů středních zemědělských škol.¹²⁷ Symptomatické také je, že zemědělská fakulta přištinské university vznikla až koncem 70. let. V roce 1983 na ní promovalo 93 nových agronomů.¹²⁸

Přelidněnost venkova a nízká produktivita výroby v agrárním sektoru, podmíněná mimo jiné rozdrobeností pozemkové držby a faktickou absencí jakékoliv mechanizace, způsobily, že kosovské zemědělství si zachovávalo poloautarkní charakter. Dokumentují to data o hodnotě odprodeje agrárních produktů. V roce 1961 odprodala soukromá hospodářství i družstva v Kosovu zhruba pětinu produkce. V roce 1968 to byla zhruba čtvrtina a v roce 1975 28 procent jejich celkové zemědělské produkce. Další část výrobků kosovští rolníci jistě realizovali na místních trzích. Velikost odprodané produkce mohly ovlivnit i povětrnostní podmínky v tom kterém roce. Nicméně ani tyto faktory nemění nic na tom, že rolnické rodiny v Kosovu spotřebovávaly velkou většinu produktů, které vypěstovaly. Soukromým zemědělským hospodářstvím tak logicky scházely finanční prostředky na nákup nezbytného spotřebního zboží, o mechanizaci nemluvě.

Zaostalost kosovského zemědělství vyplývá i ze srovnání s nikterak rozvinutým agrárním sektorem v Makedonii. V Makedonii, kde byly pro zemědělskou výrobu přibližně stejné podmínky jako v Kosovu, se celkem obdělávalo 1 300-tisíc hektarů půdy. Přibližně dvojnásobně větší půdní fond než v Kosovu živil v roce 1961 v Makedonii 722-tisíc lidí. V roce jejich počet klesl na 657-tisíc.¹²⁹ Je vcelku logické, že v Makedonii byl prodáván mnohem větší díl agrární produkce než v Kosovu. V roce 1961 to bylo 47 % celkové produkce (v Kosovu pětina); v roce 1968 52 procent (v Kosovu asi 25 procent) a v polovině 70. let již 69 procent (v Kosovu 28 %) celkové produkce.

* * *

Kosovská společnost žila v 60. i 70. letech minulého století na rozhraní dvou světů. Jeden představoval jugoslávský stát, jehož Kosovo bylo – alespoň, jak se tehdy zdálo – neoddelitelnou součástí. Jugoslávie, či alespoň její městská centra, představovala tehdy nejen v rámci socialistických států, ale i v kontextu celé jihovýchodní Evropy symbol rychlého ekonomického rozvoje a společenské modernizace. Razantně rostla životní úroveň, v krátkém časovém intervalu se zásadně měnil životní styl. Emancipace žen nebyla jen propagandistickým sloganem, cestování do zahraničí se stalo masovou záležitostí. V chorvatských, srbských, slovinských i bosenských městech působily světově uznávané umělecké osobnosti a soubory. I pod tvrdou rukou Titova režimu probíhala v mediální sféře relativně svobodná výměna názorů.

126 K tomu srovnej též: TRIFUNOSKI, Jovan F. *Albansko stanovništvo u SR Makedoniji. Antropogeografska i etnografska istraživanja*. Beograd 1988.

127 V roce 1969 studovalo 5 středních zemědělských škol v Kosovu 1 613 žáků. V roce 1976 byly v autonomní oblasti již pouze 3 zemědělské školy; bylo v nich zapsáno 775 žáků.

128 V stejném roce absolvovalo filozofickou a filologickou fakultu přištinské university celkem 552 studentů.

129 V Kosovu bylo na zemědělské produkci v roce 1961 závislých 618-tisíc lidí; o deset let později jejich počet stoupl na 640-tisíc.

Až podrobnější výzkum ukáže, nakolik výše načrtnuté dění v rámci celé federace tehdy ovlivňovalo každodennost obyvatel kosovských měst a především vesnic. Prezentované dílčí statistické údaje spíše naznačují, že nejen rolníci vyjíždějící za polními pracemi s kravami či s mulou, ale i horníci fárající v dolech Trepči žili ve svém vlastním specifickém světě, který měl jen málo společného se životním stylem obyvatel Bělehradu či Zadaru, ale též slovinských nebo vojvodinských zemědělských rodin. Z Kosova šlo tehdy dojet železnicí či automobilem do Bělehradu, Sarajeva či jadranských letovisek za několik hodin. Míra spotřeby, sociální zabezpečení, zdravotní péče, civilizační úroveň a životní styl však vzdálenost k těmto centrům pomyslně vzdalovala na desítky let.

* Článek vznikl v rámci řešení vědeckého projektu č. P410/10/0136 *Perspektivy západního Balkánu v kontextu jeho politického, národnostního a demografického vývoje v uplynulém čtvrtstoletí*. Projekt financuje Grantová agentura České republiky.

DISKUSIA

AD: DUŠAN KOVÁČ, PROBLÉM PÍSANIA MIEN HISTORICKÝCH OSOBNOSTÍ Z OBDOBIA UHORSKÝCH DEJÍN

ANTON HRNKO

V Historickom časopise (HČ), ročník 58, č. 1/2010 v časti Diskusia zaujíma Dušan Kováč stanovisko k písaniu historických mien z uhorskej časti slovenských dejín. Je pravdou, že táto otázka stále rezonuje u časti slovenských historikov, ale tvrdenia, ktoré v uvedenom článku D. Kováč uvádza, eufemisticky povedané, nie sú vždy v zhode so skutočnosťou. Predovšetkým už jeho zdôvodnenie napísania článku, že v jednom a tom istom čísle HČ sa vyskytuje písanie aj také – teda v zmysle existujúcich *Pravidiel slovenského pravopisu*, aj onaké – teda podľa zásad, ako toto písanie ustálila maďarská historická veda v 19. storočí, podľa môjho názoru nevyvoláva potrebu uzavrieť túto diskusiu, ale potrebuje redakčný zásah v zmysle platných pravidiel a dnes už aj v zmysle platného jazykového zákona. Ten požaduje aj od redakcií časopisov, tobôž vedeckých časopisov, aby svoje články publikovali v slovenskom jazyku podľa schválených *Pravidiel slovenského pravopisu*. Teda jedna zo zúčastnených strán, ktoré iritovali Dušana Kováča, ignorovala existujúce *Pravidlá slovenského pravopisu*, ako aj platný jazykový zákon.

Nie je celkom pravda, že predmetná otázka písania historických mien je len záležitosťou historikov. Na príprave uvedených zmien slovenského pravopisu sa podieľali aj významní jazykovedci a o téme sa široko diskutovalo na stránkach odbornej tlače cca 20 rokov. Výsledkom týchto diskusií bolo, že sa predchádzajúca generácia historikov a jazykovedcov (napr. Richard Marsina, Jozef Novák, Vincent Sedlák, Ján Doruľa, Ladislav Dvonč, Milan Majtán a iní) zhodla na potrebe uvedenej zásadnej zmeny, aby sa v slovenskej historickej spisbe zjednotilo písanie historických mien. Ich rozhodnutie nebolo nijakou svojvôľou, ale výsledkom hlbokého štúdia danej problematiky v celom priestore používania týchto mien, výsledkom analýzy uplatňovania pravopisných úzov v minulosti v maďarčine, v slovenčine, ale aj v iných jazykoch rozšírených v Uhorsku. Pritom je zaujímavé, že jeden z najväčších odporcov tejto zmeny na začiatku diskusie Pavel Horvath bol neskoršie jedným z najväčších stúpcov písania historických mien podľa aktuálneho slovenského pravopisu. V podstate je aj posledným historikom, ktorý túto zmenu obhajoval a myslím si, že aj obhájil na stránkach HČ (roč. 47, č. 2, s. 306 až 315). V uvedenom článku dáva Pavel Horváth aj odpoveď na tvrdenie Dušana Kováča, že *Pravidlá slovenského pravopisu* „tie z 19. storočia boli oveľa citlivejšie a zachovávali mnohé historické zvláštnosti, kým radikálna fonetizácia mien v jazyku, ktorý v iných prípadoch fonetickú podobu neprijíma, je prejavom necitlivosti voči historickým osobám, voči dejinám ako takým, ale aj voči slovenskému jazyku.“ Na základe analýzy preukázal, že v niektorých prípadoch boli vtedajšie pravidlá omnoho striktnnejšie ako dnešné. František Sasinek napr. písal meno Františka Vešelého v podobe Fraňo Vešelin. Rovnako neobstoí ani otázka kvantity slabík v menách, ktorá bola spätne rekonštruovaná, lebo

v latine sa nepísala. Neúprimné je aj pohoršovanie sa nad prepisom mena Petra Pázmana, lebo sám kardinál založil roku 1623 vo Viedni knižské „semenište“, ktoré nazval Pazmaneum, nie Pázmányeum.

Najproblematickejšie na celom ťažení za revíziu rozhodnutia predchádzajúcej generácie historikov a jazykovedcov je stretnutie sa komisie, o ktorej hovorí Dušan Kováč. Na rozdiel od historikov a jazykovedcov 70. a 80. rokov minulého storočia, ktorí o uvedenej téme široko verejne diskutovali, spomínaná komisia sa stretla tak povediac komorne, za zatvorenými dverami. Stretli sa v nej prevažne ľudia, ktorí sa s uvedenou zmenou nestotožnili a v svojich prácach ostentatívne nerešpektujú *Pravidlá slovenského pravopisu* a najnovšie i zákon o štátnom jazyku. (Ináč je to čudné, že ľudia platení z daní občanov Slovenskej republiky odmietajú rešpektovať zákony tejto republiky. Ale to nie je na diskusiu na stránkach *Historického časopisu*.) Len aby sa nepovedalo, zavolali aj niektorých stúpcov uvedenej zmeny, ale tí na výsledok rokovania nemohli mať vplyv. Pokiaľ mi je známe, na zasadnutí uvedenej komisie síce nejaký návrh bol predložený, ale žiaden schválený nebol. Ján Lukačka v komisii pravdepodobne vôbec nesedel, lebo sa pripojil k verejnej výzve proti snahám o revíziu písania historických mien zo slovenskej histórie. Richard Marsina sa k verejnej výzve proti týmto revizionistickým snahám nepripojil len preto, lebo svoj názor vyslovil v komisii. Z druhej ruky viem, že aj niektorí z prítomných jazykovedcov sa od týchto pokusov dištancovali, ale nemám na to relevantné doklady. Preto je čudné odvolávanie sa na nejaké závery komisie, ktorá na svoje zasadnutie okrem vôle niektorých členov nemala žiaden mandát od širšej obce historikov a jazykovedcov. Teda, osobne si myslím, že k žiadnej revízii pravidiel v tomto smere by nemalo dôjsť. Pravidlá sú jasné a vychádzajú z dlhodobej tradície slovenského pravopisu, ktoré sú staršie než akákoľvek profesionálna slovenská historiografia.

Na záver by som si dovoľil dve konštatovania, prečo podľa môjho názoru nie je možné pristúpiť k revízii článku *Pravidiel slovenského pravopisu* o písaní mien z uhorského obdobia slovenských dejín. Predovšetkým si musíme uvedomiť, za akých okolností došlo k štandardizácii písania historických mien v maďarskom jazyku. Uvedená štandardizácia bola súčasťou pokusu o násilnú maďarizáciu mnohonárodného Uhorska. Násilná maďarizácia sa nevyhla ani historiografii. Nacionalistickí maďarskí historici v 19. storočí (a mnohí dodnes) sa pokúšali o vyvlastnenie dejín Uhorska Maďarmi. Podľa ich koncepcií nemaďarské národy a národnosti boli v Uhorsku cudzinci, bezdejinná masa, ktorej jedinou úlohou malo byť splynutie s „panským národom“. Slovenská historická veda má pomerne jasno v svojom stanovisku k násilnej maďarizácii. Koniec koncov opustenie Uhorska Slovákmi roku 1918 bolo dôsledkom maďarizácie a túto skutočnosť uznávajú, dovoľm si tvrdiť, slovenskí historici na sto percent. A v tom spočíva moje prvé konštatovanie. Slovenská historická veda a historická onomatistika sa nemôže vrátiť k písaniu podľa zásad stanovených maďarskou historickou vedou v 19. storočí, lebo by *ex post* legitimizovala násilnú maďarizáciu v tejto oblasti. To je zásadná otázka! Násilná maďarizácia bola nelegitímna, a preto sa nemôžu legitimizovať ani jej sprievodné javy. Jedným z nich je aj maďarizácia mien historických osobností našich spoločných dejín, o ktoré nás vtedy chceli obráť a do značnej miery aj obrali. Až v posledných rokoch sa v slovenskej historickej obci ozýva, že Uhorsko, to nie je len Maďarsko, to sú aj naše dejiny.

Druhé konštatovanie sa dotýka predmetu slovenských dejín, tak povediac chlebička všetkých slovenských historikov. Musíme si jednoznačne odpovedať, či Slováci mali vlastné národné dejiny, alebo ich dejiny boli len appendixom maďarských a potom českých dejín. Z môjho pohľadu je odpoveď jasná. Slovenské dejiny sú samostatným objektom, ktorý je síce v súvzťažnosti s dejinami okolitých národov, ale je od nich nezávislý. Preto musíme mať aj svoju vlastnú onomatistiku, ako ju majú všetky národy bývalého Uhorska. Ak by sme sa vrátili k písaniu podľa maďarského úzu, boli by sme jediní, ktorí to od Maďarov prevzali. Srbi a Rusíni píšu v cyrilike, teda historické mená v ich ortografii sú jasné. Ale rovnako jasné sú aj pravopisné systémy Chorvátov a Rumunov, ktoré píšu latinkou. Aj oni píšu historické mená podľa svojich ortografických systémov. Tak napr. Ján Zápoľský je v maďarčine Szápolyay János, v rumunčine Ioan de Zapolya a v chorvátčine Ivan Zapolja; rovnako Ján Huňady, ktorý sa v maďarčine píše Hunyady János, je v rumunčine Ioan de Hunedoara a v chorvátčine Janko Hunjadi. Všetky uvedené systémy sa vyvinuli v 19. storočí podobne ako sa vyvíjal systém písania v slovenčine, ale na Slovensku sa po vzniku ČSR objavila určitá anarchia. Idei nového štátu vyhovovalo odcudzenie od Uhorska a predstavovanie tamojšej šľachty ako tisícročných maďarských utlačovateľov. Záverom teda môžem konštatovať, že návrat k písaniu pred zmenou by bol aj popretím samostatnosti predmetu slovenské dejiny a jeho subsumovanie pod maďarské dejiny v tomto období.

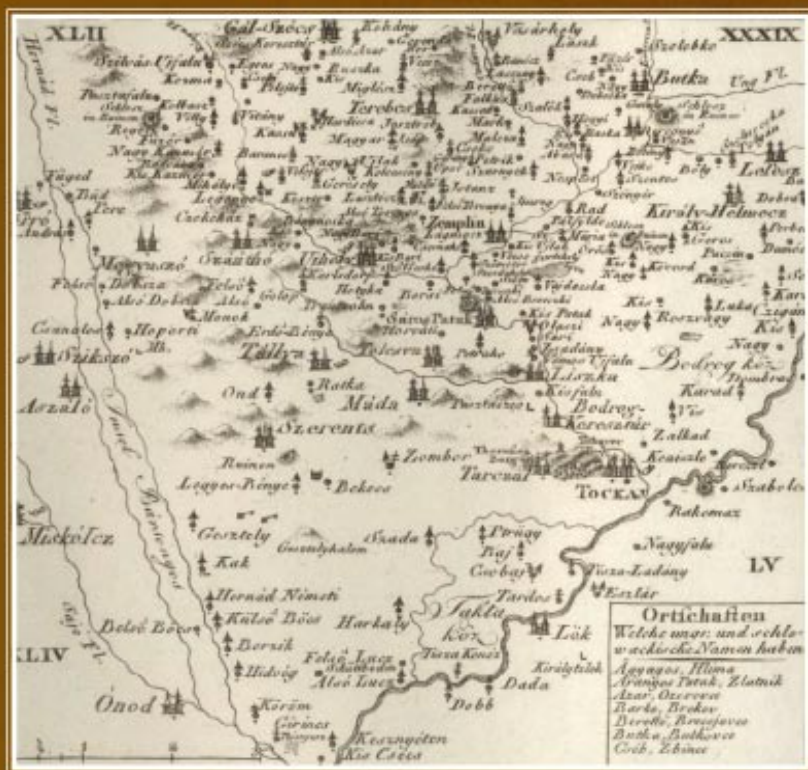
Na koniec si dovoľím ešte jednu poznámku. V 19. storočí riešila rovnaký problém štandardizácie mien historických osobností aj česká historiografia. V jej prípade to však bolo odlišenie sa od nemčiny. Tak vznikli v českej spisbe mená ako Valdštejn (v originále von Waldstein, neskôr von Wallenstein), Rožmberk (von Rosenberg) atď., ale upravili sa aj pôvodne české mená, ktoré používali a mnohí používajú dodnes v zložkovom pravopise. Tak napr. pánov z Lobkowicz (von Lobkowitz) bežne píšu v českej historiografii Lobkovic; podobne Černín (von Czernin) a iné. Zaujímavé na tom je, že mnohým odporcom zmeny písania historických mien osobností slovenských dejín z minulého storočia neprekáža zavádzanie týchto bohemizmov do slovenčiny a sami ich používajú. Pritom obavu, napr. o osobnú integritu generalissima Albrechta von Wallenstein nemajú.

* Tento diskusný príspevok bol uverejnený aj na internete. *Historický časopis* zásadne nepublikuje príspevky, ktoré už boli uverejnené v iných médiách. Tentoraz sme urobili v záujme otvorenia dôležitej diskusie výnimku. Ďalšie príspevky do diskusie však musia byť napísané výlučne pre *Historický časopis*. Očakávame tiež, že diskusia nebude mať ani politický, ani „právny“ charakter, ale bude výlučne odborná.

Redakcia

TRI JAZYKY, ŠTYRI KONFESIE

Etnická a konfesijná pluralita
na Zemplíne, Spiši a v Šariši

PETER ŠOLTÉS

RECENZIE

RYCHLÍK, Jan a kolektív. *MEZI VÍDNÍ A CAŘIHRADEM. 1. Utváření balkánských národů*. Praha : Výchhrad 2009, 399 s.

Výsledok medzinárodného projektu českých a bulharských historikov ponúka odbornej i vedeckej verejnosti, vysokoškolským študentom, ale aj záujemcom o históriu prácu, ktorá mimoriadne úspešne, kvalitne a prehľadne líči vývoj udalostí na Balkáne od 16. storočia (mnohokrát aj predtým) prakticky do skončenia prvej svetovej vojny. Spôsob, akým autori prezentujú proces formovania národnej identity a následne národné i politické ambície novodobých balkánskych národov, utváranie národných štátov je zvládnutý nielen na vysokej profesionálnej úrovni, ale aj príťažlivým spracovaním.

Jasne možno pozorovať špecifickosť tohto vývoja na dejinách jednotlivých národov, ich pripravenosti a schopnosti tento proces urýchliť alebo v zápase za národnú samostatnosť v dôsledku špecifických príčin zaostávať za svojimi susedmi. Rozdielnosť tohto vývoja možno zreteľne pozorovať v prípade Albáncov, Macedóncov, ktorí sa podľa časti historikov formujú ako politické národy v 20. storočí a na druhej strane Grékov, Srbov, Bulharov a pod, kde tento proces prebiehal oveľa skôr. V kolektívnej monografii sú tieto problémy rozobrané a zhodnotené veľmi precízne a prístupným štýlom, pričom sa poukazuje na príčiny a dôsledky tohto vývoja v minulosti.

Proces výskumu formovania národnej identity balkánskych národov je zároveň zaradený do procesu vývoja medzinárodných vzťahov, zápasu veľmocí o presadenie a upevnenie ich vplyvu v juhovýchodnej Európe atď. Prirodzene, že na prvom mieste sa skúma a hodnotí osmanská politika, výboje „Turkov“ na Balkáne a dôsledky, ktoré tieto vojny znamenali z hľadiska vývoja balkánskych národov, ale aj civilizačného vývoja. Táto problematika je spracovaná veľmi prehľadne. Myslím si však, že by bolo potrebné stručne sa zmieniť o dôsledkoch týchto strašných vojenských konfrontačných bojov na vývoj národov na Balkáne a konštatovať skutočnosť, že tieto národy, ale aj národy strednej Európy zaplatili strašnú daň za to aby zastavili prienik „osmanov“, čo samozrejme malo dôsledok na ich historický vývoj a známe „zaostávanie“ za ostatnou Európou.

Pri spracovaní náročnej problematiky sa mali autori o čo oprieť, pretože viacerí z nich sa zaoberali dejinami jednotlivých národov juhovýchodnej Európy a prirodzene aj uvedenými problémami. Publikovali kvalitné práce. Prínosné je, že zúročili aj poznatky z prác slovenských historikov Vojtecha Kopčana a Vojtecha Dangla.

Za mimoriadne významné a neobyčajne aktuálne považujem zhodnotenie „národných“ ambícií prakticky všetkých balkánskych národov a ich štátov vybudovať „veľký“ štát. Nie je dôležité, že tieto maximalistické predstavy na obmedzenom teritóriu juhovýchodnej Európy nebolo možné realizovať. Podstatné však je, že v týchto ambíciách a v tomto procese vývoja sú zakódované príčiny mnohých, možno povedať nezmyselných a nepochopiteľných konfliktov a krvavých udalostí nielen zo začiatku, ale najmä z konca 20. storočia. Z hľadiska týchto kritérií sa málokedy podarí vydať knihu, ktorá by bola tak aktuálna.

Jednou z dominantných tém celej práce sú výboje osmanských Turkov a dôsledky ich vojenského prenikania na život balkánskych národov. Určiť za rozhodujúci medzník rok 1526 sa mi nezdá najvhodnejšie. Prečo začínať, napr. v prípade Bulharska konštatovaním, že preň nebol rozhodujúci rok 1526, ale už rok 1396. Obdobne je to v prípade Srbov a bitkou na Kosovom poli. Nespájal by som úplne celý vývoj na polostrove s pádom Carihradu, aj keď to malo nesmierny význam a dosah na vývoj na Balkáne. Domnievam sa, že je nutné vychádzať zo špecifických podmienok vývoja jednotlivých štátnych útvarov, procesu ich zániku v dôsledku výbojov osmanských

Turkov a zvlášť zdôrazniť rozhodujúce medzníky, ktoré mali vplyv na vývoj na celom polostrove, resp. aj strednej Európy. Predsa historické medzníky jednotlivých balkánskych národov a štátov nesúvisia a nemôžu súvisieť výlučne len s rozhodujúcimi udalosťami na polostrove. Inými slovami, osmanskí Turci si vydobyli silné mocenské pozície v juhovýchodnej Európe už pred pádom Carihradu atď.

V uvedenom kontexte je obdobným problémom príchod Ruska na Balkán. Je samozrejme, že pri hodnotení procesu národného uvedomenia a následných ambícií vytvoriť samostatný štát malo cárské Rusko v 18. a ešte viacej v 19. storočí nezastupiteľnú úlohu. Ale konštatovanie o príchode Ruska na Balkán sa viackrát (napr. v prípade Grécka) opakuje, pretože to bolo dôležité pre balkánske národy, no i preto, že jednotlivé kapitoly písali rozdielni autori.

Za problematikejšiu považujem skutočnosť, že sa nič nepíše o Slovinsku a Slovincoch. Je dosť známe, že sa nepovažujú alebo nechcú považovať za „balkánsky národ“, ale autori buď mali tent fakt napísať do úvodu a zdôvodniť absenciu textu na túto tému, alebo mali zaradiť uvedenú problematiku do publikácie. Tiež sa domnievam, že vývoj v Bulharsku je vykreslený až príliš podrobne.

V práci by sa dali vyzdvihnúť viaceré prínosne spracované otázky a zdôrazniť ich precízne spracovanie. Okrem mnohých iných za také považujem národné hnutie Albáncov a ich smerovanie k utvoreniu samostatného štátu. Na druhej strane je tu tradičný problém Macedónie a Macedóncov. Nemienim zdôrazňovať, že historici jednotlivých balkánskych štátov, národov a nielen ich, majú často až diametrálne rozdielny názor na Macedóniu a Macedóncov.

Spôsob, akým je tento problém pertraktovaný v práci je samozrejme neprijateľný pre macedónsku historiografiu a nielen pre ňu. Zjednodušene povedané autori naznačujú, že k „doformovaniu“ macedónskeho národa došlo až v procese druhej svetovej vojny, ale *expressis verbis* to nenapísali. Myslím, že taký stav, v akom je podaný tento problém, je v rozpore s prínosom práce ako celku.

Keď si uvedomíme, že Bulharsko uznáva Macedóniu ako štát, ale nie Macedóncov ako národ, a že grécki historici odmietajú názov Macedónia atď., tak ide o politické, ale nie o vedecké problémy. A pritom v kontexte práce, kde, ako som zdôraznil proces vzniku a budovania národnej identity a štátnosti je rozdielny, môže aj „macedónska otázka“ a spôsob jej „vyriešenia“, alebo lepšie povedané vedeckého objasnenia byť významným prínosom. Československej historiografia (česká i slovenská) tradične – aj v období „socializmu“ – dokázala s nadhľadom posudzovať vývoj na Balkáne a oslobodzovala sa od národnej „interpretácie“ jednotlivých udalostí a javov, ktoré slúžili na podporu „národných“ ambícií. Bohužiaľ treba konštatovať, že tieto tendencie naďalej pretrvávajú v jednotlivých historiografiách štátov juhovýchodnej Európy a uvedená publikácia bez toho, aby s nimi neplodne polemizovala podáva, podľa mňa, objektívny pohľad na udalosti a javy na Balkáne v procese vývoja.

Predkladaná publikácia, ktorá je výsledkom spolupráce českých a bulharských historikov v rámci projektu *Formovaní národnej identity ve střední a jihovýchodní Evropě v 19. a 20. století a vznik národních států* je významným prínosom k poznaniu zložitého vývoja v juhovýchodnej Európe. Zvlášť zdôrazňujem jej celospoločenský prínos v kontexte súčasného diania v tejto oblasti. Treba pozitívne oceniť nadhľad, ktorý autori v práci uplatnili a realizovali.

Valerián Bystričský

KOWALSKÁ, Eva – KANTEK, Karol. *UHORSKÁ RAPSÓDIA ALEBO TRAGICKÝ PRÍBEH OSVIETENCA JOZEFA HAJNÓCZYHO*. Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2008, 255 s.

Dôležitá monografia o významnej osobnosti

Veľmi krátka a neúspešná, vďaka tomu aj epizodická, ale o to pôsobivejšia kapitola v dejinách väčšiny európskych krajín a národov predstavujú mesiace, keď sa prejavovali sympatie k Francúzskej revolúcii rokov 1789 – 1794 a dochádzalo k pokusom presadiť výsledky tejto revolúcie vo vlastných krajinách. Sympatizanti s Francúzskou revolúciou dostali rôzne pomenovanie (jakobíni, revolucionári, patrioti), v Uhorsku sa pre nich zaužívalo označenie uhorskí jakobíni. Čo túto rôznorodú a slaboo organizovanú skupinu 200 – 300 ľudí spájalo, bol odpor k reštaurovaniu starých pomerov v Uhorsku a túžba radikálne zmeniť politickú prax, charakter štátu, sociálnu štruktúru a naplniť slobodu človeka a rovnosť ľudí. Títo radikáli mali svojich stúpcencov v rôznych kútoch Uhorska – najviac v Pešti a Budíne, v západných oblastiach Uhorska, v Chorvátsku a na území Slovenska.

Pritom záujem historiografií o uhorských jakobínov a ich hlavných predstaviteľov (najmä Ignáca Martinovića a Jozefa Hajnóciho) je veľmi rozdielny. Najintenzívnejšie sa im venuje maďarská historiografia. Už roku 1880 vyšla o nich prvá monografia,¹ odvtedy uzrel svetlo sveta celý rad knižných prác (posledná od Poóra ako edícia dokumentov).² Tieto diela rozdeľovali ideové východiská a politické záujmy a spájali ich popri poznávacom rozmere niektoré konštatácie, ktoré sa opakovaním zmenili na stereotypy – ako uvidíme, nepravdivé. Téma uhorských jakobínov a ich ideológa Jozefa Hajnóciho sa objavuje pomerne často aj v chorvátskej historickej vede. V slovenskej historiografii sa prezentovala vlastne len pri okrúhlych výročiach, výnimku predstavovala iba monografia J. Šimončiča³ a niekoľko štúdií.⁴

O to väčšiu pozornosť si zasluhuje nová publikácia Evy Kowalskej a Karola Kanteka, ktorá ako prvá slovenská práca približuje pôvod, pozoruhodný život a tragickú smrť osvietenca a uhorského jakobína Jozefa Hajnóciho (v dobových textoch sa uvádzal ako Hajnóczi, Hajnóczy, Hainoczy, Hainotzy, Hajnotzy, Hainotzi, Haynotzi, Haynotzy a pod.). Je to už tretia z monografií E. Kowalskej, ktoré prehlbujú poznanie 18. storočia.⁵ O „udomácnení sa“ autorky v problémoch tohto storočia napovedá i to, že recenzovaná publikácia oproti dvom predchádzajúcim prácam vyniká uvoľnenejším štýlom a metaforickejším jazykom. Celkovo Eva Kowalská tvorivo nadväzuje na pomerne silnú skupinu jej generačných predchodcov (napr. Pavel Horváth, Ján Tibenský, Anton Špiesz, Jozef Šimončič, Ján Ďurovič). Má odvahu vyberať si nespracované témy, vyhľadávať a analyzovať nepovšimnuté pramene, pričom aplikuje metódy a výsledky súčasnej západnej historiografie na problematiku stredoeurópskych dejín 18. storočia.

Monografia je výsledkom dlhoročného uvažovania a najmä rozsiahlej heuristiky. Autorská dvojica sa správala ako vytrvalý pátrač, krok za krokom zbierala informácie v archívoch na Slovensku, v Maďarsku, Rakúsku, Chorvátsku. Navštívila aj neverejné archívy na „odľahlých“

1 FRANKNÓI, Vilmos. *Martinovics és társainak összeesküvése*. Budapest 1880

2 POÓR, János. *Hajnóczy József*. Budapest : Új Mandátum Könyvkiadó, 1988.

3 ŠIMONČIČ, Jozef. *Ohlasy francúzskej revolúcie na Slovensku*. Košice : Východoslovenské nakladateľstvo, 1982, 210 s.

4 *Slovensko a veľká Francúzska revolúcia*. Zost. Jozef Šimončič. Trnava 1989; ELIÁŠ, Štefan. Právne myslenie Jozefa Hajnóczyho v kontinuite slovenských dejín. In *Historica Carpatica*, 2001, s. 49-56.

5 *Štátne ľudové školstvo na Slovensku na prelome 18. a 19. storočia*. Bratislava 1987; *Evanjelické a v. spoločenstvo v 18. storočí*. Bratislava 2001.

miestach a práve tam, predovšetkým na evanjelickej fare v mestečku Rust vo východnom Rakúsku ju čakali najnečakanejšie objavy. Vďaka rozsiahlemu výskumu autori spresnili genealogické vzťahy v rodine Hajnóciovcov, osud viacerých jej členov i svojho hlavného hrdinu Jozefa.

Predchádzajúce práce dokázali sledovať rodinnú líniu predkov J. Hajnóciho len do prelomu 17. a 18. storočia, uspokojac sa s konštatovaním, že Hajnóciovci boli potomkovia českých exulantov, ktorí sa uchýlili na Slovensko po bitke na Bielej hore (1620) a boli povýšení do šľachtického stavu. Všetky tri stereotypy E. Kowalská a K. Kantek vyvrátili, resp. revidovali.

Dokázali, že tento rod má domáci pôvod, identifikovali jeho dovtedy neznámych predkov a posunuli poznanie o najstarších z nich o niekoľko generácií dozadu, na začiatok 17. storočia. Podarilo sa im to vďaka zisteniu, že meno Hajnóci si zvolili dvaja príslušníci rodiny až okolo roku 1720, predtým sa rod nazýval Hajný.

Príslušníci tohto rodu mali plebejský pôvod. Najskôr sa živil ako roľníci, postupne sa stali mäsiarmi, obchodníkmi, súkenníkmi hlavne v oblasti Považskej Bystrice a Púchova. Od začiatku 18. storočia sa začal ich status meniť – stúpali po spoločenskom rebríčku. Všetci muži rodiny boli gramotní, niektorí z nich si zobrali za manželky zemianky alebo potomkyne českých exulantov, pracovali ako úradníci na panstvách, ďalší nastúpili cestu evanjelických duchovných. A práve tí, ktorí dosiahli najvyššie spoločenské posty – starý otec Jozefa Hajnóciho Ján, ktorý sa stal správcom na majetkoch šľachtickej rodiny Kališovcov, a jeho prastrýko Daniel, ktorý vyštudoval univerzitu vo Wittenbergu a bol aj rektorom na evanjelickom gymnáziu v Soprone –, postupne prestávali používať meno Hajný a nahradili ho rozličným zapisovaním pomad'arčenej podoby mena Hajnóci. Autori správne konšatovali, že zmena priezviska neznamenala zmenu etnickej identity, koniec koncov Hajnóciovci v textoch naďalej používali aj dobovú slovenčinu, ale išlo o symbolické vyjadrenie zlepšenia spoločenského postavenia, vtedy dosť časté.

Genealogický exkurz autorskej dvojice ukázal, že v tejto rodine sa koncentroval dostatok intelektu, čo sa prejavilo nielen v jej hospodárskom a sociálnom vzostupe, ale aj vo vzdelaní. Už Daniel Hajnóci patril medzi duchovnú protestantskú elitu v Uhorsku, evanjelickým farárom bol aj otec Jozefa Hajnóciho Samuel a niektorí ďalší príslušníci rodu. Bez významu nie je ani to, že Jozef Hajnóci a Samuel Tešedík, ktorý taktiež patril medzi najvýznamnejších osvietenských praktikov a mysliteľov Uhorska, boli druhostupňoví bratrance, prechovávali k sebe úctu a Tešedíkova matka sa výrazne podieľala na formovaní osobnosti J. Hajnóciho, najmä počas jeho štúdia v Bratislave. Z práce tiež možno dedukovať zvýšenú mobilitu tejto rodiny. Bezpochyby náboženský útlak, veď v prvej polovici 18. storočia vrcholila rekatolizácia, ale aj túžby podnikat' a poznávať viedli časť Hajnóciovcov (Hajných) usadiť sa v nových domovoch, v tých kráľovských mestách Uhorska, ktoré evanjelikom poskytovali ochranu – predovšetkým v Soprone, Modre, Skalici.

Postup a zistenia autorskej dvojice v prípade Hajnóciovcov (Hajných) poskytuje inšpirácie pre bádanie o širšom spoločenskom vzostupe nepriviligovaných rodín zo zemepanských mestečiek, o náraste vzdelania v nich či o ich medziregionálnej migrácii. Dostávame sa tak k ďalšej pozitívnej stránke monografie. Osudy jednotlivcov, zlomové udalosti z ich života približuje v širšom spoločenskom kontexte. Takže to nie je práca iba o Hajnóciom a jeho predkoch, ale aj o ich spoločenskom prostredí. Ilustruje správanie sa utláčanej society (evanjelikov, v práci sa uvádzajú ako luteráni), prejavy solidarity, silu osobných kontaktov, život v niektorých mestečkách a mestách, cirkevnú politiku za panovania Karola III. a Márie Terézie, fenomén českých exulantov na Považí a ich význam pre slovenských evanjelikov. Monografia vykreslením rodinného prostredia Hajnóciovcov zároveň priblížila faktory vplývajúce na osobnosť Jozefa Hajnóciho – úctu k vzdelaniu, podnikavosť, ambicióznosť, tvorivosť, vieru v slobodu človeka, ľudskú solidaritu, odvahu spájajúcu sa so skromnosťou. Keď sa tieto dispozície prekryli s osvietenskými a slobodomurárskymi ideálmi, niet divu, že sa Jozef Hajnóci ocitol v najradikálnejšom politickom prúde Uhorska.

Životnú dráhu J. Hajnóciho zachytili autori v troch časových fázach.

V prvej fáze (1750 – 1780) rekonštruovali jeho detstvo v rodnej Modre, v dedinách Aszód a Dunaegyháza blízko Pešti, kde žili slovenskí evanjelici, rodinné prostredie (náročný, ale láskavý otec presadzujúci tradičné vzdelanie a výchovu), ako aj gymnaziálne štúdiá v Soprone a Bratislave. Dôležitú rolu v živote mladého a talentovaného Hajnóciho zohrali jeho zamestnania v aristokratických rodinách: najskôr ako sekretár u grófa Forgácha v Haliči pri Lučenci, ktorý tu založil prvú textilnú manufaktúru v Uhorsku, a potom ako právnik a knihovník v Horpácsi (západné Uhorsko) u Ferenca Széchényiho, neskoršieho zakladateľa Uhorského národného múzea a krajinskej knižnice. Hajnóci tu našiel bohaté knižnice s mnohými osvietenkými prácami a zároveň spoznal svojich bohatých zamestnávateľov ako zapálených stúpcov osvietenstva. V 70. rokoch 18. storočia si osvietenké idey selektívne a módne osvojovala aj uhorská aristokracia. V tomto prostredí sa vyprofiloval Hajnóciho osvietenký svetonázor a sociálna filozofia. Čo je dôležité, Hajnóci si osvietenstvo nielen osvojil, ale aj začal vytvárať vlastný koncept modernizácie uhorskej spoločnosti, až sa stal jedným z hlavných osvietených ideológov v Uhorsku, najmä v sociálnej oblasti, v otázke politického systému a ľudských práv a jedným z najlepších znalcov dejín uhorského práva.

Druhú fázu (1780 – 1792) vyplňuje spoločenské angažovanie sa Hajnóciho za vlády osvietených panovníkov Jozefa II. a Leopolda II. Po nastúpení Jozefa II. k moci sa mu otvoril priestor uplatniť svoje názory aj prakticky. Nový panovník umožnil zastávať štátne funkcie aj nekatolíkom a nešľachticom a Hajnóci videl v absolutistickom panovníkovi toho, kto presadí reformy. Najskôr sa však zapojil do slobodomurárskeho diania, ktoré sa v monarchii v 80. rokoch tešilo veľkej obľube v šľachtickom a meštianskom prostredí a medzi vysokými úradníkmi. Autori výstižne charakterizovali vzostup tohto hnutia, jeho štruktúru, stúpcov, ciele lóži i postoj panovníka k nim, ich prepojenie s osvietenstvom. Podľa autorov slobodomurárske lóže dokonca „*predstavovali inštitucionálnu bázu jozefinizmu*“.⁶ Aj vďaka priateľským vzťahom so slobodomurármi sa Hajnóci čoskoro stal vysokým štátnym úradníkom. Roku 1786 ho Jozef II. vymenoval za podžupana Sriemskej župy v južnom Uhorsku (post županov bol zrušený). Stal sa tak prvým nešľachticom a evanjelikom, ktorý zastával takú vysokú funkciu v Uhorsku. Jeho kariéra korelovala s reformami Jozefa II., ale súbežne s jeho pádom sa aj skončila.

Začiatok 90. rokov bol Hajnóci ako „plebejec“ z priamej účasti v politike vytlačený. Dost' nejasnému vývinu – naplnenému bojom medzi rôznymi reformnými a reštauračnými skupinami – sa však neprizeral pasívne. Predovšetkým publicisticky podporoval reformné kruhy. Patril medzi tých autorov anonymných brožúr, ktorí sa obracali najmä na uhorský snem a nabádali pokračovať v reformách. V rokoch 1790 – 1794 anonymne vydal asi 10 prác, ktoré vyjadrujú jeho politický program a ciele. Na základe analýzy E. Kowalskej a K. Kanteka možno ich obsah zhrnúť takto: zrušenie politického monopolu šľachty a ďalších jej privilégií, likvidácia poddanstva, všeobecné zdanenie, rovnosť ľudí pred zákonom, rozšírenie občianskych práv na meštianstvo a roľníkov, uplatnenie ľudového zastupiteľstva, sloboda vlastníctva. Ak do roku 1791 videl Hajnóci svoj vzor v americkej revolúcii, potom začal pozorne sledovať Francúzsku revolúciu. S posilňovaním sa protiosvietenského kurzu absolutizmu (po nečakanej smrti Leopolda II.) sa Hajnóciho názory radikalizovali. Bezpochyby aj pod vplyvom celkových nálad v Európe, ktoré sa šírili z revolučného Francúzska, prestával aj on veriť v reformy a začal sa prikláňať k revolučnému radikalizmu (násilii).

Poslednú fázu života J. Hajnóciho (1792 – 1795) spracovali autori iným spôsobom ako predchádzajúce kapitoly. Samotnému jakobínskemu hnutiu, jeho organizačnej báze, programu, ako aj účasti Hajnóciho na ňom venovali len skromnú pozornosť. O tom sa čitateľ dozvie viac z doku-

6 Recenzovaná práca, s. 112

mentov, ktoré autori zaradili do textu a ktoré obsahujú výpovede zatknutých vodcov jakobínskeho hnutia v Uhorsku, resp. vo Viedni. Podrobnejšie zaznamenali zatýkanie revolucionárov, ich vyšetrovanie, psychický nátlak na väzňov, súdny proces s nimi, ich popravu. Aj v tomto prípade nechali prehovoriť viac autentické dokumenty a zredukovali vlastnú analýzu a interpretáciu. Na prekvapenie takto zostavený text pôsobí dramaticky, dej natoľko graduje, že vyvoláva u čitateľa silné emócie. Tieto pasáže sa čítajú až ako románový príbeh.

Monografia Evy Kowalskej a Karola Kanteka prekračuje rozmer slovenskej historiografie. Zakladá sa na rozsiahlom výskume, prináša nové poznatky zo života J. Hajnóciho a minulosti jeho rodiny, čitateľovi sprostredkuje rad ďalších informácií, ktoré slovenská kultúra doteraz reflektovala minimálne, škoda len, že sa nezaoberala viac osobnostným profilom J. Hajnóciho (charakter, povaha, záujmy, vzhľad). Zároveň ide o prácu, ktorá sa nevenuje iba jednej významnej, prítom poloneznámej osobnosti, ale zachytáva aj prenikanie nových ideí a hnutí do Uhorska, ich špecifické modifikácie a zázemie vo feudálnej spoločnosti. Bolo to obdobie, keď došlo k prudkému vzopätiu reformných síl a úsilí. Popravou Jozefa Hajnóciho a jeho šiestich druhov sa symbolicky uzavrelo toto vzrušujúce obdobie. Vtedy sa už otváral priestor na návrat protireformného absolutizmu, obracajúceho sa najmä do minulosti. Ideí spojených s heslom „bratstvo, rovnosť, sloboda“ sa však postupne chopili nové sily – reformné a národné hnutia. Niektoré sa naplnili už roku 1848, mnohé sa však potvrdili až po prvej svetovej vojne.

Dušan Škvarna

KOVÁČ, Dušan a kol. *PRVÁ SVETOVÁ VOJNA 1914 – 1918*. Bratislava : Veda, 2008, 325 s., 202 ilustrácií.

Bola to prvá vojna, ktorá zasiahla priamo, či nepriamo všetky kontinenty Zeme, aj keď rozhodujúce bojiská boli v Európe, a ktorá sa vnímala ako svetová vojnová kataklizma. No súčasne to bola vojna s dôsledkami, ktoré po stáročiach zásadne zmenili osud, budúce smerovanie Slovákov, rovnako ako Čechov a ďalších národov v Európe a jej „okolí“. A predsa sa slovenská historiografia do vydania recenzovanej knihy nemohla preukázať monografiou o tejto dramatickej historickej udalosti trvajúcej vyše štyroch rokov, ktorú by preskúmala čo najvšestrannejšie: medzinárodnú politiku smerujúcu k vojne a počas nej, fronty a rozhodujúce boje tejto „veľkej vojny“, vyvíjajúcu sa situáciu v armádach, v ktorých bojovali Slováci, politické, hospodárske, sociálne i duchovno-kultúrne pomery, osobitne vo vtedajšej vlasti Slovákov – v Rakúsko-Uhorsku a najmä na Slovensku, česko-slovenský zahraničný odboj, ktorý sám osebe by zásadnú zmenu v osudoch Slovákov a Čechov nemohol dosiahnuť, no bez ktorého by takisto nebolo budúcej ČSR a nakoniec aj dramatické záverečné mesiace vojny od jari 1918, ktoré vyústili do porážky ústredných mocností, rozpadu Rakúsko-Uhorska a vzniku nových štátov, medzi nimi Československa, resp. k rozšíreniu jestvujúcich štátov bojujúcich na strane Dohody.

Samozrejme, za dlhé desaťročia bol uverejnený pomerne rozsiahly rad štúdií o rôznych partiálnych otázkach svetovej vojny a taktiež vyšlo niekoľko monografií venovaných zahraničnému a domácejmu odboju, ako aj najvýznamnejšej slovenskej osobnosti zahraničného odboja M. R. Štefánikovi. A ak by sme veľmi chceli nájsť syntetický obraz prvej svetovej vojny v slovenskej historiografii v poslednom polstoročí, našli by sme ho v dvoch publikáciách.

Roku 1986 vyšiel štvrtý diel akademických *Dejín Slovenska* s podtitulom *Od konca 19. stor. do roku 1918*, v ktorom je vojne venovaná druhá, podstatne kratšia časť knihy, rozdelená do dvoch kapitol. Za medzník v dejinách vojny sa v knihe považuje v duchu oficióznej marxistickej historickej

paradigmy VOSR a vznik „prvého štátu robotníkov a roľníkov“, hoci historický výskum v demokratických štátoch preukázal, že táto revolúcia a následná politika vládnuccich boľševikov pomohla ústredným mocnostiam a tým ohrozila aj plány česko-slovenského zahraničného odboja. Autori síce venovali pozornosť domácemu politickému vývinu a slovenskej národnej politike, no minimalizovali informácie o zahraničnom odboji a doslova bagatelizovali zásluhy o vznik ČSR takých osobností ako bol Milan Rastislav Štefánik (uvedený dvakrát) alebo Edvard Beneš (spomenutý jedenkrát). Nechýbali však frázy o zásluhách revolučného robotníckeho hnutia o československý štát, hoci revolučná časť robotníctva o takýto štát záujem nemala a tá časť, ktorá k jeho vzniku prispela, rozhodne nebola revolučná v zmysle platnej marxisticko-leninskej ideológie.

Roku 1996 vyšiel štvrtý zväzok iného historického diela – *Vojenských dejín Slovenska (1914 – 1939)*, obsahujúci tri kapitoly venované svetovej vojne a ďalšie dve kapitoly zaoberajúce sa udalosťami na Slovensku počas jeho obsadzovania československým vojskom na prelome rokov 1918 – 1919 a v jarných mesiacoch 1919 bojom s maďarskou boľševickou armádou (v tomto ohľade bolo Slovensko vo vojne takmer päť rokov). V knihe sa síce hovorí o vnútropolitických a hospodárskych pomeroch v monarchii a na Slovensku, no z pochopiteľných dôvodov dominuje téma vojny a vojska s ďalšími okolnosťami, ktoré s vojnou a vojakmi bezprostredne súviseli.

Až recenzovaná publikácia, ktorú ako druhý zväzok projektu *Slovensko v 20. storočí* pripravil pod vedením editora Dušana Kováča kolektív siedmich historikov, prináša pokus – a predznačme, že vcelku úspešný – predstaviť prvú svetovú vojnu v jej mnohorakom vývine predovšetkým na vojnových bojiskách, no taktiež v jej domácom a zahraničnom zázemí a súčasne so zahraničným aj domácim bojom za vznik celkom nového európskeho štátu – Československa, a to v ich reálnej politickej váhe v jednotlivých fázach vojny.

Okrem úvodu D. Kováča sa kniha člení do deviatich kapitol s výberovou bibliografiou a menným registrom v závere diela. Súčasťou celého projektu, a teda aj tohto zväzku sú ilustrácie s dobovými osobnosťami, záznamami udalostí, ale aj s reprodukciami obrazov a karikatúr, spolu vyše dvesto ilustrácií v piatich blokoch. Dielo, adresované okrem profesionálnych historikov, resp. učiteľov dejepisu taktiež zainteresovanej laickej verejnosti, získava aj uverejnenými ilustráciami na plastickom sprístupnení udalostí širšiemu publiku.

Ťažisko tohto syntetického diela je v líčení a charakteristike politických a vojnových udalostí (1. až 3. a 6. až 9. kapitola). Autorom kapitol o vojnových udalostiach a armádach je vojenský historik Marián Hronský, kapitoly o medzinárodnej politike, česko-slovenskom zahraničnom odboji, ale aj o niektorých vojnových operáciách napísal D. Kováč a podkapitoly venované slovenskej politike v čase vojny Milan Podrimavský. Práve politické a vojenské časti knihy predstavujú nielen „os“ diela, ale sú napísané jasným, prístupným štýlom, vľahujúcim čitateľa do historického deja. Považujem za dôležité, že vyličenie udalostí sa usiluje o ich priblíženie aj s ich súvislosťami v dobovej vývinovej mnohoznačnosti a „nesamozrejmosti“, bez publicistického (zlo)zvyku zobrazovať ich v retrospektívnom pohľade („generála po boji“) ako stelesnenie „historickej nevyhnutnosti“.

Z povahy problematiky je pre menej zasväteného čitateľa náročnejšia 4. kapitola o hospodárstve Uhorska a Slovenska z pera Romana Holeca, ktorý je aj autorom podkapitoly o ekonomickom kolapse monarchie v 7. kapitole. Kapitola veľmi názorne ukazuje hospodárske limity vedenia vojny habsburským mocnárstvom, ťaživé dôsledky vojny na všetky oblasti hospodárskeho života v Uhorsku a osobitne na území budúceho Slovenska, ale aj inovačné a modernizačné efekty vojny na hospodársky a sociálny život, najmä v priemyselnej sfére.

Autorkami piatej kapitoly venovanej spoločnosti, kultúrnemu a spoločenskému životu vo vojnovej kataklizme sú tri historičky, pričom Elena Jakešová, už v prvej kapitole autorka podkapitoly o zahraničných Slovákoch, načrtla v úvodnej podkapitole tejto kapitoly všeobecný obraz pomerov a zmien v sociálnej štruktúre uhorskej a v rámci nej aj slovenskej spoločnosti. Ťažisko

kapitoly je v zobrazení premien každodenného života krajiny a jej ľudí za vojny, počnúc prvými dopadmi vojny na každodenný život, cez jeho „regulovanie“ mimoriadnym zákonodarstvom, rastúce, neprekonateľné zásobovacie ťažkosti s ich dosahom na zdravie a spoločensko-politické „naladenie“ obyvateľstva prechádzajúce od pôvodného vojnového nadšenia (najmä maďarského obyvateľstva) do protivojnových nálad a vyúsťujúce do krízy lojality voči monarchii, tradičnej vrchnosti a u časti Nemaďarov aj voči uhorskému štátu. Autorky prevládajúcej časti tejto kapitoly Elena Mannová a Gabriela Dudeková sa venujú pomerne podrobne aj v dôsledku pretrvávajúcej vojny čoraz zložitejšiemu stavu vo sfére dobovej kultúry, počnúc školstvom, vedou cez všetky druhy umenia až po utlmený spolkový život, keď sa najviac darilo (vďaka vládnej podpore) rôznym formám vojrovej propagandy. Iste aj sama zložitosť sociálno-kultúrnej sféry v prevratnej vojrovej dobe a jej prepojenie s inými oblasťami života spôsobujú, že niektoré parciálne témy a konštatácie sa v kapitole opakujú.

Kniha o prvej svetovej vojne končí z hľadiska slovenských historikov celkom prirodzene *Deklaráciou slovenského národa* prijatou 30. októbra 1918 v Turčianskom Sv. Martine. A od tejto poslednej časti chcem poukázať na niektoré otázky súvisiace aj s recenzovanou knihou. Predovšetkým by stálo za ešte podrobnejšie preskúmanie, či na porade „*siedmich popredných predstaviteľov Slovenskej národnej strany*“ 12. septembra 1918 v Budapešti (s. 299) sa vytvorila Slovenská národná rada (SNR), alebo išlo len o návrh na jej vytvorenie spolu s návrhom jej dvanásť členov. Ostáva totiž otvorenou otázkou, či neformálne grémium siedmich akokoľvek popredných predstaviteľov mohlo takýto celonárodný orgán ustanoviť, navyše ak viacerí navrhovaní členovia SNR sa k svojmu členstvu nemohli vyjadriť, lebo o ňom ani nevedeli. Takisto by stálo za podrobnejšie preskúmanie tradované konštatovanie, že účastníci martinského zhromaždenia „*nevedeli, že česko-slovenský štát už bol oficiálne vyhlásený*“ (s. 300). Napr. večerné vydanie prešporských nemeckých novín *Pressburger Zeitung* z 29. 10. 1918 oznámilo v článku *Vážne udalosti v Prahe* odvolávajúc sa na české pražské noviny, že tam Národný výbor prevzal moc, išlo teda o viac ako „nepokoje“ a ťažko predpokladať pri už v tom čase jestvujúcich technických prostriedkoch, že nikto z účastníkov zhromaždenia v Martine nemal možnosť do nasledujúceho dňa získať podrobnejšie informácie o udalostiach v druhej časti habsburského súštitia.

V úvode knihy editor konštatuje v súvislosti so vznikom česko-slovenského štátu, že „*Slováci boli na toto riešenie pripravení*“ (s. 12). Otázka znie, ktorí Slováci? Iste špička slovenskej politickej reprezentácie, už menej ďalší národovci, najmä na vidieku. Inak by sa neprejavilo toľko váhania s prevzatím politických funkcií v novom štáte, o čom svedčia Šrobárove alebo Janšákové spomienky. Široká slovenská verejnosť bola na toto riešenie „pripravená“ najmä tým, že sa aktívne nepostavila proti nemu, čo sa takisto nedalo pri známych „uhorských pomeroch“ vylúčiť, a že postupne a niekde aj pomerne rýchlo prijala novú republiku za svoj štát. Takisto v úvode sa M. R. Štefánik charakterizuje ako „*druhý muž zahraničného odboja*“ (s. 13). Azda ním bol, ale sotva dlhšie ako do jesene 1918, teda do odchodu do Japonska a na Sibír. Od tých chvíľ sa Štefánik ocitol mimo hlavného politického diania v Európe a USA a pozíciu „dvojky“ (a v istých politických rokovaniach vari aj „jednotky“) v zahraničnom odboji prevzal pevne do svojich rúk E. Beneš. Inak by sa sotva začali objavovať všetky tie spochybňovania Štefánikovej budúcnosti v novom štáte.

A nakoniec sa chcem dotknúť terminologicko-metodologickej otázky pojmu „Slovensko“ do vyhlásenia česko-slovenského štátu, resp. do určenia československých hraníc s Maďarskom víťaznými dohodovými mocnosťami. Táto otázka sa vynára prakticky v každom (česko)slovenskom historickom texte zaoberajúcom sa Slovenskom pred vznikom ČSR, a teda aj v prvom zväzku projektu *Slovensko v 20. storočí*, ktorý vyšiel pod názvom *Na začiatku storočia* (Veda 2004). Územie Slovenska sa už „tradične“ a vari anachronicky chápe aj pred októbrom 1918 v trianonských (1920), resp. v parížskych (1947) hraniciach, hoci v onom čase nielen Neslovák, ale aj Slovák, ba slovenský národovecký politik by sa bol úprimne začudoval, keby sa mestá ako Komárno,

Filákov o alebo aj Prešporok a ďalšie považovali za súčasť vtedajšieho Slovenska. Politickým maximom predvojnovnej národnej reprezentácie bolo dosiahnutie autonómneho postavenia Slovákov v rámci tzv. Slovenského Okolia, ktorého súčasťou dnešné južné Slovensko nebolo a zrejme sa ako „slovenské“ ani Slovácki nevnímalo. Nazdávam sa, že táto otázka ostáva živým historicko-metodologickým problémom, s ktorým sa treba zaoberať bez spochybňovania dnešných slovenských hraníc garantovaných dvomi mierovými a ďalšími medzinárodnými zmluvami.

Ako pri každom historickom diele aj v prípade tohto syntetického obrazu rokov 1914 – 1918 platí, že koľko čitateľov, toľko názorov, no zostane nepochybným, že kniha *Prvá svetová vojna 1914 – 1918* si zachová nielen priekopnícky post v našej historiografii, ale zostane aj žriedlom poznania i inšpirácie pre historikov a oveľa početnejších záujemcov a milovníkov našich dejín.

Milan Zemko

SEGEŠ, Dušan. *DVOJKRÍŽ V SILOČIARACH BIELEHO ORLA. Slovenská otázka v politike poľskej exilovej vlády za 2. svetovej vojny*. Bratislava : Veda, vydavateľstvo SAV, 2009, 532 s.

Rozsiahle a mimoriadne podrobné dielo mladého slovenského historika Dušana Segeša prináša všestranný pohľad na rozsiahle politické súvislosti postoja poľskej diplomacie k slovenskej otázke za druhej svetovej vojny. Práca, postavená na znalosti materiálu z viac než dvadsiatich rôznych archívnych fondov, podrobne odzrkadľuje atmosféru, utvorenú aktivitami exilových politických reprezentácií Poľska a Československa pri formovaní aktuálneho pohľadu na samostatné, ale zároveň fašistickému Nemecku podriadené Slovensko. Samotnú knihu možno pokladať za faktické stelesnenie súčasných možností modernej historiografie: tak výberom prístupných archívov, ako aj pestrou paletou ponúkaných materiálov k východiskám, názorom, prístupom a koncepciám rôznych politických zoskupení. Najväznejšie obmedzenie, ktoré v danej situácii hrozí autorovi pri vydávaní objemnej knihy sú finančné možnosti vydavateľstva, a to sa v danom prípade podarilo úspešne vyriešiť.

Tematika knihy, ohraničená predovšetkým politicky podmienenou faktickou existenciou sledovaných okolností a súvislostí, sa zameriava na detailný rozbor udalostí necelých šiestich rokov. Kapitoly, ponúkajúce šesť ucelených okruhov a chronologicky zamerané na obdobie od októbra 1939 do júna 1945, sa aj vnútorne delia na menšie úseky. Obsahová rôznorodosť určuje rozsah a členenie uvedených kapitol, od štyroch do šiestich podkapitol. Iba záverečná časť, v ktorej sa podľa autora „*vláda Poľska stávala púhym štatistom udalostí*“, mimoriadne stručne, bez vnútorného členenia načrtáva krutú realitu. Úvodná pasáž, koncipovaná veľmi podrobne a s prehľadom, do hĺbky osvetľuje nielen prístup k danej tematike, ale sleduje aj bohatú literatúru a pramenný materiál.

Dej obsiahlej monografie otvára, v prvej kapitole, stručný popis útoku nemeckých vojenských jednotiek na Poľsko (za účasti troch divízií slovenskej poľnej armády) v septembri 1939. Do centra sledovaných udalostí sa dostávame v októbri, od počiatku úvah poľskej exilovej vlády o slovenskej otázke. Základným motívom úvodnej kapitoly je postoj poľského vedenia k súpereniu Milana Hodžu s Edvardom Benešom do novembra 1940. Autor poukazuje aj na postoj poľskej vlády k rivalite rôznych československých exilových reprezentácií. Zaujímavú, nie príliš obsiahlu druhú kapitolu, tvorí rozbor slovenskej otázky vo vzťahoch poľskej a dočasnej československej vlády do decembra 1941.

Hlboko a v celej šírke udalostí načiera autor treťou kapitolou, zameranou na časový úsek od januára 1942 do mája 1943. Základným motívom sledovanej faktografie je vývoj slovenskej otázky od

poľsko-československej deklarácie do sovietskeho veta ku konfederácii Poľska a Československa. Autor upozorňuje na to, že od prelomu rokov 1941/1942 „vystupovali na povrch všetky negatíva, ktoré pre Poľsko vyplývali zo vstupu ZSSR do vojny na strane Spojencov“. Veľkú ústretovosť k sovietskym územným požiadavkám prejavovala vtedy tiež Veľká Británia a pritom išlo o úseky, popri pobaltských štátoch zahŕňajúce aj východné časti predvojnového Poľska. Bohatý pramenný materiál a podrobný rozbor rôznych koncepcií zainteresovaných aktérov historických udalostí, rozsiahlu podkapitolu primerane obohacuje. Poučné sú úvahy autora o reakcii poľskej vlády na snahy Milana Hodžu o získanie podpory amerických Slovákov, ako aj rozbor stykov poľskej vlády so Štefanom Osuským po jeho odchode z československej vlády. Taktickým ťahom poľskej vlády, ako súčasť rivalizácie s vládou ČSR, sa stala podpora opozičných prúdov a protivládnych zoskupení. Autor pomerne podrobne uvádza aj údaje o poľskej finančnej pomoci týmto smerom. Z druhej strany sleduje Dušan Segeš tiež aktivity slovenských členov československej exilovej vlády a Štátnej rady v spolupráci s poľskými vládnymi orgánmi.

Vďaka rozsiahlym archívnym informáciám, ktoré autor svedomito našťudoval, sa v popise historických dejov stretávame s rozvetvenou štruktúrou faktov a do určitej miery aj poprepletaných udalostí. Čitateľ získava obraz o takmer neuveriteľnom množstve podrobností, ale zároveň, ak si nedá pozor, mu hrozí, že sa poriadne zamotá a utopí vo faktografii. Autor neobchádza ani predstaviteľa slovenskej exilovej opozície Petra Pridavku, vehementne odsudzovaného oficiálnou Bratislavou. Dôležitým poznatkom, ku ktorému autor dospel je skutočnosť, že predstavitelia slovenskej opozície sa v zahraničí nedokázali zjednotiť pre vzájomnú nevráživosť a veľké rozdiely v politických programoch. Zaujímavé sú úvahy o mieste Slovákov v povojnovej Európe, opierajúce sa, medzi iným, aj o úvahy Karola Sidora. Každý materiál, vyzdvihnutý z bohatých archívnych prameňov, autor cituje a rozoberá veľmi podrobne. Tento fakt na jednej strane poskytuje čitateľovi množstvo poznatkov, ale zároveň, na strane druhej, pôsobí do istej miery únavne. Aj v tomto prípade môžeme pripomenúť dávny poznatok, že menej býva niekedy viac a historik má pred svojím čitateľom povinnosť selektovať našťudovaný materiál. Pravda, treba v každom prípade oceniť mimoriadnu usilovnosť mladého autora a jeho snahu predložiť čitateľovi čo možno najviac z dostupných faktov.

Vývoj dejinných udalostí a zákrut, v období od mája do decembra 1943, počas postupu nacistických armád do hĺbky sovietskeho územia, skúma autor v nasledujúcej štvrtej kapitole. Obsiahly politický rozbor sa zameriava na problém orientácie proti dvom totalitarizmom a rozoberá slovenskú otázku v poľskej koncepcii protinemeckého a protiboľševického bloku. Gradáciu politických daností a rozsiahle smery postavenia poľskej exilovej vlády iniciovala v apríli 1943 ohromujúca udalosť: objavenie masového hrobu neďaleko Smolenska, s poľskými obeťami, zavraždenými na rozkaz J. V. Stalina. Poľská vláda požiadala Medzinárodný červený kríž o vyšetrovanie zločinu a sovietska vláda prerušila s poľskou reprezentáciou diplomatické styky. V sovietskej politike znamenal tento krok zavŕšenie príprav tzv. ľavicovej alternatívy riešenia poľskej otázky. Začínal sa proces, ako zdôrazňuje autor, keď „poľská vláda postupne prestávala byť subjektom medzinárodného práva a stávala sa objektom mocenskej politiky“. Za daných okolností sa kontakty a vzájomné reakcie exilovej poľskej a československej reprezentácie komplikovali aj zhoršovali. Na českej i slovenskej strane sa zvyrazňovali exilové „komunizujúce elementy“ a objavovali sa vyhlásenia o väčšej cene „priateľstva so sovietskym ľudom“, než „spojenectva s nejakými poľskými ofíciami“. Autor sleduje dosah napätých poľsko-československých vzťahov na politické posudzovanie slovenskej otázky. Tento okruh problémov rozoberá práca od kontaktov poľskej vlády so slovenskými exilovými politikmi po prerušení rokovanií o konfederácii, cez úvahy o poľskom pohľade na aktivity prívržencov slovenskej samostatnosti, rozbor otázky Slovenska v poľsko-maďarských úvahách o usporiadaní strednej Európy až po reakciu poľskej vlády a slovenských exilových politikov na podpis československo-sovietskej zmluvy 12. decembra 1943.

Rok 1944 priniesol nielen definitívny obrat vo vojnovej situácii a postup sovietskych vojsk do Európy, ale, ako Dušan Segeš zdôrazňuje, znamenal zároveň koniec nádejí na sfederalizovanú strednú Európu. Autor v piatej kapitole sleduje túto tematiku od paktu Stalin – Beneš po demisiu vlády Stanisława Mikołajczyka, teda v období január – november 1944. Rozbor daných otázok vychádza z faktu, že Stalinov plán riešenia poľského problému spočíval na troch základných predpokladoch: očakával vojenské obsadenie Poľska Červenou armádou, počítal s utvorením poľskej reprezentácie podriadenej Sovietskemu zväzu a presadzoval odstavenie poľskej exilovej vlády, vrátane jej podriadených štruktúr v okupovanom Poľsku. Tento plán, zdôrazňuje autor, uskutočňoval sovietsky vodca „*veľmi konzekventne a s plnou brutalitou*“. Zaujímavé je zároveň sledovať nedôsledný a váhavý postup západných mocností zoči-voči premysleným politickým krokom Sovietov. Za daných okolností nezostávalo poľskej vláde veľa priestoru na sledovanie slovenskej otázky, ale jej kontakty so slovenskými exilovými politikmi a Karolom Sidorom predsa celkom nezanikli. Nasledujúce podkapitoly sú venované piatim základným problémom. Ide tu o úlohu poľskej emigrácie v konflikte Petra Prídavka s koncepciami štátneho zriadenia ČSR koncipovanými v Londýne, a rozbor postojov osobností ako Karol Sidor, Kazimierz Papée, Milan Hodža, Jozef Rudinský aj Štefan Osuský tvárou v tvár prelomových udalostí na sklonku vojny. Kapitola završuje rozbor odrazu Slovenského národného povstania v poľských vládných kruhoch a napokon sledovanie pokusov hodnostárov slovenského štátu na sklonku vojny o kontakt s poľskou vládou.

Záverečná, šiesta kapitola knihy, sa odohráva od novembra 1944 do júna 1945, tvárou v tvár krutej realite: sleduje poľskú exilovú vládu a slovenských exilových politikov zoči-voči počiatkom sovietskej strednej Európy. Autor okamžite upozorňuje na rozhodujúci poznatok, že slovenská otázka, ako predmet úvah, „*stála v tieni existenčných problémov poľského politického exilu v Londýne*“. Táto kapitola, v porovnaní s predchádzajúcimi mimoriadne stručná, jasne vyjadruje to, čo autor nazýva „*smutným rozuzlením pre stúpenecov slobodného a demokratického Poľska*“. V poslednej úvahe tejto kapitoly, dosť zašmodrchane formulovanej, sumarizuje autor vývoj politických postojov poľskej vlády, vrátane predstáv o úlohe Poľska v geopolitickom priestore medzi Nemeckom a ZSSR. Zdôrazňuje sa, že poľská vláda postupne strácala vplyv nielen v strednej Európe, ale aj v samotnom Poľsku. Tento vývoj priamo ovplyvnil aj formovanie oficiálnych poľských názorov na slovenskú otázku za 2. svetovej vojny.

Na záver Dušan Segeš jednoznačne konštatuje, že slovenská otázka predstavovala dôležitý faktor v politických vzťahoch poľskej exilovej vlády a zahraničnej reprezentácie Československa počas 2. svetovej vojny. Autor presadzuje vlastný prístup k sledovanej problematike, pričom zdôrazňuje svoj východiskový zámer: „*objasniť celkový pohľad exilovej vlády Poľska na slovenskú problematiku*“. Zámer konfrontovať rôzne názory so súdobými dokumentmi sa v sledovanej monografii podarilo autorovi dosiahnuť prostredníctvom neobyčajne širokého a premysleného záberu. Rozsiahle záverečné úvahy objasňujú čitateľovi celkový prístup a vedecké východiská mladého autora. Po podrobnom rozbere tematiky nasledujú v knihe zvyčajné pomocné prílohy: zoznam skratiek, rozsiahly súpis pramennej literatúry, stručné zhrnutie v angličtine, menný register a obrazová príloha.

Rozsiahla monografia Dušana Segeša dokumentuje zvýraznenú snahu autora poskytnúť čitateľovi čo možno najširšiu paletu názorov, koncepcií, prístupov a predstáv exilovej reprezentácie Poľska, v zložitom vzťahu k slovenskej politickej emigrácii a zároveň k československej exilovej vláde. Kniha je určená pre rozhladeného čitateľa, so záujmom o tematiku na Slovensku málo prebádanú a takmer celkom neznámu. Autor v závere vyjadruje nádej, že monografia posunie poznatky odbornej i laickej verejnosti o Slovákoch, autoroch aj aktéroch úvah a projektov „*aspoň o malý krok vpred*“. Monografiu možno vcelo odporúčať študentom histórie ako podklad a materiál pre rôzne varianty seminárnych prác. Ostáva iba dúfať, že nastupujúci mladí

výskumníci, orientovaní na dosiaľ nesledované témy, si vezmú príklad zo svojho kolegu v prístupe a spracovaní zvoleného okruhu problémov.

Dagmar Čierna-Lantayová

MONOGRAFIE HISTORICKÉHO ÚSTAVU SAV

K 40. VÝROČIU UDALOSTÍ ROKA 1968 V ČESKOSLOVENSKU A NA SLOVENSKU

LONDÁK, Miroslav. *ROK 1968 A EKONOMICKÁ REALITA SLOVENSKA*. Bratislava : Prodama, 2007, 176 s.

SIKORA, Stanislav. *ROK 1968 A POLITICKÝ VÝVOJ NA SLOVENSKU*. Bratislava : Pro Historia, o. z. – Historický ústav SAV, 2008, 229 s.

MICHÁLEK, Slavomír. *ROK 1968 A ČESKOSLOVENSKO – POSTOJ USA, ZÁPADU A OSN*. Bratislava : Prodama, 2008, 287 s.

LONDÁKOVÁ, Elena a kol. *ROK 1968 – NOVINÁRI NA SLOVENSKU*. Bratislava : Historický ústav SAV – Slovensku syndikát novinárov, 2008, 211 s.

LONDÁK, Miroslav a kol. *ROK 1968 – ETO VAŠE DELO*. Bratislava : Prodama, 2008, 191 s.

BYSTRICKÝ, Valerián a kol. *ROK 1968 NA SLOVENSKU A V ČESKOSLOVENSKU*. Bratislava : Prodama, 2008, 308 s.

Pohnuté udalosti roka 1968 v bývalom Československu, ktoré hlboko zasiahli do života oboch národov spoločného štátu, po určitom období poklesu záujmu opäť zarezovali v širšej historickej obci a vo verejnosti pri príležitosti 40. výročia reformného procesu v ČSR, násilne prerušeného vpádom vojsk Varšavskej zmluvy. Pracovníci Oddelenia najnovších dejín Historického ústavu SAV využili zvýšený záujem o sledovanú tému, aby mohli prezentovať výsledky dlhoročného výskumu k problematike roka 1968 vo forme početných vedeckých podujatí, ako aj v podobe monografií. V krátkom období od konca roka 2007 do konca roka 2008 vyšlo z iniciatívy pracovníkov oddelenia celkom šesť individuálnych a kolektívnych monografií, mapujúcich jednotlivé aspekty vývoja v ČSR v rokoch 1968 – 1969 s osobitným zreteľom na Slovensko. Postupne vychádzali monografie hodnotiace hospodárske, politické, kultúrno-historické a medzinárodné súvislosti genézy obrodného procesu v ČSR, tak ako sa premietali do špecifických podmienok života súdobého Slovenska. Monografie voľne nadväzujú na dielo troch pracovníkov oddelenia z roka 2002, ktoré analyzuje predpoklady nástupu reforiem roka 1968 vo sfére politiky, hospodárstva a kultúry na Slovensku v predchádzajúcom období 1960 – 1967 (LONDÁK, Miroslav – SIKORA, Stanislav – LONDÁKOVÁ, Elena. *Predjarie – Politický, ekonomický a kultúrny vývoj na Slovensku v rokoch 1960 – 1967*. Bratislava: Veda, 2002).

Ako prvá zo série šiestich monografií vyšla koncom roka 2007 publikácia Miroslava Londáka, zameraná na hospodárske súvislosti reformného procesu, teda na prípravu a pokusy o ekonomickú reformu v ČSR v rokoch 1968 – 1969 s osobitným vzťahom k Slovensku. M. Londák sleduje hospodársku reformu predmetného obdobia na pozadí celkového ekonomického a hospodársko-politického vývoja ČSR a Slovenska od konca druhej svetovej vojny. Tento prístup považujem za správny a potrebný pre pochopenie príčin a hlavných zámerov reformy, ako aj pre objasnenie postavenie Slovenska v reformnom procese. Výklad širších hospodárskych súvislostí je dôležitý najmä pre dnešnú mladú generáciu, lebo celý zmysel pokusov o prestavbu modelu ekonomiky v 60. rokoch je už pre ňu vzdialený. Monografia M. Londáka začína pomerne veľkou vstupnou kapitolou, kde autor na podklade štatistického materiálu v základných bodoch analyzuje hlavné vývo-

kové trendy a výsledky hospodárskeho rozvoja Slovenska v rámci ČSR od obnovenia spoločného štátu roku 1945 a od nástupu totalitného režimu komunistickej strany roku 1948 až do konca roka 1967. Čitateľ sa dozvedá kľúčové príčinné súvislosti hospodárskych reforiem, spočívajúce v hľadaní nového modelu riadenia poštátnenej ekonomiky, ktorý by nahradil byrokraticko-administratívny systém centrálného riadenej ekonomiky z 50. rokov. Autor zároveň líči špecifiká Slovenska vo vývoji socialistického hospodárstva, vyplývajúce z centralistického štátoprávneho usporiadania ČSR a z absencie národných orgánov ekonomického riadenia. Poukazuje na klady a zápory sledovaných vývojových tendencií. Na jednej strane priniesli zvýšenie kvantitatívnych a najmä relatívnych percentuálnych ukazovateľov hospodárskeho rastu, ale na druhej strane mali za následok prehlbovanie rozdielov medzi českých krajinami a Slovenskom. Monografia následne pojednáva o úsilí slovenských ekonómov a niektorých politických predstaviteľov pravdivo analyzovať hospodárske problémy Slovenska a formulovať možné východiská. Samotnú genézu hospodárskych reforiem obdobia 1968 – 1969 hodnotí druhá kľúčová kapitola monografie. Orientuje sa predovšetkým na úlohu slovenských ekonómov a slovenskej politickej reprezentácie pri formovaní koncepcie reformy a na konfrontáciu cieľov prestavby ekonomiky s hospodárskou realitou Slovenska. Zároveň analyzuje paralely medzi koncepciou nového federatívneho usporiadania štátu, ktorá svojim charakterom ostala na polceste a ekonomickými záujmami Slovenska. V záverečnej kapitole monografie autor líči ústup reformného procesu v ekonomike a jeho úplný zánik na pôde ČSR a Slovenska pod tlakom medzinárodných a domácich konzervatívnych síl v komunistickom systéme moci. Jednotlivé fázy a charakteristické črty hospodárskej reformy vo vzťahu k Slovensku ilustruje dokumentmi v prílohách publikácie.

Ďalšie monografie k sledovanej problematike obdobia 1968 – 1969 vyšli počas jubilejného roka 2008. Genézu reforiem v politickej rovine mapuje monografia historika Stanislava Sikoru. Z troch individuálnych monografií je najobsažnejšia. Autor vychádza zo systematického archívneho výskumu a z bohatej literatúry. Metodika postupu pri formovaní štruktúry diela má viacero styčných bodov s publikáciou M. Londáka. S. Sikora podáva obraz reforiem politického systému na pozadí celospoločenského vývoja Slovenska v rámci súdobej ČSR počas celého obdobia 60. rokov. V prvej kapitole zhodnocuje poznatky zo spomínanej monografie o rannej fáze reformného procesu na Slovensku v prvej polovici 60. rokov a prepožičiava si aj názov publikácie *Predjarie*. Pri hodnotení počiatkov, ako aj kulminácie, reforiem S. Sikora porovnáva situáciu v jednotlivých oblastiach života spoločnosti, teda v politike, hospodárstve, kultúre aj v sociálnej sfére, čím vytvára ucelený pohľad na základné otázky skúmanej problematiky. Osobitne rozoberá národnostné otázky a prípravu federácie ako špecifický a kľúčový rozmer reformného procesu v podmienkach Slovenska. Jadro monografie pozostáva z troch kapitol o jednotlivých fázach reforiem politického systému počas roka 1968 a ich prejave v rôznych sférach života spoločnosti na celoštátnej úrovni i na Slovensku. Tu autor prechádza aj k medzinárodným súvislostiam, formujúcim ďalší vývoj reforiem a ich konečný osud. Okrem úlohy čelných predstaviteľov krajín sovietskeho bloku a menovite sovietskeho vedenia uvádza tiež paralely so študentským a revolučným hnutím v západnej Európe. Na domácej scéne oboznamuje s celou plejádou vedúcich osobností a vedľajších postáv hlavných politických táborov a jednotlivých názorových smerov, ktoré medzi sebou zvädzali zápas o charakter a realizáciu reforiem. Pritom opäť podčiarkuje význam polemik o koncepcii federatívneho usporiadania štátu pre vývoj reforiem na Slovensku. V záverečnej kapitole približuje nástup konzervatívnych síl i márne pokusy o záchranu reforiem v celom štáte a na Slovensku po vpáde vojsk Varšavskej zmluvy do ČSR v auguste 1968.

Širšie medzinárodné súvislosti pokusov o prestavbu politického a sociálno-ekonomického systému v ČSR roku 1968 sleduje tretia, teda posledná, z individuálnych monografií od autora Slavomíra Michálka. Táto publikácia má určité špecifiká, spočívajúce najmä v tom, že okrem pomerne bohatej literatúry využíva predovšetkým pramene zo zahraničných archívov a tiež v tom, že

pozostáva z viacerých osobitných častí. Udalostiam roka 1968 v ČSR na pozadí medzinárodného vývoja je venovaná prvá časť monografie, ďalej druhý blok publikácie, predstavujúci chronológiu významných udalostí roka 1968 v ČSR vo vzťahu k zahraničiu a štvrtá časť, obsahujúca dokumenty k uvedenej tematike. Tretí blok prináša prehľad najdôležitejších momentov v československo-amerických vzťahoch počas 20. storočia.

V kapitolách orientovaných na problematiku obdobia 1968 – 1969 vystupuje ČSR s jeho reformným pohybom v globálnych súvislostiach poväčšine ako celok, a to predovšetkým v kontexte medzinárodnej politiky USA. Autor naznačuje, že prevládajúca súdobá filozofia mierovej koexistencie dvoch svetových politických a vojenských sústav v čele so Sovietskym zväzom a USA bola pre politické záujmy USA prvoradá a narušenie krehkej stability sovietsko-amerických vzťahov prevratným vývojom v ČSR nežiaduce. Napriek sympatiám k reformnému procesu na americkej strane boli preto zásadnejšie politické a sociálno-ekonomické zmeny vedúce k vyčleneniu Československa zo sovietskeho bloku *de facto* už vopred odsúdené na neúspech. Podľa S. Michálka bol vývoj v ČSR z pohľadu vládnych špičiek USA vnútornou záležitosťou sovietskeho bloku. Autor sleduje aj ďalšie otázky americko-československých vzťahov, ktoré vplývali na postoj USA, ako boli problémy vzájomného majetkového vyrovnania, vývoj obchodných vzťahov a podobne. Tematiku vzťahov s USA ešte prehľbuje v tretej časti monografie, ktorá však hodnotí kľúčové momenty vzájomných, najmä hospodársko-politických, korelácií medzi ČSR a USA v prvej polovici 20. storočia na podklade nových archívnych prameňov. Pozornosť sa pritom zameriava hlavne na príčinné súvislosti krachu hospodárskej spolupráce oboch štátov po druhej svetovej vojne. Dobový kolorit autor ešte dopĺňa kratšou kapitolou, ktorá líči odraz politických udalostí v ČSR roku 1948 na pôde OSN.

Kolektívne monografie zo sledovaného súboru publikácií k udalostiam roka 1968 v kontrovannej podobe hodnotia jednotlivé stránky reformného kvasu v podmienkach Slovenska a sústreďujú rôznorodé pohľady na kľúčové otázky súdobého vývoja. Prvá z troch kolektívnych monografií, zostavená historičkou Elenou Londákovou, približuje reformný pohyb 60. rokov v publicistike a novinárskej obci. Do určitej miery nahrádza samostatnú monografiu o odraze udalostí roka 1968 vo sfére kultúry. Svojou koncepciou spadá do nového prúdu historiografických prác, ktoré spájajú príspevky rôzneho formálneho charakteru, či dokonca rozličného žánru. Obsahuje vedecké štúdie renomovaných historikov a politológov, ako aj state novinárov, napísané publicistickým štýlom. V prvom bloku príspevkov sú zaradené historické štúdie troch autorov. Prvé dve (S. Sikora, S. Michálek) uvádzajú čitateľa do problematiky obrodného procesu 1968 – 1969. Tretia štúdia (E. Londáková) už je vstupom priamo do skúmanej problematiky vývoja publicistiky v 60. rokoch. Druhý blok obsahuje štyri historické štúdie, ktoré hodnotia prínos časopisu *Kultúrny život* (Jozef Leikert), ďalej význam zrušenia cenzúry roku 1968 (Eduard Chmelár), ako aj typy a obsah hlavných tém slovenskej (E. Londáková) a českej (J. Kočelík) publicistiky v reformnom období. Potom nasleduje blok siedmich menších príspevkov z pera novinárov – priamych účastníkov reformného procesu. Niektoré sú skôr citovo zafarbenou reflexiou doby. Iné sa pokúšajú aj o hlbšiu analýzu vývoja určitej oblasti publicistiky, napríklad článok Jaroslava Charváta o novinovede alebo Juraja Alnera o nekomunistickom smere novinárstva. Celý súbor novinárskych príspevkov možno chápať ako určitú formu *oral history*, zasadenú do rámca exaktných historických štúdií. Publikáciu uzatvára a čiastočne aj zastrešuje podnetná štúdia Jozefa Žatkuliaka o paralelách medzi príčinnými súvislosťami a dôsledkami udalostí roka 1968 a 1989. Zámery a výsledky publikácie ešte osobitne hodnotí jej úvod a záver.

Druhá kolektívna monografia, zostavená historikom M. Londákom a príznačne nazvaná *Eto vaše delo* podľa jedného známeho výroku L. I. Brežneva, sumarizuje na menšej ploche rôzne pohľady na vývoj roku 1968, obsiahnuté v predchádzajúcich monografiách a navyše poskytuje niektoré ďalšie uhly pohľadu. Podnetom k zostaveniu monografie bol cyklus prednášok slo-

venských historikov k sledovanej problematike na Slovenskom inštitúte v Prahe. Autorský kolektív pozostáva z pracovníkov Oddelenia najnovších dejín HÚ SAV. Jedinú výnimku tvorí autor prvého príspevku ekonóm Ivan Lалуha. Jeho príspevok je autentickým svedectvom o atmosfére doby a predstavuje vstup do celej problematiky. Úvodný charakter má aj druhý príspevok od S. Sikoru, lebo pojednáva o myšlienkových a iných premisách pražskej, či skôr bratislavskej, jari. Po vstupnom bloku nasledujú štúdie pojednávajúce o jednotlivých aspektoch vlastného obrodného procesu. Historik J. Žatkuliak sleduje formovanie myšlienky federácie a etapy príprav ústavného zákona o federatívnom usporiadaní štátu. Monografia potom prechádza k medzinárodným súvislostiam reformného procesu v ČSR v interpretácii S. Michálka. Nevyhnutným predpokladom reformného procesu bola prestavba celého systému hospodárskeho riadenia. Na uvedenú tematiku sú osobitne zamerané dve štúdie M. Londáka, približujúce prípravu a vlastný vývoj ekonomickej reformy z pohľadu Slovenska. Medzi tieto štúdie bol zaradený ďalší príspevok S. Sikoru o genéze, význame a možnostiach uplatnenia demokratickej formy socializmu. Novou témou publikácie sú pokusy o obnovenie plnohodnotného života cirkví. Odborníkom na danú oblasť je historik Jan Pešek. Ako záverečnú tému vybrali zostavovatelia reformný pohyb vo sfére kultúry. Uvedenú tematiku spracovala historička kultúry E. Londáková.

Sledovanú sériu publikácií uzatvára kolektívna monografia osobitného charakteru, ktorou je chronológia roka 1968 v ČSR a na Slovensku. Je vhodnou bodkou za doterajším výskumom a za podujatiami k 40. výročiu udalostí roka 1968. Zároveň predstavuje súčasť širšie koncipovaného projektu *Chronológia Slovenska a Slovákov*. Monografiu pripravili pracovníci Oddelenia najnovších dejín HÚ SAV v spolupráci s historikmi Valeriánom Bystrickým a Pavlom Petrušom. Pozostáva z dvoch častí. Prvú tvorí väčšia štúdia o príčinných súvislostiach vedúcich k reformám roku 1968 od S. Sikoru, ktorý hodnotí súvislosti na širokom plátne domáceho a medzinárodného vývoja. Potom nasleduje podrobná chronológia širokého spektra udalostí počas jednotlivých dní pohnutého roka 1968 v podmienkach Slovenska, ako aj celej ČSR. Chronológia v podaní autorského kolektívu je v podstate monografiou kľúčových udalostí sledovaného roka, rozdelenou do jednotlivých dní.

Cyklus šiestich monografií, vytvorený a zostavený z iniciatívy pracovníkov Oddelenia najnovších dejín Historického ústavu SAV, plasticky zobrazil formovanie zárodkov aj rozmach všetkých hlavných stránok reformného procesu v Československu a osobitne na Slovensku v rokoch 1968 – 1969. Potlačenie pokusu o reformu totalitného systému komunistickej strany v Československu vyvolalo veľký ohlas v medzinárodnom spoločenstve a v skutočnosti znamenalo začiatok konca sovietskeho systému a komunistického hnutia vo svete. Cyklus monografií preto predstavuje vítaný zdroj informácií o celkovom vývoji obrodného procesu na Slovensku a v ČSR pre odborníkov i laickú verejnosť nielen v bývalom Československu, ale aj na širšom medzinárodnom fóre.

Eudovít Hallon

GLOSÝ – BIBLIOGRAFIA

VŠEOBECNÉ DEJINY

VALACHOVIČ, Pavol. *STRUČNÉ DEJINY STAROVEKÉHO RÍMA*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2009, 139 s.

Kým pred piatimi rokmi sme neregistrovali ešte nijakú pôvodnú učebnicu starovekých dejín v slovenčine, po knihe *Dejiny a kultúra antického Grécka a Ríma* z roku 2006 od kolektívu autorov vedeného M. Novotnou dostali študenti na prahu zimného skúškového obdobia 2009/2010 už druhú takúto publikáciu. Od svojej široko koncipovanej predchodkyne sa však Valachovičova knižka líši výlučným zameraním na rímske dejiny a stručnosťou.

Autor rozvrhol látku do štyroch kapitol: 1. Predhistorické obdobie (s. 9-13); 2. Kráľovské obdobie (s. 14-17); 3. Obdobie republiky (s. 18 až 66); 4. Cisárske obdobie (s. 66-108). V rámci kľúčových kapitol 3. a 4. dodržiava v súlade s učebnicovým poslaním knihy pevnú osnovu – najprv danú etapu všeobecne charakterizuje, potom podkapitoly predstavujú v chronologickom slede rozhodujúce deje a javy. Neveľký priestor knihy si vynútil redukciu látky na politické, resp. sociálne dejiny, takže kultúra ostala zväčša mimo jej zorného poľa.

Kladom učebnice je proporčná vyváženosť kapitol. Oproti starším učebniciam od početných autorských kolektívov (Ďjakov a Kovaľov, Praha 1963; J. Pečírka, Praha 1979) síce nepozorujeme nijaké nápadné presuny v prospech určitej historickej etapy, jednako sa terajší zvýšený záujem o neskorú antiku odzrkadlil v tom, ako autor koncipoval pasáže o tetrarchii, o dočasnom vzchopení ríše a jej postupnom odumieraní na západe. Za spomenutie stojí aj prehľadný a veľmi plastický opis rušných udalostí počas krízy rímskej republiky a jej transformácie na princípát. Naopak zmienku o prehistórii a kráľovskej epoche re-

dukuje na rozumné minimum, čo je dané aj stavom pramennej základne.

Úlohou knihy nie je problematizovať interpretáciu historických procesov a fenoménov, preto je aj napísaná viac-menej bezprostredným výkladovým štýlom. Aj tak by sme privítali trocha starostlivejšiu jazykovú redakciu. Autorovo predsavzatie písať mená v pôvodnej latinskej podobe je oprávnené, navyše preň hovorí argument, že spravidla sa v takejto podobe objavujú v cudzojazyčnej odbornej literatúre, s ktorou má študent pracovať.

Na druhej strane existencia poslovenčenej podoby mien a názvov svedčí aj o tom, že naša kultúra si ich už viac alebo menej osvojila a že sú jej súčasťou. Možno to ilustrovať napr. na mene Konštantína Veľkého, ktoré v knihe právo figuruje v dvoch variantoch, či na prípade cisára Leva/Leona (s. 99 a 102).

Účelnou súčasťou knihy je *Stručný slovník historických pojmov* (s. 109-122), ktorý vysvetľuje vyše 60 termínov frekventovaných v texte. Bez ich pochopenia by kniha sotva mohla splniť svoje poslanie. Je pochopiteľné, že aj tu vládla regula stručnosti a zamerania na centrálné fázy historického vývinu, takže študent si bude musieť pojmy typu arianizmus, monofyzitizmus, nestoriáni a pod. vyhľadať inde.

Užívateľia knihy privítajú tabuľkovú chronológiu (s. 123-134) a zoznam odbornej literatúry odporúčanej na rozširovanie a prehĺbovanie poznatkov. Medzi viac ako stovkou položiek žánrovo a tematicky vhodne utriedených sú najpočetnejšie zastúpené české a nemecké práce.

V skupine súborných prác paradoxne chýbajú práve *Dejiny* z r. 2006. Aj tak však nemožno Valachovičovým stručným dejinám uprieť, že pragmaticky pracujúci študent v nich dostáva vydarený kondenzovaný obraz danej epochy a prostredia.

Daniel Škoviera

BARTOLUS DE SAXOFERRATO: *TRACTATUS DE INSIGNIS ET ARMIS*. Eds. Ladislav Vrtel a Mária Munková. Bratislava : Veda, 2009, 200 s.

Vďaka tomu, že známy heraldik Ladislav Vrtel získal v arcibiskupskej knižnici v Košiciach najstarší (na Slovensku) známy exemplár Bartolovho traktátu *O znameniach a erboch z roku 1472* a rozhodol sa ho vydať v spolupráci s prekladateľkou Máriou Munkovou, vzniklo zaujímavé a cenné dielo, ktoré obohacuje našu heraldickú literatúru. V úvodnej kapitole editori informujú o živote Bartola a jeho pôsobení na univerzitách v Pise a Perugii a o heraldike v 14. storočí, ktorá v tom čase zaznamenala nebývalý rozmach. Bartolov spis vydal až po jeho smrti synovec Niccolo Alessandro roku 1358. Je zaujímavé, že Bartolo napísal viac právnických spisov, nedosiahli však takú popularitu, ako traktát o znameniach a erboch. Zaiste preto, že nielen v čase svojho vzniku, ale aj po celý stredovek bol aktuálny a používaný najmä z praktického hľadiska. To viedlo k jeho odpisovaniu a vydávaniu tlačou už od konca 15. storočia. Bartolo bol predovšetkým právny teoretik a jeho spis obsahuje právnický zdôvodnené zásady erbovej tvorby. Mal však zmysel pre aplikáciu týchto poučiek a venoval sa heraldickej praxi odporúčaniami ako sa majú erby používať. Preto jeho vplyv na stredovekú, ale i neskoršiu heraldiku bol veľmi veľký. Vo svojom diele zhrnul zásady, ktoré už vtedy boli v heraldike živé a ustálené. Napríklad formuloval právnu spôsobilosť fyzických i právnických osôb na získanie erbu, teda nielen vzťahujúcu sa na šľachtu, resp. bojovníkov, ďalej zásadu pravej a ľavej strany erbu, pričom pravú stranu považuje za významnejšiu. Nehovorí o striedaní farieb a kovov na erbových znameniach, ale kategorizuje farby podľa ich významu, čo bolo v jeho dobe aktuálne, ale v neskoršom vývine heraldiky sa neuplatnilo.

V ďalšej časti úvodnej kapitoly editori vysvetľujú terminologické zásady a vysvetľujú pojmy, ktoré používa súčasná slovenská heraldika. Treba povedať, že v európskom kontexte

nie sú celkom ustálené a všetkými heraldikmi prijímané. Napr. existuje rozdiel medzi českým a slovenským chápaním obsahu pojmu „erb“ (s. 24). Bartolo rozlišuje erb ako heraldické znamenie a insignia ako označenie hodnosti často používané mimo štítu. V tomto zmysle ho interpretujú aj editori. Bartolo rozlišuje dva typy zástav – vexillum a bandérium, nerozlišuje však pečate a pečatidlá (typáriá), ktoré zahŕňa pod spoločný pojem sigillum. V edičnej poznámke autori hovoria o osudoch tohto diela, o jednotlivých vydaniach od stredoveku až do súčasnosti. Klub genealógov a heraldikov v Ostrave vydal roku 1989 tento traktát na základe staršieho nemeckého vydania F. Hauptmanna z roku 1883. L. Vrtel a M. Munková uvádzajú ďalšie moderné vydania tohto traktátu, ktoré porovnali a v kritickom aparáte uvádzajú odlišné čítania, resp. verzie.

Nasleduje edícia samotného textu. Vlastný traktát je rozdelený do 33 paragrafov, či hláv na základe neskorších spracovaní, pretože Bartolo ho takto v pôvodnej verzii nevyznačil a nevyskytuje sa ani v najstaršej verzii traktátu z roku 1472. Pochádza až zo 16. storočia, avšak neskorší editori prihliadali k tomuto členeniu a používa ho aj táto edícia. Neprijemným nedostatkom je chyba v uverejnenom obsahu paragrafov na s. 36-37, kde sú chybné číslované paragrafy XXI až XXIII, správne má byť XXXI až XXXIII. Vo vlastnej edícii na s. 171-179 je to už správne. Celý text traktátu je edovaný na dvojstranách. Ľavá strana obsahuje latinský text s poznámkami, v ktorých sú odkazy na citácie z Justiniánovho kódexu, prípadne sú tu ďalšie poznámky, ktoré upozorňujú na odchýlné znenie v jednotlivých vydaniach. Pravá strana je slovenský preklad tiež s poznámkami a komentárom editorov.

Zaujímavé je, že pôvodný text traktátu nebol ilustrovaný, ani ďalšie vydania, hoci samotná matéria priam ponúkala túto možnosť. Pritom vieme, že už od 13. storočia sa ojedinele vyskytujú erbovníky (armoriály) a v Bartolovej dobe boli zostavované a používané najmä heraldikmi. Editori preto použili vyobrazenia z kroniky Giovanniho Sercambioho (1347 – 1424), ktorá pochádza z doby o niečo mladšej, ako

bola Bartolova a tiež zo stredovekých armoriálov i z domácich prameňov uhorského a slovenského pôvodu. Pochádzajú z rôznych diel a z rôznych období, nie sú teda bezprostredne viazané na text traktátu, ale ilustrujú zásady, ktoré Bartolo formuloval vo svojom diele. O tom, že tlačaná verzia traktátu z roku 1472 počítala s doplnením iniciál farebným prevedením, svedčia aj vynechané miesta na začiatku odsekov.

Zoznam literatúry ukazuje, že už v 19. storočí sa stretávame s modernou edíciou Bartolovho diela, resp. niektorých jeho častí (F. Hauptmann 1883). Medzi dielami uvedenými v tomto zozname možno pripomenúť, že K. Štulrajterová okrem dvoch prác v taliančine uverejnila aj v slovenčine dve štúdie o študentoch z Uhorska na univerzite v Padove. V závere práce je obrazová príloha, ktorá publikuje celý text traktátu (s. 190-196). Tento spis bol vytlačený spolu s ďalšími tridsiatimi piatimi traktátmi. Predchádzajúci traktát končí na s. 190 s textom „*Explicit tractatus represaliarum a domino Bartolo...*“, po ňom nasleduje vlastný text traktátu *De insigniis et armis* až po s. 196. Chýba však záverečný text (explicit) tohto traktátu, ktorý hovorí o tom, že bol vydaný Alessandrom po smrti Bartola. Autori síce túto skutočnosť opisujú v úvodnej štúdii, ale bolo by vhodné tento odsek uverejniť kvôli úplnosti textu. Za tým nasleduje na tej istej strane traktát *De alimentis*. Štruktúru celého konvolútu opisujú na s. 27, pozn. č. 68. Bartolov traktát je s najväčšou pravdepodobnosťou jediným exemplárom tohto diela na Slovensku, pretože mladšie tzv. lípské vydanie z roku 1493, ktoré sa ešte pred niekoľkými rokmi nachádzalo v prepoštskej knižnici v Novom Meste nad Váhom, je dnes nezvestné. O to cennejšia je súčasná edícia L. Vrtela a M. Munkovej. Súpis stredovekých kódexov v slovenských knižniciach od J. Sopku roku 1981 ho neevduje (vtedy) v Biskupskej knižnici v Košiciach, ani v iných knižniciach. To znamená, že sa nachádzal medzi nespracovanými archíviami košického biskupstva, neskôr arcibiskupstva. Edícia obsahuje resumé v angličtine. Záverom možno konštatovať, že publikovanie tohto diela

významne obohatilo našu heraldickú literatúru a dáva podnety aj súčasným heraldikom na skúmanie zásad heraldickej tvorby v dobe tzv. živej heraldiky v porovnaní so súčasnými poznatkami.

Július Bartl

UHLÍŘ, Dušan. *SLEZSKÝ ŠLECHTIC FELIX LICHNOVSKÝ. Poslední láska kněžny Zaháňské*. Praha; Litomyšl : Paseka, 2009, 156 s. + 28 s. obr. příl.

Najnovšia kniha D. Uhlířa o šľachticovi Felixovi Lichnovskom približuje portrét a životné osudy pozoruhodného aristokratického búrliváka a zároveň politického konzervatívca. Hoci ide o osobnosť viažucu sa na dejiny Sliezska, možno v ňom vidieť model šľachtica, ktorý sa síce stal známym svojim typickým spôsobom života, postupne sa však dostal do centra politického diania (a napokon jeho obeťou).

Úvod približuje históriu rodu Lichnovských zo Sliezska, ktoré sa po zábere väčšej časti kráľom Fridrichom II. v 18. storočí dostalo pod správu Pruska. V nasledujúcich kapitolách sa autor venuje už samotnému kniežaťu Felixovi Lichnovskému (1814 – 1848), ktorý prežil síce nedlhý, ale o to dobrodružnejší život.

Felix Lichnovský vyrastal v elegantnom prostredí rodiny známej svojimi umeleckými sklonmi, no boli to predovšetkým konzervatívne pomery, ktoré ovplyvnili jeho neskoršie politické postoje. Po dobrovoľnej vojenskej službe v pruskej armáde a neúspešnom pokuse o diplomatickú kariéru, ktorý stroskotal na Felixovej povesti záletníka a dlžníka i jeho vznetlivej povahe, sa mladý šľachtic roku 1837 rozhodol vstúpiť ako dobrovoľník do vojska španielskeho pretendenta trónu dona Carlosa. V tomto dynastickom zápase medzi liberálnymi prívržencami ústavy a legitimistami vyznávajúcimi tradičný poriadok sa Felix prvýkrát predstavil ako stúpenec konzervativizmu a v podstate mu zostal verný celý život.

Po návrate zo Španielska sa kvôli svojmu temperamentu stal vďačnou témou pre tlač, keď neustále vyvolával škandály, zaplietal sa do početných milostných afér a mnohých súbojov. Roku 1842 podnikol trojmesačnú cestu do Portugalska, v ktorom sa v tom období presadila vládna forma konštitučnej monarchie, zároveň bol však nastolený konzervatívny kurz. Práve pod vplyvom skúseností z Portugalska sa následne začal meniť postoj Felixa Lichnovského a z presvedčeného zástancu absolutizmu sa pomaly stával prívrženec konštitučnej monarchie v umiernennej forme zachovávajúcej v čo najväčšej miere tradičný poriadok.

V tej dobe nastal aj istý zlom vo Felixovom živote, keď sa zoznámil s o viac než dvadsať rokov staršou kňažnou Dorotou Zaháňskou. Tá mala vtedy už za sebou pestrý život oživený aj niekoľkými aférami, medzi inými aj s Napoleonovým ministrom zahraničia Talleyrandom. Po smrti otca prevzal Felix Lichnovský ako prvorođený syn správu rodinného majetku a postupne sa čoraz viac začal aktívne zapájať do politiky a verejných záležitostí.

Revolučná iskra roku 1848 okamžite preskočila aj na nemecké krajiny a vypukli prvé nepokoje. V novovzniknutom národnom zhromaždení vo Frankfurte nad Mohanom sa Felix ako člen jeho ústavného výboru postavil na stranu pravej, no zároveň zastával názor, že konštitúcia je pre budúcnosť Pruska nevyhnutná. Niektoré kroky parlamentu však vyvolávali vlny protestov a jednou z ich obetí sa v septembri roku 1848 neočakávane stal aj samotný Felix Lichnovský, ktorého zlynčoval sfanatizovaný dav.

Alexandra Ganobčíková

1848 – 1945

EMMERT, František. *1918: VZNIK ČSR*. Brno : Computer Press, 2008, 64 s.

S technicky zaujímavou zostavenou knižnou pripomienkou roku 1918 prišlo vydateľstvo

Computer Press. Dôraz knihy je na dokumentoch. Text bohato dopĺňajú fotografie a okrem toho sú do nej vlepene súbory vyberateľných faksimile významných písomností.

Úvodné strany knihy charakterizujú pomery v Rakúsko-Uhorsku a spolu s mapou monarchie v stave po vyrovnaní roku 1867, informujú o jej organizačnej štruktúre, výpočtom krajín, ktoré naplňali pojem Predlitavska a Zalitavska. České krajiny v rámci Predlitavska patrili k územiám priemyselne najviac rozvinutým. Cisár František Jozef I. roku 1870 zaujal ústretový postoj k otázke tzv. českého vyrovnania, čo však narazilo na odpor českých Nemcov. Tento rozpor sa ťahá ďalšími obdobiami ako trvalé jablko sváru. V českých krajinách určitý čas skúšali tzv. pozitívnu politiku oproti Viedni, ktorá sa však prežila. Primeranú pozornosť autor venuje prvej svetovej vojne. Pozoruhodnou kapitolou je české rusofilstvo, resp. slavianofilstvo, ktorého priekopníkom bol K. Kramář. Značnú pozornosť Rusku venoval aj T. G. Masaryk, ktorému je v knihe vyčlenená osobitná kapitola. Pozoruhodným faksimilovým dokumentom je jeho prvé posolstvo ako prezidenta ČSR, v ktorom sa napr. zaoberá pangermánskym náporom smerom na východ s cieľom podmaniť si Slovanov, za ktorým mal nasledovať útok na európsky západ. Osobitná kapitola si všima Masarykovu zahraničnú akciu, Mafiu, ďalšie sú venované E. Benešovi a légii. Prvé jednotky vznikali spontánne, nezávisle od vedenia odboja, napr. roku 1914 v Rusku. Zasluhou M. R. Štefánika roku 1917 légie dosiahli politicko-organizačnú jednotu. Domáca politika v českých krajinách sa od roku 1916 radikalizovala, v januári 1918 bola v Prahe veľká protivojnová demonstrácia.

Osobitné kapitoly venoval autor predvojnovému vývinu na Slovensku a Štefánikovi. Na rozdiel od Čechov, ktorí postupne v Predlitavsku získavali sebedomie, Slovákom v Zalitavsku pod náporom tuhej maďarizácie hrozil úplný zánik. Autor osud Slovákov prirovnáva k osudu Bretóncov vo Francúzsku. Martinskú skupinu ideovo prirovnáva ku Kramářovmu novoslovanstvu. K téme légii sa znova vracia v osobitnej kapitole o ich pôsobení v Rusku,

kde mali vplyv na vývin pomerov po revolúcii. Roku 1918 vypukli vzbury rakúskych vojakov v Boke Kotorskej a v Rumburku (užitočné by bolo bývalo zmeniť sa aj o vzbure slovenských vojakov v srbskom Kragujevci). Autor pomerne podrobne popisuje vývin domácich pomerov. Udalosti 28. októbra v Prahe prebehli spontánne, bez prítomnosti vrcholnej reprezentácie, v Martine prijali Deklaráciu. Vznik republiky bol vlastne postupným procesom, rozloženým do dvoch-troch týždňov, počínajúc českou generálnou stávkou 14. októbra 1918. Nemci v Českom pohraničí sa pokúšali odtrhnúť a podporovali snahu o vytvorenie Veľkonemeckej ríše. Slovensko postupne obsadzovala armáda nového štátu až po požadované nové hranice, ale vzápätí ho prepadli maďarské boľševické vojská. V Šrobár nastolil diktatúru, čo asi bola jediná možná alternatíva. Kým Česi dokázali pacifikovať rebelujúcu nemeckú menšinu a zvládnuť pomery, Slovensku hrozil úplný rozklad a muselo sa oň tvrdo zápasiť. Dňa 14. augusta 1919 k Slovensku pribudla Petržalka. V týchto neistých pomeroch dokázal A. Rašín odvážne vytvoriť vlastnú menu nového štátu. Autor venuje pozornosť vývinu predstáv o zástave, znaku a hymne. Osobitne pripomína hymnickú pieseň *Hej Slované/Hej Slováci*, ktorá bola veľmi populárna aj v českých krajinách.

V publikácii sa nachádza národnostná mapa nového štátneho útvaru. Podľa nej sa k jednotlivým národom/národnostiam hlásilo 6,7 milióna Čechov, 2,0 milióna Slovákov, 3,1 milióna Nemcov a 0,8 milióna Maďarov. Výhodiskom z tejto komplikovanej situácie bola koncepcia československého národa. Po roku 1920 bola snaha zjemniť ostré hrany česko-nemeckých vzťahov, získať si nemeckú menšinu, o čo sa usiloval aj T. G. Masaryk.

Veľkou výhodou ČSR boli konexie jej politickej reprezentácie v štátoch Dohody, najmä v USA (napr. smerom k prezidentovi W. Wilsonovi). Zabezpečili novému štátu výhodné východiskové medzinárodné postavenie. ČSR patrila k víťazným štátom (o čo sa pričínili aj légie) a to prispelo k úspechu pri vyjednávaniach E. Beneša o definitívnych hraniciach.

Kniha je prehľadne a pútavo zostavená, so zámerom podať objektívne informácie. Obsahuje množstvo údajov, podopretých písomnými dokumentmi a je významným prínosom pre zásadnú orientáciu v histórii zložitých čias, ktoré radikálne zmenili mapu strednej Európy a umožnili štart nových pomerov.

Igor Thurzo

DOLEŽALOVÁ, Antonie. *RAŠÍN, ENGLIŠ ATI DRUŽÍ. Československé státní rozpočty v letech 1918 – 1938*. Praha : VŠE, 2007, 424 s.

Práce, ktoré vznikajú na pomedzí historickej a ekonomickej vedy, sa rodia ťažko, lebo sú vždy výsledkom náročných príprav, dlhoročného štúdia a výskumu, neľahkého formulovania otázok a ešte náročnejšieho hľadania odpovedí. Svojou náročnosťou sa radia ku kráľovským „produktom“ hospodárskych dejín a keďže používajú metódy historickej i ekonomickej vedy, je ich výpovedná hodnota podstatne väčšia ako pri absencii interdisciplinárneho prístupu. Časť z týchto prác disponuje aj konkrétnym metodickým prínosom pre spoločenskú prax.

A. Doležalová je výborne pripravenou a už dostatočne zrelou historičkou hospodárskych dejín, ktorá v sebe dokázala organicky skĺbiť poznatky a metodiku ekonomickej i historickej vedy. Skutočnosť, že sa k historickej problematike dostala počas ekonomickeho štúdia, sa v žiadnom prípade nestala jej deficitom, práve naopak, skôr výhodou. Prípadné nedostatky si vykompenzovala systematickou prácou s prameňmi a literatúrou, doktorandským štúdiom pod vedením momentálne jedného z najlepších českých hospodárskych historikov a spoluprácou s ďalšími renomovanými českými i zahraničnými odborníkmi.

Hoci sa dielo venované problematike štátnych rozpočtov nejaví ako mimoriadne atraktívna téma, je dobré, keď sa od začiatku nereziguje ani na širšie publikum a menej pripravených záujemcov. To je prípad aj uve-

denej práce, ktorej jazyk má prekvapujúco miestami až esejistický charakter, čo je ďalší nepopierateľný prínos posudzovaného textu. Opísať zložité problémy príťažlivým jazykom bez toho, aby tým utrpela odbornosť, je mimoriadne zriedkavý, pritom však nanajvýš produktívny jav. Zložité javy sú predstavené a vysvetlené na príklade početných tabuliek, schém a hľadisko zrozumiteľnosti demonštruje aj slovníček pojmov a definícií v závere diela a krátke medailóny jednotlivých osobností.

Práca A. Doležalovej sa radí presne k tomu typu literatúry, ktoré dokáže osloviť odborníka ekonómia, historika, ale i záujemcov z radov širšieho publika. Veď mená ako Rašin a Engliš do značnej miery symbolizujú medzivojnovú republiku, ich ďalší kolegovia na poste ministrov financií zostávajú na druhej strane prakticky neznámi. Ich „objavenie“ a prezentácia ich postojov, odborných i ľudských názorov, patrí k ďalšiemu zaujímavému rozmeru práce. Práca je teda dostatočne zaľudnená a poznačená ľudskými osudmi, ich odbornými diskusiami, spormi, chybami i zásluhami. To všetko spája problematika štátneho rozpočtu ako fenoménu, ktorý býva absolutizovaný až demonizovaný, ale aj podceňovaný a zanedbávaný. Na jeho neprijatí môže padnúť vláda, po jeho prijatí nie je nikde napísané, že určí nasmerovanie ekonomického vývoja. Prvá skutočnosť v medzivojnovej ČSR nikdy nenastala.

Štátne rozpočty v podaní autorky sú témou historickou, ale nepochybne aj súčasne vysoko aktuálnou. Ide o tému v súčasnosti často – a nie vždy kvalifikovane – prezentovanú v médiách. V čase hlbokkej krízy na finančných trhoch dostáva pôvodne historický text ďalší výrazný aktuálny rozmer. Výklad historického vývoja a filozofie štátnych rozpočtov, ako aj metodiky ich tvorby na príklade medzivojnového Československa, môže byť v mnohých smeroch inšpiratívnym a diskusie vyvolávajúcim činom.

Autorka v predloženej práci použila metódu personifikácie ekonomických prístupov, keď si jednotlivé štátne rozpočty a ich teoretickú, legislatívnu a prakticko-hospodársku analýzu spojila s osobnosťou konkrétnych

ministrov financií, s ich životnou filozofiou, teoretickou výbavou a politickým profilom. Ide o zaujímavý prístup aj z dôvodu, že väčšina ministrov financií bola skutočnými osobnosťami, teoretikmi a univerzitnými profesormi alebo ľuďmi z praxe s mnohými konkrétnymi skúsenosťami. Výsledkom je zaujímavý tvar, zaľudnený živými postavami, ich zakotvenosťou v ekonomickej teórii, koncepciami, charakterom, limitmi a zámermi, ktoré boli neraz navzájom protirečivé, vytvárali napätie a istú konfrontáciu a predovšetkým upozorňovali na subjektívnosť zdanlivo vyslovene objektívnych procesov. Autorka si kladie zásadné otázky vzťahu ekonomickej teórie a československej fiškálnej politiky, zamýšľa sa nad mierou efektivity štátnych výdavov a deskými chorobami aktívnej rozpočtovej politiky. V mnohom poučné aj pre súčasnú rozpočtovú prax môžu byť časti o príčinách a dôsledkoch nerovnovážnych rozpočtov, o vzťahu štátnych financií a politiky, o úlohe parlamentu, vlád, jednotlivých ministrov financií, rôznych záujmových skupín, ako aj byrokratického aparátu, ďalej o vzťahu štátu a súkromného kapitálu, o štátnych podnikoch a bujnejšej byrokrácii ako jednej z príčin deficitného hospodárenia, o zastieraní skutočného stavu štátnych financií zo strany politickej moci a pod. Práca do značnej miery prispieva k ďalšej demýtizácii dejín medzivojnovej ČSR.

Som presvedčený, že práca môže byť inšpirujúcim čítaním aj pre súčasnú spoločenskú prax a metodiku tvorby rozpočtu. Nie každý musí so všetkým v práci súhlasiť, možno diskutovať o niektorých použitých metódach a záveroch, ku ktorým autorka dospela, ale keďže ide o legitímne výsledky rozsiahleho štúdia, bude vydaním vytvorený odrazový mostík pre ďalšie prehĺbenie výskumu a pre možné medzinárodné komparácie. V neposlednej miere predstavuje takáto inšpiratívne dielo dostatočnú bázu pre fundovanú a produktívnu diskusiu. Vzhľadom na zachytenú problematiku a rovnako vzhľadom na skutočnosť, že v poslednom čase sa množia pokusy o spracovanie finančného rozpočtu Slovenskej krajiny a Slovenskej republiky (1939 – 1945),

je predpoklad, že práca vzbudí záujem aj na Slovensku. Bolo by mimoriadne produktívne, keby sa podarilo nadviazať na materiálový prínos publikácie i metodiku autorky a podobne sa spracovali „slovenské“ štátne rozpočty. Ukázali by sa nielen osobnosti ich tvorcov, miera poplatnosti na tradíciách, ale i prípadné nové prvky a pochopiteľne, aký vplyv zohrala vojna a vojnová ekonomika na tvorbu štátneho rozpočtu.

Zo záverov autorky možno vybrať niektoré kľúčové tézy. Charakteristická pre celé obdobie bola snaha o vyrovnanosť štátneho rozpočtu, keď sa prebytky považovali za prejav zdravého ekonomického vývoja a rozpočtový schodok za inflačný prvok. Táto snaha zostávala obyčajne len na papieri a skutočný vývoj sa potom zakrýval rôznymi účtovníckymi operáciami. Rozpočet sa sústavne prekračoval a hospodáril sa mimo rozpočtu. Deficitné hospodárenie plodilo dlhy. Štát sa v dôsledku stálych deficitov v hospodárení stával „rukojemníkom“ súkromného kapitálu. Rastúce výdaje nebol schopný pokryť inak ako vyšším zdanením, čo sa však rôznymi fiškálnymi prostriedkami zakrývalo. Mimoriadne poučné sú časti o rozpinavosti štátneho sektoru. Nenásytosť štátnej byrokracie nepoznala (a nepozná) hranice, je jej imanentnou vlastnosťou a núti ju zvyšovať rozsah prostriedkov, o ktorých chce rozhodovať. Ekonomické rozhodovanie bolo tradične spolitizované, stanoviská politických štruktúr však väčšinou nekvalifikované. Najdôležitejšiu úlohu preto napriek diskusiám vždy zohrávala štátna byrokracia (to je rozdiel v porovnaní s vývojom po roku 1948).

Z drobných pripomienok: Práca strieda v jednotlivých častiach rôzne prístupy i metódy, čo pochopiteľne zákonite vedie k opakovaniu niektorých tvrdení. Na to nakoniec autorka upozorňuje aj v úvode. Pozorný čitateľ by to určite akceptoval, keby sa aspoň vety trochu štylisticky obmieňali. Niekedy pôsobí rušivo opakovanie tých istých viet, ojedinele dokonca na jednej strane. V niektorých častiach pôsobí práca príliš popisne (časti o daniach), čo je o to nápadnejšie, že autorka sa inde snažila písať ľahším perom. Niektoré časti nie sú vôbec

ľahkým čítaním, najmä keď autorka nepomôže vysvetlením pojmov. Na s. 133 možno nájsť celkom ojedinelú nejednotnosť v číslach (skutočné výdaje v roku 1920) a nie je mi jasný ani ich 70 %-ný nárast oproti roku 1919. Na s. 128 je v súvislosti s povojnovými výdajmi neadekvátne spomínané aj Rakúsko-Uhorsko. Na s. 33 nie je v súvislosti s medzivojnovým obdobím korektné hovoriť o II. internacionále. Na s. 332 sú nesprávne uvedené názvy nemeckých odborových centrál. Vynikajúci papier by určite zniesol kvalitnejšiu reprodukciu fotografického materiálu.

Hoci by sme mohli pokračovať vo výpočte podobných drobností a pripomienok, nič nemenia na tom, že práca má priekopnícky charakter a svoje nesporné kvality. Kto sa dopracuje až k záverečným častiam, bude odmenený pútavým zhrnutím všetkého podstatného, k čomu autorka prišla. Nebolo toho vôbec málo.

Roman Holec

ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. *ŠTRUKTÚRY OBYVATELSTVA SLOVENSKA V ROKOCH 1919 – 1940*. Bratislava : Infostat, 2009.

Práca, môžeme povedať, zohratého autorského tandemu B. Šprocha a P. Tišliara *Štruktúry obyvateľstva Slovenska v rokoch 1919 – 1940* je jedným z pozoruhodného množstva výstupov k demografickým dejinám Slovenska, ktoré v ostatných rokoch vydal Infostat. Je nepochybne dôležitým príspevkom k danej problematike a táto v poradí už štvrtá demografická analýza populácie medzivojnového Československa je mimoriadne dôležitým zdrojom poznania populačného vývoja Slovenska v období medzi dvoma svetovými vojnami (predchádzali jej tri analytické práce – *Náčrt vývoja sobášnosti na Slovensku v rokoch 1919 až 1937; Vývoj úmrtnosti na Slovensku v rokoch 1919 – 1937 a Plodnosť a celková reprodukcia obyvateľstva Slovenska v rokoch 1919 – 1937*). Práca tak prináša nielen informácie o vývoji populácie Slovenska v období medzivojnovovej

Československej republiky, ale popisuje aj relevantné sčítania ľudu a tiež udalosti, demografické názory či motivácie, ktoré pravidelné či mimoriadne cenzy ovplyvňovali.

Uvedená práca je už skôr syntetického rázu a je teda vymedzená mimoriadnym sčítaním ľudu z roku 1919 a „riadnym“ z roku 1940. Toto vyše dvadsaťročné obdobie rámčuje popis sociálnych, ekonomických a iných charakteristík obyvateľstva. Čitateľ publikácie si tiež nevdojak pri čítaní musí uvedomiť smutnú skutočnosť, že v danej problematike na Slovensku vlastne chýba výskum a autori svojim dielom vyplňujú medzeru v našom poznaní. Tento neradostný fakt je vidno najmä z toho, že musia využívať z veľkej časti odbornú literatúru ešte z prvej polovice 20. storočia, využiteľných prác, vydaných na Slovensku v priebehu posledných 20 rokov je úplné minimum.

Význam publikácie však nespočíva len v popise demografických štruktúr, za mimoriadne dôležité tiež považujem skutočnosť, že práca B. Šprochu a P. Tišliara je do značnej miery tiež publikáciou o dejinách demografickej štatistiky na Slovensku. Dôležitosť tejto vednej disciplíny v dejinách len podčiarkuje skutočnosť, že sčítania ľudu bývali vždy v dejinných krížovatkách 20. storočia dôležitým argumentom vlád, ktorý sa používal pri uplatňovaní nárokov na územia susedných štátov. Aj z tohto pohľadu je zaujímavé sledovať zmeny etnických hraníc na Slovensku v danom období. Kladne hodnotím tiež prehľadný náčrt ekonomickej štruktúry obyvateľstva.

Text publikácie vhodne dopĺňajú prehľadné mapy a grafy, ktoré sa tematicky viažu k danej kapitole, čím sa dosahuje aj lepšia čitateľnosť textu a tento prvok zlepšuje jej potenciál.

Sumárne teda publikácia prináša analýzu štruktúr obyvateľstva Slovenska v medzivojnovom období podľa štatisticky relevantných kritérií, t. j. od pohlavia a veku, cez rodinný stav či gramotnosť. Ako dôležité hodnotím textové zhodnotenia aj grafické znázornenia etnickej štruktúry, popis zmeny etnických hraníc na území Slovenska, ako aj podrobný popis konfesionálneho rozdelenia populácie Slovenska. Autori samozrejme neobišli ani analýzu eko-

nomickej aktivity obyvateľstva a z nej vyplývajúce dopady.

Na záver teda môžeme konštatovať, že ide o prínosnú publikáciu, ktorá spracúva tému dosiaľ odborníkmi obchádzanú. Historická demografia, a môžeme povedať že do istej miery aj štatistika, sa doteraz na Slovensku zrejme tešila pozornosti viac-menej len ako pomocnica politických argumentov v krízových obdobiach či pri krémových debatách a som rád, že sa – aj zásluhou Branislava Šprochu a Pavla Tišliara – dostáva na miesto, ktoré jej ako serióznej vedeckej disciplíny náleží.

Matej Medvecký

REGIONÁLNE DEJINY – ZBORNÍKY

HUDEC, Rudolf. *FRANTIŠKÁNI V BRATISLAVE V ROKOCH 1238 – 1950*. Bratislava : Serafin, 2009, 156 s.

Rok 2009 bol pre františkánov jubilejným rokom schválenia ich regule pápežom Inocentom III. v Ríme roku 1209. Pri tejto príležitosti vydala Rehoľa menších bratov-františkánov na Slovensku publikáciu o dejinách františkánov v Bratislave. Oslovenou skupinou mala byť najmä širšia verejnosť, ktorú zaujímajú dejiny Bratislavy. Vzhľadom na výrazný deficit spracovania tejto problematiky sa prezentovaná práca dostáva aj do zvedavej pozornosti odbornej verejnosti.

Autorom predstavovaného diela je archívár Rudolf Hudec. So skúsenosťou jeho profesie podal plnohodnotný výklad spôsobom prístupným širšiemu okruhu záujemcov. Tento legitímny zámer neubral knihe na informačnej hodnote aj pre profesionálnych bádateľov dejín rádu, jeho spirituality, materiálnej kultúry alebo dejín Bratislavy.

Svoju rozpravu o bratislavských františkánoch Hudec rozdelil do deviatich kapitol, ktoré sprevádza poznámkový aparát.

Postupujú chronologicky. Svoj výklad prepája s dejinami mesta. Úvodné kapitoly *Františkáni na scéne a Cirkev v Bratislave pred príchodom františkánov* stručne oboznamujú čitateľa s počiatkami františkánov v stredovekej Európe a so situáciou v Bratislave, ktorá mala v 13. storočí prijať nový rád.

Prehľadnú analýzu podáva kapitola *Františkáni v Bratislave – prvé kroky*. Predstavuje základný historiografický prehľad najdiskutovanejších otázok datovania príchodu a usadzovania týchto mendikantov v Bratislave. Poukazuje na možnosť, že Bratislava mohla byť jednou z prvých zastávok misie františkánov z Viedne roku 1228. Prítomnosť františkánskeho rádu v lokalite Bratislavy je jasná v 30. rokoch 13. storočia.

Udalosťou vysvätenia ich nového kostola v meste roku 1297, autor pokračuje kapitolou *V stredovekej Bratislave* o udomácnení a aktivitách bratov v meste do roku 1526. Ich prvou činnosťou bola výstavba kláštora počas 14. storočia. Hudec sa zmieňuje o donáciách na pomoc kláštora. Výstavbu kláštora vsadil do rámca topografie vznikajúceho námestia okolo kláštora. Čitateľ sleduje život bratov v kontexte vzťahov františkánov s mešťanmi, so svetským klérom Bratislavy a so širším okolím Bratislavy, kde chodili bratia žobrať (kvešтоваť). Františkánsky kláštor sa do 16. storočia stal obľúbeným duchovným centrom mesta. Zabezpečovali ho duchovné a svetské privilégia. Roku 1517 prijal bratislavský kláštor observanciu, ktorá mala znútra ozdraviť celý rád.

Moháčskou bitkou Hudec otvára najobsiahlejšiu kapitolu svojej práce *Na prahu novoveku*. Čitateľa prevádza úsekom od roku 1526 po vznik Československa. Je pozoruhodné, že cez rádomé dokumenty a iné relevantné pramene sa premeny spoločnosti v tomto dlhom dejinnom úseku javia výrazne kontinuálnejšie, ako ich predstavuje zaužívané medzníkmi ohraničované chápanie dejín.

Bratislava zohrala vo vire udalostí pri voľbe nového panovníka Uhorska významnú rolu. Hostila snem, ktorý zvolil Ferdinanda I. za uhorského kráľa. Rušné roky tureckého

obsadenia Uhorska priniesli aj bratislavským františkánom povinnosť podieľať sa na obrane krajiny. Podobne ako iné ustanovizne mesta musel kláštor poskytnúť priestory pre vojakov, utečencov a zasadnutia. Bolaj miestom rádových kapitúl. Konfrontácie, ktoré so sebou priniesla do mesta reformácia a rekatolizácia, predstavil autor na konkrétnych príkladoch v kontexte mestskej politiky na úrovni Bratislavy a tiež v kontexte politiky kráľovskej, keďže sa Bratislava stala hlavným mestom Uhorska.

Po vytlačení tureckých vojsk z územia Uhorska sa upokojená politická situácia odrážala v konsolidácii kráľovstva. V 17. a 18. storočí sa v meste usadili ďalšie rehole, ktoré si konkurovali. Františkánsky kostol a kláštor prešiel viacerými stavebnými zmenami a obnovami, ktoré mali zabrániť ich zničeniu. Svoju rolu kláštor zastával počas korunovácií, v dobe moru v meste a prestál aj obmedzujúce reštrikcie počas vlády Jozefa II. Strata pozície Bratislavy ako hlavného mesta spôsobila, že sa kláštor z jozefínskych zásahov už nespamätal. V pastoračnom pôsobení pokračoval naďalej. Autor postupuje podľa kláštorných záznamov. Poukazuje na situáciu v kláštore počas vojenských akcií v Bratislave za Napoleona a počas revolúcie 1848/1849. Sleduje zmeny v skladbe bratov alebo reštaurátorské práce objektov kostola a kláštora. Zachytáva aj osobnosti a aktivity jednotlivých gvardiánov kláštora.

Prvou svetovou vojnou sa publikácia dostáva ku kapitole *V novej republike*. Kláštorné záznamy novú republiku nevitajú pozitívne z obavy so spojenia s protestantskými Čechami. Došlo k rozdeleniu pôvodnej františkánskej provincie v rámci Uhorska, čo viedlo k vzniku samostatnej slovenskej provincie. Kláštor musel prekonať celkovú politickú situáciu v malom. Prešiel slovakizáciou, stretom s protestantizmom aj hospodárskou krízou rokov 1929/1930. Autor rekonštruoval aj bežný život a aktivity bratov, ktoré sa naďalej sústreďovali na pastoračnú v meste a okolí.

Druhou svetovou vojnou vstupujeme do predposlednej kapitoly *Začiatok konca*. Františkáni sa vo vojnovjej Bratislave nezapá-

jali do politického života. Po vojne svoje aktivity zamerali na pastoračiu, aby vyvážili protikresťanské nálady. Úsilie potvrdil úspech demokratických síl vo voľbách roku 1946, čo však zvrátil prevrat roku 1948.

Záverečná kapitola *Akcia K a jej dôsledky* stručne približuje hlavné údaje z roku 1950, keď bratov z kláštora vyviezli a ich činnosť ako rehoľníkov násilne ukončili.

V poslednej časti práce *Miesto záveru* Hudec oboznamuje s osudom kláštorného objektu, ktorý sa používal na účely štátu a s ilegálnym životom rádu. Na prelome rokov 1989/1990 františkáni obnovili svoju činnosť, čím sa završuje Hudecom skúmané obdobie. V záverečných riadkoch sa autor lúči apelom na spoločnú cestu františkánov a Bratislavy dejinami, ktoré sú aj napriek stáročným otrasom jednotne pevné.

Za textom nasledujú prehľadné prílohy, ktoré dopĺňajú predchádzajúci výklad. Nechýba zoznam prameňov a literatúry. Hlavným zdrojom výskumu bol *Continuatio protocollis venerabilis Conventus Posoniensis* z Archívu mesta Bratislavy. Ide teda najmä o pohľad očami františkánov. Takto podaná práca predkladá súhrnnú rozpravu o bratislavských františkánoch. Nachádzame v nej viaceré body na diskusiu a podnety k ďalšiemu skúmaniu. Nebadať náznak páťosu príznačný pre podobný typ kníh k jubileu. Z týchto dôvodov môže mať publikácia, aj keď bez prvotného zámeru, ambíciu stať sa východiskom pre ďalšie výskumy bratislavských nasledovníkov sv. Františka.

Katarína Nádaská

VASILOVÁ, Darina et al. *OSOBNOSTI PREŠOVSKÉHO ŠKOLSTVA – ŠTUDENTI. SLOVNÍK I., II. Persönlichkeiten des Prešover Schulwesens – Studenten. Wörterbuch I., II.* Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2007; 2008, 94 s.; 96 s.

Školstvo na území Prešova ma bohatú a dlhoročnú tradíciu. Na prešovských školách,

ako napr. evanjelické kolégium a jeho štyri ústavy – osemročné gymnázium, teologická akadémia, právnická akadémia, učiteľský ústav, gréckokatolícky kňazský seminár, štátne kráľovské rímskokatolícke gymnázium, Ústav anglických panien, gréckokatolícky učiteľský ústav i ortodoxná rabínska škola Jeschiva sa v premenách času vystriedal celý rad významných pedagógov a študentov, ktorí výrazne ovplyvnili verejné spoločenské dianie, rozvoj spoločenských i prírodných vied na Slovensku i v stredo európskom priestore.

Prvé dve časti dvojjazyčného slovensko-nemeckého slovníka *Osobnosti prešovského školstva – študent./Persönlichkeiten des Schulwesens – Studenten I., II.* sú čiastkovými výstupmi výsledkov výskumu grantového vedeckého projektu VEGA 01/4537/07 *Osobnosti prešovského školstva z radov študentov v historickom kontexte 17. – prvej polovice 20. storočia*, ktorého realizácia prebieha od roku 2007 do roku 2009. Grant si stanovil za cieľ prezentovať životné osudy, vedeckú prácu a verejné účinkovanie najvýznamnejších osobností z radov študentov regionálneho, celoslovenského a európskeho významu od 17. do prvej polovice 20. storočia s dôrazom na spoločensko-politický, konfesijný a kultúrny aspekt.

Autormi hesiel biograficko-bibliografického charakteru sú členovia grantového tímu vysokoškolských pedagógov Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove: z Inštitútu histórie Darina Vasiľová, Libuša Franková, Nadežda Jurčišinová, Ján Mojdis a Annamária Kónyová; z Inštitútu edukológie a sociálnej práce Eduard Lukáč a z Inštitútu rusistiky, ukrajínistiky a slavistiky Jarmila Kredátusová a Eubomíra Millá.

Prvá časť slovníka približuje život a dielo 18 osobností, ktoré v prezentovanom období študovali v Prešove a neskôr pôsobili ako evanjelickí kňazi, advokáti a pedagógovia. Autori venovali zvýšenú pozornosť pri tvorbe hesiel prešovskému obdobiu štúdia.

Koordinátorka grantového projektu, hlavná autorka a zostavovateľka slovníka, Darina Vasiľová, je autorkou 8 hesiel. Spracovala pro-

filij študentov prešovského kolégia a jeho ústavov – kňaza a organizátora kultúrneho života Daniela Bacháta-Dumného (s. 8-15), pedagóga a kňaza Jána Dérera (s. 36-38), kňaza, učiteľa a cirkevného historika Andreja Dianišku (s. 38-42) a kňaza, regionálneho historika a spisovateľa Samuela Webera (s. 89-93). Z jej výskumu vychádzajú aj profily študentov kolegiálneho gymnázia: pedagóga a spisovateľa Gustáva Lojka (s. 67-71), národne uvedomeleho kultúrno-osvetového pracovníka Karola Viesta (s. 85-89) a študentov práva na kolégiu – advokáta a básnika Pavla Országha-Hviezdoslava (s. 71-76) a advokáta i historika Júliusa Bottu (s. 15-20).

Autorkou hesiel o verejnom činiteľovi a advokátovi Jánovi Csipkayovi (s. 20-23), politikovi a právnikovi Štefanovi M. Daxnerovi (s. 29-36), historikovi a publicistovi Ľudovítovi J. Haanovi (s. 42-46), autorovi národných obrán Samuelovi Hojtsovi (s. 54-58) a národnom pracovníkovi Gustávovi A. Koriczanskom (s. 58-62) je Libuša Franková.

Eduard Lukáč je autorom hesiel o kmenológovi a vysokoškolskom pedagógovi Andrejovi Čumovi (s. 23-29) a Mariánovi Prídavkovi (s. 76-79), pedagógovi, autorovi učebníc, prekladateľovi a riaditeľovi Slovenského pedagogického nakladateľstva.

V hesle venovanom Andrejovi Halašovi (s. 46-54) podáva podrobný prehľad aktivít slovenského národného pracovníka, divadelného organizátora, etnografa, redaktora a právnika, študenta kolegiálneho gymnázia a právnickej akadémie Nadežda Jurčišinová.

Ján Mojdis je autorom hesla o študentovi kolegiálneho gymnázia a kolegiálnej teologickej akadémie, filológovi, teoretikovi kultúry a evanjelickom kňazovi Jánovi Lajčiakovi (s. 62-67), osobnosti s pozoruhodným životným osudom a schopnosťami.

Annamária Kónyová v hesle Imrich Thököly (s. 79-85) podáva podrobný obraz vodcu protihabsburského stavovského povstania v čase štúdia na evanjelickom Kolégiu v Prešove.

Druhá časť slovensko-nemeckého slovníka obsahuje 21 hesiel, autormi ktorých je

jadro tímu spomínaných historikov pod vedením koordinátorky projektu, hlavnej autorky a zostavovateľky slovníka Dariny Vasiľovej.

Darina Vasiľová spracovala 10 profilov zameraných na študentov kolegiálneho teologického ústavu – kňazov, básnikov, kultúrnych pracovníkov a cirkevných hodnostárov: Kolomana Banšella (s. 7-11), Gustáva Dérera (s. 14-18), Jána A. Fábryho (s. 18-22), Daniela Laučka (s. 48-53), Andreja Sokolíka (s. 67 až 72), Dušana Fajnora (s. 22-26), Jána Maliarika (s. 56-59), Otta Škrovinu (s. 87-91) a dvoch právnikov – organizátora slovenského národného priemyselého parku, študenta gymnázia Daniela Š. Beniača (s. 11-14) a spisovateľa i prekladateľa, študenta práva na kolégiu Gustáva Izáka (s. 41-44).

Heslá o študentoch prešovského evanjelického kolégia, významných organizátoroch slovenského národného života v 19. storočí Jánovi Francisci-Rimavskom (s. 26-31), Michalovi M. Hodžovi (s. 31-36), Jánovi Chalupkovi (s. 36-41), ako aj Jozefovi Srnkovi (s. 72-77) a Karolovi S. B. Szeredayovi (s. 81-87) spracovala Libuša Franková.

Život a dielo evanjelického kazateľa a autora cestopisnej literatúry, študenta mestskej školy a kolégia Jána Simonidesa (s. 63-67) opísala Nadežda Jurčišinová, ktorá je aj autorkou hesla o právnikovi, študentovi práva na kolégiu Gustávovi Lehotskom (s. 53-56).

Biografické profily gréckokatolíckych kňazov Julija I. Stavrovského-Popradova (s. 77-81) a Olexandra A. Kralyckého (s. 44 až 48) s hlbšou sondou do čias štúdií na katolíckom gymnáziu a ich vplyve na ďalší život podala Jarmila Kredátusová.

Lubomíra Millá spracovala život a tvorbu výtvarníka a pedagóga Dezidera Millého (s. 59-63), ktorého s Prešovom spája najmä učiteľský ústav (študent i profesor kreslenia).

Prezentované profily sú spracované na báze primárnych prameňov zo Štátneho archívu v Prešove, zo Slovenskej národnej knižnice – Archívu literatúry a umenia v Martine, Slovenskej národnej knižnice – Národného biografického ústavu v Martine a dobovej literatúry. Za každým heslom sa nachádza plno-

textový preklad v nemeckom jazyku. Slovník podáva ucelenejší obraz študentského života, práce a snáh študentských spolkov. Tým, že je pozornosť venovaná aj rodinným príslušníkom, utvára prehľad o činnosti predkov, potomkov a celých rodín zapojených do slovenských národných aktivít. Poznatky o niektorých študentoch sú publikované formou vedeckých štúdií s fotogalériou aj v dvoch častiach zborníka na CD-ROMe *Osobnosti prešovského školstva z radov študentov v historickom kontexte 17. – prvej polovice 20. storočia I.* (Zost. Darina Vasil'ová. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2007, 260 s.) a *Osobnosti prešovského školstva z radov študentov v historickom kontexte 17. – prvej polovice 20. storočia II.* (Zost. Darina Vasil'ová. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2008, 187 s.).

Prvé dve časti slovníka posúvajú hranice nepoznaného a príjemne obohacujú poznanie biografických reálií vybraných osobností národného, kultúrneho a politického života svojej doby, ktorí študovali na prešovských školách v sledovanom období. Autori sympatickým spôsobom spracovali biografické profily osobností v štruktúre význam – rodina – štúdium – práca – dielo – bibliografické zdroje s dôrazom na prešovské štúdiá. S prísľubom tretej časti slovníka, ako aj záverečného výstupu v podobe multimediálneho biografického slovníka je možné očakávať, že nasledujúca časť i ich syntéza, tak, ako už učinili tieto dve, sprístupnia život a dielo niektorých menej známych osobností a zaplnia viaceré biele miesta v biografiách mnohých známych veľikánov.

Martin Ďurišín

NOVOTNÁ, Mária (zost.). *ACTA MUSAEI SCEPUSIENSIS 2009*. Levoča : SNM – Spišské múzeum v Levoči a Rehoľa menších bratov konventuálov – minoritov na Slovensku, 2009, 207 s.

Roku 2008 oslávili levočskí minoriti sedemsté výročie prvej písomnej zmienky o ich prítom-

nosti v meste Levoča. Z tejto príležitosti sa 10. októbra 2008 konala konferencia, z ktorej vychádza tento zborník štúdií.

Celkovo obsahuje desať štúdií, týkajúcich sa dejín minoritov v Levoči od prvej písomnej zmienky až po obdobie 20. storočia a dve nezávislé štúdiá zaoberajúce sa výskumom dejín Spiša. Poslednou časťou zborníka je katalóg prírastkov literatúry knižnice SNM – Spišského múzea v Levoči za rok 2008.

V prvom príspevku *Pôsobenie minoritov v Levoči* sa jeho autor František Dluhoš zaoberá založením františkánskej rehole a jej ideálmi, vznikom minoritov, ich pôsobením na Slovensku, následne aj v Levoči a ich prínosom v oblasti náboženstva.

Ďalší dvaja autori, Leszek Rzeźniowiecki a Tomáš Lesňák, sa v štúdií *Z dejín „nového“ kláštora minoritov v Levoči* venujú udalostiam 16. storočia, no hlavne 17. storočia, ktoré minoriti v meste Levoča podstúpili, opisujú priebeh ich návratu v 17. storočí a ich pôsobenie až do začiatku 20. storočia.

Nasledujúca štúdia *Starý kostol a kláštor minoritov v Levoči – reprezentatívny príklad stredoeurópskej mendikantskej architektúry*, ktorej autorkou je Bibiana Pomfyová, je zameraná na stavebný vývoj kláštora minoritov v Levoči a jeho komparáciu s inými kláštorami žobravých reholí.

Aj ďalší z autorov, Dušan Buran sa vo svojom príspevku *Nástenné maľby v stredovekom kostole a kláštore minoritov v Levoči* zaoberá dejinami umenia. Postupne podáva charakteristiku mnohých nástenných maľieb kláštora a kostola sv. Ladislava, či už v exteriéri, ale hlavne v interiéri chrámu.

Ďalšia zo štúdií *K interiérovému vybaveniu Kostola Duchu Svätého v Levoči* je venovaná jednému z troch najvýznamnejších neskorobarokových a rokokových interiérov východného Slovenska. Autorka Katarína Chmelinová sa zamerala na oltárnu výbavu, no hlavne na nástenné maľby tohto chrámu.

Ivan Chalupecký sa vo svojom príspevku *Minoriti v Spišskom Štvrtku* venuje pôsobeniu rehole od 17. do 20. storočia, ktorú do tejto obce pozvala rodina Csákyovcov v 17. storočí,

aby postupne prevádzala rekatolizáciu na tomto mieste.

V štúdií *Minoriti pôsobiaci na Spiši a na území terajšieho Košického arcibiskupstva v období 17. – 20. storočia* sa Marián Čizmár zaoberá miestami pôsobenia a niektorými významnými osobnosťami minoritov.

V nasledujúcom príspevku *Život a dielo Mons. Daniela Faltina, OFM Conv., pápežského preláta a sudcu Rímskej roty* František Dluhoš predstavuje životopis a publikačnú činnosť tejto významnej osobnosti.

Luboslav Hromják vo svojej štúdií *Katolícka reforma v Hornom Uhorsku s osobitým zreteľom na činnosť minoritov* vysvetľuje pojmy katolícka reforma, protireformácia, rekatolizácia a následne aj priebeh katolíckej reformy na území Slovenska.

Posledná zo štúdií *Krátky pohľad do archívu a knižnice levočských minoritov*, ktorej autorom je Vladimír Olejník, sa zaoberá osudmi archívu a knižnice minoritov po nástupe totality, no zároveň si všima aj súčasný stav archívu a knižnice minoritov i jeho ďalší vývoj.

V príspevku *Renasančné sgrafito na Spiši na príklade troch vybraných objektov* sa autorka Zuzana Janošiková venuje sgrafitovej výzdobe radnice v Levoči, kaštieľa v Betlanovciach a hrobky Mariássyovcov v Batizovciach.

Posledná zo štúdií *Archeologický výskum na hornom nádvorí Spišského hradu*, ktorej autorom je Martin Stejskal, rozoberá výsledky archeologického výskumu, ktorý prebiehal na Spišskom hrade počas leta a jesene 2008.

Monika Bizoňová

STUDIA BIBLIOGRAPHICA POSONIENSIA I/2009. Bratislava : Univerzitná knižnica, 2009.

Interdisciplinárne zamerané periodikum Univerzitnej knižnice vstúpilo do 4. ročníka. Doterajšie čísla mali všeobecné zameranie, najnovšie sa však koncentruje na problematiku vydavateľsko-distribučného pozadia ty-

pografického média. Spektrum tém, ktoré si autori zvolili siaha od otázok autorského práva prípravy produkcie cez štúdium jednotlivých typov vydávaných titulov až po otázky distribúcie a zastúpenia kníh v knižných zbierkach (knižniciach). Okrem úvodu a obligátnej časti venovanej recenziám obsahuje trinásť vedeckých štúdií, o ktorých možno súhrnne konštatovať, že prinášajú mnohé objavné poznatky.

Otázkam produkcie niektorých vydavateľov sa venuje päť štúdií, pokrývajúcich chronologicky 16. – 19. storočie. Obsiahly príspevok V. Okoličányovej približuje produkciu bazilejského tlačiaru a vydavateľa zo 16. storočia Andreea Cratandera, ktorého vydania sú zastúpené aj v knižných zbierkach na Slovensku. Autorka však nezvolila vypočítavanie knižnic a v nich zastúpených vydaní, ale čitateľovi podáva obraz fiktívneho „vydavateľského programu“ Cratandera, za aký možno považovať uplatnenie vedeckého a morálneho hľadiska, s akým si vyberal autorov a ich diela. Kultúrne centrá Budapešť a Martin, produkcia ich vydavateľstiev i tlačiarň v druhej polovici 19. storočia sú predmetom analýzy L. Kurucovej a K. Petrovského. Peripetiám podnikania spisovateľa a knihkupca J. Kustru, ktorý v Košiciach založil prvé slovenské (t. j. so slovenskou knižnou produkciou obchodujúce) knihkupectvo sa venuje O. Hvizd. P. Bulková vo svojej štúdií prináša prvú komplexnejšiu prácu o Antonovi Löwem, ktorý sa etabloval v Prešporku (autorka píše o Bratislave) a neskôr svoje aktivity rozšíril aj o vydavateľské a knižtlačiarenské podnikanie.

Tituly určené pre sféru každodennej zbožnosti sa stali predmetom opakovaných vydaní a zvyčajne vychádzali vo vysokých nákladoch. M. Špániová ich charakterizuje ako bestsellery, a v rámci svojho textu sa venuje katolíckej produkcii. Otvára problematiku použitia exempla, ktoré definuje ako faktor, ktorý zabezpečoval úspech diela. Svoju analýzu uskutočnila na príklade Pázmányovho Kalauzu a ďalších titulov prešporských (bratislavských) typografů. V súvislosti s vydávaním ďalších Pázmányových diel a katolíck-

kych vydání diela Thomasa a Kempis *Imitatio Christi* sa dotkla aj otázky mecenášstva. Cesty k ďalšiemu vydaniu *Imitatio*, pripravenému Jánom Ambrozim v roku 1780 sa stali predmetom precíznej analýzy I. Kollárovej. Na základe bohatého zdroja informácií – korešpondencie s M. Institorisom-Mošovským sa jej podarilo revidovať autorstvo iných diel, chybné pripisovaných Jurajovi Ambrózymu. Pre dejiny staršej slovenskej literatúry tak objavila autora (resp. prekladateľa a vydavateľa), ktorý nefiguruje v doterajších prehľadových prácach alebo slovníkoch. Kollárová sa podujala aj na porovnanie viacerých vydání *Imitatio* (kladie vedľa seba vybrané časti viacerých vydání) a definuje Ambroziho verziu ako výrazne poznačenú pietizmom. Pozornosť však venovala aj otázke distribúcie a možného dosahu diela na formovanie zbožnosti. Otázke propagácie, ktorá je jedným z predpokladov úspešnosti tlačeného diela sa venovala A. Škovierová, ktorá podrobila analýze predhovor kázňovej zbierky *Panes primitiarum* (A. Máčaj/Mácsai). Tak, ako sa propagácia (reklama) viaže až na novšie dejiny knižnej kultúry, aj fenomén autorského práva sa vynára až na konci 18. storočia. L. Lichnerová však poukazuje na prvé prejavy autorského povedomia, aj keď podľa jej mienky hovoriť v danom období o „práve“ je diskutabilné. Poukázanie na „predformy“ tohto fenoménu v európskom kontexte je však bezpochyby prínosom danej štúdie. Autorka by mohla uviesť svoje závery do súvzťažnosti

s otázkami vynárania sa „individuality“, ktoré sa stalo súčasťou procesov kultúrnych a mentálnych zmien od začiatku raného novoveku.

Na obdobie 2. polovice 19. a prelomu 19. a 20. storočia sa sústreďuje aj K. Bokrosová v štúdiu o učebniciach pre slovenské školy do roku 1918. Autorka zreálňuje pohľad na obdobie, ktoré sa obvykle charakterizuje ako doba najvypätejšieho národnostného útlaku, ktorý znemožňoval rozvoj národných aktivít. Konštatuje, že v danom období vychádzali slovenské učebnice pre ľudové školy a gymnáziá vo väčšom počte a boli medzi nimi aj učebnice pre odborné predmety: napr. len roku 1896 vyšlo 52 nových a 164 obnovených vydání. Didaktická a metodická úroveň bola na výške dobovej odbornej literatúry a boli to nezriedka preklady úspešných nemeckých či maďarských titulov. K. Hollý vo svojom príspevku fundovane uviedol na pravú mieru poznatky o vydání (údajnom, ako Hollý zdôvodňuje) *Dejín národa slovenského* od I. Hrušovského. Hlasisticko-prúdistická generácia tak prišla o pôvodné dielo, ktoré malo populárnou formou interpretovať slovenské dejiny zo stanoviska národnej jednoty Čechov a Slovákov. Spektrum textov v ročenke dopĺňajú informácie o novoobjavených rukopisoch z 19. storočia v historických knižniciach (P. Sabov) a o stave výskumu šľachtických knižníc na Slovensku (M. Silylová).

Eva Kowalská

KRONIKA

MEDZINÁRODNÁ KONFERENCIA: *PRENASLEDOVANIE CIRKVI V KOMUNISTICKÝCH ŠTÁTOCH STREDNEJ A VÝCHODNEJ EURÓPY*

V dňoch 30. septembra až 2. októbra 2009 sa v Bratislave v priestoroch Doprastavu uskutočnila medzinárodná vedecká konferencia *Prenasledovanie cirkvi v komunistických štátoch strednej a východnej Európy*, ktorú usporiadal Ústav pamäti národa v spolupráci s Ústavom pre štúdium totalitných režimov (Česko), Ústavom na výskum maďarskej revolúcie v roku 1956 (Maďarsko), Inštitútom pamäti národa (Poľsko), Spoločnosťou Roberta Havemanna (Nemecko), Európskou sieťou Pamäť a solidarita a s finančnou podporou Višegrádskeho fondu pri príležitosti 60. výročia prijatia tzv. cirkevných zákonov v Československu (zákon č. 218/1949 Zb. o hospodárskom zabezpečení cirkvi a náboženských spoločností štátom). Medzinárodnej konferencie sa aktívne zúčastnilo spolu 45 odborníkov z 14 krajín sveta, z toho 11 zo Slovenska, 11 z Českej republiky a 23 z ostatných krajín.

Konferencia bola tematicky rozdelená do siedmich blokov: *Bezpečnostné zložky štátu vo vzťahu k cirkvám*, *Totalitný režim vo vzťahu k reholiam a náboženským spoločnostiam*, *Legislatíva upravujúca vzťahy cirkvi a štátu*, *Prostriedky a metódy proticirkevnej politiky komunistických štátov*, *Inštitúcie štátneho dozoru*, *Médiá a komunistická proticirkevná politika*, *Kolaborácia cirkvi s komunistickým režimom*. Svoje príspevky na konferencii prezentovali nasledujúci odborníci: Valeri Katzounov, Kostadin Grozev, Momchil Metodiev (Bulharsko); Gregor Buss, Tomáš Faber, Ivana Hrachová, Kateřina Joklová, Pavel Kugler, Michal Pehr, Jiří Plachý, Olga Šmejkalová, Tomáš Veber, Vojtěch Vlček, Stanislava Vodičková (Česká republika); Thomas Gronier (Francúzsko); Christopher Adam (Kanada); Csaba Sabó, Gábor Bánkúti, Krisztián Ungváry, Margit Balogh (Maďarsko); Annegret Dirksen, Burkhard Olschowsky, Hans-Hermann Dirksen (Nemecko); Agata Mírek, Konrad Bialecki, Ryszard Gryz (Poľsko). Elena Gluško (Rusko); Daniel Atanáz Mandzák, František Vnuk, Jan Pešek, Jozef Horňáček, Marian Gula, Martin Šabo, Pavol Jakubčín, Peter Borza, Peter Mulík, Peter Zubko, Róbert Letz (Slovensko); Marija Čipić Rehar, Renato Podbersič (Slovinsko); Rahel Cerna-Willi (Švajčiarsko); Volodymyr Martselyuk (Taliansko); Svitlana Hurkina, Taras Bublik (Ukrajina); Jason Wittenberg (USA). Ústav pamäti národa reprezentovali Marian Gula (sekcia evidencií) a Pavol Jakubčín (sekcia vedeckého výskumu).

Na konferencii účastníci odprezentovali výsledky svojho výskumu v oblasti proticirkevných perzekúcií a obmedzovania náboženskej slobody v štátoch bývalého sovietskeho bloku. Cieľom konferencie bolo poukázať na spoločné črty politiky komunistických štátov voči cirkvám a náboženstvu vôbec (proticirkevná propaganda, zinscenované súdne procesy, hnutia duchovných spolupracujúcich s režimom), ako aj na špecifiká vývoja v jednotlivých krajinách. Účastníci sa nevyhli ani citlivo vnímanej otázke spolupráce duchovných s komunistickým režimom.

Na konferencii odzneli referáty nielen slovenských odborníkov: F. Vnuka (*Exkomunikačný dekrét Svätej stolice v súvislosti s Katolíckou akciou v ČSR*) a R. Letza (*Slovenskí katolícki biskupi v internácii v českej časti štátu*), J. Peška (*Štátnopolitické orgány dozoru nad cirkvami na Slovensku*), ako aj P. Zubka (*Jozef Čársky a komunistický režim*), J. Horňáčka (*Právne aspekty zrušenia Gréckokatolíckej cirkvi v ČSR*), M. Šaba (*Systém vzťahov medzi štátom a cirkvami v Československu po prijatí zákona č. 218/1949 Zb. o hospodárskom zabezpečení cirkvi a náboženských spoločností štátom*) a P. Borzu (*Proces likvidácie Gréckokatolíckej cirkvi v Československu*), ale aj odborníkov z ostatných zúčastnených krajín.

Konferencia vzbudila veľkú pozornosť zo strany odbornej i laickej verejnosti, nakoľko sa stala prvou medzinárodnou konferenciou zameranou na komplexnú problematiku prenasledovania cirkvi. Účastníci konferencie mali možnosť oboznámiť sa s formami prenasledovania cirkvi nielen

v bývalom Československu, ale aj o komunistickom útlaku v Bulharsku, Nemecku, Maďarsku, Poľsku, Slovinsku a Sovietskom zväze. Veľkým prínosom pre konferenciu bola aj účasť mimo-európskych krajín – Kanady a USA. Príspevky, ktoré odzneli na konferencii, budú publikované v zborníku, ktorý Ústav pamäti národa plánuje vydať v prvom polroku 2010.

Michal Babál

VEDECKÁ KONFERENCIA 20. VÝROČIE NEŽNEJ REVOLÚCIE

V novembri 2009 uplynulo dvadsať rokov od pádu komunistickej diktatúry v Československu roku 1989, ktorý sa zapísal do dejín ako Nežná revolúcia. Pri príležitosti okrúhlego jubilea sa uskutočnili viaceré podujatia, ktoré ľuďom pripomenuli udalosti pred dvadsiatich rokov. Počas krátkeho časového obdobia sa vo viacerých slovenských mestách konali diskusie s aktérmi udalostí. Ústav pamäti národa (ÚPN) usporiadal pri tejto príležitosti viacero akcií ako výstavy, diskusie, prednášky, prezentácie a premiéru nového dokumentárneho filmu *November +20*. Vrcholným podujatím z hľadiska historickej vedy sa stala medzinárodná vedecká konferencia *20. výročie Nežnej revolúcie*, ktorá sa uskutočnila 11. – 12. novembra 2009 v priestoroch Historickej budovy Národnej rady Slovenskej republiky.

Na programe konferencie, rozdelenej do dvoch dní, odprezentovali 22 aktívni účastníci v 5 paneloch najnovšie výsledky výskumu o Nežnej revolúcii na Slovensku. Predseda Správnej rady ÚPN Ivan A. Petranský zahájil svojím príhovorom konferenciu, po ktorom začala jej vedecká časť. Prvý panel s názvom *Zahraničnopolitické dimenzie Novembra 89* otvorila Beata Blehová-Katřebová z Viedenskej Univerzity s príspevkom *Sovietsky faktor a pád komunizmu v Československu*. Sumarizovala v ňom postoj Sovietskeho zväzu k udalostiam v Československu. Potom predniesol referát *Rok 1989 vo vatikánskych médiách* František Sočufka, SJ, z Vatikánskeho rozhlasu, vďaka ktorému mali poslucháči možnosť oboznámiť sa s postojom hlavných vatikánskych médií k pádu komunizmu v Československu. Artur Kubaj z Inštitutu Pamięci Narodowej v Poľsku zhrnul vo svojom príspevku *The Birth of Freedom – June Elections of 1989 (Zrod slobody – júnové voľby v roku 1989)* poznatky o páde komunizmu v Poľsku. Po ňom Artak Galyan z Arménska, pôsobiaci na Stredoeurópskej univerzite v Budapešti, predniesol referát *The power of civil society: comparative analysis of the role of civil society in the democratic breakthroughs in the Central and East European countries (Sila občianskej spoločnosti: porovnávací analýza úlohy občianskej spoločnosti v demokratických zmenách v stredo- a východoeurópskych krajinách)*, v ktorom porovnal pády komunistických režimov v jednotlivých krajinách východnej Európy. Príspevok maďarského historika Istvána Pappa z Historického archívu maďarskej Štátnej bezpečnosti s názvom *The depiction of the Velvet Revolution in the main Hungary papers (Zobrazenie Nežnej revolúcie v najdôležitejších maďarských novinách)*, ukončil prvý blok, pričom autor v ňom sumarizoval postoje najznámejších maďarských denníkov k udalostiam v Československu. Bodku za prvým blokom urobila diskusia, ktorá sa venovala problémom, ktoré vyplynuli z prednesených príspevkov.

Referátom Jána Hučka zo Slovenského národného archívu *Novembrové udalosti v archívnych dokumentoch volených orgánov ÚV KSS uložených v SNA*, sa otvoril druhý blok *Pramene k Novembru 1989*, v ktorom sa mu podarilo zrekonštruovať postoje slovenských komunistov k udalostiam, ktoré sa v tom čase v Československu odohrávali. Po ňom vystúpil James Krapfl, z McGill University v Montreale, v Kanade. S príspevkom *Using of Flyers, Bulletins and Collective Proclamations of 1989 for the Analysis of Popular Mentalities in a Revolutionary Situation (Používanie letákov, bulletinov a korporatívnych vyhlásení z roku 1989 pre výskum ľudových men-*

talit v revolučnej situácii) predstavil svoje poznatky, nadobudnuté počas štúdia v českých a slovenských archívoch, ktoré sú zhrnuté v jeho monografii, ktorá vyšla aj na Slovensku roku 2009. S ďalším referátom *Princíp národnej identity a slovenskej suverenity v dokumentoch „Nežnej revolúcie“* vystúpil historik Peter Mulík zo Slovenského historického ústavu Matice slovenskej. Zaoberal sa v ňom otázkou, ako známi lídri Nežnej revolúcie na Slovensku pristupovali k otázke slovenskej štátnosti. Druhý blok zavŕšil príspevok Petra Jaška z Ústavu pamäti národa s názvom *Pád komunizmu v (česko)slovenskej dobovej tlači*, kde autor analyzoval články, ktoré prinášala v revolučných dňoch slovenská dobová tlač, najmä denníky *Pravda, Práca a Smena*.

Záverečný tretí panel prvého dňa konferencie, *Domáca situácia a akcie v novembri 1989* sa začal referátom českého historika Petra Blažeka z Ústavu pro studium totalitních režimů s názvom *Opozice a pád komunistického režimu v Československu v roce 1989*. Zhrnul v ňom aktivity protikomunistickej opozície v roku 1989. Milan Novotný z Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave predniesol v príspevku *November 1989 na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave (Príprava a priebeh protestného pochodu 16. 11. 1989)* svoj pohľad ako aktívneho účastníka a pamätníka na pochod študentov v Bratislave 16. novembra 1989, ktorý sa, trochu nezaslúžene, dostal do tieňa pražských udalostí, ktoré nasledovali o deň neskôr v Prahe. Postoj a aktivity cirkvi na Slovensku rozobral vo svojom referáte *November 1989 a cirkev na Slovensku* historik Patrik Dubovský z Ústavu pamäti národa. Po krátkej prestávke pokračovala konferencia príspevkom Lubomíra Morbachera z ÚPN *November 1989 – konšpiračné teórie a skutočnosť*, v ktorom sa autorovi podarilo vyvrátiť viaceré konšpiračné teórie, ktoré sa viažu k Nežnej revolúcii. Ďalší pracovník ÚPN – Jerguš Sivoš vystúpil s referátom *Činnosť XII. správy ZNB v období od novembra 1989 do februára 1990*, v ktorom podal prehľad činnosti ŠtB na Slovensku v záverečnom období jej pôsobenia. Program tretieho panelu a zároveň aj prvého dňa konferencie bol ukončený príspevkom Jána Bobáka zo Slovenského historického ústavu Matice slovenskej *Matica slovenská v procese formovania občianskej spoločnosti v rokoch 1988 – 1990*. Autor sa v ňom zamerl na činnosť popredných funkcionárov Matice v záverečnom období normalizácie, ako aj na jej postupnú transformáciu a vnútornú očistu od komunizmu. Po treťom paneli sa otvorila bohatá diskusia, kde sa diskutéri najviac venovali príspevku o konšpiračných teóriách.

Konferencia pokračovala aj na druhý deň. Štvrtý panel s názvom *Tajné služby a ich archívy k novembri 1989* otvorili nemeckí historici Andreas Petter a Joachim Häußler pracujúci v BStU (Úrad spolkového splnomocnenca pre dokumenty Stasi), ktorí predstavili činnosť Stasi na základe rekonštruovaných skartovaných dokumentov v Nemecku, pričom s využitím najmodernejšej techniky dosiahli pozoruhodné výsledky. Referát bol cenný aj preto, že praktická rekonštrukcia skartovaných dokumentov bola súčasťou videoprojekcie, ktorá bola súčasťou ich prezentácie. Príspevok mal názov *Reconstructing Shredded Stasi files – History, Results and Methods of a Special Archival Task (Rekonštrukcia skartovaných dokumentov Stasi – dejiny, výsledky a metódy Zvláštnej archívnej správy)*. Podobnej problematike sa venoval aj Gábor Strešňák z ÚPN v príspevku *Skartácie materiálov ŠtB*, ktorú aplikoval na slovenské pomery, pričom sa nevyhol smutne známej skartácie materiálov po páde režimu, ako aj politickému pozadiu bezprostredných ponovembrových udalostí. Ďalší referát predniesol Valeri Katzunov z Bulharska s názvom *The transformation of the Secret Services in Bulgaria after November, 11th, 1989 (Transformácia štátnej bezpečnosti v Bulharsku po 11. novembri 1989)*. Vo svojom príspevku analyzoval adaptáciu bulharskej komunistickej tajnej služby na nové politické pomery. Štvrtý panel uzavrel Nemeck Andreas Petter príspevkom *The Archives of the Federal Commissioner for Stasi Records as a Heritage of the Peaceful Revolution in Germany (Archívy Úradu spolkového splnomocnenca pre dokumenty Stasi a posolstvo pokojnej revolúcie v Nemecku)*, kde predstavil spôsob a náplň práce nemeckej organizácie, venujúcej sa dejinám nemeckej komunistickej tajnej služby.

Záverečný piaty panel sa začal referátom Jozefa Beňa z Právnickej fakulty Univerzity Komenského s názvom *Od „trojčedinej“ Ústavy ČSSR k „čistej“ Ústave Slovenskej republiky*, v ktorom sa venoval prácam a návrhom na podobu pôvodnej československej federálnej a neskôr už iba čisto slovenskej Ústavy. Natália Petranská-Rolková z Národnej rady Slovenskej republiky priblížila vo svojom príspevku *Proces demokratizácie slovenského a federálneho parlamentu a cesta k slobodným voľbám v roku 1990* cestu a transformáciu parlamentu od komunizmu k demokracii. Igor Uhrík, Slovák žijúci v USA v referáte *Ponovembrový proces politickej a národnej emancipácie Slovenska v medzinárodnom kontexte* ozrejmil niektoré súvislosti ohľadom ponovembrovej pozície Slovenska na zahraničnopolitickej scéne, a tiež otázku postoja veľmoci k slovenskej štátnej samostatnosti po páde komunizmu vo východnej Európe. Príspevok Roxany Radu zo Stredoeurópskej univerzity v Budapešti *The lustration Debate, the media and democracy: 20 years after the demise of communism (Debata o lustráciách, médiá a demokracia: 20 rokov po páde komunizmu)* prezentoval pohľad médií na pád komunizmu cez uhol lustrácií s časovým odstupom 20 rokov, ktorým sa ukončil druhý deň konferencie, ako aj samotná konferencia.

Rokovacím jazykom konferencie bol, vzhľadom na prítomnosť aktívnych zahraničných účastníkov, anglický jazyk. Zabezpečené bolo simultánne tlmočenie. Konferencia sa stretla so záujmom verejnosti i médií. Jednotlivé výstupy vo forme štúdií, budú súčasťou zborníka.

Michal Babál

ODBORNÝ SEMINÁR NA CESTE K MODERNEJ ŽENE

Historický ústav SAV v spolupráci so Sekciou pre rodové štúdie Slovenskej historickej spoločnosti zorganizoval 8. decembra 2009 interdisciplinárny seminár o formách spoločenského uplatňovania žien v minulosti. Prezentoval výsledky najnovších výskumov v rámci projektu *Možnosti profesijnej a spoločenskej realizácie žien v moderných dejinách* (grant VEGA č. 2/7181/27, pod vedením Gabriely Dudekovej). Koncepcia seminára nadväzovala na konferenciu o profesiách z pohľadu gender history, ktorá sa konala v novembri 2008.

Prvé dva bloky sa venovali vybraným fenoménom 19. a 20. storočia, ktoré predstavovali rodové vzťahy z hľadiska transformácie tradičnej spoločnosti na modernú a osobitne v podmienkach totalitnej politiky, na príklade empirických štúdií. Daniel Hupko analyzoval osobné pramene dvoch aristokratických z rodu Pálffyovcov. Upozornil, že napriek odlišným modelom manželského zväzku (na jednej strane dáma bez detí, venujúca sa len manželovi, dobročinnosti a psím miláčikom, na druhej strane jej priateľka s početným potomstvom) sa obe ženy považovali predovšetkým za reprezentantky muža a nezdôrazňovali svoje odborné vzdelanie. Muzikologička Jana Lengová sa zaoberala bratislavskými hudobníčkami na prelome 19. a 20. storočia a ich spoločenskou akceptáciou. Kým povolanie speváčky, klaviristky či učiteľky hudby sa v meštianskom svete etablovalo, kompozičná („tvorivá“) oblasť sa pokladala za doménu mužov a napr. operné diela žien bývali uvedené pod mužským pseudonymom. Diskusia vyzdvihla, že hoci ženy boli vo sfére hudby počuteľné aj viditeľné, z historického kánonu vypadli – nielen ako „neslovenské“ alebo „neplebejské“ (ako v prípade prešporských hudobníčok), ale aj kvôli nadradovaniu politických dejín nad kultúrne (D. Kodajová). Germanistka Blanka Mongu sa zamerala na obraz modernej ženy vo fejtónoch medzivojnovvej tlače. Všimla si mediálne konštrukty „československej ženy“ stotožňovanej s Pražankou, ktorá bola podľa časti českej tlače športujúca, učená, praktická, spolupracujúca s mužom. Bratislavčanka na rozdiel od nej reprezentovala len Slovensko. Bratislavská nemecká tlač vytvárala prototyp modernej ženy často z porovnávaní s Viedenchankou. Dobové dis-

kusie o fyzických možnostiach žien, o „vhodných“ športových disciplínach, ktoré mali vylúčiť boj a stret aktérok, ako aj fotografické ukážky niekdajšieho sexappealu predstavil historik športu Igor Machajdik. Referát etnologičky Moniky Vrzgulovej o reflexii ženskosti v extrémnych životných podmienkach pod tlakom politického režimu vychádzal zo životopisných naratívnych interview so ženami, ktoré prežili holokaust. Zobrazovaním žien v socialistickej vizuálnej kultúre 50. rokov sa zaoberal príspevok kunsthistoričky Jany Oravcovej, upozorňujúci na prepojenie systému reprezentácií s politickými záujmami.

Tretí blok seminára sa zamerával na súčasné smerovanie výskumu rodovej problematiky a na koncepciu pripravovanej kolektívnej monografie. Významná česká sociologička Hana Havelková zaujala referátom o spôsoboch výskumu genderového modelu za socializmu. Informovala o rozsiahlom projekte, ktorý na základe analýz dokumentov komunistickej strany, literatúry, filmu, sociologických a psychologických odborných rozpráv, ako aj biografických rozhovorov prehodnotil schému „režim verzus ženy“ a navrhol novú periodizáciu z genderového hľadiska. Bod obratu pritom predstavoval pokles pôrodnosti v 60. rokoch, s ktorým režim nerátal a musel naň reagovať. Aj v období socializmu pokračovali dva paralelné typy diskurzov o rodových vzťahoch – tradičný konzervatívny aj emancipačný. Časť disentu sa vracala k meštianskym ideálom, „limitovanej emancipácii“, prípadne k vytváraniu nových genderových stereotypov.

V poslednej časti podujatia predstavili spoluautorky rozpracovanej kolektívnej monografie (G. Dudeková a kol.: *Na ceste k modernej žene. Kapitoly z dejín rodových vzťahov na Slovensku*) jej štruktúru a základné závery. Prvá kapitola sa venuje „ideálnemu obrazu“ – normám mužskosti a ženskosti v tradičnej a modernej spoločnosti na príkladoch výchovy aristokriatiek, zobrazovania žien v literatúre a maliarstve, rozpráv o poslaní vzdelaných žien atď. (závery z nej prezentovali T. Lengyelová a G. Dudeková). Druhá kapitola o emancipácii žien vo vzdelávaní, spolkom a politickom živote si všima koexistenciu noriem a praxe v období modernizácie. Obzvlášť vyzdvihuje model moderného národa z rodovej optiky a konštruovanie rôznych práv a povinností pre mužov a ženy. Jednotlivé národné projekty síce otvárali ženám cestu k vyššiemu vzdelaniu aj do verejnej sféry, ale zároveň zdôrazňovali diferencie medzi pohlaviami a tým legitimovali sociálne hierarchie a politickú nadvládu (E. Mannová). Ďalšia časť publikácie charakterizuje genderovo špecifické sociálne a právne postavenie žien od zemianok 18. storočia po zamestnané ženy v reálnom socializme (G. Dudeková). Kapitoly o „ženských profesiách“ opisujú všeobecné podmienky vzdelávania a reálneho profesijného uplatnenia – okrem iného zdravotníčok, slúžok, učiteľiek, právničiek, literátok, maliarok a sochárok – ako aj príklady konkrétnych osudov vybraných osobností, napr. prvej slovenskej lekárky či farárky (D. Kodajová). Ukazuje sa, že najdôležitejším faktorom na ceste spoločenského a profesijného zrovnoprávňovanie žien je úroveň demokratizácie a sekularizácie spoločnosti. Spomínaná monografia o transformáciách genderových vzťahov a o podmienkach spoločenskej realizácie žien v mimoriadne širokom tematickom a chronologickom zábere – od 17. do 20. storočia – bude publikovaná ešte v tomto roku.

Elena Mannová

MEDZINÁRODNÁ KONFERENCIA ČESKÉ, SLOVENSKE A ČESKOSLOVENSKE DEJINY 20. STOLETÍ

V dňoch 23. – 24. marca 2009 sa v priestoroch Filozofickej fakulty Univerzity v Hradci Králové uskutočnil už piaty ročník konferencie mladých vedeckých pracovníkov *České, slovenské a československé dejiny 20. století*. Hlavným organizátorom podujatia bol Historický ústav Filozofickej fakulty Univerzity Hradec Králové. Konferencia už tradične nemá užšie vymedzenú

tému, jednotlivé referáty preto vždy zahŕňajú široké spektrum rôznych tém a oblastí – hospodárske a politické dejiny, dejiny medzinárodných vzťahov, menšinovú problematiku, regionálne dejiny, oral history, kultúrne aj náboženské dejiny a v neposlednom rade stále väčší priestor dostáva aj historiografia a teória historickej vedy. To je dôvod, prečo sú jednotlivé prezentácie zoradené do tematických blokov.

Tento ročník konferencie zahŕňal jeden blok hospodárskych dejín, politických dejín, teoretický blok, časť venovanú kultúrnym dejinám, dva bloky sociálnych dejín a dve časti venujúce sa Československu v európskych súvislostiach. Konferencia tradične láka pomerne vysoký počet účastníkov a preto sa uskutočňuje vždy v dvoch prednáškových miestnostiach, kde prebiehajú dva bloky prednášok súčasne. Vzhľadom k tejto skutočnosti môžeme spomenúť len niektoré, najpodnetnejšie a najzaujímavejšie prezentácie. Medzi tie nepochybne patrila prezentácia Jakuba Rákosníka (FiF Univerzita Karlova) *Velká hospodářská krize 1929-34 - interpretační přístupy v historiografii*, už len preto, že sa venovala aktuálnej téme hospodárskej krízy a možnosti jej historického spracovania. K téme, ktorá je po roku 1989 mimo historického záujmu, sa vrátil Martin Ďurišin (FiF Prešovská univerzita) v prednáške *Štátoprávny charakter Slovenskej republiky rád 1919*. Zdeněk Doskočil (Ústav soudobých dejín, Akademie věd ČR) v prednáške *Železná opona musí zmiznúť. Okolnosti návratu Gustáva Husáka do politického života v březnu 1968 na základe nových archívnych prameňov* objasnil slabo spracované obdobie života Gustáva Husáka, v ktorom sa budúci normalizátor prejavoval ako horlivý prívrženec reformného procesu. V rámci bloku o historiografii a teórii historickej vedy Vítězslav Sommer (Ústav pro studium totalitních režimů, Praha) v príspevku *Stranická historiografie a první fáze destalinizace v Československu* zaujímavým spôsobom načrtnol vplyv zmien po roku 1956 na fungovanie ideologickej inštitúcie historického výskumu, akou nepochybne bol Ústav dejín KSČ. Ján Jakubík (FHV Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica) odprednášal príspevok týkajúci sa percepcie Maďarska na stránkach *Historického časopisu* v dogmatickom období 50. rokov. Richard Pavlovič (Štátny archív v Prešove, pobočka Svidník) prítomných oboznámil so smutným a nedôstojným osudom slovenských okresných archívov v rokoch 1944 – 1989. Blok zaoberajúci sa historiografiou bol ukončený diskusiou o spôsobe a oprávnenosti používania pojmu československé dejiny, čo je problém, ktorý si zaslúži podrobnejšiu analýzu, ktorá by bez ohľadu na zaužívané kliše zodpovedala otázku o vhodnosti alebo nevhodnosti používania tohto pojmu. Špeciálnu zmienku si zaslúžia kvalitné prezentácie doktorandov Katedry histórie, Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela. Alica Kurhajcová analyzovala funkciu verejných priestorov počas osláv v stredoslovenských mestách v rokoch 1900 – 1914. Miron Breznoščák na vybraných mestách na strednom Slovensku fundovane opísal problémy budovania štátnej správy a postoj Slovákov k vzniku Československa v prvých mesiacoch existencie prvej republiky. K veľmi zaujímavým a podnetným patrila aj prednáška Pawła Ukielskeho (Múzeum Varšavského povstania) venovaná príčinám rozpadu Československa v roku 1993. Autor rozpad štátu vysvetlil zánikom interných a externých tlakov, ktoré počas predchádzajúcich 80 rokov spôsobovali výhodnosť udržania Československa v porovnaní s inými eventualitami.

Hradecká konferencia ukázala, že výskum dejín československého 20. storočia je pre mladých historikov stále zaujímavý. Týmto spôsobom sa do historického výskumu dostávajú nové témy a metodologické prístupy, ktoré prispievajú k poznaniu rôznych aspektov života obyvateľov územia bývalého Československa v turbulentnom 20. storočí. Na koniec treba spomenúť, že záštitu nad konferenciou prevzalo veľvyslanectvo SR v Českej republike a Československá komisia historikov.

Adam Hudek

LE RELAZIONI INTERNAZIONALI NELL'ALTO MEDIOEVO (MEDZINÁRODNÉ VZŤAHY V RANOM STREDOVEKU)

Medzinárodné vzťahy sú dynamickou súčasťou nielen našej, ale aj stredovekej spoločnosti. Konflikty, ekonomický rozvoj či snaha o stabilizáciu politickej situácie vytvárali v stredoveku zaujímavú sieť medzinárodných vzťahov. Práve tejto problematike sa venoval už 58. ročník konferencií, ktoré usporadúva organizácia Il Centro italiano di studi sull'alto medioevo (CISAM) v talianskom meste Spoleto.

Organizácia vznikla roku 1952 na podnet prof. Giuseppeho Erminiho a následne roku 1953 začal prvý súbor prednášok, ktorý sa každoročne opakuje v prvý štvrtok po Veľkej noci. LVIII. ročník pripadol na 8. – 12. apríl roku 2009. Zastúpenie mali Anglicko, Francúzsko, Grécko, Nemecko, Rakúsko, Španielsko a samozrejme Taliansko. Bohatý program obsiahol obdobie neskorej antiky až po 12. storočie, z geografického hľadiska sa dotkol najmä západných krajín, Byzancie a Rusi. Území Uhorska a Poľska sa prednášajúci dotkli len okrajovo.

Medzinárodné vzťahy sú komplikovanou témou, na ktorú sa dá pozerat' z rôznych uhlov pohľadu. Aj prednášky, ktoré odzneli v priebehu piatich dní priniesli dvadsaťpäť nových aspektov. Mohli by sme ich rozdeliť do dvoch skupín. Jedna približovala najmä politickú situáciu v jednotlivých krajinách a ich medzinárodné vzťahy, pričom sa opierala najmä o politické, právne či ekonomické podmienky v danej krajine. Druhá skupina prednášok sa zameriavala viac na prostriedky, ktoré boli využívané pri riešení týchto vzťahov – manželstvo, misie, poslovia, dary, spôsoby komunikácie.

Množstvo príspevkov neumožňuje detailne rozanalyzovať problematiku, ktorou sa aktéri zaoberali, preto ich len načrtnem. Po zahájení konferencie prihovorom prof. Enrica Menestò, prezidenta organizácie CISAM, nasledovala otváracia prednáška Antonia Padoa Schioppa o probléme medzinárodného práva v ranom stredoveku. V právnickej sfére, ale v období neskorej antiky, zostal aj Salvatore Puliatti, ktorý predniesol svoj príspevok ešte v ten deň spolu s Paolom Desiderim a Claudiou Moatti. Odborníci na neskorú antiku poskytli poslucháčom viaceré pohľady, najmä zo strany Rímskej ríše k vonkajším elementom. Väčšiu pozornosť venovali jej prístupu k barbarom z hľadiska vojen, obchodu a migrácie.

Nasledujúci deň bol venovaný najmä prostriedkom, ktoré zohrávali dôležitú úlohu v komunikácii a vo vzťahoch medzi jednotlivými krajinami. Vo svojich prejavoch sa Régine Le Jan, Janet L. Nelson a Paolo Cammarosano sústredili na dôležitosť sobášnej politiky, diplomatických darov a písomnej komunikácie v ranom stredoveku. Cécile Morrisson analyzovala pohyb byzantských mincí mimo územia Byzancie. Okrem nich prezentovali svoje príspevky aj Francois Bougard, ktorý sledoval úlohu pápežstva v medzinárodných vzťahoch od pontifikátu Gregora I. Veľkého až po Jána VIII. Posledná prednáška, ktorá v tento deň odznela, bola o formovaní hraníc v ranom stredoveku. Jej autorom bol Walter Pohl a okrajovo sa dotýkala aj nášho územia.

Tretí deň priniesol až na výnimku prednášky Claudie Storti, ktorá sa zaoberala germánskym zákonodarstvom, náčrty medzinárodnej politiky rôznych krajín. Ian Wood priblížil situáciu na Britských ostrovoch v období od vlády Aethelberta po vládu Offu. Luis A. Garcia Moreno objasnil problematiku situácie na Pyrenejskom polostrove v 7. storočí. Nasledujúce dve prednášky sa venovali oblasti dnešného Nemecka a Francúzska. Bernd Schneidmüller sa zameriaval na stretnutia a diplomaciu medzi panovníkmi rozdelenej Franskej ríše v období od 9. do 11. storočia. Takisto úzko vymedzenú tému analyzoval Hagen Keller, keď sa vo svojej prednáške venoval Otovskej dynastii a jej vzťahu k ostatným kráľovstvám, ktoré boli znovu obnovené po rozdelení Franskej ríše. Prierez vzťahov Benátok a Byzancie na záver dňa ponúkol Antonio Carile.

Štvrtý deň otvoril Jonathan Shephard, ktorý analyzoval funkciu diplomatov, ale aj riešenie sporov nediplomatickým spôsobom. Nasledujúce prednášky prezentované Petrom Schreinerom, Telemachom Loungisom, Evangelom Chrysosom, Albertom Albertim sa zaoberali najmä otázkami Byzancie a jej vzťahmi nielen so západnou Európou, ale aj s Rusou. Záver dňa, sprevádzaný Paolom Costom, bol venovaný arabskému svetu a tomu, ako prispel stredovekej Európe na poli kultúrnom, vedeckom a technologickom.

Posledný piaty deň prednášajúci Enrico Morini, Michael Borgolte a Gabriel Martinez Gros sa venovali relikviám a ich prenášaní z Orientu na Apeninský polostrov, vyslancom, poslom i cestopisom, ktoré boli v tomto období napísané. Konferenciu uzavrel Gabriel Martinez-Gros skrátenou prednáškou o vzťahoch s arabským svetom.

Po každom súbore prednášok nasledovala aj diskusia ku konkrétnym príspevkom. Tá sa viedla viac v rovine komentárov, prípadne vysvetlení niektorých nejasností. Málokedy však dochádzalo k priamej konfrontácii. Výraznejšiu diskusiu vyvolal príspevok Waltera Pohla o nesprávnom pohľade na funkciu *limes romanus*. Najčastejšie boli pripomienkované nezrovnalosti v prekladoch prameňov z úst filológov.

Konferencia v konečnom dôsledku priniesla množstvo nových informácií. Hlavne by som poukázala na prednášky, ktoré sa týkali prostriedkov zohrávajúcich v medzinárodných vzťahoch dôležitú úlohu.

Takisto treba vyzdvihnúť celkovú organizáciu konferencie, ochotu prednášajúcich zodpovedať otázky aj mimo diskusií a záujem o mladých poslucháčov. Zároveň by som poukázala aj na vysokú účasť nielen odborníkov, ale aj nadšencov pre históriu. Súčasťou tohto podujatia bola okrem vedeckých postrehov prostredníctvom prednášok aj ponuka knižných noviniek a informácií z oblasti informačných technológií. 58. ročník konferencie CISAM v plnej miere splnil očakávania a zachoval si svoj štandard.

Eva Sekerešová

VEDECKÁ KONFERENCIA S MEDZINÁRODNOU ÚČASŤOU *ŽIVOT V SLOVENSKEJ REPUBLIKE. SLOVENSÁ REPUBLIKA OČAMI MLADÝCH HISTORIKOV IX.*

V dňoch 13. – 15. 4. 2010 sa v Považskej Bystrici na pôde obvodného úradu konala vedecká konferencia s medzinárodnou účasťou, ktorej hlavnou témou bol *Život v Slovenskej republike 1939 až 1945*. Podujatie sa konalo ako 9. ročník cyklu konferencií nastupujúcej generácie historikov pod spoločným názvom *Slovenská republika očami mladých historikov*. Tri ostatné ročníky sledovaneho cyklu konferencií poriada Ústav pamäti národa v spolupráci s rôznymi ďalšími inštitúciami. Spoluorganizátorom predmetného ročníka bola Fakulta sociálno-ekonomických vzťahov Trenčianskej univerzity A. Dubčeka. Záštitu nad ním prevzal minister obrany Ing. J. Baška, ktorý sa osobne zúčastnil otvorenia konferencie. Každý ročník je venovaný určitému obdobiu alebo téme z dejín Slovenskej republiky 1939 – 1945. Témou konferencie v Považskej Bystrici boli rôzne podoby života, respektíve každodennosť v podmienkach slovenského štátu.

Podobne ako v predchádzajúcich ročníkoch aj na sledovanej konferencii bola hlavná téma rozdelená do niekoľkých tematických okruhov. Niektoré sa pravidelne opakujú a ďalšie vychádzajú z aktuálnej ústrednej témy. Tento raz pozostávali z piatich okruhov: politika a spoločnosť, armáda, žandárstvo a Hlinkova garda, školstvo a kultúra, cirkev a hospodárstvo. V rámci jednotlivých okruhov účastníci pripravili široký záber príspevkov z celonárodných a najmä z regionálnych dejín. Niektoré prednášky zachytávali aj širšie medzinárodné súvislosti. Účastníci prišli z vedeckých a odborných historických pracovísk väčšiny regiónov Slovenska. Medzinárodný rozmer kon-

ferencie predstavovali účastníci z českých krajín a Ukrajiny. Jadro účastníkov už tradične tvorí skupina historikov, ktorí pred deviatimi rokmi prišli s ideou cyklu konferencií. V súčasnosti už títo historici patria skôr ku strednej generácii. V ostatných ročníkoch vystupujú na konferenciách aj príslušníci starších ročníkov historickej obce. Zároveň na tohtoročnom podujatí vystúpila aj početná skupina predstaviteľov najmladšej generácie historikov, čo treba privítať. Vzhľadom na uvedené skutočnosti sú pre daný cyklus konferencií charakteristické značné rozdiely v obsahu a kvalitatívnej úrovni príspevkov. Tento jav je však pochopiteľný, lebo jedným z hlavných zámerov celého cyklu bolo vytvoriť podmienky, aby mladí historici mali priestor na prezentáciu výsledkov svojho výskumu a aby tak povediac „ukázali čo vedia“. Viacerí skutočne preukázali perspektívu do budúcnosti. Táto aj predošlé konferencie tiež potvrdili, že kvalita príspevku nemusí byť priamoúmerná veku autora. Ďalším charakteristickým znakom predmetného cyklu konferencií je veľká názorová pestrosť a prezentácia koncepcií, ktoré vyvolávajú v historickej obci rôznorodé reakcie. V ostatných ročníkoch sa názorová pestrosť ešte prehĺbila zastúpením autorov zo stále širšieho názorového spektra, čo je pre historickú vedu prínosné.

Vzhľadom na veľký počet príspevkov je rokovanie konferencie každoročne rozdelené do troch dní. V aktuálnom ročníku bol prvý deň venovaný tematickému okruhu politika a spoločnosť. Keďže pôvodnou témou konferencie bola každodennosť, neskôr čiastočne posunutá do všeobecnejšej polohy život v Slovenskej republike, príspevky tematicky oscillovali v širšej škále prístupov. Do rámca každodennosti možno zaradiť príspevky na tému voľný čas v meste (M. Pekár), reklama v malomeste (M. Kmeť), cestovanie do zahraničia (P. Kubík), život Slovákov na obsadených južných územiach (J. Mitáč), sociálno-politická situácia na severnom Spiši a hornej Orave (J. Lepiš) a čiastočne aj administratívne formy boja proti alkoholizmu (P. Sokolovič). Všeobecnejší charakter mali témy ústavná starostlivosť (J. Vicen), sčítanie ľudu roku 1940 (P. Tišliar), sociálno-ekonomické aspekty „slovakizácie“ slovenskej spoločnosti (Y. Rogovyy), filosemitizmus u Dr. V. Tvrdeho (J. Stráska), predstavitelia justice (R. Maník). Niektoré z prednášok tohto aj ďalších tematických okruhov odzneli v zastúpení alebo sa objavujú až v podobe štúdií v záverečnej publikácii.

Druhý deň odzneli prednášky k tematickým okruhom armáda, žandárstvo, Hlinkova garda a školstvo a kultúra. Historici dejín ozbrojených zložiek orientovali svoje príspevky prevažne na problematiku každodennosti. Konkrétne išlo o témy každodenný život slovenských vojakov na východnom fronte (P. Mičianik), každodenný život slovenských vojakov v nemeckom zajatí (B. Kinčok), život slovenských dôstojníkov v zázemí (P. Jašek), vplyv vojenských jednotiek na život v Považskej Bystrici (K. Janas), každodenný život partizánskej obce (M. Lacko), život vo vojenských väzniciach a trestniciach (P. Marciš), úloha Hlinkovej gardy v živote obyvateľstva Považskej Bystrice (S. Tomanová), vplyv Hlinkovej gardy na život v Krupine po potlačení Povstania (A. Hruboň), život nemeckých žandárov po vyhlásení Povstania (B. Súdny). Širší záber mala prednáška I. Baku o úlohe brannej výchovy, organizovanej ministerstvom obrany. Príspevky z oblasti školstva a kultúry boli väčšinou koncipované vo všeobecnejšej rovine a niektoré zasiahli aj do medzinárodných vzťahov. Platilo to v prípade témy nemecká kultúrna politika na Slovensku (M. Schvarc – E. Hallon), niektoré otázky slovenského stredného školstva (V. Kárpáty), spolkový život na príklade Slovensko-chorvátskej spoločnosti (M. Jarinkovič), kultúra ako jedna z dimenzií spoločenského života (M. Ďurkovská). Na užšie témy sa orientovali príspevky školstvo hornej Oravy (M. Garek), školstvo a kultúra na inkorporovanom území Spiša (M. Majeriková) a antisemitské filmy v protektorátnych kinách (P. Suk).

Počas tretieho záverečného dňa konferencie vystúpili účastníci s prednáškami na tému cirkev a hospodárstvo. Problematika cirkevného života bola proporcionálne zhodnotená zástupcami, či dokonca mladými kňazmi, troch hlavných kresťanských cirkví. Chýbala však prednáška zo života ťažko postihnutej židovskej náboženskej obce, čím by tematický okruh nadobudol úplne nový

rozmer. Konkrétne odznali témy náboženský život gréckokatolíkov (P. Borza – D. A. Mandzák), vplyv Apoštolskej administratúry a biskupa J. Čárskeho na život v Prešove (R. Lipták) a spolková činnosť evanjelickej mládeže (P. Račko). Osobitné postavenie mali príspevky o Slovenskej katolíckej akadémii (L. Horník) a o úlohe cyrilo-metodského kultu (M. Hetényi – P. Ivanič). „Popoluškou“ konferencie bola podobne ako v predošlých rokoch oblasť hospodárskych dejín, zaradená napriek svojmu kľúčovému významu až na záver trojdňového rokovania. Málopočetná skupina hospodárskych historikov sa v ostatných rokoch rozrástla o niekoľko perspektívnych odborníkov, z ktorých väčšina sa zúčastnila konferencie. Vzhľadom na šírku a význam hospodárskych dejín však počet mladých adeptov stále zaostáva. Prednesené príspevky sa týkali problému každodennosti, ako aj všeobecnejších tém z hospodárskeho života slovenského štátu. Materiálnu úroveň života obyvateľov Slovenskej republiky hodnotil M. Sabol, vplyv pozemkovej reformy na život východného Slovenska H. Hrehor, hospodárske vzťahy a pracovnú migráciu medzi Slovenskou republikou a protektorátom P. Mičko a pôsobenie Obchodnej a priemyselnej komory v Prešove M. Kubuš.

Konferencia *Život v Slovenskej republike* splnila vo viacerých smeroch vytýčené zámery, najmä pokiaľ sa týka doteraz málo frekventovanej a na poli medzinárodnej historiografie žiadanej problematiky každodennosti. Odbornú úroveň a odozvu konferencie by však napomohla väčšia účasť odborníkov a laickej verejnosti, osobitne z radov mládeže. Nedostatočný záujem sa už na Slovensku dlhodobo stáva chronickou chorobou významných vedeckých podujatí. Vzhľadom na pestrosť názorových prístupov sa na sledovanej konferencii očakávala bohatá diskusia. Väčšiu polemiku však vyvolali iba niektoré témy, napríklad rôzne pohľady na úlohu a charakter partizánskeho hnutia alebo určité problémy hospodárskych dejín, čo potvrdzuje ich často prehliadaný význam. Organizátori dlhodobého cyklu konferencií z dejín Slovenskej republiky 1939 – 1945 plánujú na budúci rok uzavrieť a ukončiť cyklus jubilejným desiatym ročníkom, ktorý by mal mať syntetizujúci charakter.

Eudovít Hallon

NEMOC, NEDUH, CHOROBA. PACIENTI A ZDRAVOTNÍ PERSONÁL V DĚJINÁCH

V dňoch 22. – 23. apríla 2010 sa v Pardubicích konalo už tradičné bienále organizované Ústavom historických vied Filozofickej fakulty Univerzity v Pardubicích v spolupráci s Východočeským múzeom. Tematikou už v poradí šiesteho bienále bola pútavá téma *Nemoc, neduh, choroba. Pacienti a zdravotní personál v dějinách*. Rokovanie prebiehalo v nádherných priestoroch renesančného perštejnského zámku.

Seminár otvorila M. Lenderová úvodným príhovorom. Úvodné referáty odznali v rámci okruhu *nemoci ako témy odborného lekárskeho diskurzu*, v ktorom sa ako v prvá poradí predstavila veľmi pútavým príspevkom D. Tinková z Ústavu českých dejín FF UK (Praha) o poňatí a systéme nemoci medzi renesanciou a 19. storočím. Imagináciou nemoci a utváraním učeneckej komunity v českom prostredí raného novoveku sa zaoberala vo svojom referáte L. Storchová z Filozofického ústavu AV ČR. Tematický blok ukončil diskusným príspevkom D. Tomíček (Katedra histórie FF UJEP a Ústav dejín lekárství a cizích jazyků 1. LF UK Praha) o more a lekárskej literatúre neskorého stredoveku. Ďalší blok s tematikou *detstva a nemoci* otvorila svojím príspevkom o detskej chorobe v zrkadle medzivojnového práva Š. Špeciánová (Ústav dejín lekárství a cizích jazyků LF UK). M. Halířová z Východočeského múzea sa zaoberala konceptom detskej abnormality v 19. storočí. Celý poludňajší blok sa venoval tematike starostlivosti o chorých a zdravotníckeho personálu. Blok začal príspevkami od troch prednášajúcich z Ústavu dejín lekárství a cizích

jazykú 1. LF UK z Prahy, diskusným príspevkom L. Hlaváčkovej o pokuse školenia ošetrovateliek v pražskej všeobecnej nemocnici v 40. rokoch 19. storočia a téme lekári a pacienti v starom Egypte sa venoval E. Strouhal. O prípadoch vrodených vád lebky na kostrových pozostatkoch v neskoršej dobe kamennej na strednej Morave referovala A. Pankowská. Nasledujúce príspevky sa zaoberali zdravotnou starostlivosťou v stredoveku. Túto problematiku sledovala na príklade života sv. Alžbety Uhorskej K. Nádaská z Katedry slovenských dejín FF UK v Bratislave. O teoretickej a praktickej recepcii nemoci vo vrcholnom stredoveku predniesla svoj príspevok K. Čadková z Ústavu historických vied FF v Pardubiciach. Pacientom a zdravotníckemu personálu bratislavskej nemocnice milosrdných bratov v ranom novoveku sa venovala I. Kušniráková z Historického ústavu SAV (HÚ SAV). Zdravotnú starostlivosť na dvore palatína Mikuláša Esterházyho v 17. storočí prezentovala D. Duchoňová (HÚ SAV). Posledný príspevok prvého rokovacieho dňa uzavrela so svojou prednáškou o morovej epidémii v roku 1831 na západnom Slovensku M. Dobrotková z Katedry histórie FF Trnavskej univerzity v Trnave.

Druhý rokovací deň pozostával z troch tematických okruhov. Prvý sa venoval *medikalizácii prirodzenosti a sociálne konštruovanej nemoci*. V úvodnom bloku odzneli štyri prednášky, prvá od J. Ratajovej (Ústav dejín UK a Archiv UK Praha) o láske ako nemoci v českej literatúre 16. a 17. storočia. J. Seidl (Fakulta humanitných štúdií UK Praha) prezentoval svoje závery ohľadom názorov na pôvod homosexuality a ich inštrumentalizácii v prvej polovici 20. storočia. Tematike smrti a vzorcom chovania k umierajúcim sa venoval vo svojom referáte V. Grubhoffer (Historický ústav FF Jihočeské univerzity České Budějovice). Blok prednášok uzatvoril zaujímavou prednáškou o ekonómii nemoci v stredoveku M. Nodl (Centrum medievistických štúdií AV ČR). Blok *genderové aspekty chorôb* otvorila svojou podnetnou prednáškou o šľachtických ženách ako pacientkách a liečiteľkách v 16. – 17. storočí T. Lengyelová (HÚ SAV). Dve lekárky, Annu Bayerovú a Annu Fischer-Dueckelmann predstavila vo svojej prednáške M. Lenderová. Blok uzatvorila zaujímavou prednáškou o oneskorenej menštruácii v ranom novoveku A. Surá (Ústav dejín lekárství a cizích jazykú, 1. LF UK). Poobedňajší a zároveň posledný blok sa venoval problematike *sebareflexie a vnímania choroby*. Úvodnú prednášku zahájil so svojím príspevkom o autoreflexii choroby M. Pálffyho D. Hupko (SNM Múzeum Červený kameň). O liečebnej terapii v živote Emanuela Salomona z Friedbergu Mirohorského predniesol svoj príspevok T. Jiránek z Ústavu historických vied FF Pardubice. Posledné dva príspevky sa venovali tematike kúpeľov a kúpeľníctva. Prvá prednáška odznela od E. Juríkovej z katedry klasických jazykov FF TU a týkala sa rád a odporúčaní pre kúpeľných pacientov v 18. storočí. Posledný referát na tému nemoci ako prostriedku poznania hraníc vlastnej telesnosti v 1. polovici 19. storočia predniesol V. Hanulík z Ústavu historických vied FF Pardubice. Každý blok referátov bol uzavretý bohatou a inšpirujúcou diskusiou. Organizátori plánujú publikovať príspevky, ktoré odzneli na konferencii v podobe zborníka. Ďalšie bienále sa bude venovať problematike pútnictva.

Diana Duchoňová

KONFERENCIA O AGRARIZME A AGRÁRNÝCH ELITÁCH

V dňoch 22. – 25. 4. 2010 sa v Prahe konalo posledné pravidelné zasadanie (po Frankfurte nad Odrou, Berlíne, Budapešti a Bratislave) projektu, ktorý sa intenzívne venoval agrarizmu v strednej a východnej Európe v 20. storočí. Výsledky projektu sa prezentovali v rámci samostatnej sekcie na kongrese hospodárskych dejín v Utrechte v auguste 2009 a konečné finále bude na kongrese dejín východnej Európy v Stockholme v júli 2010. Týmto rokom trojročný projekt končí a že sa urobil kus práce, to ukázalo aj pražské podujatie. Konalo sa v spolupráci s Ústavom pre hospodárske a sociálne dejiny FF UK a s ostravskými hospodárskymi historikmi. Rokovalo sa v komornej, ale

mimoriadne pracovnej atmosfére a ani vymedzený čas nestačil na diskusiu, či už po každom referáte alebo na záver celého podujatia. Popri referentoch sa na diskusii podieľali takí odborníci ako Helga Schultz, Uwe Müller, Miroslav Hroch, Vlastimil Lacina, Tadeusz Janicki, B. Murgescu a ďalší.

Pozornosť sa tentokrát sústredila na agrárne elity a časť referátov (najmä zo strany účastníkov projektu) sa pokúšala aj o formulovanie vzťahu elit k agrarizmu ako ideológii. Jiří Štajf vymedzil teoretické pojmy občianskych a aristokratických elit a sústredil sa na charakter a ciele ich vzťahu k roľníctvu. V neprítomnosti Aleša Záříckého predniesla Hana Šustková jeho referát o agrárnych podnikateľoch grófoch Larisch-Mönnich na Morave a v Sliezske. Pavel Kladiwa sa zamerával na známu postavu Hansa Kudliča. Diskusia ukázala nevyhnutnosť výskumu širších sociálno-kultúrnych a intelektuálnych predpokladov, ktoré zohrali rozhodujúci vplyv na konanie jednotlivcov a v prípade Kudliča mu umožnili aj prerásť objektívne rámce prostredia, z ktorého vyšiel. Intelektuálnymi elitami sa zaoberali referáty Romana Holeca, Drahomíra Jančíka a Jakuba Rákosníka. Ak sa druhý referát zamerával na Milana Hodžu a jeho chápanie agrárnej reformy, posledný z trojice sa pokúšal o sformulovanie teoretického konceptu agrárnych elit vo vzťahu k hospodárskej kríze. Prvý referát si pre zmenu všimol ideový transfer medzi elitami jednotlivých stredoeurópskych štátov a úlohu medzinárodných ideologických konferencií organizovaných agrárnymi stranami, okrem iného aj na Slovensku. Agrárne strany boli nútené vychovávať si vlastné intelektuálne elity, ktoré pôsobili neraz nezávisle, ba i proti politickým elitám agrárnych strán. Osobitý prvok predstavovali politici, ktorí boli súčasne ideológmi ako Stambolijsky, Hodža, bratia Radičovci, ďalšia osobitná skupina elit si zachovávala pevné väzby na roľnícke prostredie ako Švehla, Witos, Ursiny a pod.

Ďalší blok referátov sa zaoberal inštitucionálnymi elitami. Zsombor Bódy analyzoval pôvod a sociálne zaradenie predstaviteľov poľnohospodárskych komôr v medzivojnovom Maďarsku, András Vári skúmal a porovnával všeobecne – skôr teoreticko-metodologicky – družstevné elity a Nigel Swain si všimol zdeformované socialistické družstevné „elity“ v Maďarsku po roku 1945. Ivan Jakubec sa sústredil na Ústredný zväz poľnohospodárskych družstiev ako jeden zo symbolov a výraz praktického československého agrarizmu.

Posledný blok sa nazval charakteristicky zjednocujúcim pojmom radikalizácie a niesol sa v znamení rôznych periférnych javov, ktoré vyjadrovali skôr špecifické a zvláštne ako všeobecné a univerzálne platné. Úplne neznámy pokus o unikátnu nemeckú zelenú internacionálu zo začiatku 20. rokov 20. storočia predstavili Eduard Kubů a Jiří Šouša. Zoskupenie bolo charakteristické vypätým nacionalizmom a v mnohom predznačovalo nacistickú ideológiu agrarizmu označenú ako *Blut und Boden*. Zapadol do celého radu pokusov o podobné organizácie, svojou bizarnosťou ich však v mnohom predčil. Angela Harre si všimla typologické javy v súvislosti s ruskými roľníckymi povstami (1905 – 1921) a ich ideológmi. Ideový transfer tu bol skôr naznačený ako reálny, vzhľadom na špecifickosť a neopakovateľnosť ruských pomerov. Nakoniec Petar Petrov na taktike a správaní sa dedinských roľníckych organizácií Bulharského poľnohospodárskeho zväzu po roku 1945 demonštroval mieru kolaborácie a opozície tejto strany voči stále dominantnejším komunistom.

Projekt o agrarizme bude popri stockholmskej prezentácii zakončený viacerými konferenčnými zborníkmi a monografickými prácami jednotlivých členov. Každý z členov pestrého medzinárodného kolektívu sa pri bádani konkrétnej témy dostal dobre pod jej povrch, sformuloval viaceré nové a spochybnil rovnaký počet starých téz. Hoci poznanie tejto významnej ideológie sa podstatne prehĺbilo v medzinárodnom i národnom rámci, ako aj v ich vzájomnom transfere a ovplyvňovaní, výskum pomenoval úplne nové otázky, ktoré určite prežijú končiaci projekt a zostanú na ďalší výskum. Už v Utrechte boli napr. naznačené prepojenia európskeho agrarizmu ako ideológie a hospodárskej teórie na Južnú Ameriku a Áziu (učenie ruského agrárneho ekonóma A. V. Čajanova).

Roman Holec

OBHÁJENÉ DOKTORANDSKÉ DIZERTAČNÉ PRÁCE V ODBORE SLOVENSKE DEJINY

MGR. LUCIA SEGLOVÁ: ROK 1918 ZBLÍZKA. SONDA DO REVOLUČNEJ
KAŽDODENNOSTI V TURČIANSKOM SVÄTOM MARTINE, VO VRÚTKACH
A V SUČANOCH

Obhajoba sa konala 2. marca 2010.

Školiteľ: PhDr. Peter Zelenák, Csc.

Oponenti: prof. PhDr. Roman Holec, CSc., prof. PhDr. Róbert Letz, CSc., PhDr. Elena Mannová, CSc.

Školiace pracovisko: Filozofická Fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, Katedra slovenských dejín.

Cieľom dizertačnej práce bolo prístupit' k téme vzniku Československa novým spôsobom. Odrazovým mostíkom sa stali nové interpretácie slovenských historikov a etnológov po roku 1989, ktoré vyústili v akceptovanie jednej z modernejších teórií nacionalizmu. Na jej základe sa predmetom analýzy stali atribúty národa a národ sám. Osobitný prínos znamenalo skúmanie vzniku Československa v jasne vymedzenom regionálnom rámci troch turčianskych lokalít, ktoré celé štúdium nasmerovalo k mikrohistorickým prístupom a štúdiu revolučnej každodennosti v čase od prijatia Martinskej deklarácie do konca roku 1918.

Konkrétne sa práca snaží o pochopenie identifikačných procesov v revolučnom čase. Výber revolúcie v roku 1918 je zámerný, predstavovala dobu konfliktov a rýchlych zmien. Zjednodušené by sa dalo povedať, že práca skúma prejavy identifikácií vzťahujúcich sa k štátu, národu (slovenský – uhorský – maďarský – československý) a k revolučným robotníckym hnutiam (socializmus – komunizmus). V procesoch identifikácie pritom neexistuje správny spôsob, ako sám seba identifikovať ako Slováka alebo byť za „Slováka“ identifikovaný ostatnými. A ani zďaleka nie sú zmienené skúmané prejavy identifikácií jedinými možnými a prítomnými. Ďalšie podstatné identifikácie pre analýzu v tejto práci sú napríklad identifikácie židovské (t. j. konfesiónalno-národné) – nemecké – rodové – profesijné a pod.

Práca okrem formálnych častí (obsah, abstrakt, zoznam prameňov a použitej literatúry) pozostáva z predhovoru, úvodu, teoretickej a analytickej časti a záveru.

V úvode je bližšie definovaný čas a priestor, ktorého sa výskum týka. Nasledujúca podkapitola úvodu bližšie definuje literatúru a pramene.

Teoretická časť práce krátko uvádza, o akú históriu sa v práci jedná a definuje epistemologické a ontologické východiská práce. Najviac priestoru v teoretickej časti je venované rôznym aspektom nacionalizmu. Nacionalizmus je ústrednou témou práce a úvodná časť definuje, ako autorka chápe tento fenomén. V teoretickej rovine prácu inšpirovali aj iné fenomény spojené s revolúciou a s pamäťou a spomínaním.

Analytická časť práce pozostáva z troch kapitol. Témou prvej kapitoly sú okolnosti vzniku a šírenia Martinskej deklarácie. Jednotlivé podkapitoly sa postupne zaoberajú silnými emóciami, strachom a neistotami, ktoré sa spájali s revolučnými udalosťami roku 1918, účastníkmi deklaračného zhromaždenia, spôsobmi šírenia deklarácie v regióne a jej ohlasom vo všetkých skúmaných lokalitách.

Témou druhej, analytickej kapitoly sú rôzne orgány revolučnej samosprávy vytvorené vo všetkých skúmaných lokalitách. Najpodrobnejšie sa kapitola venuje vrútočke Robotníckej rade. Na príklade vyhlásení a činnosti jej členov, významných robotníckych funkcionárov vo Vrútkach, dokumentuje rôzne sa identifikujúce a orientujúce prúdy obyvateľov vo Vrútkach. Táto časť práce presahuje udaný časový rámec a sleduje osudy robotníckych predstaviteľov do konca roku 1920. Ďalšie podkapitoly sa zaoberajú ostatnými typmi revolučných samospráv, ktoré v Turč. Sv. Martine, vo Vrútkach a v Sučanoch vznikli. Tieto podkapitoly sledujú predovšetkým ich národné a štátne orientácie a vzájomnú spoluprácu.

Potom, ako sa prvá a druhá analytická kapitola podrobne venovali situácii vo všetkých troch lokalitách, prináša tretia kapitola pohľad na mocenský a symbolický zápas, ktorý sa odohral v čase vzniku Československa v skúmaných lokalitách. Prvá podkapitola približuje symbolickú výbavu národovcov, ktorá nahrádzala symboly spojené so zanikajúcou monarchiou. Okrem materiálnych symbolov ako boli zástavy, kroje či trikolóra, samostatná časť je venovaná jednému z najvýznamnejších symbolov a atribútov slovenského nacionalizmu – slovenskému jazyku. Ďalšie podkapitoly prinášajú pohľad na udalosti spojené s konkrétnym mocenským bojom o skúmané lokality, t. j. zaoberajú sa príchodom česko-slovenskej a uhorsko-maďarskej armády. Predposledná podkapitola je venovaná snahe novovznikajúceho Maďarska propagandisticky udržať územie súčasného Slovenska v Maďarsku. Záverečná kapitola sa venuje činnosti revolučných samospráv, pobytu vojsk a zaoberá sa činnosťou Ministerstva s plnou mocou pre správu Slovensku a jej dôsledkami v regióne.

Dizertačná práca sa opiera o mnohé doteraz nepoužité pramenné materiály, prináša nové informácie, podstatné nielen z regionálneho hľadiska. Mikrohistorický a teoretický prístup umožnili komplexnejšie spracovať vznik Československa, ako aj prispieť k spracovaniu otázky slovenského nacionalizmu na začiatku 20. storočia.

MGR. ŽOFIA LYSÁ: POČIATKY FORMOVANIA MESTSKEJ SOCIETY V STREDOVEKEJ BRATISLAVE

Obhajoba sa konala 3. marca 2010.

Školiteľ: PhDr. Daniela Dvořáková, CSc.

Oponenti: prof. PhDr. Július Bartl, CSc., Dr.h.c. prof. PhDr. Richard Marsina, DrSc, prof. PhDr. Ferdinand Uličný, DrSc.

Školiace pracovisko: Historický ústav SAV.

Dizertačná práca sleduje pretvorenie obyvateľstva bratislavského podhradia z právno-sociálneho hľadiska na mestskú societu. Mestskú societu, ktorá si jednak ako komunita/spoločenstvo mešťanov vnútorne uvedomuje a demonštruje svoju súdržnosť, a ktorá je aj navonok vyčlenená od ostatného obyvateľstva svojím zvýhodneným právnym postavením. Práca odpovedá na otázku, z ktorých vrstiev a kedy sa toto mestské spoločenstvo sformovalo. Z časového hľadiska tvorí jadro práce 13. storočie až do vydania výsadnej listiny pre Bratislavu z roku 1291, hoci využíva čiastočne aj pramenný materiál z predchádzajúcich období (11. – 12. storočia) a súčasne retrospektívne využíva i listinné pramene zo 14. storočia.

Práca v úvodnej časti podáva prehľad doterajších výsledkov bádania k dejinám Bratislavy v 13. storočí. Následne vymedzuje termíny: *jobagiones castri*, *hospites*, *cives castri*, *civiles*, *castrenses* a zdvojenie *cives et hospites* používané na pomenovanie obyvateľov miest od konca 13. storočia. Všíma si použitie týchto terminov v prameňoch v 12. – 13. storočí, ako aj právne a spoločenské zaradenie ich nositeľov v súdobej spoločnosti. Na základe dobových výpove-

dí v prameňoch zároveň vymedzuje postavenie spomínaných kategórií obyvateľstva voči sebe navzájom. Samostatná kapitola dizertácie sleduje sociálnu štruktúru obyvateľstva Bratislavy pred rokom 1291, venuje pozornosť kategóriám obyvateľstva, z ktorých sa sformovala mestská komunita, pričom sa pokúša sociálnu štruktúru zosobniť na príbehoch konkrétnych obyvateľov (Ombud, Zertzovoj, Čukár, Woch, jobagióni z Vrakune). Nasledujúca kapitola sa zaoberá povolaniami najstarších Bratislavčanov, ako aj najstarším mestským patriciátom. Poodhaľuje zároveň princíp prerozdelenia moci vo vedení mesta, kde sa presadila najmä vrstva niekoľkých popredných mešťanov, ktorá disponovala takým majetkovým vlastníctvom, že dokázala v niektorých oblastiach prebrať finančné záväzky za celú komunitu mešťanov, pričom však zároveň sústredila moc vo vedení mesta do svojich rúk. Záverečná kapitola práce analyzuje z formálneho i obsahového hľadiska privilégium pre Bratislavu z roku 1291. Zaoberá sa najmä otázkou jeho interpolácie a zároveň obsah listiny porovnáva so súdobými výsadnými listinami z 13. storočia.

Autori čísla:

prof. PhDr. Jozef **Vicenik**, CSc., Filozofický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava, filovice@savba.sk; prof. PhDr. Václav **Černík**, DrSc., Filozofický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava, filosekr@savba.sk; doc. PhDr. Jozef **Zábojník**, CSc., Archeologický ústav SAV, Akademická 2, 949 21 Nitra, jozef.zabojnik@savba.sk; Mgr. Linda **Osyková**, PhD., Historický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava, histlidu@savba.sk; PhDr. František **Chudják**, Národná banka Slovenska, Imricha Karvaša 1, 813 25 Bratislava, f.chudjak@gmail.com; prof. PhDr. Roman **Holec**, Historický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava; doc. PhDr. Jan **Pelikán**, CSc., Ústav světových dějin Filozofické fakulty UK, nám. J. Palacha 2, Praha 1, jan.pelikan@ff.cuni.cz; PhDr. Anton **Hrnko**, CSc., Historický odbor Matice slovenskej, Grösslingova 23, 812 51 Bratislava, hrnkoa@zoznam.sk.

Pokyny pre autorov

Historický časopis vychádza štyrikrát do roka. Uverejňuje výhradne pôvodné články, ktoré sú výsledkom vlastnej bádateľskej činnosti autora. Príspevky redakcia predloží na posúdenie dvom lektorom. O ich prijatí alebo neprijatí na základe lektorských posudkov a rozhodnutia redakčnej rady Historického časopisu autorov upovedomíme do 90 dní odo dňa doručenia do redakcie. Autori poskytujú svoje rukopisy exkluzívne *Historickému časopisu* a pred rozhodnutím redakčnej rady ich neuverejnia v iných časopisoch. Rukopisy sa nevracajú.

Príspevky do Historického časopisu odovzdávajte, resp. posielajte na adresu redakcie v elektronickej forme (na diskete alebo e-mailom formou prílohy) v textovom editore Word pod operačným systémom Windows. Pri písaní poznámok pod čiarou (nie na konci príspevku) používajte príkaz *Vložiť* a následne *Poznámka pod čiarou*.

Rozsah štúdií, vrátane poznámkového aparátu, by nemal presiahnuť 40 strán (72 000 znakov vrátane medzier), recenzií 10 strán (18 000 znakov vrátane medzier) a anotácií 3 strany (5 400 znakov vrátane medzier). K štúdiu je potrebné pripojiť resumé v rozsahu cca 1 400 znakov, krátky abstrakt (cca 700 znakov) a osobné údaje o autorovi (bydlisko, zamestnanie, e-mail a telefonický kontakt).

Vzhľadom na platnosť *STN ISO 690 – Dokumentácia. Bibliografické odkazy* – je potrebné rešpektovať jej zásady. Niektoré interpunkčné znamienka sa v odkazoch používajú odlišne od pravidiel slovenského pravopisu. Pre uľahčenie citovania uvádzame niektoré vzory:

Odkaz na monografiu (1 – 3 autori):

¹KAMENEC, Ivan. *Po stopách tragédie*. Bratislava : Archa, 1991, s. 56.

²PEŠEK, Jan - BARNOVSKÝ, Michal. *Štátna moc a cirkev na Slovensku 1948 – 1953*. Bratislava : Veda, 1997, 311 s.

Pozn.: dve alebo tri mená sa navzájom oddeľujú spojovníkom s medzerami po oboch stranách spojovníka.

Odkaz na monografiu (viac ako 3 autori):

³HOLEC, Roman et al. *Stopäťdesiat rokov slovenského družstevníctva : Víťazstvá a prehry*. Bratislava : Družstevná únia SR, 1995, s. 201-202.

Pozn.: čísla strán v rozpätí strán sa uvádzajú so spojovníkom.

Odkaz na zborník ako celok:

⁴BYSTRICKÝ, Valerián (ed.). *Slovensko v politickom systéme Československa : Materiály z vedeckého sympózia Časť 11. – 13. novembra 1991*. Bratislava : Historický ústav SAV, 1992, 99 s.

Pozn.: Ako prvý údaj sa uvádza meno editora, ak má primárnu zodpovednosť za zostavenie diela. Pri viacerých zostavovateľoch meno prvého na titulnom liste.

Pozn.: Osoby, ktoré majú sekundárnu zodpovednosť (napr. vedecký redaktori, editori, prekladatelia...) sa uvádzajú za názvom.

⁵*Slovenská veda : zborník zo 14. medzinárodnej konferencie*. Ed. Elena Nedorostová. Bratislava : Veda, 2001, 248 s.

Odkaz na štúdiu v zborníku alebo v kolektívnej práci:

⁶MICHÁLEK, Slavomír. Hodža a Osuský, názory a pozície v rokoch 1939 – 1945. In PEKŇÍK, Miroslav (ed.). *Milan Hodža štátnik a politik*. Bratislava : Veda, 2002, s. 301-317.

Odkaz na štúdiu publikovanú v periodiku:

⁷KOVÁČ, Dušan. Popoluška slovenskej historiografie – vlastné dejiny. In *Historický časopis*, 2004, roč. 52, č. 2, s. 233-244.

Odkaz na už uvedený prameň:

⁸KAMENEC, ref. 1, s. 37.

V prípade, že v jednej poznámke sú uvedené dva pramene toho istého autora, v ďalších poznámkach uvádzame aj prvé slová názvu prameňa:

⁹KAMENEC, Po stopách, ref. 1, s. 12.

Odkaz na elektronický zdroj:

¹⁰KUCIANOVÁ, Anna. Personálie v elektronickej súběžnej Slovenskej národnej bibliografii. In *Bibliografický zborník 2000 – 2001* [online]. Martin : Slovenská národná knižnica, 2005, s. 136-139. Dostupné na internete: <http://www.snk.sk/nbuu/Zbornik_2000_2001.pdf>

Všeobecné poznámky:

- Ak v prameni nie je uvedené miesto vydania, rok vydania, vydateľstvo uvádzame: b. m., b. r., b. v.

- V prípade viacerých miest vydania a vydateľstiev sa názov vydateľstva pridá k príslušnému miestu vydania:

Praha : Argo; Bratislava : Concordia, 1999.

- Ak je viac miest vydania a len jeden vydateľ, tak miesta vydania oddelíme bodkočiarkou a medzerou:

Bratislava; Martin : Osveta, 1956.

- Údaje v bibliografickom popise citovaného prameňa sa uvádzajú v jazyku prameňa až po údaj o rozsahu. Preklad názvu sa môže pripojiť v hranatých zátvorkách.

- Skratkou pre označovanie strán alebo strany je s., ročníky časopisov a čísla zborníkov sa uvádzajú arabskými číslicami. Pokiaľ sú dokumenty v edíciách číslované, je potrebné uvádzať okrem strán aj číslo.

- Odkaz na archívny prameň:

Slovenský národný archív (ďalej SNA), fond (ďalej f.) Poverenictvo informácií a osvetu (ďalej PIO), kartón (ďalej k.), č. j. 785.

Adresa redakcie: Historický časopis, Historický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava

Tel.: +421-2-529 25 753; 0908 09 89 37

E-mail: histcaso@savba.sk

http: <http://www.historickycasopis.sk/>

objednávky: písomne, telefonicky, mailom, prípadne prostredníctvom elektronického objednávkového formuláru na webovej stránke časopisu